

Ն. Գ. ԶՈՎՅԱՆՆԻՍՅԱՆ
Մ. Դ. ԱՄԻՐԽԱՆՅԱՆ
Ռ. Կ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ARMENIAN MOUNTAIN

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՃԱՊՈՆԻԱ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

YEREVAN INSTITUTE OF THE HUMANITIES

HOVHANNISYAN N. H.
AMIRKHANYAN M. D.
KARAPETYAN R. K.

ARMENIA-JAPAN

POLITICAL, ECONOMIC, CULTURAL
AND SCIENTIFIC RELATIONS

Y E R E V A N 2 0 0 5

アルメニア国立科学アカデミー
東洋学研究所

イエレヴァン人文大学

ホヴァニッシャン N. H.
アミルハニャン M. D.
カラベチャン R. K.

アルメニア・日本

政治・経済・文化・科学的な交流

イエレヴァン 2005

327
7-84

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՎԱՊԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՉՈՒԱՄՆԻՏԱՐ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ն. Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
Մ. Դ. ԱՄԻՐԽԱՆՅԱՆ
Ռ. Կ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՃԱՊՈՆԻԱ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԵՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3444

ԵՐԵՎԱՆ 2005

Տպագրվում է Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Գլխավոր խմբագիր՝ **Նիկոլայ Յովհաննիսյան**, պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշխատությունը կարարվել է Ծափոնիայի հեղ գիտական համագործակցության ծրագրի շրջանակներում

Ծրագրի գիտական ղեկավար՝ **Նիկոլայ Յովհաննիսյան** (պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ԳՅ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն)

Ծրագրի համատնօրեններ՝ **Ռուբեն Կարապետյան** (պատմ. գիտ. քննաձուռ, ԳՅ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Ասիայի բաժնի վարիչ, ԳՅ արտաքին գործերի նախարարության Դարավարենելյան Ասիայի երկրների վարչության պետ), **Միքայել Ամիրխանյան** (բանասիր. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, Երևանի հումանիտար ինստիտուտի ղեկավար)

ՀՏԳ 327+339.9
ԳԱԳ 66.4
Դ 854

Հովհաննիսյան Ն.Յ. և ուրիշ.
ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՃԱՊՈՆԻԱ. ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԱՅԻՆ ԵՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ԴԱՐԱԲԵՐՈՒՅՈՒՆՆԵՐ/Հովհաննիսյան Ն. Յ., Ամիրխանյան Ա. Պ., Կարապետյան Ռ. Կ.– եր.: «Չանգակ–97», 2005.– 180 + 144 (ճապ.) էջ:

Աշխատությունը, որը հրատարակվում է հայերեն և ճափոներեն, առաջին փորձն է՝ ամփոփ կերպով ներկայացնելու հայ–ճափոնական տարաբնույթ շփումներն ու հարաբերությունները նորագույն շրջանում: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել Հայաստանի և ճափոնիայի ջարդարական, տնտեսական և գիտամշակութային հարաբերությունների լուսարանմանը 1991 թ. հետո, երբ Հայաստանը վերագտավ իր պետական անկախությունը, և պաշտոնական դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին Հայաստանի երրորդ հանրապետության ու ճափոնիայի միջև:

Ուսումնասիրությունը պարունակում է Հայաստանի համառոտ պատմամշակութային և ճափոնական ակնարկ, որը հաջգետագրված է օտարազգի ընթերցողին: Աշխատության բաժրների հեղինակներն են՝ Հովհաննիսյան Ն. Յ. (ճափաբան, գլուխ 1), Կարապետյան Ռ. Կ. (գլուխ 2, 3), Ամիրխանյան Ա. Պ. (գլուխ 4՝ հեղինակ և գլխի պատասխանատու):

Երկրորդականում է միջազգայնագետների, արևելագետների, պատմաբանների, մշակույթի բնագավառի մասնագետների և ընթերցող լայն շրջանների համար:

Պ 080200000
0003(01)–2005

ԳԱԳ 66.4

ISBN 99941–1–010–1

© Գեղինակներ, 2005 թ.
© «Չանգակ–97», 2005 թ.

Ծրագրի հովանավոր՝ «Ծափոնական հիմնադրամ», Տոկիո Sponsor of the Programme: «The Japan Foundation», Tokyo

主催機関 国際交流基金

Թարգմանությունը հայերենից ճափոներեն՝ **Կ. Գ. Ջարսյանի** ճափոնական տեքստի խմբագիր՝ **Աուրիկո Կոբայաշի**
アルメニア語から日本語に翻訳 カラミヤン カリネ
日本語校正 小林 久美子

本研究の出版はアルメニア国立科学アカデミー東洋学研究所の学会の決議で認められた

編集長：歴史学博士、ニコライ・ホヴァニツシヤン教授

本研究は日本国との科学的協力のプログラムの枠内である

科学指導者：歴史学博士、教授、アルメニア国立科学アカデミー東洋学研究所所長 ニコライ・ホヴァニツシヤン
共同長：歴史学修士 ルベン・カラベチヤン、アルメニア国立科学アカデミー東洋学研究所アジア諸国部長、外務省東洋アジア諸国部長
文学博士、教授 ミカエル・アマリハニヤン、イェレヴァン人文大学学長

本書の各章の作者：
N. H. Խովաննիսյան 入門、第1章
R. K. Կարապետյան 第2章、第3章
M. D. Ամիրխանյան 第4章 (筆者、担当者)

アルメニア語と日本語で出版された本研究は近代のアルメニアと日本の様々な交流を絶えず発表する初めてのものである。特に1991年、アルメニアが独立し、第三次アルメニア共和国が日本国と外交関係を結んで以来の両国の政治・経済・文化・科学的な交流を中心として書かれている。

本書は外国人に向けたアルメニア史の概要を含んでいる。本書は国際学者、東洋学者、歴史学者、文化学者および一般読者に向けられている。

Նախաբան

Հայաստանը և Ճապոնիան գտնվում են միևնույն մայրցամաքում՝ Ասիայում, սակայն նրա տարբեր ծայրամասերում և միմյանցից հեռու են հազարավոր կիլոմետրեր: Բայց դա խոչընդոտ չէ, մասնավոր մեր օրերում՝ գիտության և տեխնիկայի աննախադեպ զարգացման դարաշրջանում, նրանց միջև տարաբնույթ մոտ հարաբերություններ հաստատելու և զարգացնելու համար: Իսկ դրա համար անհրաժեշտ է փոխադարձ հետաքրքրություն և քաղաքական կամքի դրսևորում: Բարեբախտաբար, այս երկու գործոններն էլ առկա են:

Ճապոնիան աշխարհի ամենազարգացած երկրներից մեկն է, որը հասել է տպավորիչ հաջողությունների գիտության, տեխնիկայի և մշակույթի ասպարեզներում և առաջատար դիրքեր է զրավում համաշխարհային տնտեսության մեջ:

Հայաստանն աշխարհի հինավուրց երկրներից մեկն է իր ինքնատիպ քաղաքակրթությամբ, որը համաշխարհային մշակույթը հարստացրել է անկրկնելի կոթողներով: Նա ունի բարձր զարգացած մշակույթ և հայտնի է իր գիտական ներուժով ու այսօր ձգտում է ստեղծել ժամանակակից առաջավոր տնտեսություն՝ օգտագործելով զարգացած երկրների, այդ թվում նաև Ճապոնիայի ուսանելի փորձը:

Չնայած աշխարհագրական հեռավորությանը՝ այս երկու երկրների միջև հաստատվել են բարեկամական բնույթի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կապեր, որոնք զարգանում են հաջողությամբ՝ ի շահ երկու երկրների: Հայերը և Ճապոնացիները միմյանց նկատմամբ տածում են խոր հարգանք և բարձր են գնահատում միմյանց հոգևոր և նյութական արժեքները:

Բոլոր տարբերություններով հանդերձ Հայաստանը և Ճապոնիան բազում նմանություններ ունեն՝ բնական հարուստ պաշարների բացակայություն, հզոր մարդկային և մտավոր ներուժ, աշխատասիրություն, հակում գիտության նկատմամբ, պատմական հարուստ անցյալ, ազգային ինքնատիպ մշակույթ և այլն:

Ե՛վ Հայաստանում, և՛ Ճապոնիայում մարդը և բնությունը գտնվում են մշտական մրցակցության ու պայքարի մեջ: Երկուսն էլ գտնվում են ակտիվ սեյսմիկ գոտիներում: Ճապոնիան նույնքան լեռնոտ երկիր է, որ-

քան Հայաստանը: Անգամ ճանն են երկու երկրների խորհրդանիշ լեռները՝ րիփրիական Արարատը և Ֆուռնիայան:

Սակայն բնության դաժանությունը և ժխտությունը Հայաստանում և ճապոնիայում փոխհատուցվում են հայ և ճապոնացի ժողովուրդների ստեղծագործական կենսաուժով, աշխատասիրությամբ և համառությամբ: Նրանք կարողացել են մշտապես համընթաց գնալ համաշխարհային զարգացումների հետ: Հայաստանը, հանդիսանալով աշխարհում առաջին քրիստոնյա պետությունը և կարևոր ռազմական դիրք գրավելով Արևմուտք-Արևելք և Հյուսիս-Հարավ տանող ճանապարհների խաչմերուկում, եղել է պատմական «Մետաքսի ճանապարհի» ամենակտիվ մասնակիցներից մեկը: Իսկ ժամանակակից աշխարհն ամենար է պատկերացնել առանց ճապոնիայի նվաճումների առաջավոր տեխնոլոգիաների, էլեկտրոնիկայի, տարբեր գիտությունների ասպարեզներում:

Հայաստանի և ճապոնիայի միջև միջպետական հարաբերություններն իր հաստատման առաջին քայլերն արվել են 1918–1920 թթ., երբ վերականգնվեց հայոց պետականությունը, և կազմավորվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությունը: Չմայած այդ հանրապետության կարճատև գոյությանը և նրա առջև կանգնած դժվարություններին՝ նա կարողացավ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել աշխարհի մի շարք պետությունների հետ, բացել իր դիվանագիտական ներկայացուցչությունները և հյուպատոսությունները, այդ թվում նաև ճապոնիայում: Այս երկրում Հայաստանի առաջին հյուպատոսը եղել է Ղիսմա Արզալը:

Հայ և ճապոնացի ժողովուրդների միջև հարաբերությունները որակական նոր մակարդակի բարձրացան 1991 թ.՝ Հայաստանի անկախության հռչակումից և երկու երկրների միջև 1992 թ. սեպտեմբերի 7-ին դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո: Այդ պահից սկսած հայ–ճապոնական հարաբերությունները զարգացում են որպես միջպետական հարաբերություններ, որոնք ներառում են քաղաքական, տնտեսական, առևտրաֆինանսական, գիտական, մշակութային և մարզական ոլորտները:

Այդ բոլորը հիմք հանդիսացան նախաձեռնելու սույն աշխատությունը, որն առաջին լուրջ փորձն է ամփոփ կերպով հետազոտելու և ներկայացնելու հայ–ճապոնական երկկողմ հարաբերությունները, որը, համոզված ենք, ունի ոչ միայն գիտական, այլև քաղաքական նշանակություն:

Աշխատությունը կազմված է չորս գլուխներից, որոնցից յուրաքանչյուրը նվիրված է որոշակի հիմնահանգրի լուսարարությանը:

Առաջին գլխում համառոտակերտ են տրված են Հայաստանի զարգացման պատմական ուղին և պետական, քաղաքական և հոգևոր զարգացումները դարերի ընթացքում: Այն զրկված է հաշվի առնելով գլխավոր

րական օտար, տվյալ դեպքում ճապոնացի ընթերցողին, որին չառ բան հայտնի չէ Հայաստանի մասին:

Երկրորդ գլխում ներկայացված է հայ–ճապոնական քաղաքական հարաբերությունների ողջ պատմությունը և ժամանակագրությունը: Այստեղ ընդգծված է այն միտքը, որ Հարավային Կովկասում ռազմավարական կարևոր դիրք զբաղեցնող Հայաստանը՝ որպես տարածաշրջանի առավել կազմակերպված և կայուն երկիր, կարող է վստահելի գործընկեր լինել ճապոնիայի համար:

Երրորդ գլուխը նվիրված է Հայաստանի և ճապոնիայի համագործակցությանը տնտեսական ոլորտում:

Եվ, վերջապես, չորրորդ գլխում քննարկվում են հայ–ճապոնական հարաբերությունները մշակույթի և գիտության բնագավառներում:

Եվ եթե միջպետական հարաբերությունների քննարկումը ժամանակագրական առումով ընդգրկում է 1991–2004 թթ., այսինքն՝ հիմնականում Հայաստանի երրորդ հանրապետության շրջանը, երբ Հայաստանը դարձավ անկախ պետություն, դուրս եկավ միջազգային ասպարեզ, և դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին նրա ու ճապոնիայի միջև, ապա ժամանակագրական այդ սկզբունքը չի պահպանվել, երբ խոսքը գնում է նրանց հարաբերություններին կամ շփումներին տնտեսական, մշակութային և գիտական ոլորտներում:

Սույն աշխատության իրականացմանը նպաստող գործոնների շարքում հարկ ենք համարում նշել երկու հանգամանք:

Առաջինը՝ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի կազմում Հայաստանի կառավարության 2003 թ. որոշումով Արևելյան Ասիայի երկրների բաժնի ստեղծումը, որը Հայաստանում ճապոնիայով, Չինաստանով և Հնդկաստանով զբաղվող միակ գիտական կենտրոնն է:

Երկրորդը՝ երևանի հումանիտար ինստիտուտի ստեղծումը, որտեղ առաջին անգամ Հայաստանում սկիզբ դրվեց ճապոնական գրականության և արվեստի, ճապոներենի մասնագիտական ուսումնասիրությանը: Այդ ինստիտուտն արդեն տվել է իր առաջին հայ շրջանավարտները:

Չեղինակները խորի շնորհակալություն են հայտնում «ճապոնական հիմնադրամիջ»՝ համաճարտարապետական դրամաշնորհ տրամադրելու համար, ինչպես նաև Մոսկվայում ճապոնիայի դեսպանությանը՝ ի ղեմս ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Իսսեյ Նոմուրայի՝ սույն աշխատանքը մեծապես օժանդակելու համար:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԴՐՄԵՐԻ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ. ՀԱՄԱՌՈՏ ՊԱՏՄԱՆԵՒԱՐ ՀԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Հայերն աշխարհի հնագույն քաղաքակիրթ ժողովուրդներից մեկն են, ժամանակակիցները շումերների, ասորեստանցիների, քեթների և խեթերի, հրեաների, հույների և պարսիկների, Առաջավոր Ասիայի այլ ժողովուրդների, որոնք հնագույն ժամանակներից եղել են մերձավորարևելյան տարածաշրջանի բնիկները:

Հայերի բնօրրանը Հայկական լեռնաշխարհն է, որն աշխարհագրական առումով գրավում է շատ կարևոր դիրք Առաջավոր Ասիայում: Արևելքում նա սահմանակցում է Իրանական, իսկ արևմուտքում՝ Անատոլիական բարձրավանդակի հետ: Հյուսիսում Հայկական լեռնաշխարհը պարփակված է Պոնտոսյան լեռնաշղթայով, իսկ հարավում՝ Հայկական Տավրոսով:

Հայկական լեռնաշխարհը հարուստ է ջրային պաշարներով: Այստեղ են գտնվում տարածաշրջանի երեք կարևոր լճերը՝ Ուրմիայի, որն այժմ գտնվում է Իրանի, և Վանի, որը գտնվում է Թուրքիայի, և Սևանի, որը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում է:

Հայկական լեռնաշխարհից են սկիզբ առնում մերձավորարևելյան-անդրկովկասյան տարածաշրջանի համարյա բոլոր կենսական կարևոր նշանակություն ունեցող գետերը, այդ թվում Տիգրիսն ու Եփրատը: Եփրատ գետը, ըստ Աստվածաշնչի, դրախտը սնուցող չորս գետերից մեկն է¹:

Հայկական լեռնաշխարհի կարևոր ջրային ուղիներից են նաև Արածանին, Արաքսը, որը հայերը սովորաբար կոչում են «Մայր Արաքս», Հրազդանը, Ախուրյանը, Որոտանը և բազում այլ գետեր և գետակներ, որոնց ջրերը, խառնվելով Արաքսին, այնուհետև Քուռ գետի հետ միասին թափվում են Կասպից ծովը:

Հայկական լեռնաշխարհում են գտնվում մի քանի բարձրագագաթ լեռներ, որոնց մեջ առաջին հերթին պետք է նշել Հայաստանի խորհրդա-

միջը հանդիսացող բիբլիական Արարատը: Բնության զմայլելի այդ հրաշքը բաղկացած է երկու լեռնագագաթներից՝ Մեծ Արարատ կամ Մեծ Մասիս, որի բարձրությունը 5156 մ է, և Փոքր Արարատ կամ Փոքր Մասիս՝ ծովի մակերևույթից 3914 մ բարձրությամբ: Մեծ Արարատն է այն լեռը, որի վրա, ըստ Աստվածաշնչի, հանգրվանել է Նոյան տապանը համաշխարհային ջրեղեղի ժամանակ, և որի շնորհիվ փրկվել են մարդկությունը և ողջ կենդանական և բուսական աշխարհը²:

Հայկական լեռնաշխարհի բարձրագագաթ լեռներից հիշատակության են արժանի նաև Սիփանը (4434 մ), Արագածը (4095 մ) և այլն:

Հայկական լեռնաշխարհի զգալի մասը կազմում են դաշտավայրերը և հովիտները, որոնք հնուց ի վեր հանդիսանում են գյուղատնտեսության և այգեգործության զարգացած կենտրոններ: Դրանց մեջ իր առանձնահատուկ տեղն ունի Արարատյան դաշտավայրը՝ ամենամեծը և ամենաբարեբերը, ինչպես նաև Բասենի, Շիրակի, Ալաշկերտի, Մշո և այլ դաշտավայրեր:

Հայկական լեռնաշխարհի ընդհանուր տարածքը կազմում է մոտ 300 հազ. քառ. կմ: Սակայն ժամանակակից Հայաստանը զբաղեցնում է դրա լրկ մեկ տասներորդ մասը՝ մոտ 30 հազ. քառ. կմ: Հայկական լեռնաշխարհի գերակշիռ մասը գտնվում է Թուրքիայի տարածքում, իսկ որոշ մասեր՝ Իրանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի սահմաններում:

Հայաստանի Հանրապետությունը հյուսիսից սահմանակցում է Վրաստանի, արևելքից Ադրբեջանի, հարավից Իրանի Իսլամական Հանրապետության, իսկ արևմուտքից Թուրքիայի հետ:

Հայերը Հայկական լեռնաշխարհի բնիկներն են, նրա պատմական և իրավական տերերը: Այստեղ է նա ձևավորվել որպես ժողովուրդ:

Հայկական լեռնաշխարհի այդ բնիկ ժողովուրդը հայտնի է «հայ» և «արմեն» անուններով: Դրանցից առաջինը հայերի ինքնանվանումն է, որը վկայված է նաև խեթական սեպագիր աղբյուրներում «հայասա» ձևով: Խեթական պետությունը կազմավորվել է կենտրոնական Անատոլիայում և գոյատևել մ.թ.ա. XVII-XIII դարերում: Խեթերը իրենցից արևելք բնակած հարևան երկիրն անվանել են Հայասա, որի ժողովրդի ինքնանունն է հայ: Ընդունված է այն տեսակետը, որ «Հայասան հայերի օրրանն է»³:

Բացի խեթական աղբյուրներից, «հայ» ինքնանվանումը հաստատում են ավելի ուշ շրջանի, մասնավորապես մ.թ. V դարի և հետագա շրջանի հայկական գրավոր աղբյուրները, հայ պատմիչներ Մովսես Խորեն-

1 The Holy Bible. Containing the Old and New Testaments. The New King James Version. The Gedeon International in Australia. Printed in Korea, 1987, p. 2.

2 Ibid., p. 7.

3 Калпацян Г. Хайаса — колыбель армян, Ереван, 1947.

նացու, Փավստոս Բուզանդի, Ազաթանգեղոսի, Մերենսի, Ղազար Փարպեցու, Ղևոնդի և այլոց բողոք գրավոր հուշարձանները:

Օտարները հայերին անվանում են արմեններ: «Արմեն» անվանակոչումն առաջին անգամ վկայված է Արեմենյան Պարսկաստանի արքա Ղարեի I-ի Բեհիսթունյան եռալեզու (պարսկերեն, էլամերեն և բաբելոներեն) արձանագրության մեջ մ.թ.ա. 520 թ: Հայերն ունեն իրենց սեփական լեզուն՝ հայերենը, որը տիպաբանորեն պատկանում է հնդեվրոպական լեզվաընտանիքին: Հայերենը անգնահատելի դեր է խաղացել հայ ժողովրդի կազմավորման, կոնսոլիդացիայի, զարգացման և ինքնուրույն պահպանման գործում:

Հայ ժողովուրդն իր երկարամյա պատմության ընթացքում անցել է զարգացման տարբեր փուլեր, մշտապես շփվել տարբեր ժողովուրդների հետ, ծանոթ է եղել և օգտվել Արևելքի և Արևմուտքի տարբեր քաղաքակրթություններից, վերցրել նրանցից շատ արժեքավոր բան, ինքն էլ իր հերթին հարստացրել նրանց և շատ բան տվել իր հոգևոր-մշակութային ինքնատիպ արժեքներից: Գտնվելով Արևելքի և Արևմուտքի սահմանագծում՝ հայ ժողովուրդը վերին աստիճանի զգայուն և ընկալուչ է եղել նոր հասարակական, քաղաքական, սոցիալական, մշակութային, կրոնական, գաղափարական և այլ առաջադիմական երևույթների հանդեպ: Հայ ժողովուրդը մշտապես համընթաց է գնացել ժամանակի հետ՝ հաճախ իր վրա վերցնելով ռաիվիրայի դերակատարումը:

Այդ տեսակետից կցանկանալիք մշել երկու կարևոր հանգամանք, որոնք բացառիկ դեր են խաղացել հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում:

Առաջին՝ քրիստոնեության հռչակումը Հայաստանում մ.թ. 301 թ. որպես պետական կրոն: 2001 թ. համար հայ ժողովուրդը, պետությունը և եկեղեցին մեծ շուքով նշեցին քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն ընդունելու 1700-ամյակը: Դա լայն արձագանք գտավ ամբողջ աշխարհում և ձեռք բերեց ոչ միայն էկոմենիկ իմաստ, այլև ստացավ յուրահատուկ քաղաքական հնչեղություն:

Այդ իրադարձությանը նվիրված տոնակատարություններն իրենց ներկայությամբ պատվեցին Հոռնոի պապ Հովվանենս Պողոս II-ը, Կոստանդնուպոլսի Տիեզերական եկեղեցու պատրիարք Բարդուղիմեոսը, Սոսկվայի և Համայն Ռուսիո պատրիարք Ալեքսի II-ը, Քենտրբերիի, Անտիոքի, Ղպտիների և աշխարհի այլ բոլոր եկեղեցիների պատրիարք առաջնորդները: Նրանք իրենց ներկայությամբ հավաստեցին Հայաստանում քրիստոնեությունն առաջինն աշխարհում պետական կրոն հռչակելու պատմական իրողությունը:

Երկրորդ՝ հայկական քաղաքակրթության զարգացման, հայերի հոգևոր-մշակութային արժեքների պահպանման և զարգացման, հայ ժողովրդի էթնիկական ինքնության պահպանման տեսանկյունից անգնահատելի, բացառիկ նշանակություն ունեցավ հայոց գրերի գյուտը, որն իրագործեց Մեսրոպ Մաշտոցը մ.թ. 405 թվականին:

Սեփական ազգային գիր ունենալուց Հայաստանում տրվում էր համազգային և պետական առաջնակարգ նշանակություն: Գրերի գյուտն անհատադեպ կերպով խթանեց հայկական քաղաքակրթության և մշակույթի զարգացումը՝ դնելով դրանք ավելի բարձր մակարդակի վրա, իսկ նրա ստեղծող Մեսրոպ Մաշտոցը դասվեց սրբերի շարքը:

Գրերի գյուտից հետո հայկական գիտությունը, պատմագրությունը և փիլիսոփայությունը, գրականությունը և արվեստը՝ իր ամբողջությամբ մեջ վերցրած, զարգացան բուռն թափով և նվաճեցին անհասանելի քվացող բարձունքներ:

Հայ ժողովուրդը մշտապես ձգտել է ունենալ իր սեփական պետությունը՝ դրա մեջ տեսնելով իր էթնիկական ինքնության պահպանման, ազգային անվտանգության պահպանման, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային առաջադիմության հուսալի գրավակներ: Եվ պետության ստեղծման, պահպանման կամ վերականգնման հիմնախնդրը եղել է հայ ժողովրդի ազգային պատմական իղեալը և կազմել նրա մաքստունների հիմնական բովանդակությունը:

Հայ ժողովուրդն արձանագրել է բացառիկ նվաճումներ իր պետականության ստեղծման բազմադարյան պատմության մեջ: Նա պատկանում է այն ժողովուրդների շարքին, որոնք իրենց պետականությունը կերտել են դեռևս հնագույն ժամանակներում:

Հայկական առաջին պետություններից մեկը, որը հաստատվում է խթանակա աղբյուրներով և նորագույն ուսումնասիրություններով, բերես եղել է Հայաստ թագավորությունը, որը խթանակա թագավորության արևելյան հարևանն էր: Նա զբաղեցնում էր Եփրատ, Տորոս և Արաքս գետերի վերին ավազանները և ձգվել է մինչև Աև ծովի հարավային ափերը: Հայաստ պետությունը գոյություն է ունեցել մ.թ.ա. XV-XII դարերում և նշանակալի դեր խաղացել ժամանակի քաղաքական կյանքում, միջազգային հարաբերություններում և երկարատև ու համառ պայքար մղել իր անկախության համար⁴:

4 Վ. Խաչատրյան, Հայաստանը մ.թ.ա. XV-VII դարերում, Երևան, 1998, էջ 34-94:

Հայերի կերտած պետությունների շարքում իր նշանակությամբ բազմաթիվ տեղ է գրավում Արտաշիսյան թագավորությունը (մ.թ.ա. 190-մ.թ. 1 թթ.), որն իր հզորության գագաթնակետին հասավ Տիգրան II-ի օրոք (մ.թ.ա. 95-55 թթ.), որն ավելի շատ հայտնի է որպես Տիգրան Մեծ: Նա հանդիսացավ Հայկական կայսրության հիմնադիրը, ավարտեց բուն հայկական տարածքների միավորումը մեկ միասնական հայկական պետականության շրջանակներում, ապա իր տիրույթներին միացրեց հարևան թագավորությունները: Հայկական կայսրության մեջ մտնում էին Միդիան (Ատրպատականը), Չյուսիսային Միջագետքը, Սիրիան, Փյունիկիան (Լիբանանը), Պարստիդը, Հրեաստանը, Կոմմագենեն և այլ երկրներ: Կայսրության սահմաններն ընդիուպ մոտեցան Եգիպտոսին: Պարսկների թագավորը Տիգրան Մեծին զինեց «արքայից արքա» տիտղոսը:

Հայաստանը Տիգրան II-ի ժամանակ դարձավ Մերձավոր Արևելքի ամենահզոր պետությունը, որի հետ հաշվի էին նստում հզոր Հռոմը և Պարսկաստանը: Որոշ ժամանակաշրջանում ձևավորվեց Հռոմ-Հայաստան-Պարսկաստան եռանկյունին, որը տնօրինում էր աշխարհի այդ կարևոր հատվածի քաղաքական ճակատագիրը:

Մ. թ. 1 թ. Արտաշիսյան հարստության անկումից հետո, որոշ ժամանակ ստեղծված քաղաքական խառնաշփոթը Հայաստանը կարողացավ հաղթահարել հաջողությամբ: Մ. թ. 66 թ. Հայաստանում հաստատվեց Արշակունիների դինաստիան, որը թագավորեց մինչև 428 թ.:

Այս շրջանում ևս Հայաստանը շարունակում էր մնալ Առաջավոր Ասիայի ազդեցիկ պետություններից մեկը, որոշակի գործոն, որն իր կարևոր դերակատարումն ուներ տարածաշրջանում:

428 թ. Արշակունիների անկումից հետո մինչև VII դ. կեսերը Հայաստանը մտնում էր Պարսկաստանի, իսկ VII դ. կեսերից մինչև 885 թ. Արաբական խալիֆայության կազմի մեջ՝ պահպանելով, սակայն, յուրատեսակ ինքնավար կարգավիճակ: Այդ ժամանակահատվածում հայկական քաղաքական ուժերն այնքան անրապնդվեցին, որ ի վիճակի եղան կրկին վերականգնել հայոց պետականությունը:

Դա տեղի ունեցավ 885 թ., երբ Արաբական խալիֆայությունը ստիպված էր ճանաչել Հայաստանի անկախությունը, խալիֆա Մուրա-միդը թագ ուղարկեց հայոց արքա Աշոտ I Բագրատունուն:

Հայաստանը վերստին սկսեց կարևոր դեր խաղալ Անդրկովկասի և Առաջավոր Ասիայի բարդ քաղաքական կյանքում և միջազգային հարաբերություններում: Նա կարողացավ ապահովել Հայաստանի անվտանգությունը և համեմատաբար խաղաղ պայմաններ տեղծել նրա գոյության համար, որը մեծապես նպաստեց երկրի տնտեսական զարգացմա-

նը և մշակույթի ծաղկմանը: Հայաստանը թևակոխեց զարգացման մի փուլ, որը հետագայում եվրոպայում ստացավ վերածնունդ անվանումը:

1045 թ. Բագրատունյաց Հայաստանը կամ Մեծ Հայքը զոհ գնաց Բյուզանդական կայսրության նվաճողական քաղաքականությանը:

Սակայն բուն Հայաստանում պետականության կրողատը չէր նշանակում, թե՛ հայերը հրաժարվեցին իրենց պետությունն ունենալու գաղափարից:

Անբարենպաստ քաղաքական պայմանների ճնշման ներքո հայկական հոծ զանգվածներ հարկադրված էին հեռանալ հայրենիքից և հաստատվել այլ վայրերում: Մեծ բվով հայեր իրենց իշխանական տոհմերով հաստատվեցին Կիլիկիայում՝ Փոքր Ասիայի հարավում, Միջերկրականի ափին: Այդ երկրամասը բնավ էլ օտար երկիր չէր նրանց համար, քանի որ ժամանակին այն կազմում էր հայոց Տիգրան Մեծ արքայից արքայի կայսրության մի մասը:

Կիլիկիայում հաստատված հայ իշխանական տների մեջ առանձնանում էին Ռուբինյանները, որոնք ջանքերով 1080 թ. Կիլիկիայում հաստատվեց Ռուբինյան իշխանապետությունը, որը 1198 թ. վերակազմավորվեց թագավորության: Սա պատմության այն եզակի դեպքերից մեկն է, երբ մի ժողովուրդ, իր բնօրրանում կորցնելով պետականությունը և արտագաղթելով մեկ այլ երկիր, այնտեղ հաստատում և կերտում է իր նոր պետականությունը:

Կիլիկյան Հայաստանը, որի անկախությունը ճանաչում էին մտապահ և հետազոտող հարևան թագմաթիկ պետություններ, կարևոր դեր էր խաղում տարածաշրջանում: Հատկապես հարկ է նշել նրա դերակատարումը իսլամադավա արշավանքների ժամանակ, երբ եվրոպական խաչակիրները Անգլիայից, Ֆրանսիայից, Գերմանիայից և այլ երկրներից, Հռոմի պապական ուժերը իրենց արշավանքների ժամանակ անցնում էին Կիլիկյան Հայաստանի տարածքով և վայելում նրա օգնությունը և աջակցությունը:

Կիլիկյան Հայաստանը մշտապես մաքառել է իր գոյության և անկախության համար, մարտնչել իր զանազան հարևանների, մասնավորապես Բյուզանդիայի, Իկոնիայի սելջուկյան սուլթանության և Եգիպտոսի մամլուքների նվաճողական ձգտումների դեմ: Նա պայքարել է մոնղոլների արշավանքների դեմ, որոնք XIII դարում հայտնվեցին նրա սահմանների մոտ:

Կիլիկյան Հայաստանը որպես պետություն գոյատևեց մոտ 300 տարի և ընկավ Եգիպտական մամլուքների հարվածների տակ 1375 թ.:

XI դարից սկսվում է Մերձավոր և Միջին Արևելքի, Անդրկովկասի, Փոքր Ասիայի և հարակից տարածքների քաղաքական վիճակի, մարդագ-

րական պատկերի և աշխարհաքաղական իրադրության շեշտակի փոփոխություն, որը հետագայում շատ հեռու գնացող հետևանքներ ունեցավ ամբողջ աշխարհի համար: Այդ երևույթն ուղղակիորեն կապված էր տարածաշրջան թուրք բուլգոական զանազան ցեղերի ներխուժումների հետ: Նրանք՝ սելջուկ թուրքերը, մոնղոլները, օղուզները, Թիմուրի հորդաները, կարա-կոյունլու և ակ-կոյունլու թուրքմենական և այլ ցեղախմբեր Ալթայից և Կենտրոնական Ասիայից ալիք առ ալիք, մինչյանց հաջորդելով ներխուժեցին Իրանի, Միջագետքի, Փոքր Ասիայի և Կովկասի տարածքները՝ իրենց ճանապարհին կործանելով վստիգ կազմավորված պետություններ, ավերելով շեն գյուղերն ու քաղաքները, արվեստի կորոզները, գերվարելով և ստրկության մատնելով խաղաղ բնակչությանը:

Միևնույն ժամանակ դա հանգեցրեց թուրքական էթնոսի հարածուև տարածմանը և նրա թվական աննախարկելի աճին, որը համապատասխան մարդագրական փոփոխություն առաջ բերեց տարածաշրջանում: Բնիկների՝ արաբներին, հայերին, հույներին, պարսիկներին, վրացիներին և այլ ժողովուրդների, ավելացած եկվոր թուրքալեզու տարբեր ցեղեր, որոնց հիմքի վրա տարածաշրջանում հետագայում կազմավորվեց թուրք ժողովուրդը: Եվ տարածաշրջանի ժողովուրդների հետագա պատմությունն ընթանում է այս նոր իրողության ներքո:

Երրեսայտ նվաճողների տեսադաշտից չէր կարող դուրս մնալ նաև Անդրկովկասը, այդ թվում նաև Հայաստանը: Այդ երկրամասը նույնպես հայտնվեց նրանց տիրապետության տակ: Սելջուկյան, մոնղոլական, թինուրյան և օղուզա-օսմանյան արշավանքները մեծ արհալիրներ բերեցին և նոր ավերածություններ պատճառեցին հայ ժողովրդին: Հայաստանի, ինչպես և նվաճված մյուս երկրների տնտեսությունը և մշակույթը մեծ անկում ապրեց:

1299 թ. թուրքական օղուզ ցեղախմբի առաջնորդ Օսմանի կողմից հիմնվեց մի նոր թուրքական պետություն, որը նրա անունով կոչվեց Օսմանյան: Այս պետությունը կոչված էր արտակարգ դեր խաղալու ոչ միայն Փոքր Ասիայի, այլև ամբողջ Ասիայի, Եվրոպայի և Աֆրիկայի ճակատագրում:

Ճակատագրական եղավ օսմանյան պետության դերը նաև հայ ժողովրդի պատմության մեջ:

Օսմանյան պետությունը վարում էր ակտիվ նվաճողական քաղաքականություն: Արևմուտքում նա իր տարածքները շարունակաբար ընդարձակում էր Բյուզանդական կայսրության հաշվին: Հենց նա էլ դարձավ այդ կայսրության գերեզմանավորը:

1453 թ. սուլթան Մեհմեդ II-ը գրավեց Կոստանդնուպոլիսը և վերջ տվեց մոտ հազար տարի գոյատևած Բյուզանդական կայսրության գո-

3414

յությանը: Քաղաքակիրթ Բյուզանդական կայսրության կործանումը, որը Արևելքը Արևմուտքի հետ կապող կարևոր օղակ էր, ծանր հարված էր համայն քաղաքակիրթ աշխարհին և մեծ սպառնալիք Արևմուտքին:

Դրանից հետո օսմանյան պետության առջև բացվեցին նվաճումների մեծ հնարավորություններ, որը շարունակվեց ավելի քան երկու դար: Օսմանյան պետությունն ակտիվ նվաճողական քաղաքականություն էր վարում նաև Արևելքում: 1516 թվականից սկսվեց արաբական երկրների գրավումը: Հեթոք հասավ նաև Հայաստանին:

Հայաստանի նվաճման քաղաքականությունն իրականացնելիս Օսմանյան կայսրությունը բախվեց Պարսկաստանի հետ, որտեղ դեռևս 1502 թ. հաստատվել էր Սեֆյան դինաստիան: Սեֆյաններին հաջողվել էր իրենց մականի ներքո Հայաստանի հետ միավորել բուն Պարսկաստանը, Ատրպատականը, Միջագետքը և Կրաստանը: Երկու պետությունների միջև սահմանագիծ էր հանդիսանում Եփրատ գետը:

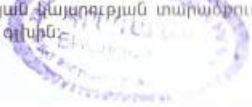
Օսմանյան սուլթան Սելիմ I Յավուզը (Սևեղը) 1514 թ. Չալդրանի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում ջախջախեց շահ Իսմայիլին և գրավեց Արևելյան Հայաստանը: Պատերազմական գործողությունները նրանց միջև ընդմիջումներով շարունակվեցին մինչև 1639 թ., երբ Կասրե Հիդրնում նրանց միջև ստորագրվեց հաշտության պայմանագիր:

Այդ պայմանագրով Հայաստանը բաժանվեց երկու մասի՝ Արևմտյան և Արևելյան: Արևմտյան Հայաստանն անցավ Օսմանյան կայսրությանը, իսկ Արևելյան Հայաստանը մնաց Պարսկաստանի տիրապետության ներքո:

Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանի զարգացումը ընթացավ տարբեր ուղիներով:

Արևելյան Հայաստանն իր երևան, Նախիջևան, Աղցախ (Ղարաբաղ), Շիրակ, Գուգարք և մի շարք այլ շրջաններով XIX դարի առաջին քառամյակում 1804-1813 թթ. և 1826-1828 թթ. ռուս-պարսկական պատերազմների հետևանքով անցավ Ռուսական կայսրության տիրապետության ներքո: Նրա քաղաքական և ազգային գոյության, տոցիալ-տնտեսական և մշակութային զարգացման համար ստեղծվեցին նոր, համեմատաբար ավելի բարենպաստ պայմաններ:

Իսկ Արևմտյան Հայաստանը շարունակեց մնալ Օսմանյան կայսրության կազմում, որի քաղաքական, տնտեսական համակարգը և պետական կառուցվածքը չէր նպաստում ոչ բոլոր ժողովուրդների զարգացմանը և առաջընթացին: Դեռ ավելին՝ ոչ բոլոր ժողովուրդների զվաճմանը մշտապես կախված էր նրանց էթնիկական վերնոջման մտանցուման վտանգ էր կախված նաև Օսմանյան կայսրության տարածում գտնվող Արևմտյան Հայաստանի հայերի գոյում:

Արևմտյան Հայաստանը զբաղեցնում էր նախկին միասնական Հայաստանի մեծագույն մասը՝ մոտ 230 հազ. քառ. կմ: Այստեղ կենտրոնացված էր հայ ազգանբնակչության ճնշող մեծամասնությունը՝ մոտ 2,5 մլն: Իսկ եթե նկատի առնենք նաև Արևմտյան Հայաստանից դուրս, ամբողջ Օսմանյան կայսրությունում, այդ թվում նաև մայրաքաղաք Ստամբուլում, ՉնյուՆիայում և այլ քաղաքներում ու բնակավայրերում ապրող հայերին, ապա այդ թիվը XIX դարի կեսերին մոտենում էր 3 մլն-ի⁵:

Ահա այստեղ Օսմանյան կայսրության շրջանակներում առաջանում է Հայկական հարցը, որը դառնում է Արևելյան հարցի բաղկացուցիչ մասը:

Օսմանյան սուլթանները և կառավարող ռազմավարական վերնախավը վարում էին հայերին և մյուս ոչ թուրք ժողովուրդներին ստրկացնելու, իրենց բացարձակապես ենթարկելու և հլու-հնազանդ պահելու քաղաքականություն, որն օսմանյան թուրքիայի պաշտոնական պետական քաղաքականությունն էր:

Օսմանյան կառավարությունն Արևմտյան Հայաստանը զավթելուց հետո անմիջապես ձեռնամուկ եղավ նրա ժողովրդագրական կազմի շեշտակի փոփոխությանը՝ նպատակ ունենալով նվազեցնել հայկական բնակչությունը: Նա խրախուսում և հովանավորում էր ոչ հայկական էթնիկական տարրերի՝ թուրքերի, հատկապես բլղերի, ինչպես նաև չեքեզների ներթափանցումը և բնակեցումը Արևմտյան Հայաստանում:

Թուրքերի, բլղերի և չեքեզների բնակեցումը հայկական շրջաններում և տեղաբնիկ հայերի բռնի հողագրվումը հարցի մի կողմն է: Հարցի մյուս, ոչ պակաս կարևոր կողմն այն էր, որ օսմանյան իշխանություններն անընդհատ բախումներ էին կրահում եկվորների և տեղաբնիկ հայերի միջև, արհեստականորեն նրանց լարում միմյանց դեմ՝ պաշտպանելով նորաբնակներին ընդդեմ հայերի: Պեռ ավելին՝ օսմանյան իշխանությունները շատ հաճախ բողոքի և չեքեզների ձեռքով էին իրականացնում հայկական ջարդերը: Կարելի է ասել, որ հայերի համար իրենց սեփական տանը ստեղծվել էին գոյության զոխային պայմաններ:

Հայերը, ինչպես կայսրության մյուս բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդները՝ ասորիները, բուլղարները, հույները, սերբերը, ռուսները և այլն, գտնվում էին իրավագուրկ վիճակում: Նրանք համարվում էին ռայյա, ճորտ, ոչ լիարժեք, թուրքերի հետ համեմատած՝ երկրորդ կարգի ժողովուրդներ: Պետք է նշել, որ ծանր վիճակում էին գտնվում նաև ոչ թուրք մահմեդական մյուս ժողովուրդները, մասնավորապես արաբները:

Օսմանյան կայսրությունում չկար սահմանադրություն, երկրում տիրում էր սուլթանի՝ փառիշահի կամքը, իսկ տեղերում տեր ու տնօրեն

էին վալիները և փաշաները, որոնք հայտնի էին իրենց կամայականություններով: Գործում էին շարիաթի՝ մուսուլմանական իրավունքի, և ա-դաթի՝ սովորութային իրավունքի նորմերը, որոնք իրավական առումով չէին պաշտպանում հայերի և մյուս քրիստոնյաների շահերը:

Հայերի՝ որպես քրիստոնյաներ, զրկված էին զենք կրելու իրավունքից, որը նրանց լրիվ անպաշտպան էր դարձնում թուրքերի, բլղերի և չեքեզների հարձակումների և ոտնձգությունների դեմ հանդիման: Հայերը չէին կարող դատարանում վկայություն տալ, իրավունք չուներին ծի մտնել, քանի որ հեծյալ կարող էր լինել միայն օսմանյան մահմեդականը, որին հանդիպելիս հայը, ըստ ադաթի, պարտավոր էր նրան զիջել ճանապարհը: Նման ստորացուցիչ, հայի արժանապատվությունը նսեմացնող սահմանափակումները և արգելքները շատ ու շատ էին:

Հայերը չուներին զույքի և անձի ապահովություն և անձեռնմխելություն: Գործող օրենքները, նորմերը և սովորույթները նրան նման երաշխիքներ չէին տալիս: Անպաշտպանվածության զգացումը մշտապես հետևյալներ էր հաղին և նրա ու նրա ընտանիքի կյանքը վերածում մղձավանդի:

Կար նաև կրոնի հարցը: Օսմանյան կայսրությունում սովորական երևույթ էր քրիստոնյա հայերի կրոնական զգացումներն ոտնահարումը: Կրոնական հալածությունը, իշխանությունների բռնի թուրքացման քաղաքականությունը, միահյուսված հայերի ծանր, նույնիսկ կարելի է ասել անելանելի սոցիալ-տնտեսական վիճակի հետ, օսմանյան իրականության բնորոշ գծերն էին:

Համանման վիճակում էին գտնվում Օսմանյան կայսրության տարածքում բնակվող նաև մյուս բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդները:

Ահա թե ինչու պատմագիտական գրականության մեջ ընդունված է Օսմանյան կայսրությունը բնութագրել որպես «ժողովուրդների բանտ»: Օսմանյան կայսրությունը, որը տիպաբանորեն պատկանում էր ռազմաֆեոդալական կայսրությունների կատեգորիային, խոր համալսարգային ճգնաժամ էր ապրում, որը ներառել էր պետական, քաղաքական, իրավական, սոցիալական, տնտեսական, ազգամիջյան, կրոնական, հոգևոր-մշակութային ոլորտները:

Հայերի պահանջները չափավոր էին: Նրանք ձգտում էին դիմապակել հայերի եթնիկական և կրոնական ծուլման բոլոր բացահայտ և սքողված փորձերին, որ դրսևորվում էին Օսմանյան կայսրությունում իշխանական բոլոր մակարդակներով, պահանջում էին հայերին տրամադրել մարդկային նվազագույն, տարրական իրավունքներ՝ անձի և զույգի ապահովություն, մարդկային և ազգային արժանապատվության, ընտանիքի և ազգային ավանդությունների և սովորությունների հարգում:

⁵ Տե՛ս Հայկական հարց: Հանրագիտություն: Երևան, 1996, էջ 233:

Չայերը գզույշ էին, ուստի և ձգտում էին իրենց պահանջները լուծել գոյություն ունեցող սամանյան իրողությունների շրջանակներում, առանց որևէ ցնցումների՝ շատ լավ գիտեցալով, որ ամեն մի անգզույշ քայլ, ամեն մի անգամ աննշան ցնցում անկանխատեսելի որբերական հետևանքներ կարող էր ունենալ նրանց համար: Ուստի հայերը նախընտրում էին ապավինել համամարդկային տարրական նորոթիքին՝ դրանց կիրառման մեջ տեսնելով իրենց անվտանգության և ազգային ինքնության պահպանման գրավակները:

Սակայն Օսմանյան կայսրության համար անընդունելի էին նման պահանջները, դրանց իրագործման համար չկային համապատասխան քաղաքական, իրավական, սոցիալ-տնտեսական, ինչպես նաև կրոնական բարենպաստ պայմաններ: Նրա կառավարողները բնավ մտադիր չէին իրաժարվել բռնությունների, հալածանքների և ջարդերի քաղաքականությունից, որն առանձնահատուկ դաժանությամբ սկսվեց կիրառվել երբ 1876 թ. օսմանյան սուլթանների գահին նստեց Աբդուլ Չամիդ II-ը, որը 30 տարուց ավելի՝ մինչև 1909 թ., երկաթյա ձեռքով կառավարեց կայսրությունը՝ ահ ու սարսափի մեջ պահելով բոլորին՝ թե իր հակաակորդներին և թե իր կողմնակիցներին, բոլոր ժողովուրդներին, այդ բվում նաև թուրք ժողովրդին: Նրա գահակալության տարիները Օսմանյան կայսրության պատմության մեջ մտել են որպես զուլումի՝ սարսափի և միահեծան դիկտատուրայի տարիներ, որի բնորոշ գծերից մեկը ժողովուրդների զանգվածային կոտորածներն էին:

Աբդուլհամիդյան նոր քաղաքական «կոլտուրայի» բաղկացուցիչ մասն էին կազմում կայսրության ոչ թուրք ժողովուրդների զանգվածային ջարդերը, որոնց առաջին գոհրից մեկը եղան հայերը: Չայական կոտորածները, որ կիրառեց Աբդուլ Չամիդ II-ը, ոչ պատահականություն էին և ոչ էլ սուլթանական քնահաճույք: Դա նրա մոտ հայեցակարգային բնույթ էր կրում: Գեներալ որդեգրեց «Չայական հարցի լուծման լավագույն ձևը հայերի ֆիզիկական բնաջնջումն է» բանաձևը, որը ձգտում էր անջնդորեն կիրառել:

Իր արյունաբեր քաղաքականության համար Աբդուլ Չամիդ II-ը ստացավ «կարմիր սուլթան» մականունը: Նրա հատուկ հրամանով արգելվեց կայսրության ողջ տարածքում «էրմենիստան»՝ «Չայաստան», անվան օգտագործումը:

1878 թ. Բեռլինի միջազգային կոնգրեսն այլ հարցերի հետ միասին քննարկեց նաև Չայական հարցը: Դրանով իսկ Չայական հարցը ներօսմանյան հարցից վերափոխեց միջազգային հարցի: Բեռլինի կոնգրեսից հետո սուլթանը և օսմանյան կառավարող վերնախավն ավելի ամրապնդվեցին իրենց այն համոզման մեջ, որ Չայական հարցի լուծ-

ման լավագույն լուծումը հայերին ոչնչացնելն է: Նրանք այժմ դրա մեջ էին տեսնում կայսրության ներքին գործերին ավերակական պետությունների միջամտությունից ազատելու իրական ուղին: Այդ տերությունների Չայական հարցը, հայկական շրջաններում բարեփոխումների հարցը օգտագործում էին որպես պատրվակ Թուրքիայի ներքին գործերին միջամտելու համար: Ուստի անհրաժեշտ էր վերացնել այդ պատրվակը և զրկել տերություններին կայսրությունից զիջումներ կորզելու հնարավորությունից:

Օսմանյան իշխանությունները բարեփոխումների վերաբերյալ հայերի պահանջները, որոնք ամրագրված էին մաս Բեռլինի կոնգրեսի որոշումներում, օգտագործեցին որպես պատրվակ հայկական ջարդեր կազմակերպելու համար:

XIX դ. վերջին օսմանյան իշխանությունների կազմակերպած հայկական ջարդերի զագաթնակետը հանդիսացան 1894—1896 թթ. կոտորածները խաղաղ պայմաններում, անգնե քնակչության նկատմամբ, որոնք իրագործվեցին ինչպես հայկական նահանգներում՝ վիլայաթներում, այնպես էլ կայսրության մայրաքաղաք Ստամբուլում, որտեղ գոյություն ուներ հայկական հոծ բազմություն:

1894—1896 թթ. կոտորածների ժամանակ զոհվեց 300 հազար հայ: Սակայն հայերի կորուստները միայն դրանով չէին սահմանափակվում: Ստեղծված անասելի հուսահատական պայմաններում մոտ 100 հազար հայ բռնի դարձավ մահմեդական, և մոտավորապես այդքան էլ հայեր հարկադրված հեռացան իրենց հայրենիքից: Դա ոչ թե տեղական, սահմանափակ, այլ տոտալ կոտորած էր, որն իր բնույթով գեոցիդային էր:

Օսմանյան կայսրությունը XX դար մտավ որպես հետամնաց, դիկտատուրական և կայսրության տարբեր ժողովուրդների զանգվածային ջարդեր կազմակերպող երկիր: Ավելի խորացավ նրա քաղաքական, տնտեսական և հասարակական համակարգը համակող ճգնաժամը:

Երկրում ավելի ու ավելի էր հասունանում արյունաբեր սուլթանից ազատվելու զաղափարը, որն իրագործեցին երիտասարդ թուրքերը: 1908 թ. հուլիսի 23-ին «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունը կատարեց հեղաշրջում և զրավեց իշխանությունը: Սուլթան Աբդուլ Չամիդ II-ը 1909 թ. գահընկեց արվեց:

Կայսրության բոլոր ժողովուրդները՝ մահմեդական թե քրիստոնյա, ցնծությամբ ընդունեցին «կարմիր սուլթանի» տապալումը: Մարդիկ կարծում էին, որ նոր դարաշրջան է սկսվել Օսմանյան կայսրության պատմության մեջ: Դրանց մեջ էին նաև հայերը: Ինչպես վկայում է արար

պատմաբան Մուսա Պրինսը, էֆորիայի մեջ գտնվող «հայերը, թուրքերը, հույները գրկախառնվում էին փողոցներում»⁶:

Բայց, հնչպես պարզվեց շատ շուտով, երիտթուրքերը դիմակալորված մոլի նացիոնալիստներ է առաջադրում էին, որոնք շարունակեցին իրենց նախորդ սուլթանների հավածանքների և ջարդերի քաղաքականությունը: Նրանք կայսրության բոլոր ազգերին մուլելու և «մաքուր» թուրքական ազգ ստեղծելու գաղափարակիրներ էին՝ գտնելով, որ հանուն այդ գաղափարի իրազորման չպետք է կանգ առնել անգամ գանգվածային կոտորածների առջև:

Հայկական հարցի լուծման մեկ այլ տարբերակ էր հանդիսանում Օսմանյան կայսրության ապակենտրոնացման մոդելը, որն առանձնապես մեծ տարածում գտավ 1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո: Նա իր ջերմ կողմնակիցներն ունեցավ կայսրության համարյա բոլոր ժողովուրդների մոտ:

Ըստ այդ մոդելի՝ նախատեսվում էր Օսմանյան կայսրության ազգային ծայրամասերին ինքնավարություն տալ և դրա հիման վրա ստեղծել իրավահավասար պետական կազմավորումների կոնֆեդերացիա:

Օսմանյան կայսրության ապակենտրոնացման կողմնակից էին նաև հայերը:

Սակայն օսմանյան կառավարողները, որոնք խիստ կենտրոնացված պետական համակարգի կողմնակիցներ էին և ոչ թուրք ժողովուրդների հանդեպ վարում էին ջարդերի և բռնի թուրքացման քաղաքականություն, կտրուկ դեմ էին ապակենտրոնացմանը՝ դա համարելով կրօնամարտ կայսրության գոյության համար:

Եվ, վերջապես, շրջանառության մեջ էր գտնվում Հայկական հարցի լուծման երկրորդ տարբերակ, որի մասին հիշում է ընճարվում էին ժամանակ առ ժամանակ: Դա այսպես կոչված «Լեռնալիբանանի մոդելն» էր: Դրա էությունը հետևյալում էր:

Լեռնալիբանանում 1861 թ. հաստատվեց կառավարման մի յուրահատուկ ձև: Սուլթանը եվրոպական պետությունների ճնշման ներքո հաստատեց Լեռնալիբանանի Օրգանական ստատուտը, որով այդ երկրամասին տրվում էր վարչական ինքնավարության՝ մութասառիֆիայի կարգավիճակ: Սուլթանը նշանակում էր տեղապահ կառավարիչ՝ մութասառիֆ: Բայց մութասառիֆը կարող էր լինել միայն քրիստոնյա, որի քննադատությունը պետք է հավանության աժանանար եվրոպական պե-

տությունների կողմից: Վերջիններս հանդես էին գալիս նաև որպես Լեռնալիբանանի ինքնավարության երաշխավորներ⁷:

Լեռնալիբանանի առաջին մութասառիֆի հաստատվեց հայազգի կարապետ Արթին Դաուդյանը:

Համանման սկզբունք, որը փոփոխություններով, 1877-1878 թթ. ուս-թուրքական պատերազմից հետո կիրառվեց նաև Բուլղարիայի հարցում:

Արևմտյան հայերը դեմ էլ էին, եթե իրենց տրվեր նույն սկզբունքների վրա խառնված վարչական ինքնավարություն: «Ոգեմշված լիբանանյան նախադեպով, - գրում է այս հարցի լավագիտակ Մուսա Պրինսը, - հայերը ցանկանում էին ստանալ մի համեստ վարչական ինքնավարություն, պակաս հավակնոտ, քան Լեռնալիբանանի միջազգային ստատուտը»⁸:

Այս տարբերակին շահագրգիռ կողմերը կրկին վերադարձան 1912-1914 թթ., երբ Անեռնայն Հայոց կաթողիկոս Վրդո Հինգերորդը դիմեց ռուսական կառավարությանը՝ վերստին արժանանալ հայկական բանեդորգումների հարցը: Ընդառաջելով հայերի հոգևոր առաջնորդի խնդրանքին՝ ցարական կառավարությունը մշակեց հայկական բարենորոգումների նախագիծ, որի հիմքում դրված էին Լեռնալիբանանի ինքնավարության հիմնադրույթները:

Առաջարկվում էր հայկական վեց վիլայաթները՝ Էրզրումի, Բիթլիսի, Խաղերդի, Ավազի, Վանի և Դիարբեքի, միավորել և ստեղծել մեկ հայկական նահանգ, որի գլուխ կանգնած էր լինելու նահանգապետը: Նա նշանակվում էր սուլթանի կողմից, եվրոպական պետությունների համաձայնությամբ, հինգ տարի ժամանակով, պետք է լիներ օսմանապետական քրիստոնյա կամ եվրոպացի: Նահանգապետի ձեռքում էր կենտրոնացված ամբողջ գործադիր իշխանությունը: Նրան կից ստեղծվում էր վարչական խորհուրդ և վեց խորհրդակցներ՝ երեք քրիստոնյա և երեք մահմեդական, ընտրվում էր նահանգական խորհուրդ, որտեղ քրիստոնյաները և մահմեդականները ներկայացված էին հավասար քանակով և այլն:

Այս նախագիծը լավագույնն էր այն բոլոր առաջարկություններից, որ երկրից ներկայացվել էր Հայկական հարցի լուծման համար:

7 Николай Оганесян. Арабская историография по новой истории Армении. В кн.: Новая история Армении в трудах современных зарубежных авторов. Ереван, 1993, с. 187-188.

8 Moussa Prince, Un genocide impuni. L' Armenocide, p. 28.

6 Moussa Prince, L' Armenocide, Beyrouth, 1975, 30.

Դիվանագիտական երկարատև պայքարից հետո, որը տևեց մոտ մեկ տարի, Ռուսաստանին հաջողվեց թուրքիայի հետ 1914 թ. հունվարի 26-ին ստորագրել համաձայնագիր հայկական բարենորոգումների վերաբերյալ՝ փոփոխված տարբերակով:

Համաձայնագրով ընտրվեց նոր տարրերակ: Արևմտյան Հայաստանը բաժանվեց երկու գոտու: Առաջին գոտու մեջ միավորվեցին Էրզրումի, Ավազի (Սեբաստիայի) և Տրապիզոնի վիլայաթները, իսկ երկրորդ գոտու մեջ՝ Բիթլիսի, Վանի, Խարբերդի և Դիարբեքիրի (Տիգրանակերտի) վիլայաթները: Յուրաքանչյուր գոտու ղեկավար էր նշանակվում ընդհանուր տեսուչը, որը պետք է լիներ օտարերկրացի: Ընդհանուր տեսուչին նշանակում էր օսմանյան կառավարությունը եվրոպական մեծ պետությունների երաշխավորությամբ:

Տեղական խորհուրդների անդամներն ընտրվելու էին քրիստոնյաների և մահմեդականների միջև թվական հավասարության պահպանման սկզբունքով: Այդ նույն սկզբունքով էին նշանակվելու նաև պաշտոնյաները⁹:

Թուրքական կառավարությունը եվրոպական տերությունների համաձայնությամբ առաջին գոտու ընդհանուր տեսուչ նշանակեց Նորվեգիայի քաղաքացի Յոնսոն, իսկ երկրորդ գոտու ընդհանուր տեսուչ՝ Յոնսոնի իրենց պարտականությունների կատարմանը: Շուտով սկսվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմը, և, թուրքիան, օգտվելով դրանից, չեղյալ հայտարարեց հայկական բարենորոգումների վերաբերյալ 1914 թ. հունվարյան ռուս-թուրքական համաձայնագիրը:

Ամփոփելով, կարող ենք ասել, որ արևմտահայությունը ձգտել է իր հարցը լուծել Օսմանյան կայսրության շրջանակներում և պաշտոնապես երբեք չի դրել նրանից անջատվելու և անկախ պետություն ստեղծելու հարցը: Նրա համար ընդունելի են եղել և՛ բարենորոգումների, և՛ ապակենտրոնացման, և՛ Լեռնալիբանանի ինքնավար ստատուտի տարբերակները:

Դժբախտաբար, զանազան հանգամանքների բերումով այդ տարբերակներից և ոչ մեկը հնարավոր չեղավ կենսագործել: Գործադրվեց միայն մի տարբերակ՝ հայերի ցեղասպանության տարբերակ:

Որո՞նք էին 1915 թ. հայոց ցեղասպանության պատճառները և նրա իրագործմանը նպաստած պայմանները:

1915 թ. ցեղասպանությունը բնավ էլ պատահական կամ անակնկալ չէր: Նա տրամաբանորեն բխում էր նախորդ տասնամյակների, եթե ոչ հարյուրամյակների ընթացքում թուրքական սուլթանների, ապա նաև երկրորդների դաժան, ազգայնամուդական և քարդարարական քաղաքականությունից, որ նրանք վարում էին կայսրության ոչ թուրք ժողովուրդների, այդ թվում նաև հայերի նկատմամբ: Դա պաշտոնական պետական քաղաքականություն էր:

Օսմանյան կայսրության մեջ տարիների ընթացքում թուրքերից, քրդերից և չեթեզներից ձևավորվել է մի ստվար սոցիալական խավ, որը մասնագիտացել էր պալմուրյունների և կիտորածների մեջ: Դա մասնագիտության պես մի բան էր, որը դարձել էր նրանց գոյության և անօրինական ճանապարհով հարստություն դիզելու մշտական աղբյուր, որը միաժամանակ նրանց ապահովում էր որոշակի տեղ և դիրք օսմանյան պետական աստիճանակարգում:

Դեռ այս խավը էլ հանդիսանում էր հայոց ցեղասպանության մեջ ամենաշահագրգիռ սոցիալական խավերից մեկը, որը միաժամանակ դարձավ արմենցիդի և՛ հեռարանը, և՛ իրագործողը:

Պետք է նկատի ունենալ մի կարևոր հանգամանք նա: Օսմանյան կայսրությունում պարենբարար կիրառվող ասորիների, արաբների, րուլդարների, հայերի, հույների, սերբերի և մյուս սլավոնների քարղերը հանգեցրել էին նրան, որ թուրքական հասարակությունը վարժվել էր ոչ թուրք ժողովուրդների կոտորածներին, և դրանք չէին կարող պատճառ հանդիսանալ թուրքական հասարակության ընդվզման կամ թեկուզ աննախնայ քողոքի համար, քանի որ նա վարժեցված էր:

Այսպիսի երկրում և նման պայմաններում հեշտ էր մոբիլիզացնել նրանում առկա մութ, խավարամուլ և արյան ծարավ տարասեակ ուժերն ոչ միայն զանգվածային կոտորածներ և ազգային մաքրատույններ, այլև ցեղասպանություն կազմակերպելու և իրագործելու համար: Դայերն ընկան այս թափանցիկ ակտ:

Օսմանյան կայսրության անստամբիայի մասնագիտական ուսումնասիրությունը բերում է այն եզրակացության, որ նա ոճրածին և ցեղասպանածին պետություն էր և տիպաբանորեն պատկանում է «ցեղասպան պետություն» կատեգորիային:

Ձարդերին և ցեղասպանությանը միտված օսմանյան պետական համակարգը զինված էր համարժեք հայեցակարգով, որը տեսական հիմք ծառայեց հայոց ցեղասպանության նախապատրաստման և իրագործման համար:

Ավզբնական փուլում շրջանառության մեջ դրվեց օսմանիզմի կոմպլեքսիան, համաձայն որի՝ կայսրության բոլոր ժողովուրդները՝ մահմե-

9 R. Davidson, The Armenian Crisis, 1912-1914, The American Historical Review, W., 1948, vol. 3, No 3. Сборник дипломатических документов. Реформы в Армении 26 ноября 1912 года-10 мая 1914 года. П., 1915, с. 158-180.

դական և քրիստոնյա՝ թուրքերը, արաբները, քրդերը, հայերը, հույները, սլավոնները, ասորիները և ուրիշներ, հայտարարվեցին օսմանցիներ: Նրանք, ըստ այդ տեսության, կազմում էին մեկ միասնական ազգ՝ օսմանական ազգը: Օսմանիզմի հայեցակարգը կայսրության բոլոր ժողովուրդներին ձուլելու քերես առաջին հրապարակային մանիֆեստն էր:

Ոչ թուրք ժողովուրդներին դժվար չեղավ կռահել, թե իրենց գոյության համար ինչ սահվոր սպառնալիք էր բարձրված օսմանիզմի գաղափարախոսության հետևում, և նրանք միահամուռ ընդդիմացան օսմանյան կառավարողների այդ վերին աստիճանի վտանգավոր քաղաքականությունը: Օսմանիզմի գաղափարախոսությունը ծախողվեց:

Օսմանյան գաղափարախոսները դրանից հետո, հատկապես երիտթուրքերի իշխանության գլուխ գալուց հետո, հրապարակ նետեցին և ապալինեցին թուրքիզմի-թուրանիզմի տեսությանը, որն ավելի վտանգավոր դուրս եկավ, քան օսմանիզմի հայեցակարգը: Թուրքիզմը դարձավ նրանց պաշտոնական գաղափարախոսությունը:

Թուրքիզմն ունի երկու երես կամ կողմ:

Մի երեսն ուղղված է դեպի ներս՝ Օսմանյան կայսրության բոլոր ժողովուրդներին: Նրա խնդիրն էր հող նախապատրաստել, քաղաքական, ռազմական և սոցիալական պայմաններ, նպաստավոր քարոյահոգեբանական մթնոլորտ ստեղծել բոլոր մահմեդական և քրիստոնյա ժողովուրդների բռնի թուրքացման համար: Նրանք ոչ թե հայտարարվում էին թուրքեր, այլ պետք է թուրքացվեին: Սա շատ կարևոր տարբերիչ համգամանք է, քան ի որ այն պարտադիր կերպով ենթադրում էր բռնության կիրառում:

Դա նախատեսվում էր իրականացվել երեք մակարդակներով. առաջին՝ մահմեդական ժողովուրդների բռնի թուրքացում, իսկ քրիստոնյա ժողովուրդների նաև բռնի մահմեդականացում, երկրորդ՝ էթնիկական մեքրոն կամ գոտուն, որը ենթադրում էր բոլոր այն էթնիկական խմբերի բռնի արտաքսում, ովքեր հրաժարվում էին թուրքացումից, և, երրորդ՝ էթնիկական ամբողջ խմբերի և ժողովուրդների բնաջնջում, այսինքն՝ ցեղասպանությունը:

Այս քաղաքականության նպատակն էր ստեղծել «մաքուր» թուրքական պետություն՝ ելակետ ունենալով թուրքական էթնոսի գերազանցության, նրա «բարձր լինելու» ռասայական մոտեցումը:

Դա ուներ նաև մեկ այլ նպատակ՝ պահպանել Օսմանյան կայսրության ամբողջականությունը և կամխել նրա հետագա տրոհումը:

Թուրքիզմի տեսության մյուս երեսն ուղղված էր Օսմանյան կայսրությունից դուրս գտնվող մյուս բոլոր թուրքալեզու ժողովուրդներին, որոնք բնակվում էին Կովկասում, Կենտրոնական Ասիայում, Ռուսաստանի մերձուրալյան նահանգներում, Ղրիմում և այլն: Նրա նպատակն էր

Օսմանյան կայսրության գլխավորությամբ ստեղծել «Մեծ Թուրանական կայսրություն», որն ընդգրկելու էր մի վիթխարի տարածք՝ Փոքր Ասիայի եվրոպական ափերից մինչև Արևմտյան Սիբիր և Չինաստանի սահմանները: Այս ծրագիրը, որի շատագուցվերը կան նաև ժամանակակից Թուրքիայի քաղաքական որոշ շրջանակներում¹⁰, հանդիսանում է պանթուրքիզմի կենտրոնակետը: Պանթուրքիզմի այս ծավալապաշտական նկրտումները մեծ վտանգ էին ներկայացնում Ռուսաստանի, Իրանի, արաբների և տարածաշրջանի տարբեր երկրների և ժողովուրդների կենսական շահերին:

Նա մեծ վտանգ էր ներկայացնում նաև հայությանը, որը աշխարհագրական առումով հայտնվել էր պանթուրքիզմի խաչմերուկում: Այդ կապակցությամբ երիտթուրքերի ղեկավար գործիչներից մեկը՝ Ալի Իհսանը, ճշել է, որ եթե չլիներ Հայաստանը, ապա Կովկասը վաղուց իրենցը կլինեք: Ուրեմն հայությունը դրվել էր երկնտարանի առջև՝ կամ ընդունել թուրքիզմը, կամ վերանալ պանթուրքիզմի ճանապարհից:

Այսպիսով՝ կարելի էր ասել, որ հայերի ցեղասպանությունը լիովին տեղավորվում էր «մաքուր» թուրքական պետություն ստեղծելու, Օսմանյան կայսրության տերիտորիալ ամբողջականությունը պահպանելու և թուրանիզմի՝ պանթուրքիզմի երիտթուրքական ծրագրերի իրականացման շրջանակների մեջ: Եվ հայերի ցեղասպանության պատճառները պետք է փնտրել նաև այստեղ, այսինքն՝ երիտթուրքերի «տեսական» հիմնադրույթների և դրանց վրա հիմնված քաղաքականություն մեջ:

Իր դեղը խաղաց նաև մեկ այլ դրոյապատճառ: Հայերին ռչնչացնելով՝ օսմանյան կառավարող վերնախավը ցանկանում էր վերացնել կայսրության ներքին գործերին միջամտելու և նրանից զիջումներ կորզելու եվրոպական պետությունների հնարավորությունները, որից նրանք օգտվում էին հայերին «օգնելու» պատրվակի տակ:

Եվ Թուրքիան Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին մեռնամուխ եղավ և հաջողեցրեց կենսագործել իր այդ դիվային ոճիրը:

Դա հաջողվեց, որովհետև առկա էին բոլոր նախադրյալները՝ բռնությունների, հալածանքների և զանգվածային արյունալի քարոզի ընդունակ և դրանց իրականացման մեջ հարուստ փորձ կուտակած և հնուացած պետական համակարգ, համապատասխան տեսություն (օսմանիզմ, թուրքիզմ, պանթուրքիզմ), համապատասխան մեխանիզմ, նպատակավոր պայմաններ:

10 Graham Fuller, Turkey Faces East, New Orientations Toward the Middle East and the Old Soviet Union, RAND, Santa Monica, 1992.

Ահա այսպիսին էին ընդհանուր գծերով XX դարի առաջին ցեղասպանության՝ արմենոցիդի նախադրյալները և դրդապատճառները:

Մակայն այդ նախադրյալները հավանաբար չէին կարող կյանքի կոչվել, եթե չլիներ միջազգային բարենպաստ պայմաններ, որոնք երևան եկան շնորհիվ Առաջին համաշխարհային պատերազմի:

Այսպիսով՝ խանդավառված ներքին և արտաքին բարենպաստ պայմաններին, օսմանյան պետությունը, որի գլուխ կանգնած էր երիտթուրքական «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունը, երիտթուրքերի առաջնորդներ Թալեաթի, Էմվելի և Ջեմալի ղեկավարությամբ 1915 թ. իրագործեցին հայերի սպանությունն իրենց պատմական հայրենիքում՝ Արևմտյան Հայաստանում:

Դա նախորդը ծրագրված և լավ նախապատրաստված ոճրագործություն էր, որը Օսմանյան կայսրության ղեկավարությունը կիրառեց ամենայն դաժանությամբ՝ օգտագործելով պետական մեքենան, բանակը, ժանդարմերին, քրեական տարրերին կազմված հատուկ ջոկատները և ջրգական ցեղերի զինված ավազակախմբերը:

Հայրց ցեղասպանության սկիզբը համարվում է 1915 թ. ապրիլի 24-ը: 1915 թ. մայիս ամսին սկսվեցին հայերի զանգվածային կոտորածները և տեղահանումները Բիթլիսի, Դիարբեքի, Էրզրումի, Խարբերդի, Սեբաստիայի (Սվազի) և Կանի վիլայթներում, այսինքն՝ բուն Արևմտյան Հայաստանի վեց նահանգներում, ինչպես նաև Տրապիզոնի վիլայթում:

Չնայած անբարենպաստ պայմաններին՝ ցեղասպանության ընթացքում մի շարք վայրերում հայերն այնուհանդերձ կարողացան կազմակերպել դիմադրություն և ինքնապաշտպանական մարտեր մղել թուրքական կանոնավոր զորքերի դեմ, ինչպես Շապին-Չարախիսարում, Կանուս, Մուսա լեռան շրջանում, Սասունում, Մուշում, Ուրֆայում, Հաճնում և այլ վայրերում՝ գերադասելով մեղեդի, պաշտպանելով իրենց ու իրենց ընտանիքի, հայրենիքի պատիվն ու ազատությունը:

Հակառակ պատերազմի ժամանակ զոյություն ունեցած ռազմական զորքերությանը և լրատվության տարածման խիստ սահմանափակումներին՝ այդուհանդերձ աշխարհին հայտնի դարձավ երիտթուրքերի կողմից իրականացված հայերի ցեղասպանության մասին: Միջազգային հանրությունը ցնցված էր անհավասարի թվազող ոճրագործությունից, որը, ի վերջո, նա ընդունեց որպես ոճրագործություն համայն մարդկության դեմ:

Տարբեր երկրների կառավարությունները, պետական, քաղաքական և հասարակական ակնավոր գործիչները, հոգևորականները, գրողները, արվեստի մարդիկ և այլն, իրենց բողոքի ծայրը բարձրագրին

ընդդեմ երիտթուրքերի ոճրագործ ղեկավարության հանցավոր արարքների և ի պաշտպանություն հայ ժողովրդի:

1915 թ. մայիսի 13-ին Լոնդոնում, Փարիզում և Պետրոգրադում միաժամանակ հրապարակվեց Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի կառավարությունների համատեղ պաշտոնական հայտարարությունը Օսմանյան կայսրությունում հայերի կոտորածների և թուրքական կառավարության անդամների անձնական պատասխանատվություն մասին: Երանում ասվում էր, որ «Նկատի ունենալով այդ նոր ոճրագործությունները, որ կատարվում են Թուրքիայում մարդկության և քաղաքակրթության դեմ՝ Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և Անգլիայի դաշնակցային կառավարությունները սույնով հրապարակայնորեն հայտարարում են Բարձր դռանը, որ նրանք այդ բոլոր ոճրագործությունների համար անձնական պատասխանատվություն ղնում են թուրքական կառավարության բոլոր անդամների, ինչպես նաև նրա այն տեղական ներկայացուցիչների վրա, որոնք մասնակից են ման կոտորածին»¹¹:

Հայկական ցեղասպանությունը խորապես մտահոգեց Հռոմի պապ Բենեդիկտոս XV-ին: Նա 1915 թվականի սեպտեմբերի 10-ին դիմում է օսմանյան սուլթան Մուհամմադ V-ին՝ ինչ ցույց տալ հայերի կոտորածը՝ խստագույնս դատապարտելով երիտթուրքական ոճրագործներին «ամենը ժողովրդից»՝ հայերի քարոզերի համար¹²:

Հայկական ցեղասպանությունը դատապարտում էին նաև մուսուլմանական աշխարհի երևելի դեմքերը՝ գտնելով, որ այն, ինչ անում էր թուրքական ղեկավարությունը հայերի նկատմամբ, հակասում էր իսլամի սկզբունքներին:

Այդ առումով բացառիկ նշանակություն ունեցավ մուսուլմանական աշխարհի այնպիսի մի քարծր և ամատարելի հեղինակության, ինչպիսին մուսուլմանական աշխարհի գլխավոր սրբավայր Սեքքայի շերիֆ և Դիջազի կառավարիչ Հուսեյն իբն Ալի ալ-Հաշիմի դիրքորոշումը: Նշենք, որ նա ուղղակիորեն սեղում էր Մուհամմադ մարգարեի տոհմից, և այդ հանգամանքը մի առանձին կշիռ էր տալիս նրա խոսքին:

11 Смет, No 124, 13 мая 1915.

12 Այդ մասին կրկին հիշեցրեց Հռոմի Հովհաննես-Պողոս II պապը 2001 թ. սեպտեմբերի 26-ին երևանում, ուր նա ժամանել էր մասնակցելու Հայաստանում բրիտանական ժողովրդական կոնգրեսի 1700-ամյակի տոնակատարություններին: Նա եղավ երեզնի հուշահամալիրում, որտեղ Լուսինյան պատի վրա որվեց Բենեդիկտոս XV պապի հուշաքարը: Հուշաքար դրեց նաև Հովհաննես-Պողոս II-ը, որի վրա գրվեցին նրա հետևյալ տողերը. «Դիշիթ, Տե՛ր, այս ազգի որդիների տառապանքը և օրհնի՛ր Հայաստանը» («Հայաստանի Հանրապետություն», 27 սեպտեմբերի, 2001 թ., երևան, էջ 1):

Չուսեյն իբն Ալին 1916 և 1917 թթ. ուղերձներով դիմեց մուսուլմանական աշխարհին: Երկու ուղերձներում էլ նա խստորեն քննադատում էր երիտթուրքական «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությանը, նրա պարագլուխներ Թալեաթին, Էնվերին և Ջեմալին Օսմանյան կայսրության բոլոր ժողովուրդներին բռնի ուժով թուրքեր դարձնելու, արաբների նկատմամբ բջճամական վերաբերմունքի և կայսրության ամբողջ տարածքում հայերի զանգվածային կոտորածների համար պատերազմի տարիներին¹³:

Մեքքայի շերիֆը հատուկ ուղերձ է հղում էմիրներ Ֆայսալին և Աբդըլ Ազիզ ալ-Ջարբային, որոնք այդ ժամանակ գլխավորում էին օսմանյան տիրապետության դեմ ուղղված արաբական ապստամբությունը, և հրամայում նրանց ամենալայն օգուտությունը ցույց տալ ջարդերից փրկված հայերին և պաշտպանել նրանց, «ինչպես պաշտպանում եք Չեր անձը, Չեր որդիներին և Չեր ունեցվածքը, որովհետև նրանք (հայերը – Ն. Յ.) մահնեղականների զինմիներն են»¹⁴: Նա, անարգանքի սյուհին գամելով երիտթուրքերին, պահանջում էր նրանցից կապելը խզել իսլամական աշխարհի, սրբազան Կորանի և Սուլեյմանի հետ, իսկ որ նրանց ոճրագործությունները ընդհանուր ոչ մի բան չունեն թալամի և նրա առաջինությունների հետ:

Ի պաշտպանություն հայերի՝ իրենց բողոքի ծայրը բարձրացրին աշխարհի տարբեր երկրների հասարակական, քաղաքական և կրոնական գործիչները, գրողները, գիտնականները, արվեստի գործիչները և այլն: Դրանց թվում էին լորդ Ջեյմս Բրայսը և XX դարի խոշորագույն պատմաբաններից մեկը՝ Առնոլդ թոյներին Անգլիայից, բողոքական հոգևորական

13 Տե՛ս Արաբական աղյուրները հայերին ոչնչացնելու ոճրագործության մասին, Բեյրութ, 1988 (արաբերեն):

14 Նույն տեղում: «Չիմնի» բառացիորեն նշանակում է «մարդիկ, որոնք գտնվում են հովանավորության ներքո» կամ «ենթադրամականություն»: Դրանք, ըստ միջնադարյան արաբ-իսլամական տվյալների իրավունքի, իսլամական պետության սահմաններում բնակվող այն ժողովուրդներն էին, որոնք թեև մահնեղական չէին, սակայն ունեին իրենց սուրբ գիրքը: Դրանց թվին էին պատկանում չքրիստոնյաները, հրեաները, զղարայուսականները, որոնք ունեին իրենց սուրբ գիրքը՝ համապատասխանաբար Աստվածաշունչը, Թորան, Ավետան և այլն: Նրանք իրավունք ունեին պահպանել և դավանել իրենց սեփական կրոնը, երաշխավորվում էր նրանց կյանքը, ազատությունը և ունեցվածքի անմեծմիջխուրդությունը և այլն: Այլ կերպ ասած, իսլամական պետությունը և Կորանը հովանավորում էին նրանց և նրանց նկատմամբ ոտնձգությունը, առավել ևս զինմիլի՝ ենթահովանավորային սպանությունը ըստ էրնիկական-կրոնական պատկանելության, համարվում էր անթույլատրելի: Տե՛ս Ислам. Краткий справочник. Москва, 1983, с. 37. և. Գովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, հ. 1, Երևան, 2003:

Իոհանես Լեփսիուսը, Արմին Վեգները, Կարլ Լիբկնեխտը և Ռոզա Լյուքսեմբուրգը Գերմանիայից, Անատոլ Ֆրանսը և Ռոմեն Ռոլանը Ֆրանսիայից, Ֆրիտյոֆ Նանսենը Նորվեգիայից, Վալերի Բյուսսոսը և Յուրի Վեսնոլսկին Ռուսաստանից, Չեքոսլովակիայից, Չեքոսլովակիայից և Չեմնի Սորգենթաուն ԱՄՆ-ից, արաբական հայտնի քաղաքական-հասարակական գործիչներ Ֆայսեզ էլ-Ղոսեյնը և Ասադ Ղադիրը և շատ ու շատ այլ գործիչներ:

Այսպիսով՝ կարելի ասել, որ սուլթան Աբդուլ Ղամիդ II-ի և երիտթուրքերի, նրանց առաջնորդներ Թալեաթի, Էնվերի, Ջեմալի, Նազիմի, Հակիր Բեհաեդդինի և մյուսների ոճրագործ քաղաքականությունը հայերի, ասորիների, հույների, արաբների և մյուս ժողովուրդների նկատմամբ իրավունք է տալիս եզրակացնելու, որ օսմանյան պետությունը XIX դ. վերջերին և XX դ. սկզբներին վերածվել էր ցեղասպան պետության:

Չայոց զեղասպանությունը հայության համազգային ողբերգություն էր, որը շատ ծանր հետևանքներ ունեցավ նրա համար:

Արևմտյան Չայաստանում և Օսմանյան կայսրության ամբողջ տարածքում սպանվեց 1,5 մլն և բռնի տեղահանվեցին և արտաքսվեցին հայուրիկաբարձր հայեր: Չայերի բնօրրանը դատարկվեց իր բնիկ բնակչությունից՝ հայերից: Դրա փոխարեն ուժեղացավ թուրքերի և հատկապես քրդերի ներթափանցումը հայկական շրջաններ, որը սկսվել էր դեռևս նախորդ դարերում:

Չայերը կրոնցեցին իրենց հայրենիքի ամենամեծ մասը՝ Արևմտյան Չայաստանը, որը կազմում է Չայկական լեռնաշխարհի 9/10-որը: Չայերի տնօրինության տակ մնաց միայն այդ տարածքի 1/10-ը մասը, որի վրա այսօր գոյություն ունի անկախ Չայաստանի Չանրապետությունը:

Տեղահանության պատճառով հայերը ցրվեցին աշխարհի տարբեր մայրցամաքների՝ Ասիայի, Եվրոպայի, Ամերիկայի և Աֆրիկայի բազմաթիվ երկրներում, որտեղ կազմավորվեցին հայ համայնքներ իրենց ազգային, կրթական, մշակութային և եկեղեցական կառույցներով: Առաջացավ հայ սփյուռքը, և հայությունը երկփեղկվեց: Նախկին բաժանմանը՝ արևմտահայության և արևելահայության, փոխարինելու եկավ նոր բաժանումը՝ Չայաստանի հայությունը և սփյուռքահայությունը:

Չայոց զեղասպանությունը կամ արմենոցիդը XX դարի պատմության սև էջն է:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին յուրահատուկ դրության մեջ հայտնվեց նաև Արևելյան Չայաստանը, մանավանդ Ռուսաստանում 1917 թ. փետրվարյան և հոկտեմբերյան հեղափոխություն-

ներից հետո: Առաջինը տապալեց ցարական ինքնակալությունը և Ռուսաստանում հաստատեց բուրժուարեմոկրատական հանրապետություն: Կովկասում վերացվեց փոխարքայությունը, և մարտի 9-ին ստեղծվեց կառավարման նոր մարմին՝ Անդրկովկասի հատուկ կոմիտե՝ Օզակոմ: Նրա իրենական խնդիրն էր նոր կարգերի հաստատումը Անդրկովկասում: Հայաստանում և Անդրկովկասում զգալիորեն աշխուժացավ քաղաքական կյանքը, ակտիվացրին իրենց գործունեությունը հաշնակցություն և Հնչակ կուսակցությունները, ստեղծվեց նոր քաղաքական կուսակցություն՝ Հայկական ժողովրդական կուսակցությունը, Շուշում, Թրիխիսում և Բաքվում ձևավորվեցին Հայկական ազգային խորհուրդներ և այլն:

Օզակոմը լիազորված էր գործելու նաև Արևմտյան Հայաստանի այն մասերում, որոնք ազատագրված էին ռուսական զորքերի կողմից և գտնվում էին նրանց հսկողության տակ: Ժամանակավոր կառավարության ուղղվածքը՝ 1917 թ. ապրիլի 26-ին ստեղծվեց Թուրքեսիայաստանի գլխավոր կոմիտեի պաշտոն: Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ V-ը, դիմելով Պետրոգրադում հաստատված Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավարությանը, հուլիս հայտնեց, որ «Վերանորոգված Ռուսաստանը, դաշնակիցների համաձայնությամբ, կստեղծի նախկին տաճկական վիլայաթների վրա ազատ Հայաստան»: Ժամանակավոր կառավարությունը Արևմտյան Հայաստանում ստեղծեց մեկ ընդհանուր Հայկական նահանգապետություն, որը քաղկացած էր Երզրումի, Կանի և Խնուսի շրջաններից:

Հայկական քաղաքական կուսակցությունները և քաղաքական ուժերը հանդես էին գալիս ազգերի ինքնորոշման իրավունքի պաշտպանությամբ՝ ակնկալելով ազգային-տարածքային ինքնավարություն Ռուսաստանի կազմում:

Սակայն բուրժուարեմոկրատական հեղափոխության խորացումը կասեցվեց 1917 թ. հոկտեմբերի 25-ին (նոյեմբեր 7-ին) Պետրոգրադում ռուսական բոլշևիկների կողմից իրագործված սոցիալիստական հեղափոխության պատճառով: Ժամանակավոր կառավարությունը տապալվեց, և իշխանությունը Ռուսաստանում գրավեցին բոլշևիկները Կ. Ի. Ուլյանով-Լենինի գլխավորությամբ:

Պրա հետևանքով նոր քաղաքական իրողություն ստեղծվեց Անդրկովկասում, այդ թվում նաև Հայաստանում: Այստեղ հիմնական քաղաքական ուժերը՝ վրացական մենշևիկները, ադրբեյջանական մուսավաթականները, հայ դաշնակցականները, սոցիալիստ-հեղափոխականները և սահմանադրական դեմոկրատները, հանդես եկան սոցիալիստական հեղափոխության և Անդրկովկասում խորհրդային իշխանության հաստատման դեմ: Օզակոմը լուծարվեց, և նրա փոխարեն վերնաշալ

քաղաքական կուսակցությունները 1917 թ. նոյեմբերին ստեղծեցին կառավարման նոր մարմին՝ Անդրկովկասյան կոմիտարիատ, որը փաստորեն տեղական կառավարության ֆունկցիաներ էր իրականացնում: Նա իր գլխավոր խնդիրներից մեկը համարեց «պայքարն Անդրկովկասում անիշխանականության և խորհրդային Ռուսաստանի դեմ»: Սակայն այս մարմինը երկար կյանք չունեցավ և 1918 թ. փետրվարի 10-ին իր տեղը զիջեց Անդրկովկասյան սեյմին, որը 1918 թ. ապրիլի 9(22)-ին Անդրկովկասը հայտարարեց Ռուսաստանից անկախ, իսկ հաջորդ օրը՝ ապրիլի 10(23)-ին, հռչակեց Անդրկովկասի Ֆեդերատիվ Դեմոկրատական Հանրապետություն, որի կառավարությունը գլխավորեց Ա. Չխենկելին:

Այսպես ավարտվեց Անդրկովկասը Ռուսաստանից անջատելու գործընթացը:

Անդրկովկասի և հատկապես Հայաստանի համար ստեղծված անբարենպաստ պայմանների առաջացման մեջ իր վճռական դերն ունեցավ Գերմանիայի և նրա դաշնակիցներ Թուրքիայի, Ավստրո-Հունգարիայի և Բուլղարիայի հետ 1918 թ. մարտի 3-ին Բրեստ-Լիտովսկում խորհրդային կառավարության կնքած սեպարատ հայտարարության պայմանագրով:

Ըստ Բրեստ-Լիտովսկու պայմանագրի և Թուրքիայի հետ ստորագրված լրացուցիչ պայմանագրի՝ Ռուսաստանը Թուրքիային էր վերադարձնում Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ գրաված բոլոր հայկական տարածքները: Դեռ ավելին՝ խորհրդային Ռուսաստանը Թուրքիային էր զիջում նաև Արևելյան Հայաստանի մաս կազմող Կարսի և Արդահանի շրջանները:

Այսպիսով՝ սարսափելի վտանգ էր կախվում Հայաստանի վրա, որն ավելի սպառնալից էր դառնում, եթե նկատի ունենանք, որ ռուսական զորքերը լքում էին Կովկասյան ռազմաճակատը և տուն վերադառնում:

Ռուսաստանի զիջողական և անհեռատե քաղաքականությունը չհապաղեց անմիջապես օգտվել Թուրքիան:

Թուրքական զորքերը, որոնք ռուսական զորքերի հեռանալուց հետո արդեն գրավել էին հայկական երզնկա, Քալբաթի, Երզրում, Ասրի-դամիշ և Արդահան քաղաքները, 1918 թ. մայիսին վերսկսեցին հարձակումը ընդհուպ մոտեցան Կարսին ու Բաթումին և ներխուժեցին Երևանի ու Թրիխիսի նահանգները: Մայիսի 16-ին նրանք գրավեցին Արևելյան Հայաստանի տնտեսական և մշակութային կարևոր կենտրոն Ալեքսանդրապոլը: Շարունակելով խորանալ Արևելյան Հայաստանում՝ նրանք շարժվեցին Երևանի ուղղությամբ:

Թուրքական բանակի գործողություններն Արևելյան Հայաստանում շարունակություն են ստանալան կառավարողների գեղասպան քաղաքականության, որը նրանք հաջողությամբ իրագործել են Արևմտյան

Հայաստանում: Երանց նպատակն էր ոչ միայն նորանոր տարածքների նվաճում Անդրկովկասում, այլև հայկական Երևանի իսպառ ոչնչացում:

Ալեքսանդրապոլը գրավելուց հինգ օր անց թուրքական զորքերը գրավեցին Սարդարապատը և շարժվեցին Երևանի ուղղությամբ: Բայց այդ պահին տեղի ունեցավ այն, ինչ կոչվում է հրաշք: Հայոց սակավաթիվ բանակի զորացուկատները, համայն հայ ժողովուրդը ոտքի ելան թուրքական զորքերի դեմ և 1918 թ. մայիսի 21–28–ը ջախջախիչ հարվածներ հասցրեցին ու պարտության մատնեցին թուրքական բանակին Սարդարապատի: Բաշ Ապարանի ու Դարաքիլիսայի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտերում, ազատագրեցին քաղաքի վրձակավայրեր ու թշնամուն հետ շարտեցին մինչև Ալեքսանդրապոլ: Դա հայ ժողովրդի քաղաքարարյան պատմության ամենափառավոր էջերից մեկն էր, որը բախտորոշ նշանակություն ունեցավ հայ ժողովրդի համար:

Սայիսյան հերոսամարտերի շնորհիվ վերացավ հայ ժողովրդի գլխին կախված մահացու վտանգը: Այն ունեցավ նաև քաղաքական մեծ նշանակություն: Այդ պատմական հաղթանակների շնորհիվ հայ ժողովուրդին հաջողվեց հինգ դար անց վերականգնել իր պետականությունը: 1918 թ. մայիսի 28–ին հռչակվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությունը, որի ստեղծման մեջ արտակարգ դերակատարում ունեցավ Արամ Մանուկյանը: Կազմվեց Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը, որի մեծամասնությունը դաշնակցության կուսակցության անդամներ էին: Առաջին հանրապետության առաջին կառավարությունը գլխավորեց Գովհաննես Քաջազնունին:

Կառավարությունը ձեռնամուխ եղավ իշխանության մարմինների ստեղծմանը՝ պետական շինարարությունը համարելով իր կարևորագույն խնդիրներից մեկը: Հայոց պառլամենտը Հայաստանի առաջին հանրապետության գոյության երկուսուկես տարիների ընթացքում ընդունեց 300 օրենք: Լուրջ քայլեր կատարվեցին դեմոկրատական հանրապետություն կառուցելու ուղղությամբ: Հայոց լեզուն հայտարարվեց պետական լեզու: Ապահովվեցին ազգային փոքրամասնությունների հուրավունքները: Կարևոր նշանակություն ունեցավ հայ ազգային բանակի ստեղծելու վերաբերյալ պառլամենտի ընդունած օրենքը: Իսկ 1919 թ. մայիսի 28–ին՝ անկախ հայոց պետականության ստեղծման առաջին ամսակին, Հայաստանի կառավարությունը պաշտոնապես հռչակեց միացյալ և անկախ Հայաստանի ստեղծումը, որը նշանակում էր Արևմտյան Հայաստանի միավորումը Հայաստանի Հանրապետությանը:

Զետազ դեպքերը ցույց տվեցին, որ այդ որոշումը ձևակերպելու քննարկները 1919 թ. հայոց բանակը բուրքերից ազատագրեց Կարսի մարզը և Նախիջևանի գավառը, որի շնորհիվ Հայաստանի Հանրապետու-

թյան տարածքը կազմեց մոտ 70 հազ. քառ. կմ: Դրա շնորհիվ ստեղծվեցին ալեվի բարենպաստ պայմաններ երիտասարդ հանրապետության գոյության և նրա առջև ծառայած խնդիրների լուծման համար:

Սակայն շատ ծանր էր հանրապետության սոցիալ–տնտեսական վիճակը: Քայքայված էին երկրի արդյունաբերությունը և գյուղատնտեսությունը, որի մեջ իրենց մեծ բաժինն ունեին թուրքական բանակների կողմից իրագործված թալանը, կողոպուտը և զոհությունը, չէր գործում երկաթուղին և այլն: Չափազանց բարձր էր գործազրկությունը: Դրությունը բարդանում էր Երանոլ, որ մեծ թիվ էին կազմում արևմտահայ գաղթականները, որոնք ապաստան էին փնտրում Հայաստանում, որքերը, որոնք ուղղել էին գյուղերն ու քաղաքները: Նրանց պետք էր ապահովել սնունդով, քնակարանով և աշխատանքով, որի հնարավորությունը, ցավոք, Հայաստանը դեռևս չուներ: Չէր բավականացնում ցորենը և առաջին անհրաժեշտության այլ սննդամթերքը: Շատ շրջաններում սով էր սկսվել:

Կառավարությունը փորձում էր ելք գտնել ստեղծված անելանելի թվաքող վիճակից: Քայլեր էին ձեռնարկվում արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը և արհեստագործությունը զարգացնելու ուղղությամբ: Թեև դանդաղ, բայց աստիճանաբար նկատվում էր տեղաշարժ սոցիալ–տնտեսական կյանքում:

Միաժամանակ ուշարդություն էր դարձվում կրթությանը և մշակույթին, բացվում էին դպրոցներ և մշակութային զանազան կենտրոններ, ինչպես հանրային գրադարանը, ազգագրական թանգարանը, իսկ 1920 թ. հունվարի 30–ին Ալեքսանդրապոլում բացվեց համալսարան, որի մասին եղաքել էին հայ մտավորականների մի քանի սերունդներ: Շատ մասնագետներ արտասահմանից վերադառնում էին Հայաստան և մասնակցում նորաստեղծ հանրապետության կերտմանը:

Զգույն չափով ամրապնդվեց Հայաստանի միջազգային դրությունը: Հայաստանի Հանրապետությունը դիվանագիտական և հյուպատոսական հարաբերություններ հաստատեց ԱՄՆ–ի, Անգլիայի, Իրանի, Իտալիայի, Ղուևստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Շվեդիայի, Ճապոնիայի, Ֆինլանդիայի և այլ պետությունների հետ: Իսկ 1920 թ. հունվարի 19–ին դաշնակիցների՝ ԱՄՆ-ում զեբրագույն խորհուրդը, որի մեջ մտնում էին Անգլիան, Ֆրանսիան, ԱՄՆ–ը, Իտալիան և Ճապոնիան, պաշտոնապես ճանաչեց Հայաստանի անկախությունը: Հայաստանի համար կարևոր նշանակություն ունեցավ 1920 թ. օգոստոսի 10–ին Թուրքիայի հետ դաշնակիցների ստորագրած Սևրի հաշտության պայմանագիրը, որի տակ կային նաև Թուրքիայի և Հայաստանի պատվիրակությունների ստորագրությունները:

Սևրի պայամանագրով Թուրքիան Հայաստանը ճանաչում էր որպես ազատ և անկախ պետություն: Նրան էին անցնում Էրզրումի վիլայաթը, Վանի և Քիթլիսի վիլայաթների մոտ երկու երրորդը և Տրապիզոնի վիլայաթի մի մասը: Հայաստանը ելք էր ստանում դեպի Սև ծով: Ընդհանուր առմամբ Հայաստանին էր անցնում Արևմտյան Հայաստանի տարածքների մոտ 90 հազ. քառ. կմ, որը Հայաստանի առաջին հանրապետության տարածքների հետ կազմում էր մոտ 160 հազ. քառ. կմ:

Սակայն Սևրի պայամանագիրը կյանքում չիրագործվեց: Նրա դեմ դուրս եկան Թուրքիայի նոր կառավարողները Մուստաֆա Քեմալի գլխավորությամբ: 1920 թ. քառաձև՝ սեպտեմբերի 28-ին, քեմալական զորքերն առանց պատերազմ հայտարարելու արշավեցին Հայաստանի վրա և գրավեցին նրա մի շարք շրջանները՝ Օլթին, Կաղզվանը, Արդահանը, Սարիլամիշը: Հոկտեմբերի 31-ին ընկավ Կարսը, իսկ նոյեմբերի 7-ին՝ Ալեքսանդրապոլը: Պետք է նշել, որ Խորհրդային Ռուսաստանը մտխորդ տեղյակ էր թուրքական ծրագրերին և տվել էր իր համաձայնությունը՝ պայմանով, որ թուրքական զորքերը չանցնեն Սարիղամիշ-Շախսախթի գծից: Ռուսաստանի ոչ մի արդարացում չուներ այդ դիրքորոշումը բացատրվում է նրանով, որ նա անհասկանալի պատճառներով Թուրքիան դիտում էր Արևելքում հեղափոխության հենարան և հույս ուներ նրա օգնությամբ սոցիալիստական հեղափոխությունը տարածել նաև Արևելքի երկրներում:

Թուրքիան Հայաստանին պարտության թալանչիական պայմանագիր, որը կնքվեց 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին Ալեքսանդրապոլում, երբ Հայաստանն արդեն հայտարարվել էր Խորհրդային: Այդ պայմանագրով Թուրքիային էին անցնում Կարսի մարզը և Սուրմալուի գավառը, իսկ Նախիջևանը և մի շարք այլ տարածքներ հայտարարվեցին Թուրքիայի հսկողության տակ գտնվող տարածքներ:

Հայաստանի առաջին հանրապետությանը սպառնում էր նաև Խորհրդային Ռուսաստանը, որն ամեն կերպ ձգտում էր այնտեղ հաստատել Խորհրդային կարգեր:

Ի վերջո, Հայաստանի առաջին հանրապետությունը, որը գոյություն ունեցավ ընդամենը երկուսուկես տարի՝ 1918 թ. մայիսի 28-ից մինչև 1920 թ. նոյեմբերի 29-ը, չիմացավ իր երկու հզոր հարևանների ճնշմանը և դադարեցրեց իր գոյությունը: 1920 թ. նոյեմբերի 29-ին իշխանությունն անցավ բոլշևիկներին, և Հայաստանը հայտարարվեց Խորհրդային: Հայաստան մտավ XI Կարգի բանակը, իշխանությունն իր ձեռքը վերցրեց Հեղափոխական կոմիտեն՝ Սարգիս Կառյանի գլխավորությամբ:

Այդ պահից սկսվում է Հայաստանի երկրորդ հանրապետության՝ Խորհրդային Հայաստանի պատմությունը, որը գոյություն ունեցավ 70 տարի՝ մինչև 1991 թ., երբ փլուզվեց Խորհրդային Միությունը:

Երկրորդ հանրապետության առջև կանգնած էր հարաբերություններն իր հարևանների՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ կրթավորելու խնդիրը: Ադրբեջանը, որը Խորհրդային էր դարձել դեռևս 1920 թ. ապրիլի 28-ին, պաշտոնապես հայտարարեց 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին, որ ինքը տարածքային ոչ մի պահանջ չուի Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ և Լեռնային Ղարաբաղը, Նախիջևանը և Զանգեզուրը ճանաչում է Հայաստանի անբաժան մաս:

Խորհրդային Հայաստանի կառավարությունը չեղյալ հայտարարեց 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին Թուրքիայի հետ կնքված Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրը: Բայց նրան չհաջողվեց հետ վերցնել Կարսի մարզը և Սուրմալուի գավառը: Խորհրդային Ռուսաստանի բոլշևիկյան կառավարությունն այդ հարցում ոչ մի օժանդակություն չույց չտվեց Հայաստանին: Դեռ ավելի՛ն՝ 1921 թ. մարտի 16-ին Մոսկվայում Թուրքիայի հետ ստորագրված բարեկամության և եղբայրության պայմանագրով Ռուսաստանը ճանաչեց, որ Թուրքիային էին անցնում Կարսի մարզը և Սուրմալուի գավառը, իսկ Խորհրդային Ադրբեջանին՝ Նախիջևանը և Հայաստանի այլ տարածքներ: Իսկ Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության Կովկասյան բյուրոյի 1921 թ. հուլիսի 5-ի որոշումով Լեռնային Ղարաբաղը՝ Արցախը, նույնպես հանձնվեց Ադրբեջանին՝ հակառակ այն պարագային, որ դա մշտապես եղել է Հայաստանի տարածք, նրա բնակչության ճնշող մեծամասնությունը՝ 95 տոկոսը, այդ ժամանակ հայեր էին, և նրանց վճռակամորեն դեմ էին իրենց երկիրը դնել օտարի՝ Ադրբեջանի տիրապետության տակ, մի պետության, որը պատմության մեջ երբեք գոյություն չի ունեցել և առաջին անգամ քաղաքական ասպարեզում հայտնվել էր 1918 թ.:

Այսպիսով՝ Հայաստանը դարձավ ռուս-թուրքական գաղութային ընկույթի գործարքի զոհ, որի պատմական պատասխանավորությունն ընկնում է հավասարապես Մուստաֆա Քեմալի և Լենինի, նրանց այսպես կոչված «բարեկամության» վրա:

Հայաստանն ունեցավ տարածքային մեծ կորուստներ: Թուրքիային անցան ոչ միայն Արևմտյան Հայաստանի վեց մահանգները, այլև Արևելյան Հայաստանի Կարսի մարզը, Սուրմալուի, Օլթիի, Իզդիրի, Կաղզվանի և Սարիղամիշի շրջանները, իսկ թուրքական նորաստեղծ երկրորդ պետությանը՝ Ադրբեջանին, Ռուսաստանը, առանց հաշվի առնելու Հայաստանի կարծիքը, զիջեց Հայաստանի անբաժան մասը կանգնող Լեռնային Ղարաբաղը, Նախիջևանը և Երևանի մահանգի որոշ տարածք-

կուր: Այդ բոլորից հետո Հայաստանի տարածքը խիստ կրճատվեց, և կրճատված ընդամենը մոտ 30 հազ. քառ. կմ, որը կազմում է պատմական Հայաստանի տարածքների ընդամենը մեկ տասներորդը:

Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ 1921 թ. հաստատված Հայաստանի պետական սահմանները պահպանվում են մինչև այժմ:

1920 թ. վերջերից սկսվեց Հայաստանի երկրորդ հանրապետության պետական, այդ թվում նաև տեղական նոր մարմինների կազմավորումը: Տեղական հեղափոխական կոմիտեներին փոխարինելու եկան բանվորական և գյուղացիական խորհուրդները, իսկ 1922 թ. փետրվարին կայացավ Հայաստանի խորհուրդերի առաջին համագումարը, որն ընդունեց երկրի առաջին սահմանադրությունը: Հանրապետությունը պաշտոնապես կոչվեց Հայաստանի խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն (ՀԽՍՀ): Դրանից հետո ՀԽՍՀ-ն Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ միասին մտավ Սոցիալիստիկ խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետության (ՄՍՀՄ) մեջ: Սակայն որանով չավարտվեց ինտեգրացիոն գործընթացը: 1922 թ. դեկտեմբերի 30-ին Ռուսաստանը, Ռուկրահման, Բելոռուսիան և ՄՍՀՄ-ն միավորվեցին և ստեղծեցին խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը՝ ԽՍՀՄ-ը: Երբ մեջ միավորված միութենական հանրապետությունները կառավարության իրավասությանը զիջեցին արտաքին բաղաձայնության, պաշտպանության և արտաքին առևտրի հարցերը: Չականգորեն ԽՍՀՄ-ը համարվում էր Ֆեդերատիվ պետություն, բայց իրականում նա վերածվեց կենտրոնացված պետության:

Հնարավոր չէ միանշանակ գնահատական տալ Հայաստանի պատմության խորհրդային շրջանին, ինչպես և խորհրդային մյուս հանրապետությունների և ամբողջությամբ վերջում ԽՍՀՄ-ի պատմությանը: Այստեղ առկա են և՛ խիստ բացասական երևույթներ, և՛ ակնառու դրական գաղափարներ:

Առաջինը կամ բացասական երևույթները բնորոշ էին պետական, բարոյական, հասարակական և իրավական ոլորտին: Ինչպես ամբողջ ԽՍՀՄ-ում, այնպես էլ Հայաստանի երկրորդ հանրապետությունում, հաստատվեց տոտալիտար՝ ամբողջատիրական վարչակարգ, որի միջուկը կազմում էր կառավարող կոմունիստական կուսակցության մենատիրությունը: Երկրում արգելվեցին այլ կուսակցությունները, իսկ հասարակական, երիտասարդական, արհմիութենական և այլ կազմակերպություններ գտնվում էին կոմունիստական կուսակցության վերահսկողության տակ և գործում էին նրա իրահանգեբերով: Երկրում տիրապետող էր հանդիսանում մարքս-լենինյան գաղափարախոսությունը, արգելված էր և խստորեն հետապնդվում էր այլախոհությունը: Կոմունիստական

կուսակցությունը և կառավարությունն իրենց գործունեության մեջ ավելի ու ավելի էին հենվում պատիշյ օրգանների՝ ներքին գործերի և անվտանգության նախարարությունների վրա: Ամբողջ երկրում հաստատվել ու ծաղկում էր Ի. Ստալինի անձի պաշտամունքը, որը 1922 թ. դարձել էր կոմունիստական կուսակցության գլխավոր քարտուղարը, իսկ 1939 թ. ստանձնել էր նաև կառավարության ղեկավարի պաշտոնը:

Դրությունը հատկապես սրվեց 1930-ական թվականներին, երբ զանգվածային ձեռնարկությունները, աքսորը և գնդակահարությունները դարձան խորհրդային Միության, Հայաստանի ու մյուս բոլոր հանրապետությունների ներքաղաքական կյանքի հիմնական նորմերը: Չերականվում և գնդակահարում էին առանց դատաիրավական նորմերի պահպանման, կամայականորեն, ոչ միայն ակնամալոր կուսակցական ու պետական գործիչները, այլև գրողները, արտիստների, երաժիշտների, ինժեներների, հասարակ բանվորների ու գյուղացիների: Ապակվեց Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության առաջին քարտուղար Ա. Ղազի Խանջյանը, Հայաստանի կառավարության նախագահ Սահակ Տեր-Պարսեպյանը և այլ ակնամալոր գործիչներ: Այդ տարիներին միայն Հայաստանում ձեռնարկվել, բռնաճնշման է ենթարկվել, աքսորվել և գնդակահարվել 42 հազար մարդ, որոնց ոչ մի բանում մեղավոր չէին, և որոնք հետագայում՝ 1950-ական թվականներին, Ստալինի մահից հետո ռեաբիլիտացիայի ենթարկվեցին:

Քաղաքական առունձվ այսպես կոչված սոցիալիստական հասարակարգը խոր ճգնաժամ էր ապրում: Դեմոկրատական ազատությունների քացակալությունը, բռնատիրությունը, հալածանքների և տոտալիտար անվերահսկելի վարչակարգը, այս բոլորը հանդիսացան խորհրդային Միության փլուզման գլխավոր պատճառներից մեկը:

Իսկ ինչ վերաբերում է ԽՍՀՄ-ի և Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական և մշակութային զարգացմանը, ապա այստեղ պատկերն այլ էր: Տոտալիտար վարչակարգը կարողացավ կենտրոնացնել իր ձեռքում տնտեսական զարգացման նյութական և ֆինանսական բոլոր լծակները, վերացնել ռեսուրսների փոշիացումը և զարկ տալ տնտեսական զարգացմանը: Ընտրվեց երկրի ինդուստրիացման և գյուղատնտեսության կոլեկտիվացման ուղին: Հայաստանը կարողացավ 1928 թ. ավարտել իր տնտեսության վերականգնումը, որը ջայթալվել էր հատկապես բուրժուական 1918 և 1920 թթ. երկու ռազմական արշավանքների հետևանքով: Դրան հաջորդեց Հայաստանի վերածումն արդյունաբերական երկրի: Չականգեցին և զարգացան արդյունաբերության այնպիսի ճյուղեր, ինչպես մեքենաշինական, լեռնարդյունաբերական, քիմիայի, թրև արդյունաբերության, իսկ հետագայում նաև ակտոմոբիլային, ռադիո-

ֆիզիկայի, էլեկտրոնիկայի, ռազմական և այլն: Ջարգացավ և արդիակարգվեց նաև գյուղատնտեսությունը: Մեծ վերելք ապրեցին ազգային մշակույթը և գիտությունը: 1943 թ. հիմնվեց Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան: Հայաստանն իր տնտեսական, մշակութային և գիտական զարգացման մակարդակով գրավում էր առաջատար դիրքեր խորհրդային Միությունում և վերածվել էր կարևոր կենտրոնի:

Սակայն հետագայում, հատկապես 1950-ական թվականներին սկսած, տնտեսական առումով նույնպես խորհրդային Միությունը և նրա կազմի մեջ մտնող հանրապետությունները, այդ թվում նաև Հայաստանը, սկսեցին ձգնաժամ ապրել: Տնտեսության բնագավառում հաստատված վարչատնտեսական համակարգը ոչ միայն իրեն չէր արդարացնում, այլև լրջորեն խոչընդոտում էր երկրի առաջընթացը: Խորհրդային Միությունն ավելի ու ավելի էր հետ մնում եվրոպական զարգացած երկրներից ու ԱՄՆ-ից:

Այսպիսով՝ ձգնաժամը համակել էր երկրի պետական, քաղաքական, հասարակական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ամբողջ համակարգը:

Ձգնաժամն իր ոլորտի մեջ ներառել էր նաև ազգային հարաբերությունները: Հատկապես զգացնել էր տալիս այն հանգամանքը, որ ազգային ասիմիլաները հաստատվել էին կամայականորեն, ելնելով քաղաքական նկատառումներից և «բաժանի՞ր, որ տիրես» սկզբունցից: Դրա դրսևորումներից մեկն էլ այն էր, որ հայկական պատմական տերիտորիաներ Լեռնային Ղարաբաղը և Նախիջևանը խորհրդային կառավարության ապօրինի որոշումով խլվել էին նրա օրինական տիրոջից՝ Հայաստանից, և հանձնվել Ադրբեջանին, որի հետ համաձայն չէր և չէր կարող հաշտվել հայ ժողովուրդը:

Ձգնաժամն այնքան խորն էր ու համապարփակ, որ այն այլևս հնարավոր չէր հաղթահարել առանձին որոշումներով կամ միջոցառումներով: Անհրաժեշտ էին արմատական համակարգային փոփոխություններ: Ասկայն ուկրացած կոմունիստական կուսակցական ղեկավարությունն ընդունակ չէր նման քայլերի: Ճիշտ է, թվում էր, թե նման մի փորձ էր հանդիսանում 1980-ական թվականների վերջերին Մ. Գորբաչովի կողմից նախաձեռնած վերակառուցման կուրսը: Բայց շուտով ակնհայտ դարձավ, որ նա հստակ չէր պատկերացնում, թե ինչ էր ուզում և ինչպես էր ցանկանում իրագործել իր խնդիրները: Նա վճռական ու հետևողական չէր իր քաղաքականության մեջ: Ուստի այդ քաղաքականության մախտոնն անխուսափելի էր, որի քաղաքական արդյունքը եղավ խորհրդային Միության փլուզումը: ԽՍՀՄ-ը պաշտոնապես իր գոյու-

րյունը որպես պետություն և միջազգային իրավունքի սուբյեկտ դադարեցրեց 1991 թ. դեկտեմբերի 21-ին:

Նախքան ԽՍՀՄ-ի լուծարումը միութենական հանրապետություններում, այդ թվում նաև Հայաստանում, սկսվել էին համազգային շարժումներ, որոնք նպատակն էր ի վերջո դուրս գալ խորհրդային Միության կազմից և դառնալ իսկապես անկախ և սուվերեն պետություն: Այդ գործում սկզբունքային նշանակություն ունեցավ Արցախյան շարժումը: 1988 թ. փետրվարի 20-ին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի խորհուրդը որոշում ընդունեց դուրս գալ Ադրբեջանի կազմից և միանալ Հայաստանին: Մարզային խորհուրդը, ցանկանալով հարցը լուծել սահմանադրության շրջանակներում, դիմեց Ադրբեջանի, Հայաստանի և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդներին՝ բավարարելու իր օրինական պահանջները: Սակայն Ադրբեջանի պատասխանը եղավ ոչ միայն ժխտական, այլև Ադրբեջանում բնակվող հայերի գազանային քարոզի կազմակերպում Սուժգախթում, Բաքվում, Կիրովպարզում և այլ քաղաքներում ու շրջաններում:

Խորհրդային Միության կառավարությունը ոչ միայն նախնական քայլերի չէր դիմել՝ կանխելու այդ արյունահեղությունը, այլև խիստ քացասական դիրք զբաղեց արցախահայության, այսինքն՝ Լեռնային Ղարաբաղի հայության օրինական պահանջների նկատմամբ, որն ավելի էր բնավորում ադրբեջանական մոլեռանդ ազգայնականներից նրանց արյունարբու հակահայկական գործունեության մեջ: Տեղի ունեցավ Ադրբեջանում բնակվող հայերի բռնագաղթ: Սահվան սպառնալիքի տակ մոտ 400 հազար հայեր բռնագաղթի ենթարկվեցին և վերածվեցին գաղթականների: Նրանց մեծ մասն ապաստան գտավ Հայաստանում:

Ադրբեջանում հայերի նկատմամբ կիրառվող վայրագությունները բողոքի հուժկու ալիք առաջացրեցին Հայաստանում, որը ոտքի ելավ և թիկունք կանգնեց արցախահայությանը և նրա օրինական պահանջներին: Ստեղծվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեն, որն իր ձեռքը վերցրեց շարժման ղեկավարությունը: Նրա հեղինակությունն օրեցօր աճում էր, իսկ հանրապետության կոմունիստական ղեկավարության, որը չկարողացավ ճիշտ կողմնորոշվել ստեղծված իրադրության մեջ, հեղինակությունն ավելի ու ավելի էր ընկնում: Աստիճանաբար կառավարման ֆունկցիաներն անցնում էին «Ղարաբաղ» կոմիտեին և Նոր մեկավորված Հայոց համազգային շարժմանը (ՀՀԿ): 1990 թ. մայիսի 20-ին Հայաստանում տեղի ունեցան օրենսդիր բարձրագույն մարմնի՝ Գերագույն խորհրդի ընտրություններ, որից հետո ՀՀԿ վարչության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանն ընտրվեց Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահ: Նորընտիր Գերագույն խորհուրդն իր առաջին նիստում՝ 1990 թ. օ-

գուտոսի 23-ին, ընդունեց պատմական նշանակություն ունեցող փաստաթուղթ՝ «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին»: Դրանով իսկ Հայաստանը կարևոր քայլ կատարեց ամբողջ ժամկալով իր անկախությունը վերականգնելու ուղղությամբ: Հենվելով հռչակագրի դրույթների վրա՝ 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ին Հայաստանում հանրաքվե տեղի ունեցավ Խորհրդային Միության կազմից դուրս գալու և անկախ պետություն հռչակելու հարցի վերաբերյալ: Հանրաքվեն ընթացավ քաղաքական մեծ ոգևորության մթնոլորտում, և Հայաստանի բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը որակապես պատասխան տվեց Խորհրդային Միության կազմից դուրս գալուն: Այդ արդյունքների հիման վրա Հայաստանի Գերագույն խորհուրդը 1991 թ. սեպտեմբերի 23-ին Հայաստանը հռչակեց անկախ պետություն:

Այսպես լույս աշխարհ եկավ Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը, որով նոր էջ է սկսվում հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության մեջ և պետականության վերահաստատման գործընթացում:

Ու տեղի ունեցավ օրինական ճանապարհով՝ համաձայն գործող խորհրդային սահմանադրության և ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալու կարգի մասին ԽՍՀՄ պրեզիդենտի 1990 թ. ապրիլի 3-ի օրենքի:

Այդ նույն օրենքի դրույթների հիման վրա 1991 թ. օգոստոսի 30-ին ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալու և իր անկախության մասին հռչակեց նաև Ադրբեջանը:

Ադրբեջանի այդ որոշումը նոր իրադրություն ստեղծեց Լեռնային Ղարաբաղի համար: Նա կարող էր կամ մնալ Ադրբեջանի կազմում, կամ էլ անջատվել և հռչակել իր անկախությունը: Հարցը հետևյալում է: Խորհրդային Միության ամառին և վերջին պրեզիդենտ Մ. Գորբաչովի 1990 թ. ապրիլի 3-ին հաստատած օրենքի 3-րդ հոդվածում արձանագրված էր. «Միութենական հանրապետություններում, որոնց իրենց կազմում ունեն ինքնավար հանրապետություններ, ինքնավար մարզեր և ինքնավար օկրուգներ, հանրաքվե են պետք է անցկացվի առանձին՝ յուրաքանչյուր ինքնավարությունում: Ինքնավար հանրապետությունների և ինքնավար միավորումների ժողովուրդներն իրենց են ինքնուրույն կերպով որոշում՝ մնում են միութենական ԽՍՀ-ի կազմում, թե՛ դուրս են գալիս միութենական հանրապետությունից, կամ էլ ղևում են իրենց պետական կարգավիճակի հարցը»¹⁵:

Օգտվելով պրեզիդենտական այդ օրենքով իրեն տրված իրավունքի՝ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի և Շահումյանի շրջանի

ղեկուսատների խորհրդի համատեղ նստաշրջանը 1991 թ. սեպտեմբերի 2-ին որոշեց դուրս գալ Ադրբեջանի կազմից և ինքնավար մարզը հռչակեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն (ԼՀՀ):

1991 թ. դեկտեմբերի 2-ին ԼՀՀ-ում անցկացվեց հանրաքվե անկախության հարցի շուրջ: Ղարաբաղի հայ ազգաբնակչությունը, որը կազմում է հանրապետության ճնշող մեծամասնությունը, քվեարկեց հօգուտ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախության: ԼՀՀ-ի առաջին պառլամենտական ընտրությունները կայացան դեկտեմբերի 28-ին, որը 1992 թ. հունվարի 6-ին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը պաշտոնապես հռչակեց անկախ պետություն¹⁶:

Այդ որոշումները միանգամայն օրինական էին, ինչպես Հայաստանի, Ադրբեջանի և Խորհրդային Միության մյուս բոլոր հանրապետությունների համապատասխան որոշումները ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալու և անկախություն հռչակելու մասին, քանի որ դրանք հիմնված էին միևնույն օրենքի՝ ԽՍՀՄ պրեզիդենտի 1990 թ. ապրիլի 3-ի օրենքի դրույթների վրա:

Սակայն Ադրբեջանը հրաժարվում էր ճանաչել Ղարաբաղի ժողովրդի իրավունքները և օրինական որոշումները, և ագրեսիա սանձազերծեց ԼՀՀ-ի դեմ: Ղարաբաղը հայտնվեց ծանր դրության մեջ: Դիմադրություն կազմակերպելու համար ստեղծվեց Ղարաբաղի պաշտպանության պետական կոմիտե՝ Ռոբերտ Քոչարյանի գլխավորությամբ: Պատերազմական գործողությունները տևեցին մինչև 1994 թ. մայիսը: ԼՀՀ-ի ռազմական ուժերը, նրա բանակը Հայաստանի և համայն հայության օգնությամբ կարողացան հաջգանակով դուրս գալ այդ պատերազմից, պահպանել իրենց երկրի անկախությունը և վերացնել արցախահայության գոյությանը սպառնացող վտանգը: Պարտություն կրած Ադրբեջանը հարկադրված էր 1994 թ. մայիսի 12-ին ստորագրել զինադադարի համաձայնագիր:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը գոյություն ունի որպես *de facto* անկախ պետություն և ապացուցել է իր գոյության իրավունքը և հնարավորությունները: Նրա պրեզիդենտ 1994 թ. դեկտեմբերին ղարձավ Ռ. Քոչարյանը:

Անկախության նվաճումից հետո գլխավոր խնդիրներից մեկը ղարձավ Հայաստանի երրորդ հանրապետության պետական մարմինների ստեղծումը: Ի տարբերություն առաջին և երկրորդ հանրապետությունների՝ Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը ընտրեց պրեզիդենտա-

15 «Decree of the President of the USSR M. Gorbachev. Article 252, Moscow, Kremlin (3 April, 1990), No 1409-1».

16 N. Hovhannisyán, *The Karabakh Problem. Factors, Criteria, Variants of Solution*, Yerevan, 1999, p. 44-45.

կան կառավարումը: Երկրի ղեկավարը պրեզիդենտն է, որն օժտված է շատ լայն լիազորություններով: Հայաստանի առաջին պրեզիդենտ 1991 թ. հոկտեմբերի 16-ին ընտրվեց Լևոն Տեր-Պետրոսյանը: Օրենսդիր մարմինը շարունակեց մնալ Գերագույն խորհուրդը, որը վերանվանվեց Ազգային ժողովի: Կառավարությունը պրեզիդենտի հետ միասին իրականացնում է գործադիր իշխանությունը:

Տեղի ունեցավ Հայաստանի վարչատարածքային նոր բաժանում: Հայաստանը բաժանվեց 9 մարզերի, որոնց գլուխ են կանգնած մարզպետները: Գյուղական վայրերում որպես տեղական մարմիններ ստեղծվեցին գյուղական համայնքները:

Հայաստանում հռչակվեցին դեմոկրատական ազատություններ, և հավանություն տրվեց ժողովրդավարության արևմտյան արժեքներին: Երկրում հաստատվեց թազմակուսակցական համակարգ, վերացվեց գրաքննությունը, հաստատվեց խոսքի և մամուլի ազատություն, որի շնորհիվ սկսեցին լույս տեսնել տարբեր ուղղությունների ու հոսանքների պատկանող պարբերականներ: Մարքտիզմ-լեհինիզմի գաղափարախոսությունը դադարեց լինել երկրի միակ և պաշտոնական գաղափարախոսությունը: Կրթական համակարգը, բանակը և պետական հիմնարկները ապագաղափարայնացվեցին: Այդ և այլ հաստատություններում ու հիմնարկներում այլևս չէին կարող լինել կուսակցական կազմակերպություններ, ինչպես խորհրդային տարիներին, երբ կոմունիստական կազմակերպությունները ղեկավարում և ուղղություն էին տալիս այդ հիմնարկների գործունեությանը: «Այլախոհություն» հասկացությունը՝ որպես այդպիսին դադարեց գոյություն ունենալ և հետապնդվել: Ստեղծվեց հայկական ազգային բանակ: Հաստատվեց պետական նոր զինանշան, դրոշ և հիմն: Հայաստանում ունի իր ազգային արժույթը՝ դրան: Հայաստանի երրորդ հանրապետությունում տեղի ունեցավ վերելքները և սոցիալիստական համակարգի դեմոնտաժ: 1995 թ. ընդունվեց Հայաստանի նոր Ասիմանադրությունը:

Հայաստանն ընտրեց զարգացման ազատականության, ազատ շուկայական հարաբերությունների հաստատման և շուկայական տնտեսության ստեղծման ուղին, որի հիմքում դրված են արդյունաբերական ձեռնարկությունների և հողի ու գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների սեփականացման և ազատ ձեռնբերելության ու մրցակցության սկզբունքները: Սեփականության հիմնական ձևը դարձավ մասնավոր սեփականությունը: Այդ բոլոր հարցերի վերաբերյալ Ազգային ժողովն ընդունեց համապատասխան օրենքներ:

Սակայն սոցիալ-տնտեսական արմատական վերափոխումները Հայաստանում ընթանում էին շատ ծանր պայմաններում, որոնք բացա-

սարար անդրադարձան ժողովրդի բարեկեցության վրա: Դրանում իրենց դերը խաղացին 1988 թ. ղեկտեմբերյան ավերիչ երկրաշարժը, որը ծանր հարված հասցրեց երկրի տնտեսությանը, Արդրբեանի և Թուրքիայի կողմից Հայաստանին պարտադրված տնտեսական շրջափակումը, ինչպես նաև տնտեսական կապերի խզումը նախկին խորհրդային հանրապետությունների հետ, նոր տնտեսական կապերի հաստատման և նոր հումքի աղբյուրներ և շուկաներ գտնելու հետ կապված դժվարությունները և այլն: Հայաստանի վրա էր ընկած նաև Դարաբաղի ազատագրական պայքարին քիչուրեք կազմելու հետ կապված ողջ ծանրությունը՝ տնտեսական, ֆինանսական, ռազմական օգնությունը և այլն: Շատ արդյունաբերական ձեռնարկություններ դադարեցին իրենց աշխատանքները, աճեց գործազրկությունը, ինֆլյացիան և այլն: Այդ բոլորի հետևանքով բնակչության եկամտները 1994 թ. մոտ 4,5 անգամ պակաս էին համեմատած 1988 թ. հետ: Խորացավ հասարակության բևեռացումը: Դրանում իրենց ոչ երկրորդական դերը խաղացին նաև կառավարության կողմից թույլ տրված սխալները և կոպիտ վրիպումները, մանավանդ սեփականացման և բնակչության սոցիալական ապահովության կենսական նշանակություն ունեցող բնագավառներում:

Այս բոլորի հետևանքով ընկավ ԳՀԷ-ի վարկանիշն և հեղինակությունը, ուժեղացավ դժգոհությունը ԳՀԷ-ի քաղաքականության նկատմամբ, և այդ հողի վրա ձևավորվեց ընդդեմությունը, որի շարքերը համալրեցին նաև ԳՀԷ-ի նախկին մի շարք ղեկավարներ ու գործիչներ:

Համրակեցությունը ղեկավարության ներսում միասնականություն գոյություն չունեցող նաև Դարաբաղի հիմնահարցի լուծման խնդիրներում: Հատուկանում էր ոչ միայն տնտեսական, այլ քաղաքական ճգնաժամը: Սթնուղորտ բանի գնում, այնքան շիկանում էր: Ստեղծված քաղաքական լարված պայմաններում 1998 թ. փետրվարի 3-ին հրաժարական տվեց պրեզիդենտ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը:

Նրա այդ քայլը ինչ-որ չափով լիցքաթափ արեց մթնոլորտը:

1998 թ. մարտին կայացած պրեզիդենտական նոր ընտրություններում Հայաստանի երրորդ հանրապետության նոր պրեզիդենտ ընտրվեց Ռոբերտ Քոչարյանը, որը մինչ այդ նշանակվել էր Հայաստանի վարչապետ: Նա այդ պաշտոնում երկրորդ անգամ վերընտրվեց 2003 թ. կայացած ընտրություններում:

Հայաստանը բռնել է առաջընթացի ուղին: Աստիճանաբար, քեև դանդաղ, հաղթահարվում են անցման շրջանի դժվարությունները, նկատվում են տեղաշարժեր տնտեսության բնագավառում, արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության ոլորտներում, բացվում են նոր աշխատատեղեր, նվազում է գործազրկությունը: Լուրջ քայլեր են ձեռ-

ցարկվել աղետի գոտու՝ երկրաշարժից ավերված Հայաստանի շրջանների վերականգնման ուղղությամբ:

Բայց դեռ անելիքներ շատ կան, հատկապես սոցիալ-տնտեսական ոլորտում, մանավանդ կենսամակարդակի բարձրացման, մշակույթի և գիտության զարգացման բնագավառներում: Հայ ժողովուրդը լավատես է և լի է զարգացած, ժողովրդավարական, ազատ ու հզոր հայրենիք կերտելու վճռականությամբ:

Անկախության նվաճումից հետո Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը դարձավ միջազգային համակեցության լիիրավ անդամ և իր ուրույն ու պատվավոր տեղն ունի միջազգային հարաբերություններում: Նրա անկախությունը ճանաչեցին և դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատեցին Եվրոպայի, Ասիայի, Ամերիկայի և Աֆրիկայի բազմաթիվ երկրներ, այդ թվում՝ ԱՄՆ-ը, Անգլիան, Ռուսաստանը, Չինաստանը, Ֆրանսիան, Ճապոնիան, Գերմանիան, Իտալիան, Իրանը, Եգիպտոսը, Սիրիան, Կրաստանը, Իսրայելը, Հնդկաստանը, Արգենտինան, Բրազիլիան, Ավստրալիան և այլ պետություններ: 1992 թ. մարտի 2-ին Հայաստանն ընտրվեց Միավորված ազգերի կազմակերպության, իսկ հետագայում նաև նրա առանձին կառույցների անդամ: Նա իր արտաքին քաղաքականության բնագավառում ղեկավարվում է ՄԱԿ-ի վեկ սկզբունքներով: 1991 թ. ԽՍՀՄ-ի լուծարումից հետո ստեղծվեց Անկախ պետությունների համագործակցությունը՝ ԱՊՀ-ն, որի անդամ դարձավ նաև Հայաստանը: Իսկ 2001 թ. Հայաստանն ընտրվեց Եվրասիոնիքի անդամ: Հայաստանը դարձել է նաև Համաշխարհային առևտրական կազմակերպության և միջազգային այլ կարևոր քաղաքական, պառլամենտական, միջպետական և առևտրատնտեսական կազմակերպությունների անդամ: Նա Առլանդայի խորհրդի անդամ է և համագործակցում է ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների հետ «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» և այլ ծրագրերի շրջանակներում:

Հայաստանը անդրկովկասյան-մերձավորարևելյան աշխարհաքաղաքական տարածաշրջանի կարևոր քաղաքական, ռազմական, տնտեսական և կրոնական գործոններից է և ունի իր որոշակի դերակատարումը ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ գլոբալ խնդիրների լուծման մեջ:

Գլուխ երկրորդ

ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀԱՅ-ՀԱՊՈՆԱԿԱՆ ԸՆԴԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆ

Նախկին Խորհրդային Միության ցրահակա պետությունների հանդեպ ճապոնիայի արտաքին քաղաքական մոտեցումները հիմնականում ձևավորվեցին 90-ական թվականների կեսերին՝ «Նոր եվրասիական դիվանագիտություն» արտաքին քաղաքական հայեցակարգի ընդունմամբ: «Մետաքսի ճանապարհի»՝ Սիզին Ասիայի և Հարավային Կովկասի պետությունների հետ քաղաքական համագործակցությունը ենթադրում է այս երկրներին տնտեսական բնույթի այնպիսի աջակցության տրամադրում, որը պետք է օգնի նրանց լիարժեքորեն ինտեգրացվելու միջազգային հանրության մեջ՝ ստեղծելով համապատասխան սոցիալ-տնտեսական նախապայմաններ ճապոնական ուղղակի ներդրումների համար:

Հայաստանի Հանրապետությունը, հետամուտ լինելով ասիական տարածաշրջանի երկրների հետ իր հարաբերությունների հետևողական զարգացմանը, մեծ կարևորություն է տալիս և չափազանց շահագրգռված է տարածաշրջանի առաջատար երկրներից մեկի՝ ճապոնիայի հետ համագործակցության սերտացման գործում:

Հայաստանի արտաքին քաղաքականության համար ճապոնիայի հետ արդյունավետ քաղաքական և տնտեսական համագործակցության ծավալումն արժևորվում է, առաջին հերթին, քաղաքական հարաբերությունների դիվերսիֆիկացման, ռեգիոնալ ծրագրերում և որանց ֆինանսավորման մեջ պատշաճ տեղ զբաղեցնելու, տնտեսական բարեփոխումների և ենթակառուցվածքային փոփոխությունների հաջող իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների, տեխնոլոգիական առաջատար ներդրումների ներգրավման տեսակետից:

Հայաստանի իշխանությունները բարձր են գնահատում ճապոնիայի ներդրումը աշխարհում խաղաղության և կայունության պահպանության, ինչպես նաև առավել անվտանգ միջազգային մթնոլորտի ստեղծ-

ման գործում: Ճապոնիան ակտիվորեն աջակցում է նաև միջազգային կազմակերպությունների գործունեությանը՝ ամբողջ աշխարհում ծավալելով իր մարդասիրական առաքելությունը: Այդ կապակցությամբ Հայաստանը անկեղծորեն շահագրգռված է Ճապոնիան տեսնել որպես ՄԱԿ–ի անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ՝ հավատացած լինելով, որ այն Հայաստանի համար նույնպես շահավետ կլինի՝ այդ բարձրագույն միջազգային առյանուն հավելյալ բարեկան երկրի ներկայության իմաստով:

Հայաստանը վճռական է Հարավային Կովկասում կայունության ու խաղաղության ապահովման, ինչպես նաև տարածաշրջանային համագործակցության և ինտեգրացման խորացման գործում: Եվ որպես տարածաշրջանում առավել կազմակերպված և կայուն երկիր՝ Հայաստանը կարող է վստահելի գործընկեր դառնալ Ճապոնիայի համար:

* * *

Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին 1992 թ. սեպտեմբերի 7–ին՝ հայտագրերի փոխանակման եղանակով:

1993 թ. մարտին Հայաստանում հավատարմագրվեց Ճապոնիայի առաջին դեսպանը՝ Ս. Էդամուրան, նտաավայրը՝ Ռուսաստանի Ֆեդերացիայում: ՀՀ նախագահին հավատարմագրերը հանձնելու նպատակով Հայաստան ժամանած Ճապոնիայի դեսպանը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ բարձրաստիճան պաշտոնյաների՝ ՀՀ վարչապետի, արտգործնախարարի հետ: Ի դեմս դեսպանի՝ ՀՀ վարչապետը շնորհակալություն հայտնեց Ճապոնական կառավարությանը արևտի գոտու վերականգնողական աշխատանքներին Ճապոնիայի ակտիվ մասնակցության համար: Դեսպանը հայտնեց, որ ի կատարումն Տոկիոյի համաժողովում ընդունված հանձնարարականի՝ Ճապոնիայի կառավարությունը որոշում է ընդունել Հայաստանին 2 մլն դոլարի չափով օգնություն ցուցաբերել, որից 1 մլն-ը օգտագործվելու էր նախ գեներ, մնացած գումարը՝ Կարմիր խաչի միջոցով դեղորայք և բժշկական սարքավորումներ ձեռք բերելու համար: Դեսպանը հայտնեց, որ պատվիրակության կազմում ընդգրկված են մի խումբ գործարարներ, որոնք ներկայացնում են Ճապոնական ընկերություններն ու բանկերը Մոսկվայում, և նրանց այդը Հայաստան նպատակ է հետապնդում ուսումնասիրել Հայաստանի հետ Ճապոնիայի համագործակցության ուսպագ հնարավորությունները: ՀՀ փոխվարչապետ Վ. Հիթեյանը, անդրադառնալով Հայաստանի առտու մակայանի վերագործարկման հարցին, ընդգծեց, որ Ճապոնիայի մեծ

փորձը սեյսմիկ շրջաններում առումակայանների անվտանգ շահագործման համար կարող է օգտագործվել Հայաստանում: Դեսպանը նշեց, որ Ճապոնիան շահագրգռված է նախկին ՄԽՄՀ տարածքում գտնվող բոլոր առումակայանների անվտանգ շահագործմանը և խոստացավ անձամբ բլուր ու ժեղը ներդնել այդ նպատակին:

1994 թ. սեպտեմբերին Հայաստան ժամանեց Ճապոնիայի նորաընթան դեսպան Վ. Վաստանաբե: Դեսպանը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր–Պետրոսյանի, վարչապետի, ԱԺ նախագահի, ԱԶ նախարարի հետ: ՀՀ նախագահի հետ հանդիպման ընթացքում պրն վատանաբեք նկատեց, որ Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև համագործակցության ամբողջ ներուժը չի օգտագործվում՝ դրան հիմնական խոչընդոտ համարելով Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության հետևանքով առաջացած շրջափակումը: Անդրկովկասյան տարածաշրջանի առանձնահատկությունները լուսաբանելով՝ նախագահ Տեր–Պետրոսյանը նշեց, որ կովկասյան տարածաշրջանը միջազգային շահերի բախման խաչնեղուկ է Ռուսաստանի, Թուրքիայի, Իրանի, ԱՄՆ–ի և եվրոպական երկրների համար: Անդրադառնալով տարածաշրջանում ՌԴ ունեցած շահերին՝ ՀՀ նախագահն ընդգծեց, որ Ռուսաստանի իշխանությունները վարում են այնպիսի քաղաքականություն, որը պետք է բացառի այս տարածաշրջանը այլ ուժերի ենթարկելու հնարավորությունից: Նախագահը կարևորեց նաև տարածաշրջանում այլ երկրների տնտեսական շահերի առկայությունը: Եներկայացնելով Ղարաբաղյան հիմնահարցի էությունը, ստեղծված իրավիճակը և խաղաղ կարգավորման քանակցությունների ընթացքը՝ ՀՀ նախագահն ընդգծեց, որ ներկա փուլում ամենամեծ բարդությունը կապված է բաժանարար ուժերի հարցի հետ, որ Հայաստանի համար կարևորը ոչ թե այն է, թե ով կհաստատի խաղաղությունը, այլ որքանով արագ կհաստատվի այն: Որպես հարցի լուծման հնարավոր տարբերակ նախագահը համարեց ՄԴՊ ուժերի կազմում արևելաեվրոպական կամ սկանդինավյան երկրներից խորհրդարանական ուժերի ընդգրկումը: Ընդհակադրություն հայտնելով նախագահին Ղարաբաղյան հիմնահարցի լուսաբանման համար և անդրադառնալով Ռուսաստանի կայսերապաշտական միտումների արտահայտման հարցին՝ դեսպանն անդրադարձավ ռուս–Ճապոնական հարաբերությունների զարգացման պատմությանը՝ մասնավորապես նշելով, որ վերջույժ Մ. Ելցինի 1993 թ. նապոնիակ կատարած այցի ընթացքում ձեռք բերված համաձայնությանը՝ Կուրիյան կղզիների խնդրի լուծման շուրջ, քանակցությունները այլ հարցի լուծման համար շարունակվում են արդարության և օրինականության հիմքերի վրա: Նշվեց, որ Ճապոնիան Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հարցում առաջնորդված է հետևյալ սկզբունքներ-

րով՝ խաղաղ ճանապարհով հիմնախնդրի արագ լուծում, բոլոր շահագրգիռ երկրների համագործակցություն եւէԳԿ շրջանակներում խնդրի կարգավորման համար: Դեպքանը տեղեկացրեց, որ ճապոնիայի կառավարությունը, շարունակելով Հայաստանին հատկացվող մարդասիրական օգնությունը, պատրաստվում է ընթացիկ տարում Հայաստանին հատկացնել 2 մլն դոլարի օգնություն:

ՀՀ Գերագույն խորհրդի նախագահ Բ. Արարքեջյանի հետ հանդիպման ընթացքում վերջինս ներկայացրեց ժողովրդավարական ընտրությունների միջոցով Հայաստանում ձևավորված օրենսդրական աշխատանքների պատմությունը՝ մասնավորապես քվարելելով քաղաքական համակարգում և տնտեսության բնագավառում ընդունված այն օրենքները, որոնք երաշխավորում են քաղաքացիների միջազգային իրավունքի նորմերով ընդունված ազատությունները և ստեղծում շուկայական տնտեսության ձևավորման օրենսդրական հիմքեր: Այս առումով Հայաստանի համար կարևորելով ճապոնիայի օրենսդրական փորձի ուսումնասիրման հարցը՝ Բ. Արարքեջյանը առաջարկեց տարբեր մակարդակներով զարգացնել միջխորհրդարանական կապերը: Դեպքանը տեղեկացրեց, որ իր հետ Հայաստան են եկել մեծ քվով գործարարներ ճապոնիայի հայտնի ֆիրմաներից, որոնք շահագրգռված են երկկողմ համագործակցության ծավալմանը: Դեպքանի խնդրանքով Գերագույն խորհրդի նախագահը ծանոթացրեց Հայաստանի տնտեսության ապագա զարգացման հեռանկարները՝ մասնավորապես նշելով, որ Հայաստանն ունի տնտեսական զարգացման մեծ պոտենցիալ և իր ապագան կապում է տնտեսության վերականգնման, տնտեսական փոխշահակետ կապերի ձևավորման և շուկայական տնտեսաձևին անցման հետ: Վատնաբեր ընդօժեց, որ ճապոնիայի կառավարությունը պատրաստ է հետազայում էլ Հայաստանին ցուցաբերել բազմակողմանի օգնություն և ֆինանսավորել ծրագրերի իրականացումը:

ՀՀ վարչապետ Բ. Բագրատյանի հետ հանդիպման ընթացքում և Վատնաբերն նշեց, որ, ըստ իր դիտարկումների, չնայած Հայաստանի ներքին կայունությանը, երկիրն ունի էներգակիրների պակասություն և փոքր ներքին շուկա: Վարչապետը հայտնեց, որ Հայաստանն այս բնագավառում հիմնական ուշադրությունը սևեռելու է առումային էներգիայի զարգացմանը, իսկ արդյունաբերության բնագավառում՝ ավանդական դարձած ճյուղերի զարգացմանը, հատկապես հաստոցաշինությանը, միջազգային առաջատար ընկերությունների հետ համագործակցության դեպքում՝ էլեկտրոնիկային, կոշիկի արտադրությանը, գինեգործությանը և այլն: Փոխվարչապետ Վ. Չիտեչյանը պարզաբանումներ տվեց դեպքանին Հայաստանում առումային էներգիայի զարգացման հնարա-

վորությունների և ուղղությունների վերաբերյալ՝ նշելով, որ ճապոնիայի փորձը երկրաշարժակալուն ատոմակայանների շինարարության բնագավառում ցանկալի կլինե՞ր օգտագործել հայկական ատոմակայանի վերագործարկման ոլորտում:

Երկրորդ հարաբերությունների զարգացման համար ընդօժեց իրավական դաշտի ձևավորման անհրաժեշտությունը և, ինչպես հիշատակեց դեպքանը, դեռ նախորդ տարում ճապոնական կողմը դիմել էր հայկական կողմին ԽՍՀՄ-ի հետ ստորագրված պայմանագրերի իրավաժամանակցման հնարավորությունը դիտարկելու համար: ՀՀ վարչապետը հավաստիացրեց, որ ներկայացված պայմանագրերը կքննարկվեն, և մեկ ամսվա ընթացքում ճապոնական կողմը կստանա հստակ պատասխան: Գործարարների պատվիրակության ղեկավար Կուրոսակայան անդրադարձավ գործարարների խմբի այցելությանը «Հրազդանմաշ» միավորում և երևակի կոնյակի գործարան և կարծիք հայտնեց, որ Հայաստանն ունի բավականաչափ տեխնոլոգիական հնարավորություններ. սակայն տեղեկատվության պակասության պարագայում Հայաստանի ներուժի և կաշառների ռազիոնալ օգտագործման ուղղությամբ աշխատանքների կազմակերպումն ու համագործակցության կոնկրետ ոլորտների ընտրությունը ղոժվարանում են: Դեպքանը կարևորեց նաև միջազգային տնտեսական կազմակերպությունների շրջանակներում երկկողմ համագործակցությունը և տեղեկատվության փոխանակումը:

ՀՀ ԱԳ նախարար Վ. Փափազյանի և դեպքան Վատնաբերի հանդիպման ընթացքում նախարարը նշեց, որ Հայաստանը ճոր է սկսում շինումները ճապոնիայի հետ, սակայն հույս հայտնեց, որ հայ-ճապոնական կապերն արդեն մոտ ժամանակներում կընդարձակվեն: Վ. Փափազյանը, որպես այդ գործընթացը արգելափակող հիմնական խոչընդոտ համարելով Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը, մանրամասն լուսաբանեց հակամարտության տվյալ փուլում ստեղծված իրավիճակը և Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարության մոտեցումներն այդ խնդրի խաղաղ կարգավորման հարցում, ինչպես նաև շարարեց Հայաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնական դրույթները՝ կարևորելով աշխարհի բոլոր պետությունների հետ բարեկամական և միջազգային իրավական նորմերով կարգավորվող հարաբերությունների հաստատման Հայաստանի պատրաստակամությունը:

Դեպքանն իր հերթին նշեց, որ ճապոնիան ցանկանում է, որպեսզի Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը լուծվի խաղաղ բանակցությունների միջոցով հնարավորինս սեղծ ժամկետներում՝ ընդօժեցելով, որ ճապոնիայի կառավարությունը հատկապես բարձր է գնահատում Հայաստանի ղեկավարության ցուցաբերած զսպվածությունը ԼՂ-ի ճանաչ-

ման հարցում, որը պետք է զրական գնահատական ստանա համաշխարհային հանրության կողմից: Անդրադառնալով միջազգային կազմակերպություններում երկկողմ համագործակցության հարցին՝ պրն Փափազյանը նշեց, որ Հայաստանը կողմ է ՄԱԿ-ի ԱՄՆ-ի մշտական անդամների կազմի ընդլայնմանը, և եթե ճապոնիայի թեկնածությունը ներկայացվի ՄԱԿ-ի ԱՄՆ-ի մշտական անդամների կազմում ընտրվելու համար, ապա Հայաստանն իր ծայրը կտա ճապոնիայի օգտին:

1997 թ. ապրիլին Հայաստանում հավատարմագրվեց ճապոնիայի նոր դեսպան Տ. Տոգուն: Դեսպանին ուղեկցում էր դիվանագետների և գործարարների մեծ խումբ: Նախագահի և դեսպանի միջև կայացած հանդիպման ընթացքում ընդգծվեց հայ-ճապոնական հարաբերությունների իրավական հիմքի ստեղծման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի շրջանակներում համագործակցության հաստատման կարևորությունը: Այնուամենայնիվ ճապոնիայի կառավարության կողմից Հայաստանին հատկացվող 900 մլն ճապոնական իեն (մոտ 7,5 մլն դոլար) անհատույց կարկի շրջանակներում կատարվեց փաստաթղթերի փոխանակում: Օգնության ընդհանուր գումարի մի մասը՝ 400 մլն-ը, տրամադրվեց Հայաստանի գյուղատնտեսությանը, մնացած գումարը հատկացվեց որպես ոչ նպատակային անհատույց վարկ՝ Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումների խթանման, արտաքին պարտքի մարման և այլ նպատակների համար: Ընդգծվելով այն հանգամանքը, որ հայ-ճապոնական հարաբերությունները թևակոխել են զարգացման նոր փուլ՝ դեսպանը նշեց, որ ճապոնիայի գործարարների շրջանում մեծ հետաքրքրություն կա Հայաստանի նկատմամբ, որն իր հերթին փոխշահավետ համագործակցության հիմք կարող է հանդիսանալ:

Երկու երկրների միջև քաղաքական համագործակցության կայացմանը մեծապես նպաստեցին 1998 թ. հուլիսին ՀՀ փոխարտգործնախարար Ա. Բայրուդյանի և 1999 թ. օգոստոսին ՀՀ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի Տոկիո կատարած պաշտոնական այցերը, 1999 թ. հոկտեմբերին նախկին արտգործնախարար Տարո Նակայամայի գլխավորած ճապոնական խորհրդարանական «Քարեկամություն» պատվիրակության երևանյան հանդիպումները, ինչպես նաև 2001 թ. դեկտեմբերին ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի գլխավորած պատվիրակության այցը ճապոնիա:

1998 թ. հուլիսին կազմակերպված ՀՀ փոխարտգործնախարար Ա. Բայրուդյանի այցի ընթացքում հանդիպումներ տեղի ունեցան ճապոնիայի արտաքին գործերի փոխնախարար Ա. Յանայի, տնտեսական քաղաքականության մշակում և ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալությունների փոխնախարարների, միջազգային

աստորի և արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, ֆինանսների նախարարությունների ներկայացուցիչների հետ:

Այցը պայմանավորված էր հարաբերությունները բազմակողմանիորեն զարգացնելու ձգտումով, որը համահունչ էր ՀՀ վարչապետի կողմից հռչակած «Նոր եվրասիական դիվանագիտություն» ճապոնական ծրագրին: Կառավարական շրջաններում տեղի ունեցած հանդիպումների ընթացքում Ա. Բայրուդյանը հանգամանային ներկայացրեց Հայաստանում տեղի ունեցող բարեփոխումների ընթացքը, Լեոնային Ղարաբաղի խնդրի լուծման ուղղությամբ ծավալված բանակցային գործընթացը, օտարերկրյա ներդրումների համար Հայաստանում ստեղծված բարենպաստ պայմանները:

Հանդիպումներ կազմակերպվեցին ճապոնիայի արտաքին գործերի փոխնախարար Ա. Յանայի, տնտեսական քաղաքականության մշակում և ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալությունների փոխնախարարների, միջազգային աստորի և արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, ֆինանսների նախարարությունների ներկայացուցիչների հետ: Հանդիպումների ընթացքում ճապոնական կողմը հաստատեց ճապոնիայի դիվանագիտության պատրաստակամությունը՝ Հայաստանին տրամադրվող տնտեսական և տեխնիկական աջակցությունը շարունակելու և խորացնելու համար, որն ընկած է ճապոնիայի արտաքին քաղաքականության նոր դոկտրինայի և Փառիզում ստորագրված երկկողմանի պայմանավորվածությունների արձանագրության շրջանակներում:

Ա. Բայրուդյանն այցի ընթացքում ընդգծեց Հայաստանում ծավալված ներդրումային և ինֆրաստրուկտուրաների սեփականաշնորհման գործընթացներին ճապոնական բիզնեսի ներգրավման անհրաժեշտությունը՝ որպես իրավահավասար և փոխշահավետ համագործակցության անցնելու կարևորագույն պայման: Ճապոնական կողմին ներկայացվեցին մի շարք ծրագրեր, որոնք լուսաբանում են Հայաստանի էներգետիկայի և քրամատակալարման բնագավառում օտարերկրյա ներդրողների առջև բացվող հնարավորությունները: Առանձնահատուկ ուշադրություն դարձվեց տարածաշրջանային համագործակցության տեսանկյունից խիտ կարևոր Հայաստանի հյուսիսը հարավին կապող մայրուղու կառուցմանը ճապոնական և կորեական կապիտալի, փորձագետների, խորհրդականների ներգրավման, ինչպես նաև Իրան-Հայաստան դեպի Թուրքիա և Վրաստան ընդլայնվելու միտումով ստեղծվող զագանդի նախագծերին ճապոնիայի կառավարական և գործարար շրջանակների մասնակցության նպատակահարմարությունը: Քննարկվեցին Հայաստանում ներդրումային քաղաքականության ընդլայնման

նը, գյուղատնտեսության, արդյունաբերության, առողջապահության, կրթության բնագավառներում բազմաթիվ նախագծերի իրականացմանը, Չայաստանում զարգացման ճապոնական փորձի օգտագործման նպատակահարմարությանը, երկրում սեփականաշնորհման ընթացքին վերաբերող հարցեր: Փոխնախարար Յանայիին հանձնվեցին երկկողմ տնտեսական և գիտամշակութային համագործակցությունը կանոնակարգող 7 միջկառավարական համաձայնագրերի նախագծեր, որոնց կապակցությամբ փոխնախարարը նշեց, որ ճապոնական կողմը հետաձուստ կլինի նշված համաձայնագրերի և պայմանագրերի շրջանակներում երկկողմ համագործակցության զարգացմանը: Ճապոնիայի ԱԳՆ-ում հայկական պատվիրակությունը հանդիպում ունեցավ նաև արտգործնախարարության տնտեսական համագործակցության բյուրոյի գլխավոր տնօրենի առաջին տեղակալ Մ. Տակահաշիի հետ, որին ներկայացվեցին հայկական կողմի պատրաստած տնտեսության բազմաթիվ ոլորտներին առնչվող ներդրումային և դրամաշնորհային մի շարք նախագծեր: Պրն Տակահաշին հավատարեց, որ նշված նախագծերը արտգործնախարարությունում ուսումնասիրվելուց հետո կբաշխվեն համապատասխան նախարարությունների և ընկերությունների միջև: Ճապոնական կողմը նշեց, որ Չայաստանը կարող է հայտ ներկայացնել հաջորդ ոչ նպատակային վարկի ստացման համար: Ճապոնիայի կառավարության պաշտոնական զարգացման օգնության ծրագրերի (ODA) և Չայաստանի միջև միջկառավարական համաձայնագիր կնքելու վերաբերյալ հայկական կողմի առաջարկության կապակցությամբ պրն Տակահաշին նշեց, որ ճապոնական կառավարությունը խուսափում է ODA-ի աճունից պարտավորություններ վերցնել: Ճապոնիայի գյուղատնտեսության նախարարության միջազգային համագործակցության բաժնի պետ Սյոնի Սուձուկիի հետ զրույցի սկզբում փոխնախարար Բայբուրյանը նախ շնորհակալություն հայտնեց 1997-98 թթ. 2KR ծրագրի շրջանակներում Չայաստանի ագրարային սեկտորին 400 մլն իեն արժողությամբ օգնության հատկացման համար, որի արդյունքում Չայաստան էր ներմուծվել 15 խոշոր կոմբայն և 16600 տ ազոտային պարարտանյութ: Քննարկվեցին Չայաստանի գյուղատնտեսությանը տրամադրվելիք ճոր դրամաշնորհի ապրանքային և զուսմարային բաշխման հարցերը, ընկվեց, որ զուսմարային ծավալի պահպանմամբ նախկին ապրանքատեսակների հետ մեկտեղ Չայաստան կատարվեն նաև միևի-տրակտորներ: Ճապոնիայի ֆինանսների նախարարությունում, Ներարտ բանկում, ինչպես նաև ԱԳՆ տնտեսական համագործակցության բյուրոյում կազմակերպված հանդիպումների ընթացքում կարևորվեց «Չրազդան-5» էներգաբլոկի կառուցման աշխա-

տանցների ֆինանսավորման հարցը: Ճապոնիայի Ներարտ (EXIM) բանկի Կենտրոնական Ասիայի, Կովկասի և Թուրքիայի բաժնի պետ Մի-ժուրու Տարուկին նշեց, որ ուժի մեջ է մտնում այդ նպատակի համար Չայաստանին 60 մլն դոլարի վարկ տրամադրելու բանկի մտադրությունը: Փոխնախարար Բայբուրյանը նշեց, որ քննարկվում է այդ օբյեկտի սեփականաշնորհման հարցը: Ճապոնական կողմը նշեց, որ ճապոնական առաջատար ընկերություններից մեկը ցանկություն է հայտնել մասնակցելու այդ գործընթացին, և նշված վարկի տրամադրման հարցը կորոշվի Չայաստանի էներգետիկայի բնագավառում ծավալվող իրադարձություններին համապատասխան: Պրն Բայբուրյանը ներկայացրեց Չայաստանում ներդրումային հիմնադրամ ստեղծելու աշխատանքները՝ EXIM բանկին հրավիրելով անդամակցելու այդ հիմնադրամին: Ճապոնական կողմը, հետաքրքրությանը ընդունելով համագործակցության այդ առաջարկը, նշեց, որ ճապոնական կողմը ավելի հայկական և ուղղակի վարկեր տրամադրելու ներդրումային կոնկրետ ծրագրերին:

Չայկական պատվիրակությունը այցելության շրջանակներում աշխատանքային հանդիպումներ ունեցավ նաև ճապոնական խոշորագույն ընկերությունների՝ «Մարուբենի», «Միցուբիսի», «Տոմեմի», «Իտոու-չու», «Սումիտոմո» ղեկավարությունների հետ: Քննարկվեցին ճապոնիայի կառավարության պաշտոնական զարգացման օգնության՝ ODA-ի ծրագրերից դուրս գործունեության ծավալման հնարավորությունները և երևանում ընկերությունների մշտական ներկայացուցչությունների մակարդակով ներդրումային նախագծերի իրականացումը:

Չայկական կողմն անդրադարձավ «Մարուբենի» ընկերության և ԳՀ էներգետիկայի նախարարության համագործակցությանը, որը ներառում է «Չրազդան-5» էներգաբլոկի կառույցի ավարտման, երևանի ՏԷԿ-ի արդիականացման, Սևան-Չրազդան կասկադի ԳԷԿ-երից մեկի վերակառուցման, էներգետիկայի բնագավառում ծառայությունների արդյունավետության բարձրացման աշխատանքներին այս ընկերության մասնակցությունը: Ճապոնական կողմը հայկական պատվիրակությանը տեղեկացրեց, որ այժմ ընկերության քննարկմանն է ներկայացված Չայաստանի կրթության բնագավառին ԱՄՆ 5 մլն դոլար անհատույց օգնություն տրամադրելու հարցը:

«Սումիտոմո» ընկերության կենտրոնականում կազմակերպված հանդիպման ընթացքում փոխնախարար Ս. Բայբուրյանը ողջունեց հայկական արդյունաբերության մեջ ներդրումներ կատարելուն նպատակաուղղված նշված ընկերության գործունեությունը՝ ընդգծելով, որ «Սաի-րիտի» և Ավտոդոբերի գործարանի առնչությամբ ընկերության ներդրումային ծրագրերը կստանան ԳՀ կառավարության աջակցությունը:

«Միջուբիսի» ընկերության գրասենյակում ծավալված գրույցի ընթացքում գոհունակությամբ նշվեց, որ վերջին երեք տարիների ընթացքում ընկերությունը մեծ ուշադրություն է դարձնում Հայաստանում համատեղ ծրագրերի իրականացմանը: Ընդգծվեց, որ արդեն նախապատրաստվել են մի քանի նոր նախագծեր, որոնք կարող են լինել երևանի և այլ բնակավայրերի ջրամատակարարման բարելավման, տրանսպորտային, էներգետիկայի, կապի և տրանսպորտի, կրթության և գիտության բնագավառում համագործակցություն ծավալելու վերաբերյալ: Նշվեց, որ ընկերությունը մեծ փորձ ունի առումային կայանների շինարարության և շահագործման գործում և կցանկանար մասնակցել հայկական նոր ԱԷԿ-ի ֆինանսավորման և կառուցման աշխատանքներին:

Ճապոնական միջազգային համագործակցության գործակալության (JICA) փոխնախագահ Ա. Իժուիմի հետ գրույցի ընթացքում կարևորվեց անհատույց օգնության քաղաքականությունից լիարժեք համագործակցության անցնելու անհրաժեշտությունը: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց Հայաստանին հատկացվող օգնության ծավալելու ոչ միայն պահպանման, այլև ավելացման վերաբերյալ:

Երկկողմանի հարաբերությունների բնականոն զարգացման գործում կարևոր նշանակություն տրվեց երկկողմ բարձրաստիճան այցելություններին: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց երկու երկրների ֆինանսների նախարարների փոխայցելություններ կազմակերպելու վերաբերյալ: ՀՀ փոխարտգործնախարարը իր գործընկերոջը համձնեց 1999 թ. առաջին կեսին Հայաստան այցելելու պաշտոնական իրավունք:

1999 թ. հուլիսին ճապոնական հարցերով ՀՀ արտգործնախարարի խորհրդակցական նշանակվեց ծախսերի գործադար, «Նիպպոն-Արաուտ» ընկերության նախագահ Կամուրո Իժային:

1999 թ. օգոստոսի վերջին ՀՀ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի ճապոնիա կատարած այցը կարելի է որակել որպես բեկումնային՝ երկու երկրների միջև հարաբերությունների հետագա զարգացման առումով: ՀՀ արտգործնախարարի գլխավորությամբ հայկական պատվիրակությունը հանդիպումներ ունեցավ ճապոնիայի արտգործնախարարությունում, ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպությունում (JETRO), ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալությունում (JICA), ճապոնիայի առևտրի և արդյունաբերության նախարարությունում, ճապոնիայի տարերկրյա տնտեսական համագործակցության հիմնադրամում (OECF) և այլ կառավարական կազմակերպություններում:

Ճապոնիայի արտգործնախարար Մասահիկո Կոմուրայի հետ ունեցած հանդիպման ընթացքում արտգործնախարարները ստորագրեցին

համատեղ կոմյունիկե, որտեղ արձանագրվեց մշտական խորհրդատվությունների միջոցով հաստատված քաղաքական երկխոսությունը խորացնելու երկուստեք ցանկությունը: Ծապոնիայի արտգործնախարարն ընդգծեց կովկասյան տարածաշրջանի կայունության ռազմավարական նշանակությունը ամբողջ աշխարհի համար, որը հանդիսանում է եվրոպայի և Ասիան կապող միջանցք: Նշվեց, որ ճապոնիան շահագործված է ներգրավվելու «Մետաքսե ճանապարհի» դիվանագիտության մեջ: Անդրադասնալով Հայաստանին տրամադրվող օգնության ծրագրերի հարցին՝ նախարարը հայտնեց, որ ճապոնիայի կառավարությունը Համաշխարհային բանկի հետ մեկտեղ ճապոնիայի պաշտոնական օգնության ծրագրերի (ODA) շրջանակներում իրականացնում է արտոնյալ վարկային ծրագիր էլեկտրաէներգիայի մատակարարման բարելավման ուղղությամբ և պատրաստվում է ընդլայնել Հայաստանին տրամադրվող դրամաշնորհները, հատկապես բժշկության ոլորտում: Պրն Օսկանյանը ընդգծեց հանդիպման կարևորությունը, որը կարևոր հիմք կարող է հանդիսանալ Հայաստանի և ճապոնիայի միջև հարաբերությունների խորացման համար: Պրն Օսկանյանն անդրադարձավ կովկասյան տարածաշրջանում առկա պակասարժեքները հիմնական գործոններին, էքոնոմիկական հակամարտություններին՝ նշելով, որ հայկական կողմը վճարական է տրամադրված դրանց շուտափույթ վերացման և խաղաղ բանակցությունների միջոցով կայունության հաստատման հարցում, և չնայած այն հանձնամանքին, որ Հայաստանն աղքատ է բնական պաշարներից, այնուհանդերձ ունի բարձրորակ աշխատուժե և տրամադրված է զարգացնել ժողովրդավարական հաստատությունները: ՀՀ ԱԳ նախարարն ընդգծեց, որ Հայաստանը պաշտպանում է բազմաբևեռ աշխարհի գաղափարը՝ համարելով, որ ճապոնիան կարևոր դերակատարում ունի, և այդ տեսանկյունից ողջունում է նրա ակտիվ գործունեությունը տարածաշրջանում: Հայտնվեց հայկական կողմի պատրաստակամությունը՝ աջակցելու ճապոնիային ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ դառնալու հարցում: Մեծ նշանակություն տրվեց համատեղ տնտեսական հանձնաժողովի ստեղծման նախաձեռնությանը՝ կարևորելով մտադրությունները: Հայաստանի համար առաջնայինություն հանդիսացող ծրագրերի շարքում Օսկանյանն առանձնացրեց «ՋԼԻԿ Բանկի» օրյանակայանի շահագործումը, «Միջուբիսի» ընկերության հետ նախատեսվող հանգամարդյունաբերության ոլորտի նախագիծը, ԵՋԼԻԿ Բանկի կողմից ակնկալվող փոխառությունները: Քննարկվեց նաև Ասիական զարգացման բանկին Հայաստանի քեկնածությանն աջակցելու ճապոնիայի պատրաստակամությունը:

Ճապոնիայի արտգործնախարարին հանձնվեց Չայաստան այցելելու հրավերը:

Ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպության (JETRO) նախագահն է Չատակեյանայի հետ 4. Օսկանյանի հանդիպման ընթացքում քննարկվեցին իրականացվող համատեղ ծրագրերի ընթացքը, ինչպես նաև համագործակցության ճոր խնդիրներ, որոնց առաջխաղացման ուղղությամբ ձեռք բերվեցին որոշակի պայմանավորվածություններ: Այսպես՝ արձագանքելով արտահանմանն ու օտարերկրյա ներդրումներին աջակցելու Չայաստանի կառավարության խնդրանքին՝ Ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպության նախագահն է. Չատակեյանան նշեց, որ կազմակերպությունը կարող է մոտ մեկ տարի ժամկետով անվճար գրասենյակ տրամադրել հայկական այն ընկերություններին, որոնք ցանկություն ունեն գործունեություն ծավալելու Ճապոնիայում: Չայտնվեց նաև, որ կազմակերպությունը մտադիր է Ճապոնիայում կազմակերպել անդրկովկասյան երեք հանրապետությունների արտադրանքի համատեղ ցուցահանդես: Չայկական կողմը հրավիրվեց նաև մասնակցելու Ճապոնիայում անցկացվող անդրկովկասյան պետություններում ներդրումային հնարավորությունների լուսարանմանը նվիրված ամենամյա սեմինարներին: Մինչև ժամանակ պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց Չայաստանում ներդրումային առկա պայմաններին նվիրված հատուկ սեմինար կազմակերպելու վերաբերյալ: Կողմերը քննարկեցին նաև կազմակերպության մոսկովյան գրասենյակի միջոցով արտահանման հինարավորությունների քաջահայտման նպատակով փորձագետների փոխադրությունների կազմակերպման հնարավորությունները՝ հայտնելով իր մտադրությունը անդրկովկասյան երեք հանրապետությունների արտադրանքի համատեղ ցուցահանդես կազմակերպելու վերաբերյալ Ճապոնական շուկային դրանք ներկայացնելու նպատակով:

Ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության (JICA) նախագահ Կիմիո Ֆուջիտայի հետ ունեցած հանդիպման ընթացքում գործակալության նախագահը տեղեկացրեց ընթացիկ տարում փոքր և միջին ձեռնարկություններին տեխնիկական օժանդակության տրամադրման ծրագրի վերաբերյալ, որի շրջանակներում մի շարք փորձագետներ այցելելու էին Չայաստան: Նշվեց, որ գործակալությունը շարունակելու է իր գործունեությունը նաև առողջապահության ոլորտում:

Ճապոնիայի օտարերկրյա տնտեսական համագործակցության հիմնադրամի (OECF) փոխնախագահ արն Նագասնի հետ հանդիպման ընթացքում ՉՉ արտգործնախարարը նշեց, որ զարգացման հետագա ծրագրերի իրականացման հարցում հայկական կրճն ակնկալում է կազմա-

կերպության աջակցությունը անհրաժեշտ վարկային միջոցներ տրամադրելու համար: Ըստ ՕՏԳ փոխնախագահ Նագասնի՝ հիմնադրամը առաջնային է դիտելու «Չվարդոնց» օդանավակայանի վերակառուցման և գյուղատնտեսության ոլորտի ծրագրերը: Չետագա ծրագրերի իրականացման ենթատեքստում հատկապես կարևորվեց ներկայումս իրականացման փուլում գտնվող էլեկտրաէներգիայի փոխանցման և բաշխման նախագծի իրականացման արդյունավետության պահպանումը:

Ճապոնիայի միջազգային առևտրի և արդյունաբերության փոխնախարար արն Արայի հետ ունեցած հանդիպման ընթացքում արձարվեցին Ճապոն-հայկական համատեղ տնտեսական հանձնաժողովի ստեղծման և դրա գործունեությունն ապահովող համապատասխան մեխանիզմների հաստատման վերաբերյալ հարցեր: Ճապոնական կողմն ընդգծեց Չայաստանի հետ էլեկտրաէներգիայի փոխանցման և բաշխման նախագծի կարևորությունը: Պատաստակամություն հայտնվեց նաև Ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպության հետ ծրագրավորվող արտահանման նախագծերի խթանման ուղղությամբ: ՉՉ արտգործնախարարը ներկայացրեց ՉՉ արտահանման ներուժը և փոխնախարարին տեղեկություններ հաղորդեց Ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպությունում նախապես կնքված պայմանավորվածությունների վերաբերյալ:

Երկուստեք պատրաստակամություն հայտնվեց հայ-Ճապոնական և Ճապոն-հայկական տնտեսական համագործակցության կոմիտեների և նրանց արդյունավետ գործունեությունն ապահովող համապատասխան մեխանիզմների ստեղծման վերաբերյալ:

1999 թ. հայ-Ճապոնական հարաբերությունների մյուս կարևոր բնադարձությունը հոկտեմբերի 11-ին տեղի ունեցած Ճապոնիայի «Բարեկամություն» պատվիրակության այցն էր Չայաստան: Պատվիրակությունը, որը համալրված էր Ճապոնիայի կառավարության, արտաքին գործերի նախարարության, Ճապոնական խոշորագույն ֆինանսական կազմակերպությունների քարծրատիճան պաշտոնյաներով և մասնավոր առաջատար ընկերությունների ներկայացուցիչներով, գլխավորում էր Ճապոնական խորհրդարանի ներկայացուցիչների պալատի անդամ, իշխող Լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցության արտաքին հարաբերությունների հետազոտական հանձնաժողովի նախագահ, նախկին արտգործնախարար Տարո Նակայանին: Փաստորեն, դա հայ-Ճապոնական յոթնամյա հարաբերությունների ընթացքում քաղաքական խնդիրներ հետապնդող առաջին Ճապոնական պատվիրակության այցն էր Երևան, որն իրականացվեց «Նոր մետաքսի ճանապարհի» քաղաքական հայեցակարգի շրջանակներում: Մինչ Չայաստան այցելելը պատ-

վիրակությունը գտնվել էր Ադրբեջանում և Վրաստանում: Անդրկովկասյան շրջագայության նպատակն էր համդիպել երեք հանրապետությունների բարձրագույն ղեկավարության հետ՝ երկկողմ հարաբերությունների հեռանկարները, ինչպես նաև տարածաշրջանային տնտեսական ենթակառուցվածքի ստեղծման հնարավորությունները քննարկելու նպատակով:

Այդ ընթացքում պատվիրակությունը հանդիպումներ ունեցավ ԳՀ նախագահի, արտադրական ենթակառուցվածքների գործունեությունը համակարգող նախարարի, Աժ արտաքին կապերի մշտական հանձնաժողովի նախագահի, արտաքին գործերի նախարարի տեղակալի հետ:

ԳՀ նախագահին փոխանցվեց ճապոնիայի վարչապետի ուղերձը: Ճապոնական կողմը շեշտեց, որ այցն իրականացնում է «Մետաքսի ճանապարհի» գոտում գտնվող երկրների հետ հարաբերությունների ամրակնդմանն ուղղված ճապոնական կառավարության ծրագրի շրջանակներում և ներկայացրեց Ադրբեյջանի և Վրաստանի ղեկավարության հետ տեղի ունեցած հանդիպումների արդյունքները՝ ընդգծելով ճապոնական կողմի պատրաստակամությունը Հայաստանում ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության (JICA) և միջազգային համագործակցության ճապոնական բանկի միջոցով օգնության ծրագրերի շարունակմանն ուղղությամբ:

ԸՃՆարկումների արդյունքում կողմնոր հանդես եկան մի շարք առաջարկություններով, որոնցից մի քանիսի շուրջ ձեռք բերվեցին կոնկրետ պայմանավորվածություններ: Այսպես՝ ճապոնական կողմն առաջարկեց ստեղծել հայ-ճապոնական միջխորհրդարանական բարենպաստության խումբ: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ հայական կողմը ամենամոտ ապագայում ճապոնական կողմին կներկայացնի խմբի հայկական մասի կազմը (ներկայացվել է 1999 թ. վերջին, վերանայվել է կրկին ներկայացվել է 2000 թ. հոկտեմբերին):

Առաջարկությունների փաթեթի մեջ մտնում էին 2000 թ. ընթացքում երեք անդրկովկասյան հանրապետությունների առևտրատնտեսական ցուցահանդեսի և այդ հանրապետություններում ներդրումային ծրագրերին նվիրված սեմինարի կազմակերպումը ճապոնիայում, որոնք դրական արձագանք ստացան հայկական կողմից, և պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ ճապոնական կողմը մասնագետներ կգործուղի Հայաստան նախապատրաստական աշխատանքներ սկսելու համար: Հայկական կողմն իր հերթին հանդես եկավ Հայաստանում հայ-ճապոնական տնտեսական կոմիտեի ստեղծման ուղղությամբ աշխատանքներն ակտիվացնելու համար Հայաստանում ճապոնական մշակութային կենտրոն հիմնադրելու առաջարկությամբ, որի կապակ-

ցությամբ ճապոնական կողմը նշեց, որ աշխատանքներ են ընթանում կոմիտեի ճապոնական կողմի կազմի ձևավորման աշխատանքներն ավարտելու ուղղությամբ, իսկ մշակութային կենտրոնի ստեղծման առնչությամբ ներկայացրեց այլ երկրներում արևելագիտության ինստիտուտներին կից նման կենտրոնների ստեղծման գործառությունը և խորհուրդ տվեց համատեղ աշխատանքներ սկսել Մոսկվայում ճապոնիայի դեսպանության հետ:

Պետք է ընդգծել, որ ճապոնիան մեծ նշանակություն է տալիս «Մետաքսի ճանապարհի» գոտում գտնվող երկրների ոչ միայն քաղաքական գործիչների ու գործարարների, այլև մասնագետ-գիտնականների տեսակետներին: Հենց այդ նպատակով ճապոնիայի արտաքին գործերի նախարարությունը 1999 թ. մարտի 9-ին Տոկիոյում գումարեց միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված «Մետաքսի ճանապարհի տարածաշրջանի ընդհանուր ստրատեգիան» հիմնախնդրի քննարկմանը: Գիտաժողովին մասնակցում էին 17 երկրների, այդ թվում ԱՄՆ-ի, Գերմանիայի, Իրանի, Մեծ Բրիտանիայի, Ադրբեյջանի, Հայաստանի, Ղազախստանի, Չինաստանի, Թուրքիայի, Ֆրանսիայի, Վրաստանի, ճապոնիայի և այլ երկրների արևելագետներն ու միջազգայնագետները: Գիտաժողովում Հայաստանը ներկայացնում էր ԳՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր և Հովհաննիսյանը: Նա իր գեկուցման մեջ, կարևորելով «Մետաքսի ճանապարհի» նշանակությունը, ընդգծեց, որ այդ ճանապարհը պետք է բաց լինի բոլոր երկրների համար, և միայն այդ կերպ նա կկարողանա կատարել իր առաքելությունը, և նրա առանձին հատվածները չպետք է դառնան որոշ երկրների մենաշնորհի և օգտագործվեն տարածաշրջանի այլ երկրների տնտեսական շրջափակման համար, ինչպես փորձում է անել Ադրբեյջանը: Հայ մասնագետը ներկաների հավանության ներքո հայտարարեց, որ «Մետաքսի ճանապարհը իրոք պետք է բոլորի համար լինի մետաքսյա, այլ ոչ թե փշուտ»:

2000 թ. մայիսին Հայաստանում հավատարմագրվեց ճապոնիայի նորանշանակ դեսպան Մ. Տանթան: Դեսպանի և ԳՀ արտգործնախարարի գրույցի առանցքն անցնում էր երկկողմ համագործակցության զարգացման ուղղությունների քննարկմամբ: Դեսպանը, ղեկունելով Հայաստանում իրականացված ժողովրդավարական և տնտեսական բարեփոխումները, ընդգծեց, որ իր կառավարությունը կովկասը դիտում է որպես կամուրջ Եվրոպայի և Ասիայի միջև և ձգտում է տարածաշրջանի բոլոր երկրների հետ զարգացնել բազմաբնույթ հարաբերություններ: Կողմերն անդրադարձան համագործակցության կոնկրետ ծրագրերի քննարկմանը, մասնավորապես տնտեսական, ինչպես

ճան տրանսպորտի, առողջապահության և կրթության բնագավառում կապերի աշխուժացմանը:

2001 թ. հոկտեմբեր–նոյեմբեր ամիսներին ստեղծվեցին 7այ–ճապոնական և ճապոնա–հայկական միջխորհրդարանական բարեկամության խմբերը:

2001 թ. դեկտեմբերի 19–22–ը կայացավ 77 Մախազահ Ռ. Քոչարյանի պաշտոնական այցը ճապոնիա, որը բաղաձայն բարձր մակարդակով առաջինն էր երկու երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից ի վեր:

Ռ. Քոչարյանը հանդիպում ունեցավ ճապոնիայի վարչապետ Ջունիչիրո Կոիձումիի հետ: Կողմերը քննարկեցին 7այաստանի և ճապոնիայի միջև բարեկամական հարաբերությունների զարգացման հեռանկարները: Ջ. Կոիձումին, կարևորելով 7արավային Կովկասի դերը, ընդգծեց ճապոնիայի պատրաստակամությունը՝ զարգացնել 7այաստանի հետ հարաբերությունները, օժանդակել 7այաստանի տնտեսական զարգացմանն ու տարածաշրջանում կայունության պահպանմանը: Ռ. Քոչարյանն իր հերթին ընդգծեց, որ 7այաստանը շահագրգռված է ակտիվ բաղաձայն երկխոսություն ծավալել ճապոնիայի հետ և կողմնակից է ճապոնիայի առավել ակտիվ ներգրավմանը միջազգային գործերում:

7անդիպումից հետո Ռ. Քոչարյանն ու Ջ. Կոիձումին ստորագրեցին համատեղ հայտարարություն «7այաստանի և ճապոնիայի միջև բարեկամության և գործընկերության մասին» (տե՛ս 7ավելված):

Դեկտեմբերի 20–ին 77 Մախազահը հանդիպեց ճապոնիայի կայսր Ալիհիտոյի հետ: 7անդիպմանը, որը կրում էր արարողակարգային բնույթ, հետևեց պաշտոնական ճաշ կայսերական պալատում:

Այցի շրջանակներում Մախազահ Ռ. Քոչարյանը հանդիպում ունեցավ նաև 7այ–ճապոնական բարեկամության նորաստեղծ խորհրդարանական խմբի անդամների հետ, որը կայացավ ճապոնիայի կառավարող Լիբերալ դեմոկրատական կուսակցության կենտրոնական գրասենյակում:

Այցի ընթացքում 77 Մախազահը երկու հարցազրույց տվեց ճապոնիայի ազգային հեռուստատեսությանն ու լրատվական այլ միջոցներին:

Դեկտեմբերի 20–ին 77 Մախազահ Ռ. Քոչարյանի՝ ճապոնիա այցի շրջանակներում տեղի ունեցավ 77 արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի հանդիպումը ճապոնիայի արտգործնախարար Մ. Տանակայի հետ: 7անդիպման սկզբում ստորագրվեցին երկու հայտագրեր ճապոնիայի կառավարության Ջարգացման աջակցության պաշտոնական (Ջ77) ծրագրի ներքո 7այաստանում բժշկական և մշակութային դրամաշնոր-

հային նախագծերի իրականացման վերաբերյալ: 7այտագրերի ստորագրման արարողությանը հետևած գրույցի ընթացքում Վ. Օսկանյանը և Մ. Տանական քննարկեցին երկու երկրների միջև բաղաձայն երկխոսության հետագա ծավալմանը, երկկողմ տնտեսական հարաբերությունների զարգացմանը վերաբերող մի շարք հարցեր: 7անդիպման ընթացքում քննարկվեցին նաև տարածաշրջանային խնդիրներ, որոնց շարքում նախարար Օսկանյանը ներկայացրեց Լ7 հիմնահարցի կարգավորման ներկա իրավիճակ: Կողմերն ընդգծեցին միջազգային կազմակերպություններում համագործակցության սերտացման անհրաժեշտությունը: Այդ կապակցությամբ Վ. Օսկանյանը վերահաստատեց 77 աջակցությունը ճապոնիային՝ ՄԱԿ–ի ՄԽ–ի մշտական անդամ դառնալու հարցում: 7անդիպման ընթացքում Վ. Օսկանյանը հայտնեց 2002 թ. Տոկիոյում 77 դեպիտություն բացելու մտադրության մասին:

Ռ. Քոչարյանի պաշտոնական այցի շրջանակներում դեկտեմբերի 20–ին տեղի ունեցավ նաև 77 ֆինանսների նախարար Վ. Նաչատրյանի հանդիպումը ճապոնիայի ֆինանսների նախարարի առաջին տեղակալ, ներկայացուցիչների պալատի անդամ, ֆինանսական հարցերով խորհրդարանական բարոտուզար Կիյոշի Նականոյի հետ, ուր քննարկվեցին երկկողմ համագործակցությանը, մասնավորապես 77–ին տրամադրվող վարկային ծրագրերին վերաբերող հարցեր:

77 Մախազահի այցելությունը ճապոնիա նոր լիցք հաղորդեց երկկողմ հարաբերությունների զարգացմանը, ինչպես նաև հնարավորություն ստեղծեց ճապոնիայի կողմից դեռևս 90–ական թվականների կեսերին որոնեցած «Նոր եվրասիական դիվանագիտության» շրջանակներում որակական նոր սակարակի բարձրացնել հայ–ճապոնական քաղաքական առնչությունները՝ բարենպաստ նախապայմաններ ստեղծելով 77–ում ճապոնական ուղղակի ներդրումների և տնտեսական այլ ծրագրերի իրականացման համար:

7ատկանշական էր 2002 թ. հոկտեմբերի 17–18–ը Մոսկվայում ճապոնիայի դեսպանության պատվիրակության այցը 7այաստան՝ ռազմական կցորդ, զնդապետ Կոկի Արասեի գլխավորությամբ, որն առաջինն էր այս ոլորտում:

Այցի հիմնական նպատակն էր ծանոթանալ 77 պաշտպանության, ներքին և արտաքին գործերի և ազգային անվտանգության նախարարությունների գործունեությանը, ինչպես նաև քննարկել ռազմական բնագավառում հետագա համագործակցության հնարավոր ուղիները:

77 պաշտպանության, արտաքին գործերի, ներքին գործերի, ազգային անվտանգության նախարարությունների ղեկավարության հետ

հանդիպումների ընթացքում երկկողմ կարևորվեց պաշտպանական բնագավառում համագործակցության զարգացման, երկու երկրների համապատասխան գերատեսչությունների միջև անմիջական շփումների հաստատման, ինչպես նաև տեղեկատվության փոխանակման անհրաժեշտությունը:

2002 թ. նոյեմբերի 15–19–ը Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման 10–ամյա հորելյանին նվիրված «Ճապոնիայի գեղատեսիլ վայրերը» խորագրով լուսանկարչական ցուցահանդեսի պաշտոնական բացմանը մասնակցելու նպատակով Հայաստան ժամանեց Մոսկվայում Ճապոնիայի դեսպանության նախարար–դեսպանորդ Տ. Իտոյի զխավորած պատվիրակությունը:

2003 թ. մարտի 27–ին ՀՀ նախագահին իր հավատարմագրերը հանձնեց ՀՀ–ում Ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Ի. Նոմուրան: Դեսպանը հանդիպումներ ունեցավ արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի, վարչապետ Ա. Մարգարյանի, ԱԺ նախագահ Ա. Խաչատրյանի հետ: Շեշտվեց Հայաստանին մարդասիրական օգնության, դրամաշնորհների և վարկերի տրամադրման քաղաքականությունից ուղղակի ներդրումների միջոցով լիարժեք և փոխշահավետ համագործակցությանն աստիճանաբար անցնելու անհրաժեշտությունը, իրավապայմանագրային դաշտի ձևավորումը:

2003 թ. դեկտեմբերի 1–3–ը աշխատանքային այցով Հայաստանում էր գտնվում Հայաստանում Ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Ի. Նոմուրան (նստավայրը՝ ք. Մոսկվա):

Այցի ընթացքում դեսպանը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ նախագահի, վարչապետի, ԱԳև Ասիայի, Օվկիանիայի և Աֆրիկայի վարչության պետ Ռ. Կարապետյանի հետ: Դեկտեմբերի 2–ին Ճապոնիայի ազգային տոնի՝ Կայսեր ծննդյան առիթով երևանում կազմակերպվեց մեծ ընդունելություն:

2004 թ. փետրվարին ՀՀ ԱԳ նախարարի խորհրդակցական (արտահաստիքային) նշանակվեց Տոկիոյի Քրիստոնեական համալսարանի դասախոս, պրոֆեսոր Գրանտ Պոլոսյանը:

Հայ–Ճապոնական քաղաքական համագործակցությունը զարգացման մեծ ներուժ ունի: Երկու երկրները այս տարիների ընթացքում հաստատել են ոչ միայն բարեկամական երկկողմ հարաբերություններ, որոնք զերծ են որևէ քաղաքական խնդիրներից, այլև սերտորեն համագործակցել և միմյանց աջակցել են միջազգային ասպարեզում, մասնավորապես ՄԱԿ–ի շրջանակներում:

Պետք է մեկ անգամ ևս ընդգծենք, որ Հարավային Կովկասում ռազմավարական կարևոր դիրք զբաղեցնող Հայաստանը՝ որպես տարա-

ծաշրջանում առավել կազմակերպված և կայուն երկիր, կարող է վստահելի գործընկեր դառնալ Ճապոնիայի համար:

1993 թ. Ճապոնիան դիմել էր Հայաստանին՝ ԽՍՀՄ և Ճապոնիայի միջև կնքված համաձայնագրերի և պայմանագրերի իրավաժառանգությունը ճանաչելու առաջարկով: ՀՀ արտգործնախարարությունը Ճապոնական կողմին հայտնեց մինչև Հայաստանի անկախացումը ԽՍՀՄ–ի հետ կնքված և իրենց ուժը չկորցրած պայմանագրերի և միջազգային համաձայնագրերի նկատմամբ իրավաժառանգորդ հանդիսանալու ՀՀ համաձայնության մասին:

Նախկին ԽՍՀՄ–ի և Ճապոնիայի միջև կնքված պայմանագրերի հիման վրա լրամշակված համաձայնագրերի փաթեթը 1998 թ. հուլիսին ՀՀ ԱԳ–ի կողմից ներկայացվել է Ճապոնական կողմի քննարկմանը:

Սակայն մինչ օրս Հայաստանի Հանրապետության և Ճապոնիայի միջև չկան ստորագրված համաձայնագրեր ու միջպետական պայմանագրեր: Ընդհանուր առմամբ Ճապոնական կողմը փորձում է ձեռնպահ մնալ այնպիսի համաձայնագրերի ստորագրումից, որոնք չունեն համապատասխան գործնական հիմք և ի սկզբանե դատապարտված են «անգործության»:

ՀԱՅ-ՀԱՊՈՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ,
ԱՌԵԿՏՐԱԿԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՐԿԱՅԻՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ-ճապոնական առևտրատնտեսական առնչությունները բազմադարյա պատմություն ունեն: Հայաստանը, հանդիսանալով պատմական «Մետաքսի ճանապարհի» ակտիվ մասնակիցներից, դեռևս հնագույն ժամանակներից սերտ առևտրական կապեր էր հաստատել ասիական մայրցամաքի երկրների, այդ բնույթ ունակ ճապոնիայի հետ: Երբ XX դարի սկզբում վերականգնվեց հայոց պետականությունը, ճապոնիայի կառավարությունն ու գործարար շրջանակները շտապեցին համատեղ ծրագրեր իրականացնել: Այսպես՝ 1920 թ. ամռանը մի խումբ ճապոնացի և հայ խոշոր ձեռներեցներ ղեկնեցին Հայաստանի կառավարությանը էլեկտրակայան երկաթուղու կառուցման կոնցեսիա ձեռք բերելու նպատակով: Այդ երկաթուղին, կապելով երկրի մայրաքաղաքը հյուսիսային (Երևան-Ելեկովկա-Ղիլիջան-Աղսթաֆա) և հարավային (Երևան-Նոր Բայազետ-Գորիս) սահմանամերձ շրջանների հետ, ռազմավարական նշանակություն պետք է ունենար Հայաստանի զարգացման գործում: Ասկայն Հայաստանի խորիրոգայնացումը ի չիք դարձնեց նշված կարևոր ծրագրի իրականացումը:

ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ
1988 թ. ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻՑ ԴԵՏՈ

1988 թ. երկրաշարժից հետո ճապոնիան նյութական և դրամական զգալի օգնություն է ցուցաբերել Հայաստանին: Ճապոնիան առաջինների բնույթ օգնության ձեռք մեկնեց երկրաշարժից տուժած Հայաստանին:

«Սենք փոքր երրորս և քրոջս հետ որոշեցինք մեր ողջ գումարը նվիրաբերել Հայաստանի երեխաների օգնությանը: Գումարը մեծ չէ, բայց

զուգե և այս միջոցները օգնեն փրկել որևէ մեկին: Մենք ուզում ենք, որ հնարավորին չափ շատ մարդիկ կենդանի մնան»:

Այս տողերը հասցեագրված էին ԽՄԿԿ գլխավոր քարտուղար Գորբաչովին Նաոկի Հագեսավայի՝ ճապոնացի 11-ամյա աղջնակի նամակում:

1989 թ. փետրվարին ճապոնիայի կառավարող Լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցության գլխավոր քարտուղար Սինտարո Աբեն այցելեց ճապոնիայում խորիրոգային Միության դեսպանություն՝ ցավակցություն հայտնելու Հայաստանում տեղի ունեցած երկրաշարժի հետևանքով մարդկային մեծ զոհերի համար: Սինտարո Աբեն ճապոնիայում ԽՍՀՄ դեսպան և Սոլոյվովին հանձնեց 39467483 իեն, որը նախատեսված էր տարերային աղետից տուժածներին օգնություն ցույց տալու և վերականգնողական աշխատանքներ իրականացնելու համար: Այդ միջոցները հանգանակվել էին ամբողջ երկրում կուսակցության ծավալած արշավի շրջանակներում, որին անձնական մասնակցություն էր ցուցաբերել Լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցության գլխավոր քարտուղարը: Օգնությունը չսահմանափակվեց միայն զուամրների տրամադրմամբ: Ճապոնիայի մայրաքաղաքի կենտրոնում՝ «Շյուու կայկան» համերգարահում տեղի ունեցավ բարեգործական համերգ Հայաստանի երկրաշարժից տուժածներին օգնելու համար՝ «Քեզ Հայաստան» նշանաբանով: Հնչեցին Ռավելի, Շոպենի, Չայկովսկու, Մուսորգսկու, Ռախմանինովի ստեղծագործությունները ճապոնացի հայտնի երաժիշտներ՝ դաժնակահարներ Յասուկի Դիրոսեի, Ռիոկո Ֆուկասավայի, Իժունի Սիմուրայի, ջութակահարներ Ասակո Յոսիկավայի, Յուկո Կուբոի, քավլետթակահարներ Կեն Իժիրո Յասուդայի, երգիչներ Տանեի Կոհամայի, Ֆուտուրու Կացուբեի, Տադաո Յոսիեի, Մինեկ Տակիհավայի կատարմամբ:

1989 թ. հոկտեմբերից մեկ շաբաթ շարունակ Տոկիոյում, Օսակայում, Նագոյայում, Մապպոդոյում և այլ քաղաքների թատերական հարթակներում անցկացվեցին Լենինականի Սկյանի անվան ժողովրդական անսամբլի համերգները: Երկրայացվեցին նաև ժողովրդական ստեղծագործության այլ նմուշներ, որոնցից առանձնակի սիրով ընդունվեց «Ճապոնիան հայ մանուկների աչքերով» ցուցադրությունը, որը կազմվել էր երեխաների գեղագիտական դաստիարակության կենտրոնի ֆոնդերից: Հաներգների ծրագրերը կազմվել էին այդ քաղաքներում բնակվող ճապոնացի երաժիշտների օգնությամբ, որոնցից ստացված ամբողջ դրամատուրքը փոխանցվեց Հայաստանում տարերային աղետից տուժածների օգնության ֆոնդին: Ճապոնա-խորիրոգային բարեկամության ընկերության Մակպորո քաղաքի բաժանմունքի ներկայացուցիչները այնտեղ գտնվող խորիրոգային գլխավոր հյուպատոսությանը հանձնեցին գրության շարժման ակտիվիստների հանգանակած 670 հազար իեն գումարը:

Աղետի գոտում շինարարական աշխատանքներն իրականացնելու նպատակով ճապոնցիայի կառավարությունը Հայաստանին տրամադրեց «Կոմացու», «Հիտաչի», «Կատո» ճապոնական ֆիրմաների 253 շինարարական մեքենա: Հայաստան ուղարկվեց նաև ճապոնացի սեյսմոլոգների խումբ (17 հոգի)՝ Ս. Սուեհիրոյի գլխավորությամբ, որոնց հետ պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց սեյսմոլոգիայի և սեյսմակալուն շինարարության բնագավառում հետագա համագործակցության համար:

Ճապոնիայի կառավարությունը օգնություն էր ցույց տալիս Հայաստանին նաև միջազգային կազմակերպությունների շրջանակներում: Այսպես՝ աղետի գոտու վերականգնման ծրագրի իրականացման նպատակով ճապոնիայի կառավարությունը մեկ միլիոն ամերիկյան դոլարի չափով նվիրատվություն տրամադրեց Հայաստանին նաև Համաշխարհային բանկի (WB) միջոցով՝ բանկի անմիջական վերահսկողությամբ:

**ԵՐԿՎՈՐՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՏԵՆԻԿԱԿԱՆ, ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ
ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱՎԱՐՈՒՄԻՆ ԿԱՍԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱՆՑՈՒՄԻՍ Ի ՎԵՐ**

Պիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից անմիջապես հետո Հայաստանը միացել է ԱՊԳ երկրների օգնության կազմակերպման նպատակով ճապոնիայի հետ ստորագրված «Օժանդակության համեմատողովի ստեղծման մասին» համաձայնագրին, որի շրջանակներում 1992 թ. հոկտեմբերին Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական պատվիրակությունը մասնակցել է ճապոնիայում կազմակերպված նորակախ պետություններին մարդասիրական և տեխնիկական օգնությանը նվիրված միջազգային համաժողովի աշխատանքներին:

1992 թ. հուլիսին ՌԴ-ում ճապոնիայի դեսպանությունում հանդիպում կայացավ դեսպանության պաշտոնյաների և Հայաստանից Մուսկվա ժամանած ԴՀ պատվիրակության անդամների միջև: ԲՃնարկվող հարցերը առնչվում էին հայկական ատոմակայանի գործարկման նպատակով ճապոնական կողմից տրամադրված տեխնիկական օգնությանը, ճապոնական ֆիրմաների մասնակցությամբ քաղաքացիական կարիքների բավարարման համար պաշտպանական արդյունաբերության ձեռնարկությունների վերապրոֆիլավորմանը (կոնվերսիա), Ասիական զարգացման բանկին Հայաստանի անդամակցությունը: ճապոնական կողմը նախնական համաձայնություն տվեց ԱԷԿ-ի անվտանգությունը ապահովող հետազոտական աշխատանքներ իրականացնելու համար՝ քիչ հավանական համարելով ճապոնիայի մասնակցությունը Հա-

յաստանում կոնվերսիայի իրականացման ծրագրերին: Ինչ վերաբերում է ԱԶԲ-ին Հայաստանի անդամակցությանը՝ ճապոնական կողմը հնարավոր էր համարում Հայաստանին մասնակցությունը Ասիական զարգացման բանկին և պատրաստ էր համոզել մասնակցությունը Ասիական զարգացման բանկին և երաշխավորող երկր, որը հնարավոր կլիներ իրականացնել ԴՀ և ճապոնիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատելուց հետո: ճապոնական կողմի հետ քննարկվեցին նաև երկու պետությունների միջև երկկողմ համաձայնագրերի կնքման հնարավորությունները, մասնավորապես կարևորվեցին «ԴՀ կառավարության և ճապոնիայի կառավարության միջև առևտրատնտեսական և գիտատեխնիկական համագործակցության», «ԴՀ կառավարության և ճապոնիայի կառավարության միջև կապիտալ ներդրումների խրախուսման և փոխադարձ պաշտպանվածության», «ԴՀ կառավարության և ճապոնիայի կառավարության միջև հարկային հարցերի մասին» համաձայնագրերի կնքումը: ճապոնական կողմը նշեց, որ նման պայմանագրեր ստորագրվել էին ճապոնիայի և ՆԱՅՄ-ի միջև, և քանի որ ճապոնիան ճանաչել է ԱՊԳ բոլոր պետություններին, իրավահարգողության իրավունքով այդ պետությունները ճանաչվում են որպես այդ պայմանագրերի գործող և սուվերեն սուբյեկտներ: Նշվեց, որ եթե Հայաստանը գտնու է, որ նշված պայմանագրերը չեն համապատասխանում ԴՀ ներկա դրությանը և շահերին, ապա դրանք կարող են վերանայվել կամ նորից կնքվել, որը հնարավոր կլինի իրագործել երկու պետությունների միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելուց հետո:

1992 թ. հոկտեմբերին Հայաստանի պաշտոնական պատվիրակությունը այցելեց ճապոնիա՝ նորակախ պետություններին մարդասիրական և տեխնիկական օգնությանը նվիրված միջազգային համաժողովի աշխատանքներին մասնակցելու նպատակով: Նույն օրվանից Հայաստանը միացավ նոր ստեղծված ԱՊԳ երկրներին օգնության կազմակերպման նպատակով ճապոնիայի հետ ստորագրված «Օժանդակության համեմատողովի ստեղծման մասին» համաձայնագրին: Արդյունքում՝ 1993-1994 թթ. որպես արտակարգ օգնություն ճապոնիայի կառավարությունը Հայաստանին հատկացրեց 4 մլն ԱՄՆ դոլար, որից 1 մլն-ը՝ օգտագործվեց նավթ գնելու, 2 մլն-ը՝ դեղորայք և բժշկական սարքավորումներ, իսկ մնացած 1 մլն-ը՝ էլեկտրական մալուխների ձեռքբերման համար: Համաժողովի աշխատանքների ընթացքում ԴՀ պատվիրակությունը հանդիպումներ ունեցավ ճապոնիայի բարձրատեխնիկական պաշտոնյաների հետ: Վարչապետ Միամավայի հետ հանդիպման ընթացքում ընդօգնեց երկկողմ կապերի զարգացման և դրանց իրագործման համար կոնկրետ քայլերի ձեռնարկման անհրաժեշտություն:

ը: Արտգործնախարար Վատանաբեի հետ հանդիպման ընթացքում համառոտ ներկայացվեց 33 դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղի հարցում: Արտգործնախարարին համեմվեցին երկկողմ տնտեսական համագործակցության համաձայնագրերի նախագծերը: Ճապոնիայի խորհրդարանի անդամ, արտաքին առևտրի և արդյունաբերության փոխնախարար Կոզայի հետ հանդիպման ընթացքում ներկայացվեց Հայաստանում անցկացվող տնտեսական բարեփոխումների նկարագիրը, տնտեսական համագործակցության առաջնային ուղղությունները: Կոզայ տեղեկացրեց, որ նորանկախ պետություններին ցույց տրվող տնտեսական օգնության սահմաններում ճապոնիայում վերապատրաստվելու է 200 մասնագետ, այդ թվում նաև Հայաստանից: Հայաստանում ներդրումներ իրականացնելու կապակցությամբ փոխնախարարը կարևոր էր համարում օրենսդրական հիմքերի ստեղծումը և Հայաստանի տնտեսությունը բնութագրող ցուցանիշների ակալությունը:

1994 թ. Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development) աղըներ Ձաղագսման օժանդակող կոմիտեի (DAC, Development Assistance Committee) ցանկում Հայաստանի ընդգրկվելու կապակցությամբ ճապոնիայի կառավարությունը համակողմանի տեխնիկական օգնություն սկսեց ցուցաբերել Հայաստանի զարգացմանն ուղղված ճապոնիայի կառավարության պաշտոնական օգնության (ODA, Official Development Assistance) ծրագրերի շրջանակներում: Ճապոնիայի տեխնիկական օգնության համակարգին և նրա իրազորման մեխանիզմին ծանոթանալու նպատակով ճապոնական կողմի իրավունքով ճապոնիա մեկնեցին 33 էկոնոմիկայի փոխնախարար Ա. Ղարբինյանը և 33 ԱԳԸ երկկողմ առևտրական հարաբերությունների վարչության պետ Ա. Աղոնցը:

1996 թ. սկզբին Հայաստան ժամանեց ճապոնական կառավարական պատվիրակությունը, որը ուսումնասիրություններ կատարեց Հայաստանում ODA-ին աղըներ ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության՝ JICA-ի շրջանակներում օգնության ծրագրերի իրականացման համար: Մեկ ամիս անց ճապոնական «Աումիտոմո» ընկերության իրավունքով ճապոնիա այցելեց Հայաստանի արդյունաբերության նախարարության պատվիրակությունը, որը մանրամասն ներկայացրեց Հայաստանի տնտեսական իրավիճակը, արդյունաբերության ոլորտում փոխառնակված համագործակցության հեռանկարները, ինչպես նաև «Նաիրիտ» ՓԲԸ-ի և Երևանի պտղորդերի գործարանի մոդեռնիզացման նախագծերը: 1996 թ. հուլիսին Հայաստանում էր գտնվում ճապոնիայի ԱԳԸ պատվիրակությունը՝ նախարարության համա-

գործակցության զարգացման բաժնի վարիչի առաջին տեղակալ Ռ. Ասալաքիի գլխավորությամբ: Ծանոթանալով Հայաստանի տնտեսական զարգացման ծրագրին և դրա իրականացման համար անհրաժեշտ պայմաններին՝ պատվիրակությունը ներկայացրեց ODA ծրագրերի աշխատանքների կազմակերպման և օգնության ծրագրավորման սկզբունքներին, ինչպես նաև ուսումնասիրեց այլ դոնոր երկրների կողմից իրականացվող տնտեսական համագործակցության ծրագրերը:

1997 թ. դեկտեմբերին Փարիզում կայացած դոնոր երկրների հերթական խորհրդաժողովի ընթացքում 33 և Ճապոնիայի պատվիրակությունների միջև փաստաթղթեր փոխանակվեցին Հայաստանի Հանրապետությանը նոր փոքրածավալ օգնության և երկարաժամկետ վարկեր տրամադրելու վերաբերյալ: 33 վարչապետի և ճապոնիայի պատվիրակության միջև կայացած հանդիպման ընթացքում շոշափվեցին հայ-ճապոնական տնտեսական կապերի զարգացման հեռանկարները, ստորագրվեց փաստաթուղթ Հայաստանի Հանրապետությանը երկարաժամկետ արտոնյալ վարկ տրամադրելու վերաբերյալ: Ի կատարումն այդ ողջման 1998 թ-ի մայիսին «էլեկտրաէներգիայի մատակարարման և բաշխման» ցանցերի վերականգնման ծրագրի» շուրջ բանակցություններ սկսելու նպատակով Հայաստան ժամանեց ճապոնիայի Անդրոմիայի տնտեսական համագործակցության հիմնարկում (OECF) ներկայացուցիչը: Բանակցությունների արդյունքում ստորագրվեց արձանագրություն, որով կողմնորոշվեցին հավանություն տվեցին նախագծին:

Հայ-ճապոնական հարաբերությունների հետագա զարգացման, գործնական համագործակցության համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու, կառավարական և մասնավոր ներդրումների իրականացումը համակարգելու, այդ թվում նաև Ձաղագսմանն ուղղված ճապոնիայի պաշտոնական օգնության (ODA) ծրագրերը իրականացնելու նպատակով 2000 թ. հուլիսին Երևանում ստեղծվեց Հայ-ճապոնական տնտեսական համագործակցության կոմիտեն: Կոմիտեում ընդգրկված են 33 կառավարության բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, ինչպես նաև 33 մասնավոր սեկտորը ներկայացնող արդյունաբերողներ և գործարարներ: 2000 թ. օգոստոսի 10-ին Տոկիոյում հիմնադրվեց ճապոնա-հայկական տնտեսական համագործակցության կոմիտեի, որի կազմում, ի տարբերություն Հայ-ճապոնական կոմիտեի, ընդգրկված են միայն մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչներ: Այնուհետև երկու կոմիտեների միջև բանակցություններ ծավալվեցին համատեղ բազմակողմանի գործունեությունը համակարգելու ուղղությամբ: 2000 թ. հուլիսի 31-ից նոյեմբերի 4-ը պաշտոնական այցով Հայաստանում էր գտնվում ճապոնա-հայկական տնտեսական համագործակցության կո-

միտեի պատվիրակությունը նրա նախագահ Յ. Միամակիի գլխավորությամբ: Հանդիպումներ տեղի ունեցան ՀՀ նախագահի, վարչապետի, այլ բարձրաստիճան անձանց հետ, որոնց ընթացքում քննարկվեցին կոմիտեի գործունեության խնդիրներին և հիմնական ուղղություններին վերաբերող մի շարք հարցեր:

2000 թ. հոկտեմբերին Երևանում տեղի ունեցավ Հայ-ճապոնական տնտեսական համագործակցության կոմիտեի նիստը, իսկ երկու կոմիտեների առաջին համատեղ նիստը տեղի ունեցավ Տոկիոյում 2001 թ. հունիսի 27-ին:

2001 թ. հունիսի 25-29-ը Տոկիոյում «Երեք հարավկովկասյան հանրապետություններ» խորագիրը կրող ցուցահանդեսի բացման արարողությանը մասնակցեց ՀՀ պատվիրակությունը՝ ԱԳ նախարար Կ. Օսկանյանի գլխավորությամբ: Պատվիրակության կազմում էին նաև ՀՀ առևտրի և արդյունաբերության նախարար Կ. Եշմարիտյանը և Զարգացման հայկական գործակալության նախագահ Կ. Մովսիսյանը:

Այցելության ընթացքում կայացավ Հայ-ճապոնական և ճապոնա-հայկական տնտեսական համագործակցության կոմիտեների անդրահի նիստը: Երկու կոմիտեի համանախագահողներն էին Կ. Օսկանյանը և Յ. Միամակին: Իր ելույթում պրն Օսկանյանը մեծ նշանակություն տվեց համատեղ նիստի անցկացմանը, որը խթան է հանդիսանալու օգնության ծրագրերից փոխշահավետ համագործակցության անցելու համար՝ նշելով, որ զարգացման փուլում գտնվող Հայաստանը բոլոր հնարավորություններն ունի ճապոնիայի գործարարներին և արդյունաբերողներին Հայաստանի շուկայում ներգրավելու համար: Կոմիտեների համատեղ նիստի աշխատանքներին մեծ կարևորություն տվեց ճապոնիայի ԱԳԵ Եվրոպայի վարչության պետի տեղակալ Մորիմ, որն իր ելույթում նշեց որ կոմիտեների գործունեությունը պետք է նպաստակաղված լինի երկու երկրների տնտեսությունների մերձեցման «կամուրջի» կառուցմանը: Մորիմ Կովկասը գնահատեց որպես կարևոր ռազմավարական տարածաշրջան՝ նշելով, որ ճապոնիայի քաղաքականությունը ուղղված է տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության հաստատմանը: Երկկողմ հարաբերությունների հետագա զարգացման տեսանկյունից կարևորվեց ՀՀ նախագահի ճապոնիա կայանալիք այցի նշանակությունը: Երկու կոմիտեների ընթացքում քննարկվեցին երկկողմ տնտեսական համագործակցությանը, մասնավորապես, ՀՀ-ում ճապոնական ներդրումների խթանումը, առավել հետաքննարարյալին բնագավառներում համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծումը, շփումների ակտիվացմանն ու կապերի ընդլայնմանը վերաբերող հարցեր: Ուրվագծվեցին երկկողմ և բազմակողմ համագործակցության ոլորտները: Հայկական

կողմն անդրադարձավ հայ-ճապոնական համագործակցության ուղղությունների և դրանց զարգացման հնարավորությունների, ՀՀ մակրոտնտեսական ցուցանիշների, գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացման, ինչպես նաև ՀՀ ներդրումային հնարավորությունների և այդ գործում Հայկական զարգացման գործակալության դերի մասին:

Հայկական պատվիրակությունը մասնակցեց Տոկիոյում կազմակերպված ներդրումային սեմինարին, որի ընթացքում պրն Օսկանյանը, ներկայացնելով Հայաստանի քաղաքական և տնտեսական իրավիճակը, այն որակեց որպես կայուն և նպաստավոր՝ Հայաստանում ներդրումներ իրականացնելու համար: Անդրադառնալով տարածաշրջանային կայունությանը՝ արտգործնախարարը կարևորեց հարավկովկասյան երեք հանրապետությունների տնտեսական զարգացումը և կոչ արեց ճապոնացի գործարարներին հավասարակշռված մտտեցում ցուցաբերել տարածաշրջանում ներդրումներ իրականացնելու: Նախարարը հանդիպում ունեցավ նաև ճապոնիայի միջազգային համագործակցության կառավարական գործակալության (JICA) նախագահ Սաիտոյի հետ, որի ընթացքում քննարկվեցին ՀՀ-ի և ճապոնիայի միջև համագործակցության հետաձևվածները, ինչպես նաև ճապոնիայի կառավարության կողմից իրականացվող աջակցությունը Հայաստանին Զարգացման ուղղված պաշտոնական (ODA) ծրագրերի շրջանակներում: Ճապոնիայի փոխարտգործնախարար Մուգիուրայի հետ հանդիպման ընթացքում երկուստեք կարևորվեց հարաբերությունների ընդլայնման և խորացման, միջազգային կազմակերպություններում համագործակցության և իրավական բազայի ստեղծման անհրաժեշտությունը: ՀՀ արտգործնախարար Կ. Օսկանյանը և առևտրի ու արդյունաբերության նախարար Կ. Եշմարիտյանը հանդիպում ունեցան նաև ճապոնիայի էկոնոմիկայի, առևտրի և արդյունաբերության (METI) նախարարի տեղակալ Յուրույայի հետ: Կողմերն ընդգծեցին երկկողմ իրավական բազայի ստեղծման անհրաժեշտությունը և առևտրատնտեսական հարաբերությունների ակտիվացման նպատակով, ինչպես նաև համագործակցությունը փոքր և միջին ձեռնարկությունների խթանումն և զարգացման գործում:

2001 թ. դեկտեմբերի 19-22-ը, ինչպես նշվեց նախորդ գլխում, կայացավ ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի պաշտոնական այցը ճապոնիա, որը քաղաքական բարձր մակարդակով առաջինն էր երկու երկրների միջև դիվալենսիտական հարաբերությունների հաստատումից և փոքր:

Այցելության առաջին օրը նախագահ Ռ. Քոչարյանը հանդիպում ունեցավ ճապոնիայի էկոնոմիկայի, արդյունաբերության և առևտրի նախարար Տակեո Հիրանումայի հետ: Հանդիպման ընթացքում քննարկվեց Հայաստանի և ճապոնիայի միջև առևտրատնտեսական հարաբերու-

թյունների զարգացմանը վերաբերող հարցերի լայն շրջանակ: Տ. Դիրանունան մասնավորապես նշեց, որ ճապոնիան մտադիր է սերտացնել և խորացնել համագործակցությունը Հարավային Կովկասի երկրների և հատկապես Պայաստանի հետ: Նա հավաստեց ճապոնիայի օժանդակությունը Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությանը Պայաստանի անդամակցության գործում: Իր հերթին ԳՀ նախագահը նշեց երկկողմ տնտեսական հարաբերություններում օգնության ծրագրերից համագործակցության և զարգացման ծրագրերին անցնելու անհրաժեշտությունը: Ռ. Քոչարյանը ընդգծեց Պայաստանի շահագրգռվածությունը ճապոնական մասնավոր ներդրումների ներգրավման հարցում՝ ավելացնելով, որ ներկա փուլում կարևոր է միանգամայն իրական և նկատվում են որոշումային կոնկրետ նախագծերի մշակումն ու իրականացումը, մասնավորապես բարձր տեխնոլոգիաների, էներգետիկայի, գյուղատնտեսության, սննդի վերամշակման և այլ բնագավառներում: Ըստ նախագահի՝ լինելով ամենալավագնացակամը և կայուն երկիրը Հարավային Կովկասում՝ Պայաստանը կարող է հուսալի գործընկեր դառնալ ճապոնիայի համար: Հանդիպման ընթացքում նախագահ Ռ. Քոչարյանը անդրադարձավ երկու երկրների միջև իրավական բազայի ստեղծման անհրաժեշտությանը և այդ կապակցությամբ Պիրանունային փոխանցեց երկու երկրների միջև ներդրումների փոխադարձ պաշտպանության և խրախուսման համաձայնագրի նախագիծը: ԳՀ նախագահը նաև նշեց, որ մենք կողմնակից ենք տնտեսության առավելագույն ազատականացմանը և փոքր ու միջին ընկերների զարգացմանը: Հանդիպման վերջում ճապոնական կողմին հանձնվեց Պայաստանում փոքր և միջին ձեռնարկատիրության վարկալիզման հիմնադրամի ստեղծման և նրա գործունեության ծավալման համար դրամաշնորհային ծրագրի նախագիծը:

Այնուհետև ԳՀ նախագահը ընդունեց ճապոնիայի միջազգային համագործակցության գործակալության (JICA) նախագահ Տակաո Կավակամիին: Հանդիպման սկզբում ԳՀ նախագահը իր երախտագիտությունը հայտնեց ճապոնիայի կառավարությանը Ձարգացմանը պաշտոնական աջակցություն ծրագրի շրջանակներում Պայաստանին ցուցաբերվող քաղաքակրթմանի օգնության համար: Իր հերթին Տ. Կավակամին տեղեկացրեց, որ գործակալությունը մտադիր է շարունակել Պայաստանի հետ բոլոր ծրագրերի իրականացումը: Սակայն, ըստ գործակալության նախագահի, անհրաժեշտ է հստակեցնել երկու երկրների համար առաջնային նախագծերը: ԳՀ նախագահը նշեց, որ Պայաստանը և ճապոնիան շատ բնոյհանրություններ ունեն, և այդ ուղղությամբ ճապոնիայի կուտակման հարուստ փորձը չափազանց կարևոր է Պայաստանի համար: Տ. Կավակամին ընդգծեց մասնագետների վերապատրաստման,

ինչպես նաև երկրում իզոլ մտավոր ներուժի առկայության կարևորությունը Պայաստանի զարգացումն ապահովելու համար: Հանդիպման ընթացքում ԳՀ նախագահը իր պատրաստակամությունը հայտնեց հյուրընկալել Տ. Կավակամիին Երևանում:

Հանդիպումից հետո Պայաստանի արդյունաբերության և առևտրի նախարար Կ. Եշմարիտյանը և Տ. Կավակամին ստորագրեցին «Պայաստանի հանքային արդյունաբերության զարգացում» հետազոտական դրամաշնորհային ծրագրի իրականացմանն ուղղված փաստաթուղթը (Scope of Works):

Հաջորդ օրը նախագահ Ռ. Քոչարյանը հանդիպեց ճապոնիայի արտաքին առևտրի կազմակերպության (JETRO) նախագահ Նոբորու Հատակեյամայի հետ: Հանդիպման սկզբում ԳՀ նախագահը շնորհակալություն հայտնեց իր զուգակցին 2001 թ. հունիսին Տոկիոյում կայացած անդրկովկասյան տարածաշրջանի երկրների տնտեսական նվաճումներին մեկրված ցուցահանդեսի կազմակերպման համար: Ռ. Քոչարյանը ընդգծեց հայկական կողմի հետաքրքրությունը զարգացնելու համագործակցությունը JETRO-ի հետ: Այդ կապակցությամբ պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց 2002 թ. ճապոնիայում կայանալիք ոսկերչական ապրանքատեսակների ցուցահանդեսին հայ արտադրողների մասնակցության վերաբերյալ: Այնուհետև Ն. Հատակեյաման ներկայացրեց իր ղեկավարած կազմակերպության գործունեության հիմնական ուղղությունները և Պայաստանի հետ փոխգործակցության սերտացման հեռանկարները: Մասնավորապես նշվեց հայ գործարարներին ամվճար 4 ամիս ժամկետով կազմակերպության կողմից Տոկիոյում գրասենյակ տրամադրելու, համակարգչային տեղեկատվական ցանցով գործընկերներ փնտրելու և գործարար կապերի հաստատման համար առկա հնարավորությունները: Ն. Հատակեյաման նշեց, որ կազմակերպության տեղեկատվական ցանցում զրանցված եւս ծխախոտի և կաթի փոշու արտադրությանը զբաղվող միայն երկու հայկական ընկերություններն են:

Նույն օրը նախագահ Քոչարյանը ընդունեց ճապոնիայի միջազգային զարգացման բանկի նախագահ Կիտունոկե Սիմանավային: Հանդիպման ընթացքում ընճարկվեց Պայաստանի էներգետիկայի և օդային տրանսպորտի բնագավառներում իրականացվող երկու արտոնյալ վարկային ծրագրերի կատարման ընթացքը: Նախագահը տեղեկացրեց նապոնական կողմին, որ առաջինի իրականացման ձգձգման հիմնական պատճառը կապված էր Պայաստանում սեփականաշնորհման գործընթացի հետ: Ռ. Քոչարյանը նշեց, որ հայկական կողմը շահագրգռված է նշված ծրագիրը կատարելու, և համազմունք հայտնեց, որ շահագրգիռ գերատեսչությունները բոլոր ջանքերը կգործադրեն այն արագ ավար-

տին հասցնելու համար: Երևանի «Չվարթնոց» օդանավակայանի վերականգնման նախագծի վերաբերյալ ՀՀ նախագահը նշեց, որ վերջերս օդանավակայանի կառավարումը տրվել է հայտնի արգենտինյան ընկերությանը: Այդ կապակցությամբ Ռ. Քոչարյանը ընդգծեց, որ անհրաժեշտ է նախագծի իրականացման այնպիսի ուղիներ գտնել, որոնք կբավարարեն նրանում ընդգրկված բոլոր երեք կողմերի պահանջները: Նախագահը առաջարկեց հանդիպումներ կազմակերպել տարբեր մակարդակներով, երեք կողմերի մասնակցությամբ՝ հետագա ծրագրերն ու գործողությունները համակարգելու նպատակով:

Ռ. Քոչարյանի պաշտոնական այցի շրջանակներում ղեկավարների 20-ին տեղի ունեցավ նաև ՀՀ ֆինանսների նախարար Վ. Խաչատրյանի հանդիպումը ճապոնիայի ֆինանսների նախարարի առաջին տեղակալ, ներկայացուցիչների պալատի անդամ, ֆինանսական հարցերով խորհրդարանական քարտուղար Կիչիչի Նակամոյի հետ: Վ. Խաչատրյանը, շնորհակալություն հայտնելով ճապոնիայի կառավարությանը Հայաստանին տրամադրվող օգնության համար, այնուհետև մանրամասնոր հայտնեց Հայաստանի էներգետիկայի ոլորտում ճապոնիայի կողմից արտոնյալ վարկային ծրագրի իրականացման ընթացքի և արդի զարգացումների վերաբերյալ: Վ. Խաչատրյանը մասնավորապես նշեց, որ ՀՀ ղեկավարությունը որոշել է ցանցերի արդիականացման նպատակով ստեղծել դոմորների խորհուրդ (IMF, World Bank) նախնական որոշակի կապիտալով, ուր կարող է իր մասնակցությունն ունենալ նաև ճապոնիան: Նակամոն խոստացավ, որ ցանցեր կգործադրի Հայաստանի հետ համագործակցությունը խորացնելու ուղղությամբ, չհասած 2002 թ. ճապոնիայի բյուջեում ընդհանուր օգնության ծրագրերի համար նախատեսված գումարների նվազմանը շուրջ 10%-ով:

1997 թ. ղեկտեմբերին Ֆրանսիայի մայրաքաղաքում կայացավ դոնոր երկրների հերթական խորհրդածոլով:

Այստեղ 1997 թ. ղեկտեմբերի 10-ին ՀՀ և ճապոնիայի պատվիրակությունների միջև ստորագրվեց Իենային արտոնյալ վարկերի գծով առաջին փաստաթուղթը: Ի կատարումն այդ համաձայնության՝ 1998 թ. ղեկտեմբերի 8-ին Երևանում տեղի ունեցավ «Էլեկտրաէներգիայի մատակարարման և բաշխման ցանցերի վերականգնման ծրագրի» վերաբերյալ նոտաների փոխանակումը, որի համաձայն՝ ճապոնական կառավարությունը պետք է 5 մլրդ 399 մլն ճապոնական իեն գումարի արտոնյալ վարկով համաֆինանսավորեր Համաշխարհային բանկի համապատասխան ծրագիրը: Այս կապակցությամբ 1999 թ. փետրվարի 18-ին Տոկիոյում ստորագրվեց վարկային համաձայնագիր: Հայկական և ճապոնական համապատասխան կազմակերպությունների միջև 2000 թ.

ապրիլին Սիջազգային համագործակցության ճապոնական բանկի (JBIC) պատվիրակությանը՝ Հայաստան կատարած այցի արդյունքում պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց 2004/2005 ֆինանսական տարւում ավարտել նշված ծրագիրը:

Սիջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների հետ համատեղ ճապոնիան մասնակցում է նաև Հայաստանում իրականացվող խոշոր վարկային ծրագրերի նախագծերի կատարման գործընթացին:

Իենային արտոնյալ վարկի մյուս ծրագիրն առնչվում է «Չվարթնոց» օդանավակայանի արդիականացմանը, որը, ի տարբերություն առաջին վարկային ծրագրի, նախատեսված էր ամբողջովին իրականացնել ճապոնական կողմի, մասնավորապես, Սիջազգային համագործակցության ճապոնական բանկի ֆինանսավորմամբ: Ճապոնիայի կառավարության կողմից լիազորված խորհրդատվական կազմակերպությունները Հայաստանում բազմակողմանի ուսումնասիրություններ անցկացնելուց հետո նախնական պատրաստականություն հայտնեցին ծրագրի իրականացումը սկսել 2001 թվականին: Հաշվի առնելով «Չվարթնոց» օդանավակայանի արտոնյալ վարկային ծրագրի իրականացման անհնարինությունը՝ պայմանավորված «Չվարթնոց» օդանավակայանի առկա կարգավիճակով, ՀՀ կառավարությունը որոշում ընդունեց կասեցնել վերոնշյալ ծրագրի իրականացումը և առաջնային ճանաչել «Երևանի ջերմաէլեկտրակայան» ՓԲԸ տեխնիկական վերակառուցմանն ուղղված վարկային ծրագիրը: Նշված ծրագրի շրջանակներում Երևան այցելեց Սիջազգային համագործակցության ճապոնական բանկի (JBIC) պատվիրակությունը:

ODA-ի շրջանակներում իրականացվող դրամաշնորհային ծրագրերի տարեկան ընդհանուր գումարը կազմում է մոտ 7-8 մլն ԱՄՆ դոլար, իրականացվում է հիմնականում արքայազմի կողմից արձանագրման ձևով, ընդգրկում են մեծածավալ ընդհանուր, մշակութային, ոչ նպատակային, «Պարենային արտադրության աճ» (KR 2), հետազոտական, ինչպես նաև ֆիզքրածավալ նախագծեր:

1997-2002 թթ. ընթացքում ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության հետ համատեղ իրականացվել են «Պարենային արտադրության աճ» (2KR) ծրագրի շուրջ 2 մլրդ իեն ընդհանուր արժողությամբ տարբեր նախագծեր, որոնց արդյունքում Հայաստան են ներկրվել ազոտային պարարտանյութ, հացահատիկային կոմբայներ և մինի տրակտորներ: 2002/2003 ֆինանսական տարւում ծրագիրը չի իրականացվել նախատեսված գործընկերային հիմնարարին 100%-ը համարված չլինելու պատճառով: Սակայն ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության, ՌԴ-ում ճապոնիայի դեսպանության և ճապոնիայի միջազգային համագործակ-

ցության համակարգի (JICS) միջև սկսված համատեղ համագործակցության և աշխատանքների արդյունքում ակնկալվում է նշված ծրագրի վերսկսումը 2003/2004 ֆինանսական ոլորտում, որի նպատակով 2004 թ. մարտին Հայաստան կայցելի ճապոնական պատվիրակությունը:

Ոչ նպատակային դրամաշնորհային ծրագրից, կազմելով 500 մլն իեն, Հայաստանում իրականացվել է մեկ անգամ՝ 1997/1998 թթ.: Արդյունքում Հայաստան է ներկրվել նավթամթերք, տպագրական բուրօք, մինի տպարան, փշալար, մարդատար միկրոավտոբուսներ և փոքր տարողությամբ բեռնատարներ: Ապրանքների վաճառքից զոյացած միջոցները մուտքագրվել են ՀՀ Կենտրոնական բանկում ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության անունով բացված հատուկ հաշվին՝ հետագայում համալրելով պետությունը:

Ճապոնիայի կառավարությունը պատրաստակամություն էր հայտնել 1999/2000 թթ. համար Հայաստանի Հանրապետությունը հատկացնել ևս 500 մլն իեն նշված ծրագրի շրջանակներում: Նախագատրաստական աշխատանքները կատարվել են ՀՀ արտաքին գործերի և ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունների կողմից, սակայն համաձայն Մոսկվայում ճապոնիայի դեսպանությունից ստացված տեղեկատվության՝ ճապոնիայի կառավարությունը ժամանակավորապես ընդհատել է ծրագրի իրականացումը նրանում ընդգրկված բոլոր երկրների համար:

Մինչև 2001 թ. ճապոնիայի կառավարության քննարկմանը ներկայացվել են 3 նախագծեր մշակույթի բնագավառում: Առաջինը՝ Հայաստանի ֆիլիսոփայության նվազմանը երաժշտական գործիքների տրամադրման ծրագիրը, որն իրականացվել է 1999 թվականին: Երկրորդ՝ Սատենադարանի ձեռագրերի վերականգնման և պատճենահանման րաժիների տեխնիկական օգնության ծրագիր, որի իրականացումը ավարտվել է 2002 թվականի դեկտեմբերին: Երրորդ մշակութային նախագիծը՝ Հայաստանի օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական քաղաղին տեխնիկական սարքավորումների արդիականացման աշխատանքները ավարտվեցին 2003 թ. աշմանը:

ՀՀ արտգործնախարարությունը 2001 թ. դիմել է ՀՀ կառավարությանը մինչև այդ ներկայացված երկու՝ Կ. Դեմիրճյանի անվան Երևանի մարզանակութային կենտրոնի տեխնիկական սարքավորումների արդիականացման և Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի համար երաժշտական սարքավորումների ձեռքբերման մշակութային նախագծերից մեկը ճանաչել որպես առաջնային՝ 2003/2004 ֆինանսական տարում իրականացնելու նպատակով: ՀՀ կառավարությունը որոշել է առաջնայությունը տալ Կ. Դեմիրճյանի անվան Երևանի մարզան-

ակութային համալիրի տեխնիկական սարքավորումների արդիականացման ծրագրին, որի շրջանակներում 2003 թ. սեպտեմբերին Հայաստան այցելեց ճապոնական կառավարության պատվիրակությունը:

1998 թ. սկսած ճապոնիայի կառավարությունը ՀՀ ոչ կառավարական կազմակերպությունների միջոցով իրականացնում է փոքրածավալ, այսպես կոչված «grass-roots» դրամաշնորհային ծրագրեր: Սինչայի մի իրականացվել են մի քանի ման ծրագրեր, որոնք վերաբերում էին Մարտունի քաղաքի ջրամատակարարման ներքին ցանցի վերականգնմանը (67 հազար ԱՄՆ դոլար), հաշմանդամ երեխաներին պրոթեզավորման օգնությանը (50,5 հազար ԱՄՆ դոլար), մանկական բժշկական սարքավորումների տրամադրմանը (46 հազար ԱՄՆ դոլար), Գեղարքունիքի մարզի դպրոցների կահավորմանը (79 հազար ԱՄՆ դոլար) և այլն: Նման ևս երկու նախագծեր նախատեսվում է իրականացվել 2003 թ.:

ODA-ի դրամաշնորհային ծրագրերի շարքում առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում մեծածավալ ընդհանուր նախագծերը, որոնք իրականացվում են ըստ առաջնայության սկզբունքի՝ առողջապահության, կրթության, սոցիալական, արտադրական և տարածքային ենթակառուցվածքի բնագավառներում: Ընդ որում մեծածավալ ընդհանուր նախագծերը կազմում են ODA-ի շրջանակներում Հայաստանի համար տարեկան նախատեսված գումարի մոտ 60-65%-ը: Այդ իսկ պատճառով ճապոնիայի կառավարությունը Հայաստանի Հանրապետության համար սովորաբար նախատեսում է տարեկան մեկ ման ծրագիր:

Մինչդեռ սկսած 1997 թվականից ճապոնիայի կառավարության քննարկման են ուղարկվել արդեն իսկ 13 նախագծեր, որոնցից մի քանիսը ՀՀ կառավարության կողմից ճանաչվել էին որպես առաջնային:

Սակայն մի շարք օբյեկտիվ հանգամանքների պատճառով նախագծերի իրականացման ծրագրավորված ժամանակացույցը ձեռնարկվեց: Այսպես՝ 1998/1999 ֆինանսական տարվա համար նախատեսված «Արմենիա» հանրապետական բժշկական կենտրոնի բուժասարքավորումների արդիականացման ծրագիրը (5395000 ԱՄՆ դոլար) ավարտվեց միայն 2001 թ. մարտին իրականացնում համապատասխան սարքավորումների տեղադրմամբ: Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ կառավարության կողմից առաջնային ճանաչված նախագծերը վերաբերում են ենթակառուցվածքի զարգացման բնագավառին և պահանջում առավել քան մեկ տարի ժամանակ, մեծ բյուջե և նախնական լուրջ ուսումնասիրություններ, մինչդեռ ODA-ի համակարգում առաջնայությունը հիմնականում տրվում է առողջապահական և կրթական բնագավառներին:

«Երևան քաղաքի ճանապարհների վերակազմման» նախագծի իրականացման շրջանակներում ճապոնացի փորձագետների առաջին պատվիրակությունը շայատևան է ժամանել 2001 թ. սեպտեմբերին: 2003 թ. աշնանը ավարտվեց «Երևան քաղաքի ճանապարհների վերակազմման» ծրագիրը: Առողջապահության բնագավառում ճապոնիայի կառավարությունը իրականացրել է արդեն 3 կատարելությունները հանրապետական, «Նորք» մանկական ինֆեկցիոն, Երևանի թիվ 3 շտապօգնության մանկական հիվանդանոցների բուժաբարձարուսման արդիականացման հերթական ծրագրերը (շուրջ 5 մլն ԱՄՆ դոլար): Իրականացման սկզբնական փուլում է գտնվում երրորդ առողջապահական ծրագիրը՝ ուղղված շայատևանում ծննդօգնության բարելավմանը, որի ավարտից հետո 2005/2006 ֆինանսական տարվա համար 33 կառավարության կողմից առաջնայնություն է ստացել կրթական՝ 33 հանրակրթական դպրոցների վերափոխման և անբավարար տեխնիկական վիճակում գտնվող շենքերի առաջնայնեթը վերակազմման-ուժեղացման, բարելավման և նոր շինարարության ծրագիրը:

2001 թ. որությամբ ճապոնական կողմի քննարկմանն են ներկայացվել 6 ալյախ կոչված հետազոտական (Master Plan, Feasible Study, Technical Cooperation և այլն) ծրագրեր, որոնք ըստ էության չեն պահանջում 33 կառավարության համապատասխան որոշումը առաջնայնության վերաբերյալ:

2003 թ. ավարտվեց «Շայատևանի հանքարդյունաբերության զարգացում» նախագիծը:

2002 թ. հոկտեմբերին ճապոնական կողմի է ներկայացվել 33 քաղաքաշինության նախարարության կողմից պատրաստված «Շայատևանի 3անրապետության երկրաշարժվածակ տարածքում սողանքային աղետների կառավարում» ուսումնասիրության ծրագիրը, որի շրջանակներում 2003 թ. սեպտեմբերին շայատևանում էր գտնվում առաջին պատվիրակությունը:

ODA ծրագրերի մյուս հատվածը վերաբերում է տեխնիկական օգնությանը, որն իրականացվում է ճապոնիայում՝ JICA-ի շրջանակներում, և ընդգրկում է հայ մասնագետների վերապատրաստումը, ինչպես նաև նույն գործակալության կողմից շայատևանում ճապոնացի փորձագետների խմբերի հետազոտական գործունեությունը:

1995-2003 թթ. Շայատևանի կառավարական տարրեր գերատեսչություններից հարյուրից ավել փորձագետներ մասնագիտական դասընթացների և սեմինարների են մասնակցել ճապոնիայում: JICA-ի շրջանակներում վերապատրաստման մեկ այլ ծրագրի է երիտասարդության համար կազմակերպվող ուսուցողական ծրագրերի արդեն

մասնակցել են 25 մասնագետներ Շայատևանից: Զորորդ անգամ ծրագիրը կիրականացվել 2004 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին, որին կնասնակցի նաև 10 մասնագետ Շայատևանից:

JICA գործակալության փորձագիտական գործունեությունը Շայատևանում ընթանում է ինչպես հետազոտական խմբերի, այնպես էլ առանձին մասնագետների աշխատանքների ձևով: Մինչև այժմ ճապոնական մի շարք հետազոտական խմբեր են աշխատել Շայատևանում, որոնցից մեկը զբաղվել է մասնավոր հատվածի խրախուսման (1998 թ. հունիս), մյուսը՝ ջրամատակարարման (1999 թ. մարտ) ծրագրերով: Մեկ այլ խումբ ներգրավված էր Շայատևանի բնապահպանության ոլորտում:

Շտապօգնական առաջին խումբն իր գործունեության ընթացքում այցելել է 28 ձեռնարկություններ Երևանում, Վանաձորում, 3րագղանում, Չարենցավանում, Արվյանում, որի արդյունքում 33 առևտրի և տնտեսական զարգացման նախարարության ու JICA գործակալության միջև ստորագրվել է արձանագրություն Շայատևանում մասնավոր հետվածի զարգացման վերաբերյալ: Այդ ուղղությամբ 1998 թ. դեկտեմբերին կազմվեց 3իմնական նախագիծ, որը հինգ հանդիսացավ ծրագրի հետագա իրականացման համար: Այն ներկայումս ընթացքի մեջ է:

Ջրամատակարարման գծով աշխատող փորձագիտական խումբը, համագործակցելով 33 քաղաքաշինության նախարարության հետ, կազմել է բնագավառի զարգացման ծրագիր:

ՆՈՐ ԴԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ. ԱՆՏՈՒՄ ՄԱՐԿԱՄԻՐԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԴՐԱՄԱՇՆՈՐԴՆԵՐԻ ԶՎԱԶԱԿՆԻՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՓՈՒՆԵՎԱԿԵՏ ԳԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ

Շայ ժողովուրդը խորին երախտագիտությամբ է ընդունում ճապոնիայի կառավարության և ժողովրդի կողմից տրամադրվող օժանդակությունը: Այնուամենայնիվ կարելի է վստահաբար ասել, որ ժամանակ է ելել ճապոնիայի կողմից Շայատևանին մարդասիրական օգնության, դրամաշնորհների և վարկերի տրամադրման քաղաքականությանը զուգահեռ ջանքեր գործադրելու երկու երկրների գործարար շրջանակների միջև ուղղակի փոխշահավետ համագործակցություն հաստատելու ուղղությամբ:

Այդ ուղղությամբ ճապոնական կողմի համար հեռանկարային կարող են հանդիսանալ Շայատևանի համաքաղաքային արդյունաբերության և քիմիական ոլորտները:

Շայ-ճապոնական տնտեսական հարաբերությունների հետագա զարգացման, գործնական համագործակցության նոր արդյունավետ

մների մշակման ուղղությամբ խթան կարող է հանդիսանալ հայ-ճապոնական և ճապոնա-հայկական տնտեսական կոմիտեների գործունեությունը:

Երկա փուլում կարևոր և միանգամայն իրական են նկատվում տնտեսական կոնկրետ նախագծերի մշակումն ու իրականացումը, մասնավորապես բարձր տեխնոլոգիաների, էներգետիկայի, գյուղատնտեսության, սննդի վերամշակման, զբոսաշրջիկության և այլ բնագավառներում:

Հաշվի առնելով ԳԳ-ում մտավոր և մասնագիտական համապատասխան ներուժի առկայությունը՝ Հայաստանի համար առաջնային ուղղություն է համարվում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բնագավառը: Դեռ ԽՍՀՄ-ի կազմում Հայաստանը համարվում էր տեխնոլոգիական ամենագարգացած հանրապետություններից մեկը, ուր ստեղծվել էր խորհրդային առաջին համակարգիչը: Այդ կապակցությամբ հարկ է ընդգծել նշված բնագավառում համատեղ ծրագրերի իրականացման առկա հնարավորությունները:

Հայաստանը հավակնում է դառնալ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների տարածաշրջանային կենտրոն: Այդ ուղղությամբ 2002 թ. գարնանը Եվրամիության կողմից երևանում կազմակերպվեց համաժողով Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կովկասյան նախաձեռնության ծրագրի շրջանակներում (Caucasus IT Initiative):

Քաջ հայտնի է, որ Հայաստանը ճապոնիայի նման գտնվում է ակտիվ սեյսմիկ գոտում: Ճապոնիայում ստեղծված է պատկանելի գիտական և զործնական բազա այդ բնագավառում: Հայաստանում նույնպես առկա են մեծ թվով բարձրորակ արտակարգ իրավիճակների մասնագետ-փրկարարներ: Համագործակցության հաստատումը այդ բնագավառներում կարող է նույնպես շահեկան լինել երկու երկրների համար:

Պետք է նշել նաև Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև արտաքին առևտրի ծավալների ցածր լինելու հանգամանքը¹⁷: Այն նույնպես չի համապատասխանում երկու երկրների միջև առևտրի զարգացման իրական հնարավորություններին:

Վերջին տարիների ընթացքում ԳԳ տնտեսությունը զարգանում է դիմամիկ կերպով, բարձր են տնտեսական տարեկան աճի տեմպերը (2003 թ. զրանցվել է 12,3% համախառն ներքին արդյունքի աճ): Վերջինս երկ-

րում հաստատված կայուն քաղաքական իրավիճակի հետ միասին բարենպաստ պայմաններ է ապահովում օտարերկրյա, այդ թվում ճապոնական ներդրողների համար:

Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև առևտրատնտեսական սերտ համագործակցության հաստատումը ոչ միայն հնարավոր է, այլև խոստանում է լինել արդյունավետ ու փոխշահավետ:

17 Վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ ներմուծումը 2003 թ. կազմել է շուրջ 3 մլն ԱՄՆ դոլար, իսկ արտահանումը՝ ընդամենը 61,6 հազ. ԱՄՆ դոլար: ԳԳ-ից արտահանվել են հիմնականում ոգելից խմիչքներ, մասնավորապես կոնյակ, ինչպես նաև տրիկոտաժ և հագուստեղեն, իսկ ներմուծվել մեխանիկական մասեր և սարքավորումներ, տրանսպորտային միջոցներ և մասեր, օպտիկական, լուսանկարչական, բժշկական և այլ սարքեր:

Գլուխ չորրորդ

ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՄԵՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՇՓՈՒՄՆԵՐ

ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արծվի Բախչինյան

Բանասիրական գիտությունների րեկտոր

Օ ազդղ արևի երկրի հետ հայ ժողովրդի ամենավաղ անցյալը պայտանները, մեզ հասած տեղեկություններով, սկիզբ են առել հավանաբար XVII դարում: Աշխարհով մեկ անտրական գործունեություն ծավալած նորջուղայեցի անտրականները լայնածավալ գործառնություններ են կատարել ասիական շուկաներում՝ հաճախակի լինելով Տիբեթում, Սիամում, ճավայում, Ֆիլիպիններում, Չինաստանում, ինչպես նաև ճապոնիայում: Քաճի որ XVII դարի կեսից մինչև XIX դարի կեսերը ճապոնիան կնքել էր փակ երկրի վիճակ և խիստ կրճատել էր անտրական կապերը, այդ ժամանակի շինունների մասին տեղեկություններ չունենք:

Հայ տպագիր արդյունքներում ճապոնիան առաջին անգամ հիշվել է 1805-ին՝ ճեարքուն կամ Յաբոն ձևով Ստեփանոս Ազոնցի աշխարհագրական աշխատության մեջ, որտեղ մանրամասն ներկայացվել են այդ երկրի բնությունը, պատմությունը, լեզուն և ժողովուրդը (տե՛ս Աշխարհագրություն չորից մասանց աշխարհի... Աշխատասիրութեամբ Տ. Տ. Ստեփանոսի Գիւվեր Ազոնց, 1805, 46-66տիկ, էջ 289-351):

XIX դարում ճապոնիայում անտրական ծովագնացության գործունեություն են ծավալել հնդկահայերը: 1870-ին Կալկաթայի հարուստ ֆիրմաներից մեկը՝ «Արգար և ընկերությունը», նավագնացության ծառայություններ է իրականացրել դեպի ճապոնիա: 1880-ականների կեսին այդ ֆիրման ճապոնական Կոբե, Յոկոհամա և Նագասակի քաղաք-

ներ կապել է Սինգապուրի, Պենանգ կղզու, Հոնկոնգի և Կալկաթայի հետ: Հայ վաճառականները հիմնականում ապրել են Յոկոհամա, Կոբե և Օսակա քաղաքներում, վերջինում գործել է «Էդգար եղբայրներ» գրասենյակը: 1890-ական թվականներից Կոբեում գործել է «Ադարել և ընկերություն» անտրական հաստատությունը, Յոկոհամայում՝ «Արգար և ընկերություն» ֆիրման: Նույն 1890-ականներից Յոկոհամայում է բնակվել անտրական Փ. Մ. Փապադյանը, որը ճապոնիայում է մնացել մինչև 1917-ը: 1900-ականների սկզբին Կոբեում գործել է «Մարթին եղբայրներ» ընկերությունը, որտեղ աշխատել են մի շարք հայեր: Նրա տեղերից Փոլ (Պողոս) Մարթինը Արիմա քաղաքում ձեռք է բերել «Քինց Տորջ» հյուրանոցը: Նա մահացել է Արիմայում 1931 թվականին: 1920-ականներին Կոբեում գործել է «Փոլ Արաթուն և ընկերություն» ֆիրման՝ Սինգապուրի «Փոլ Սթեֆան» անտրի տան մասնաճյուղը:

XIX դարից հայտնի են հայ-ճապոնական այլ հաստիկներ աղետներ ևս, ինչպես, օրինակ՝ պոլսահայ գյուղատնտես Նշան Գալշապյանը (1865-1932) աշխատակցել է ճապոնիայի շերամապահական մանուլին, արարեբների բարգմանիչ, ֆրանսաբնակ ժոզեֆ Եաղ վիկտոր Մարդրյուն (Մարտիրոսյան, 1868-1949) որպես նավի բժիշկ ճանապարհորդել է Չինաստանում, Հնդկաստանում և ճապոնիայում: ճապոնիա է այցելել նաև 1887-1889 թթ. եվրոպիայի հայոց հոգևոր առաջնորդ Ասիակ վարդապետ Այվատյանը (1853-1924): XX դարի առաջին կեսին ճապոնիայում դիվանագիտական աշխատանքի են նշանակվել հայեր տարբեր երկրներից, ինչպես անկանավոր դիվանագետ-բարձրանիչ Հովհաննես Խան-Մասեխյանը (1864-1931), որը 1930-1931 թթ. եղել է Իրանի դեսպանը ճապոնիայում, հետագայում Իվան Թևոսյանը (1902-1958) եղել է ԽՍՀՄ դեսպանը ճապոնիայում (1956-1958):

XX դարի սկզբին ճապոնիայում էր բնակվում հայազգի անգլոպալիզորդ, հրապարակախոս Ղայան Արգարը (1854, Ռանգուն - 1937, Յոկոհամա): Նրա ծննդյան ամուցն էր Անահիտ, օրիորդական ազգանունը՝ Ադարելյան: Կալկաթայում անգլիական կրթություն ստացած Անահիտը, Հոնկոնգում ամուսնանալով նորջուղայեցի վաճառական Միքայել Արգար Արգարյանի հետ, ապրել է Չինաստանում, ապա հաստատվել են Կոբեում: Այստեղ նրանք զբաղվել են ներածման և արտածման գործով: Ամուսնու անակնկալ մահից հետո Ղայան Արգարը տեղափոխվեց Յոկոհամա, շարունակեց ընտանեկան գործը և մեծացրեց այնտեղ երեք զավակներից:

Ղայան Արգարը համոզել է եկել հայ ժողովրդի մասին դասախոսություններով, հոդվածներով, աշխատակցել ճապոնիայի «Չափան գազեթ» անգլերեն պարբերականին: Յոկոհամայում հրատարակած

նրա անգլերեն գրքերից են՝ «Հայկական կուտորածները» («Ղավաճանված Հայաստան» (1910), «Իր անունով» (1911), «Նաղաղության հիմնախորը», «Նաղաղություն և ոչ խաղաղություն» (1912), «Մեծ չարիքը» (1914), «Եվրոպայի կայսերապաշտություն խաչի վրա խաչված Հայաստանը» (1918): Հրատարակել է նաև «Հազար ու մի պատմությունների գրքից» պատմվածքների ժողովածուն (վերահրատարակվել է 2004-ին), «Մենավոր խաչակիրը» վեպը, «Իմպերիալիզմը և օրենքը» աշխատությունը, մի շարք բանաստեղծություններ: 1919-1920 թթ. նշանակվել է Հայաստանի առաջին հանրապետության դիվանագիտական ներկայացուցիչ Ծայրագույն Արևելքում: Այսպիսով՝ նա է աշխարհում դիվանագիտական պաշտոն զբաղեցրած առաջին կինը (փաստորեն, Խորհրդային դիվանագիտական գործիչ Ալեքսանդրա Կոլոնտայից առաջ): Ժամանակակիցները վկայել են, որ տիկին Աբգարը շատ գեղեցիկ կին է եղել, երբ մտել է դահլիճ, բոլոր դեսպանները ոտքի են կանգնել: Հայտնի ժողովրդի հանդեպ ունեցած պարտքի զգացումը ելնելով՝ Դայանա Աբգարն ամեն կերպ օգնել է բազմաթիվ հայ գաղթականների, որոնք Սիբիրի և ճապոնիայի վրայով տեղափոխվում էին ԱՄՆ: Տեղին է նշել, որ այս ժամանակ ճապոնիայի հայերը ռուսական Հեռավոր Արևելքի, Հիմաստանի և Հնդկաստանի հայերի հետ համատեղ 1920 թ. հավաքել են հինգ միլիոն սիբիրյան ռուբլի Հայաստանի համար, իսկ Սիբիրում 15-20 հազար դոլար դրամագլխով հաստատվել է մի առևտրական ընկերություն՝ Հայաստանի հետ կապի մեջ լինելու, ճապոնիայի Հայաստան էժան ապրանքներ առաքելու համար (տե՛ս Պոլսի «Ճակատաճարտ» թերթը, 27.08.1920):

Ավելացնենք, որ Դայանա Աբգարի սերունդներն ապրում էին ԱՄՆ-ում, իսկ նրա շիրիմը գտնվում է Տոկիոյում գործող ճապոնա-հայկական բարեկամության ընկերության հոգածության ներքո:

Գրական առնչություններ

Ճապոնիային վերաբերող առաջին հայերեն հոդվածները և գրքերը սկսել են լույս տեսնել XIX դարի վերջից: Թովչյան ազգանունով մի եհրինակ Ե. Թ. ծածկանունով հրատարակել է «Ժամանակակից Ցապոնիան» հոդվածը Թիֆլիսի «Լույս օրացույցի հանդեսում» (1905, էջ 622-632), որտեղ տրված են ամենաընդհանուր տեղեկություններ՝ աշխարհագրականից մինչև գրական-երաժշտականը: Այսօր էլ հետաքրքրությամբ է ընթերցվում Հեղինե Մելիք-Հայկազյանի «Մի պատույթ ճապոնում, իմ հուշերից և տպավորություններից» գրքույկը (Թիֆլիս, 1905): Հեղինակը նկարագրում է իր այցելած-քաղաքները (Նագասակի,

Կիոտո, Տոկիո, Յոկոհամա), ճապոնացիների կենցաղը, բարքերը, ավանդույթները, կրոնը, պատմությունը, ճապոնուհու՝ «արևելյան ֆրանսուհու» տեղը հասարակության մեջ, այցելությունը տաճարներ, քեյստուն՝ գեշանների համերգին, նկարագրել իր տեսած քատերական ներկայացումը: Հեղինակն ուշադրավ ընդհանրացումներ է կատարել. «Ճապոնացու տանը՝ թե՛ ներսում, թե՛ բակում, քանի բանի վրա մի մասնավոր դրոշմ կա գոհունակության, չափավորության և գեղարվեստական պարզության»: «Ճապոնացի ու կուլտություն - իրար չբռնող բառեր են», «Ճապոնացու պարզությունն ու սրտաբացությունը մի մասնավոր հրապույր է տալիս նորան», «Ինչ վերաբերում է կարգապահությանն ու վայելչությանը, ճապոն ամբողջ իր նմանը չունի աշխարհիս երեսին»: Հիշելով, որ ճապոնիայում հյուրին ճանապարհում են հետը ուտելիք դնելով՝ Մելիք-Հայկազյանը ժպիտով նկատել է. «Ինչպես տեսնում եք, ճապոնում հյուր գնալը բավական ձեռնտու բան է»: Նա նշել է նաև, որ եվրոպացիների ազդեցությամբ ճապոնական բնավորությունը սկսել է փոխվել, դժբախտաբար ոչ դեպի լավը: Հեղինե Մելիք-Հայկազյանը մի զվարճալի դեպք է հիշել, թե ինչպես Տոկիոյի կայարանում մի ճապոնացի ծառա իրեն և իր ընկերներին տարել է իր տիրոջ տուն՝ չփոքելով տիրոջ՝ իրեն ծանոթ եվրոպացի հյուրերի հետ, քանի որ նրա աչքին բոլոր եվրոպացիները մի դեմքի են, այն դեպքում, երբ եվրոպացիների համար էլ բոլոր ճապոնացիներն են մի դեմքի...

XIX դարի վերջից միջնորդ լեզուներից կատարվել են ճապոնական գրականության առաջին հայերեն թարգմանությունները: Միայնք Տեք-Ղանիլյանը թարգմանել է 1891 թ. Թիֆլիսի հայ մամուլում («Տարազ» և «Նոր դար») հրատարակել է երկու ճապոնական պատմվածք՝ «Հայրենի դրոշակը» և «Անահիճ և Կիո-Հիմեն»:

Հայ գրականության դասական Ավետիք Իսահակյանի թարգմանությամբ 1907-ին տպագրվել է XII դարի ճապոնացի բանաստեղծ Ակիիրո Տոսիմարիի «Համաշխարհային վիշտը» բանաստեղծությունը.

*Գլուղ ու քաղաք լի է դավով,
Տառապանքով, խորունկ ցավով:
Եվ ես փախա կյանքի վշտից,
Բայց ար յու, իզուր, իզուր փախա...*

– Անբարի մեջ՝ մեմակ, լրդիմ
Տեսա լալիս մարտին...

Յետագայում Իսահակյանի այդ թարգմանության հիման վրա կոմպոզիտոր Գարո Ստեփանյանը գրել է ռոմանս:

1911-ին Թիֆլիսում հայ մեծանուն բանաստեղծ Դովհաննես Թումանյանի թարգմանությամբ լույս են տեսել «Փոքրիկ ծկնորսը» և «Լեզուն կտրած միտիկը» ճապոնական հեքիաթների փոխադրությունները:

1913 թ. մայիսին Թիֆլիսի և Երևանի հայ հանդիսատեսի առաջ ելույթ ունեցած ճապոնացի հանրաճանաչ դերասանուհի և երգչուհի Չանակո Օտակյան և Սիրատորի անունով դերասանը: Այդ իրադարձությանը անդրադարձավ հայ մամուլը, հատկապես «Արշուր», «Տարազ», «Նոր մամուլ» հանդեսները: Հայերը կազմակերպեցին հանդիպում ճապոնացի դերասանների հետ, որի ժամանակ հայ գրականագետ Դովհաննես Ավունյանը դասախոսություն կարդաց ճապոնական գրականության մասին: Ճապոնացի հյուրերին ողջունեց Թիֆլիսի հայկական թատրոնի դերասանուհի Օլգա Մայտուրովան: Երևանում՝ Զանգուլարյան թատրոնի բեմում, ճապոնացի դերասանները կատարեցին դրվագներ «Հարակիրի», «Ապաստուհի Օտակյան» և «Թեյատուն» պիեսներից:

Ավելի ուշ՝ 1930-ականներին, Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթում (19.08.1934 և 15.08.1937) լույս են տեսել ֆրանսերենից հայերեն թարգմանված ճապոնական հոկոկուներ՝ «Հայքայ» վերնագրով: 1937-ին հայ պոեզիայի խոշորագույն դեմք Եղիշե Չարենցը գրել է «Ճապոնական քանկաներ»՝ չորս ստեղծագործություն ընդգրկող շարքը՝ այդպիսով քանկայի ժանրը ներմուծելով հայ գրականության: Ի դեպ, Չարենցի երևանյան տուն-թանգարանում ցուցադրվում են ճապոնական փորագրանկարներ, որ բանաստեղծը գնել է 1925-ին Վենետիկում:

Ճապոնուհի գրող Տոշիկո Արանացուն 1954 թ. այցելել է խորհրդային Հայաստան: Հայաստանին նվիրած իր հոդվածում նա գրել է հետևյալը. «Գեղեցիկ է հայ ժողովուրդը, տղամարդիկ սև հոնքերով են, բրոնզե դիմագծով և մի փոքր կամարածն թթվ: Կանաչ իրենց հերթին ունեն առատ հոնքեր, նուրբ գծերով բրոնզե դիմագիծ և հազիվ նշմարվող աղվամազ վերին շրթունքին: Հայաստանը ոչ միայն արևի, այլև երգ ու պարի երկիր է: Հայերի ձայնը հիշեցնում է տակետեկոյի»¹⁸:

Ճապոնացի գրող Դիրոսի Կիմուրան 1960-ականներին այցելել է մի շարք խորհրդային հանրապետություններ, նաև Հայաստան: 1963-ին նա հրատարակել է իր ուղեգրությունը՝ «Անկեղծ տպավորություններ խորհրդային Միությունից» վերնագրով, որտեղ մի ամբողջ գլուխ նվիրել է Հայաստանին, շարադրանքին կցել մի շարք լուսանկարներ (էջ

208-231): Դիրոսի Կիմուրան իր գրքում ըերմուլյամբ նկարագրել է, որ պատերազմից հետո հայազգի ընկեր է ունեցել, որից առաջին անգամ լսել է Հայաստանի մասին: Հայաստան այցի ժամանակ հյուրընկալվել է հայտնի բանաստեղծ Նաիրի Ջարյանի տանը, այցելել մեծն վարպետ Ութունճամյա Մարտիրոս Մարյանի արվեստանոց, հանդիպել ճապոնական հեղինակի գրքի թարգմանիչ, գրող Արամյանի, ուրիշ հետաքրքիր խոսակցիների հետ: Էջմիածին, Ջվարքոնց, Էրեբունի այցելուց հետո նա գրում է հուզված. «Նստիդային Միության տասնհինգ հանրապետություններից Հայաստանը երևի թե ամենախիճ պատմությունն ունի: Հայտնի փաստ է, որ չնայած գործարկվող ճնշմանը՝ հայերը հիմա էլ, ինչպես նաև հրեաները, լինելով խորհրդային Միության ամենաապակավաթիվ ժողովուրդներից մեկը, աշխատում են ամենաշատ գիտելիքներ պահանջող ասպարեզներում: Լշե՛նք, օրինակ, փոխվարչապետ Միկոյանին կամ աշխարհահռչակ կոմպոզիտոր Սալյանյանին: խորհրդային Միության գիտությունների ակադեմիայում հայազգի գիտնականների թիվը չափազանց շատ է: Իմ այժմյան ԽՄՄՄ այցի ընթացքում այցելած հանրապետություններից Հայաստանն այցը ամենահետաքրքիրն էր: Դրա պատճառներից մեկն էր, ինչպես արդեն ասել էի, ինձ ուղեկցող բանաստեղծ Կարենցի և ուրիշների անկեղծ պատմությունները և այս բարձր սարերում գտնվող աղբատիկ թվացող փոքր երկրի անսպասելի հարուստ մշակույթը»:

1970-ականների սկզբին Երևանում հյուրընկալվել է Սաիցու Օրի-նատան, որը բանասերներ Դեմրիկ և Դեղինե Բախչինյանների հարկի ներքո, ներշնչված Հայաստանով, գրել է հետևյալ բանաստեղծությունը.

Ճապոնում է ժամգափուլը,

Ճապոնում է ժամերափուլը,

Նա միակ ծաղիկն է

Անսպարտո ծաղիկ,

Նրա բույրն ինչ հիշեցնում է

Իմ պարանոթյան հուշերը:

(Թարգմ. Ալիկո Հիկի)

Որքանով մեզ հաջողվեց պարզել, Հայաստանի մասին լույս տեսած ճապոներեն առաջին գիրքը Ֆիրտյոֆ Նանսենի «Կովկասի միջով»-ն է, որ հրատարակվել է Տոկիոյում 1942-ին: Ինչ վերաբերում է հայ գեղարվեստական գրականությանը, ապա մի ճապոներեն թարգմանվել է հիմնականում ռուսերենից: Առաջին հայ հեղինակը Նաիրի Ջարյանն է, որը Դոկայոր կղզու Մապպոր թաղաքի «Չոկայոր սիմուն» թերթի ա-

¹⁸ Բանբուկից պատրաստված խողովակ ջրի համար, որը դատարկվելիս նուրբ ծայր է արձակում:

ռաբարկով գրել է «ժպտում է ծուլնն սպիտակ Սապպորոյի լեռներում» վերնագրով բանաստեղծությունը, որի ճապոնեաներն թարգմանությունը լույս է տեսել նույն պարբերականում: Մեկ արդյուրի վկայությամբ՝ ճապոնեաներն թարգմանվել է նաև Դովհաննես Թումանյանի «Մի կաթիլ մեղր», որի հիման վրա նկարահանվել է ճապոնական մուլտֆիլմ (տե՛ս «Քուլիս» ամսագիր, Ստամբուլ, թ. 828, 15.05.1981, էջ 23): Վերոհիշյալ Գիրոյի Կիժուրան ճապոնեաներն է թարգմանել Դովհաննես Թումանյանի «Ախթամար» լեգենդը, իսկ Մազամի Իոսիտարուն ռուսերենից ճապոնեաներն է թարգմանել Վախթանգ Ամասյանի «Լեռնային կամուրջներով» պատմվածքների ժողովածուն (1957, Տոկիո): 1984-ին Մոսկվայում «Ռադուգա» հրատարակչությունը լույս է ընծայել «խորհրդային գրողների պատմվածքներ» ճապոնեաներն ժողովածուն՝ Վադիմ Պանինի կազմած, որտեղ ընդգրկվել է նաև երևանցի գրող Էլզա Գրինի (Արտահայմյան) «Իմ աչքին» պատմվածքը՝ դարձյալ թարգմանված ռուսերենից:

Պատկերը նույնն է նաև հակառակ պարագայում. ճապոնական գրականությունը հայերեն թարգմանվել է ռուսերենից: Ժամանակագրական առումով հայերենով լույս տեսած առաջին ճապոնական գրականության նմուշներն են Կիյոսուկե Ֆուկույուհայի «Դիտողություններ ճապոնա-ամերիկյան ապագա պատերազմի մասին» (Երևան-Մոսկվա, 1934) և Առնաո Տոկունուհայի «Անարև թաղամասը» (1937): Գետազա հրատարակչությունները եղել են ճապոնական հեքիաթներ: 1938-ին առանձին գրքույկներով վերահրատարակվել են Դովհաննես Թումանյանի՝ վերոհիշյալ երկու ճապոնական հեքիաթների թարգմանությունները, ինչպես նաև «ճապոնական երկու հեքիաթը» Սիր. Չորայի թարգմանությամբ: 1959-ին Սերգեյ Ունադայի թարգմանությամբ լույս է տեսել «ճապոնական հեքիաթներ» ժողովածուն: 1960-ականներին լույս են տեսել հետևյալ գրքերը՝ Տերու Տակակուրայի «Խակունի ցուրը» պատմվածքը (թարգմանիչ՝ Գ. Թուրչյան, 1960), Ֆուիվու Խայասիի «Վեց պատմվածք» (թարգմանիչ՝ Ռաֆայել Արամյան, 1963), Ոյունոսկե Ակուտագավայի «Թավուտու» պատմվածքների ժողովածուն (թարգմանիչ՝ Նորայր Աղայան, 1964), Սյուսակու Էնդոյի «Ծով և քույմ» (թարգմանիչ՝ Վ. Դանիելյան, 1967), Սեիտո Մացունոտոյի «Մտորոյա իտանք» (թարգմանիչ՝ Շոդիկ Սաֆյան, 1968) և Կորո Աբեի «Չորրորդ սահադաշտայի ժամանակաշրջանը» վիպակները (թարգմանիչ՝ Գ. Մարգարյան, 1969):

Գետազա տասնամյակներից հայերեն թարգմանությամբ լույս են տեսել ճապոնացի գրողներ Սյուսակու Էնդոյի «Ամուսնական կյանք» (թարգմանիչ՝ Էլենա Պավթյան, 1972, վերահրատարակվել է 1997-ին), Սեիտո Մացունոտոյի «Կետեր և գծեր» (1973), Էյուկե Նակոժնոյի «Արժիճը բոցերի մեջ» (վերջին երկուսի թարգմանիչ՝ Մ. Սաֆարյան, 1976)

վիպակները, Յասունարի Կավաբատայի «Գազարաթև կուռկը: Չյունտ երկիրը» (թարգմանիչ՝ Մ. Ջաբյան, 1978) և «Լեռան հասաչանքը» (1981), Կորո Աբեի «Ամրոցը» պիեսը («XX դարի արտասահմանյան դրամատուրգիա», հատոր 1, 1983) և երեք վեպ («Ավազուտների կինը», «Ուրիշի դեմքը», «Այրված քարտեզ», 1985), «Տենգուի հովիտը» (ճապոնական ժողովրդական հեքիաթներ, 1990), «Ճապոնական պոեզիա (հոկուներ, բանկաներ)» (Այդին Մորիկյանի թարգմանությամբ, 1993): 1982-ին «Ռուսանդի գրադարան» մասնենաչարով լույս տեսած «Գին Արևելքի պոեզիա» գրքում ընդգրկվել են նաև VII-XII դարերի 25 ճապոնացի բանաստեղծների ստեղծագործություններ՝ Գենրիկ Էդոյանի թարգմանությամբ, իսկ 2003-ին «Նոր դար» ամսագրում (թ. 2-3) լույս են տեսել «Արդի ճապոնական բանկաներ»՝ Տիգրան Իսրայելյանի թարգմանությամբ: Այստեղ նշեց նաև, որ Կորո Աբեի «Ավազուտների կինը» նշանավոր վեպի մերչենդրով նկարաշար է ստեղծել ԱՄՆ-ում բնակվող հայ նկարիչ Մարտիրոս Աղայանը: 1989-ին Երևանում հայերեն թարգմանությամբ լույս է տեսել ռուս հեղինակներ Վ. Պրոնցիկովի և Ի. Լադանովի «Ճապոնացիները (ազգահոգեբանական ակնարկներ)» ճանաչողական բնույթի գիրքը:

Գայ-ճապոնական գրական առնչությունների մեջ զգալի է Նաիրի Ջարյանի (1900-1969) ավանդը, որը 1961-ին ճանապարհորդել է ճապոնիայում, գրել է «Այնտեղ ծաղկում էր բայենին. ճապոնական տապալիրություններ» ընդարձակ ուղեգրությունը, որտեղ բազմաթիվ հետաքրքիր մանրամասներ կան ճապոնական իրականության ամենատարբեր կողմերի (պատմություն, գրականություն, մշակույթ) վերաբերյալ¹⁵: Նաիրի Ջարյանը ռուսերենից թարգմանել է հրատարակել է «Դոկուներ և բանկաներ. ճապոնական կլասիկ պոեզիա» (1965) և «ճապոնական ծաղկափունջ» (1966) բանաստեղծական ժողովածուները՝ առաջին անգամ հայ ըմբռցողին լայն պատկերացում տալով ճապոնական դասական քերթության վերաբերյալ: Այս թարգմանություններով մերչենդրավ՝ մի շարք հայ բանաստեղծներ ստեղծագործություններ են գրել ճապոնական դասական պոեզիայի մուշների՝ հոկուների և բանկաների ձևապատկերային օրինակով:

Երվանդ Պարսունյանի «Արևորդիները (վերադարձ արմատներում)» վեպը (Բեյրութ, 1994) հայ-ճապոնական առնչությունների մի հետաքրքիր դրվագ է: Վեպի հերոսը հայ հոր և այնու մոր զավակ ճապոնացի Նինիկ Թորոն է (Թորոյան), որը դիպվածով դառնում է մի հայ

19 Նաիրի Ջարյան, Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատոր 6, Երևան, 1964, էջ 381-614:

բժշկի խնամալը, որի հետ գրույցներից նրա է իր որդու՝ Սուրենի մեջ արձանան է հայկական արյունը: Հատկանշական է, որ գրքում ինչված բոլոր դեպքերը տեղի են ունեցել իրականում:

Հայաստանում առաջինը ճապոներենից գեղարվեստական թարգմանություններ կատարել է Չեղիհն Հայրապետյանը²⁰:

Ճապոնուհի Ալիկո Չիկին 1998–2002 թթ. ուսանել է Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի հայոց լեզվի և գրականության բաժնում: Պիպլոմային աշխատանք է պաշտպանել «Պատմականությունը Կոստան Ջարյանի «Նավը լեռան վրա» վեպում» թեմայով²¹: Ալիկո Չիկին որոշ թարգմանություններ է կատարել ճապոներենից հայերեն և հակառակը: Մասնավորապես նա հայ ընթերցողին է ներկայացրել Սաիսեի Սուրոյի, Կոտարո Տակամուրայի, Սյունտարո Տանիկավայի, Ալիկո Յոսանոյի և Մածի Տակարայի բանաստեղծությունները (տե՛ս «Գարուն», 2003, թ. 6): Ալիկո Չիկին 2001–ին հայերեն զեկուցամանք համոզե է եկել Երևանում կայացած «Թարգմանությունը որպես արժանապատիվ երկխոսության բանավե՛» միջազգային գիտաժողովում և մշակույթի Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700–ամյակի միջոցառումների հանձնախմբի պարզակի:

2000 թ. Երևանի հումանիտար ինստիտուտում 1996–1999 թթ. դասավանդած ճապոնուհի դասախոս Ֆուժիտա Մասակո Տոկիոյում իրատարակել է հայ բանաստեղծների երկերն ընդգրկող 15–էջանոց մի գրքում ճապոներենով: Այնտեղ ընդգրկված են Լահապետ Քուչակի, Ալեքսիե Իսախանյանի, Վահան Տեղյանի, Եղիշե Չարենցի, Հովհաննես Հիրազի, Պարույր Սևակի և Համո Սահյանի բանաստեղծությունները (ընդհանուր բով՝ 15 ստեղծագործություն): Թարգմանությունները կատարել են Ալիկո Չիկին և Ֆուջիտա Մասակոյի ուսանողները (Լիզիա Մակոբյան, Կարինե Հարությունյան, Արմինե Պետրոսյան, Իրինա Սինապյան, Նարինե Ղազարյան, Նաիրա Գրիգորյան, Էլինա Մկրտչյան, Քրիստինա Սինապյան, Գայանե Սարգսյան և Կարգիթեր Հարությունյան): Վերջին տարիներին մի շարք ճապոնագետ հայերի և հայրենա ճապոնացիների ի հայտ գալը հույս է ներշնչում, որ մոտ ապագայում հայ գրականությունը ըստ արժանավույն կարող է ներկայանալ ճապոնացի գրասեր հասարակությանը: Առաջին քայլերն արդեն անում են երիտասարդները: Այդպես, 2001 թ. Մոսկվայում կայացած երեխաների ճապոներենի մը-

ցույթի հաջող Լևոն Մալխասյանը պարզևտրվել էր 2 շաբաթվա ճապոնիա ճանապարհորդության և վերադառնալու պես թարգմանել էր նվեր առաջած Կաննել Միսունուի բանաստեղծությունների շարք, որը տպագրվել էր «Գրական թերթում» (14.02.2003): Բացի դրանից հունամիտար ինստիտուտի ուսանողները ճապոներենից թարգմանել և իրատարակված են պատրաստել 20 ճապոնական հեքիաթ:

Գիտական–մշակութային առնչություններ: Ճապոնացի հայագետներ

Ճամանակի ընթացքում երկու ժողովուրդների մեջ եղած սահմանափակ գործարար կապերը լրացվել են նաև հոգևոր առնչություններով, որոնք մեծ նշանակություն են ունեցել ստեղծագործական շփումների համար և առիթ են տվել երկու ժողովուրդներին կյանքի և գործունեության ուսումնասիրության, հնարավորություն է ստեղծվել գեղարվեստական գործերի, թարգմանությունների և ուսումնասիրությունների ստեղծման, մշակութային փոխադարձ հարստացման համար:

Ղեռա 1902 թ. սեպտեմբերի 25–ի շաբաթի Մայր Աթոռ է ժամանել և մի քանի օր հյուր է մնացել ճապոնացի երիտասարդ պարոն Ինույեն, որ հետաքրքրվել է հայ եկեղեցու պատմությամբ («Արարատ», ըմբիծին, 1902, սեպտեմբեր–հոկտեմբեր, էջ 861): Ճապոնացի խոշոր գիտնական (բնագետ, միկրոկենսաբան, անտրոպոլոգ) և լեզվաբան Կումագուտո Սինադատան (1867–1941) ութ տարի բնակվել է Լոնդոնում և առաջին ճապոնացին է, որ տիրապետել է հայոց լեզվին: Մեր օրերում բանասեր Սեյիչի Կիտագավան անդրադարձել է Կիրակոս Գանձակեցու և Վարդան Վարդապետի պատմագրություններում բուրդայականության վերաբերյալ իրշատակություններին²²: Յամանայի Գակուլին համալսարանի դասախոս, սանսկրիտի և հնդեվրոպական լեզուների մասնագետ ուսուցչապետ Նորիու Սատոն հիմնել է հայագիտական կենտրոն, Տոկիոյում իրատարակել «Հայոց լեզվի քերականություն» (1986), «Հայաստան. երկիր մարդկային ծնունդների ու աղետների» (1989), «Լեռնային Ղարաբաղ» (1989), «Գրարար» (1995) գրքերը և թարգմանել է «ՀՀ Մահամարությունը» (1999):

Տոկիոյում գործող ճապոն–հայկական քարեկանության ընկերության (JAFA) հիմնադիր տնօրեն Հիդեհարու Նակաժիման 1980–ից պարբերաբար այցելում է Հայաստան և հայ ժողովրդի մասին իրապա-

20 Ճապոնական հեքիաթներ և մանրավատմաներ, «Աստղիկ» թարգմանական հանդես, 1991, ք. 4, էջ 176–180:

21 Տե՛ս նրա «Պատմական ընթերցող Կոստան Ջարյանի Նավը Լեռան վրայ լվելու միջոցով», «Հայկազան հայագիտական հանդես», հտ. ԻԲ, Պէրյուր, էջ 233–246:

22 Տե՛ս Սեյիչի Կիտագավա, Հայ միջնադարյան գրականությունը բուրդայականության մասին, «Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով», Երևան, 15–19 սեպտեմբերի, 1986, զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 92:

րակումների և գրքերի հեղինակ է: Արա «Հայաստան. հուս կայծեր պատմության մեջ» (1999) գիրքն ընդգրկում է հայոց համառոտ պատմությունը՝ սկզբից մինչև Մեծ եղեռն: Պարոն Նակածիման 1990 թվականից հրատարակում է «Արարատ բաներ» (ընդամենը մինչև 2004 թ. վերջը դուրս է եկել 37 համար), 1991 թվականից՝ «Արաքս» (ընդամենը 47 համար) պարբերականները, կազմակերպել է անցկացրել է 31 դասխոսություն Հայաստանի մասին: 1997 թ. հրատարակել է «Հայաստան» գիտական հանդեսը և հայասեր այլ գործունեություն ծավալել: 1993 թ. միության համաժողովին մեծ շուքով կայացել է միության անդամ Յուկիո Ֆուկուդայի կողմից գերմաներենից բարձրանված Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպի շնորհանդեսը:

1991-ին լույս է տեսել Յուկիո Ֆուկուդայի «Ողբերգական Հայաստան» գիրքը, որտեղ տրված է հայոց պատմության ընդհանուր ակնարկ, իսկ վերջին մասում՝ «Հայերի ինքնությունը», տրված են գրողներ Կսուտան Չարյանի, Վիլյամ Սարոյանի և Մայքլ Առլենի կենսագրությունները:

1998 թ. սեպտեմբերին Հայաստան են այցելել մի խումբ ճապոնացի հետազոտողներ (պատմաբաններ, ճարտարապետներ, ֆիզիկոսներ, սեյսմոլոգներ)՝ Տոկիոյի տեխնոլոգիական համալսարանի պրոֆեսոր Սիրո Սասանոյի գլխավորությամբ: Հատուկ հաշվետվություններից բացի պրոֆեսոր Սասանոն իր ուսումնասիրության արդյունքներն է ներկայացրել Հայ-ճապոնական միության ժողովում, ինչպես նաև հանդես եկել հողվածով «Ասաի գրաֆ» ամսագրում: Այդ թվականից պրոֆեսոր Սասանոն գրեթե ամեն տարի այցելում է Հայաստան: Նա մասնավորապես հետաքրքրված է հայ ճարտարապետությամբ և հին հուշարձանների սեյսմակայունությամբ:

Ճապոնացի պատմաբան Տակայուկի Յոշիմուրան մի քանի տարի ուսանել է Երևանում, տիրապետում է հայոց լեզվին և ուսումնասիրության առարկա է դարձրել խորհրդային Հայաստանի պատմության վաղ շրջանը: 2003-ի սեպտեմբերին Երևանում կայացած «Հայագիտության արդի վիճակը և զարգացման հետևակարգերը» համաժողովում ներկայացրել է «Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը խորհրդային Հայաստանում 1920-1923 թթ.» զեկուցումը: 2003-ին լույս է տեսել Կացունորի հիժիակայի «Գնչուների եկած ճանապարհը» աշխատությունը, որը բաղկացած է երկու մասից՝ «Այցելություն Հայաստանի գնչուներին» և «Յնդկաստան. գնչուների հայրենիքը»: Առաջին գլխում ճապոնացի հեղինակը մանրամասն տեղեկություններ է տալիս հայ բուշաների ազգաբնակյալ խմբի մասին:

2004-ին է լույս տեսել նաև Ափի Սանգոյ համալսարանի իրավունքի պրոֆեսոր Յիոյոշի Սեզավայի «Հայերի մոռացված ցեղասպանությունը»

գիրքը, որի համար հեղինակն ընտրվել է Հունամիտար գիտությունների միջազգային ակադեմիայի հայկական մասնաճյուղի իսկական անդամ:

Միևնույն ժամանակ ճապոնիան դարձել է որոշ հայագիտ գիտնականների հետազոտությունների բեման: Որպես օրինակ կարելի է նշել Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ, պատմության, ազգագրության, աշխարհի ժողովուրդների հնագիտության մասնագետ, խոշոր գիտնական Սեբզե Ալեքսանդրի Հարությունովին (1932), որը որպես ճապոնիայի վերաբերյալ բազմազան հետազոտությունների հեղինակ, ճանաչված է ինչպես Ռուսաստանում, այնպես էլ ճապոնիայում: Հարությունովի ծնվել է Թբիլիսիում, աշխատում է Մոսկվայում, բայց չնոռանալով Հայաստան իր հայրենիքը՝ հաճախ գալիս է Երևան և պետհամալսարանի պատմության ամբիոնում դասախոսություններ է կարդում, ղեկավարում գիտական աշխատանքները, համագործակցում գիտնականների հետ:

Մոսկվայի ճարտարապետական համալսարանում դասավանդում է ղոցներ, նկարչի Ռոզա Անիսոնյանը, որը մասնագիտացել է ճապոնական արվեստի, մասնավորապես իկերանայի և այգիների ճարտարապետության գծով: Նա, հայրենի Երևանի ջաղաքացիներին՝ 1991 թ. հունվարին ճապոնական արվեստը ներկայացնելով, կարդացել է «Ճապոնական այգիներ» և «Ենթին այգիներ» բեմաներով դասախոսություններ, ներկայացրել է իկերանայի իր ցուցահանդեսը:

Բացի դրանից, Երևանի թատրոնի և կինոյի ինստիտուտի «Հանդես» (2004, ք. 3) լույս է տեսել նույն ինստիտուտի ղոցենտ Ալլա Դանիլովայի «Ճապոնական քնարական դրամայի կոնցեպտուալ շեշտադրումները» ուսումնասիրությունը:

Ավելացնենք նաև, որ Երևանի Մատենադարանի ցուցասրահում այլալեզու ձեռագրերի մեջ ցուցադրվում է նաև մի ճապոներեն ձեռագիր գիրք (Դոկուսայ, «Մանգա», գրված 1812 թ.):

Կան նաև փաստեր հայ-ճապոնական տարաբնույթ շփումների վերաբերյալ:

Ճապոնական կանացի օպերային երգի հիմնադիրներից է ճապիկին ռուսաստանցի երգչուհի Օլգա Կարասուլովան (Կարասուլյան, 1886-1977 թթ.), որին աշակերտել են մի շարք ճապոնացի օպերային երգչուհիներ, և որը նպաստել է ռուս-ճապոնական մշակութային կապերի հաստատմանը²³:

1933 թ. տվյալներով ճապոնիայի Տոկիո, Կոբե և Յոկոհամա քաղաքներում ապրել է 35 հայ (տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Ազ-

23 С. С. Мамулов. Удивительный народ из страны чудес. Москва, 1997, с. 316.

գային արխիվ, ֆոնդ 409, ցուցակ 1, գործ 4732, էջ 4): 1951 թ. տվյալներով ճապոնիայում ապրել է 5-6 հալ ընտանիք, 1962 թ. տվյալներով՝ 10 հալ ընտանիք, հիմնականում՝ առևտրականներ:

Այսօր էլ փոքրաքիվ հայ համայնք գոյություն ունի ճապոնիայում, 50-60 հոգուց բաղկացած, որի մեծ մասը բնակվում է Տոկիոյում: Նրանց մեջ կան նաև Հայաստանից արտագաղթածներ: Երևանցի Արամ, Արմեն և Լևոն Սարգսյան եղբայրները 10 տարեկանից հիքնուրույն սովորել են ճապոներեն և չինարեն, 1988-ի երկրաշարժից հետո որպես թարգմանիչ աշխատել Հայաստան օգնության եկած ճապոնացիների և չինացիների հետ, կատարել թարգմանություններ և կազմել հայերեն-ճապոներեն ու ճապոներեն-հայերեն փոքրիկ բառարան: Սարգսյան եղբայրներն այժմ բնակվում են ճապոնիայում և Չինաստանում: 1995 թ. գեղասահի միջազգային մրցումներում Հայաստանը ներկայացնում էր Կահո Կուրժումա-Տիգրան Առաքելյան զույգը, երևանցի այս գեղասահորդն այժմ ապրում է իր ճապոնուհի կնոջ հայրենիքում:

Ճապոնա-հայկական բարեկամության ընկերության նախագահ Հիդեհարու Նակածիմայի կինը՝ Ժնուդով երևանցի Մելանյա Բաղդասարյան-Նակածիման, երևանի պետհամալսարանի շրջանավարտ է, դասեր է տալիս հայերեն սովորել ցանազգող ճապոնացիներին...

Այումի Տակահաշին, որ մի քանի անգամ այցելել է Հայաստան և ամուսնացած է երևանցու հետ, ստեղծել է «Հետաքրքիր երկիր Հայաստան» ճապոներեն համացանցային էջը:

Ճապոնահայերի մասին խոսելիս հարկ է հիշատակել նաև ամերիկահայ մի մարզիկի: Ամերիկյան իրականության մեջ արևելյան մարտավեճատի հիմնավորումը ու նաև այդ թեմայով առաջին վավերագրական ֆիլմերի նկարահանումը կապված է նրա՝ Էնթոնի Միրաքյանի անվան հետ: Նա, զորակոչվելով ամերիկյան բանակ, հայտնվել է ճապոնիայում: Երբ ԱՄՆ-ի ռազմաօդային ուժերը տեղակայվել են ճապոնական Օկինավա կղզում, զինվորական Ծառայության մեջ զանվոլ Միրաքյանը աշակերտել է գոծյու-րյու կարատեի հայտնի վարպետ Մեյտոկու Յագիին, դարձել Արևմուտքում Մեյտոկու Յագիի մոտ սովորած առաջին ուսանողը և առաջին սև գոտին ստացողը: Նրա ուսուցիչ Մեյտոկու Յագին Միրաքյանին նշանակել է Մեյթական ֆեդերացիայի ղեկավար՝ ճապոնիայից դուրս: Ֆիդայի հոր զավակին, այսպիսով, վիճակվել էր դառնալ կարատե-դոյի ռաիվիրան ամերիկյան իրականության մեջ...

Ճապոնացիների հետաքրքրությանն է արժանացել ոչ միայն հին, այլև ժամանակակից հայ մշակույթը՝ գրականությունը, երաժշտությունը, կինոարվեստը: Այսպես՝ 1996 թ. Տոկիոյում մեծ հաջողություն ունեցավ աշխարհահռչակ կինոռեժիսոր Փորաջանովի նկարների և կոլաժ-

ների ցուցահանդեսը: 1995-ին Յամագատա քաղաքում կայացած փաստագրական կինոյի փառատոնին ժամանակել է հայ կինոյի նշանավոր ռեժիսոր Արտավազ Փելեշյանը, որի ստեղծագործությունները բարձր գնահատական ստացան, ինչի մասին վկայում են «Կինեմա ջունյուր», «Յուրիինա» ճապոնական ամսագրերում տպագրված ծավալուն հոդվածները:

ՃԱՊՈՆԵՐԵՆԻ ՌԻՍՈՒՆԱՍԻՐՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Միջակ Ամիրխանյան

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հայաստանում օտար լեզուների հանդեպ հետաքրքրությունը կայսիս է դարձրել խորքից: Դեռևս V դարում, երբ ստեղծվեց հայկական այբուբենը, Հայաստանում սկսեցին ուսումնասիրել և օտար լեզուներից հայերեն թարգմանել հնագույն մտածողների ստեղծագործությունները: Այդ մասին են վկայում հնագույն ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտում՝ Մատենադարանում պահպանվող թարգմանված ստեղծագործությունները, որոնց մի մասի բնագրերը չեն պահպանվել: Այդ ժամանակից էլ սկսեցին անցկացվել «Թարգմանաց տոներ», որոնք կազմակերպվում են նաև մեր օրերում: Իմիջիպալոց պետք է ասել, որ Հայաստանում այլ ժողովուրդների լեզուների ուսումնասիրման կուլտուրան միշտ էլ եղել է ակտուալ: Դա ամենից առաջ բացատրվում է հայ ժողովրդի՝ ուրիշ ժողովուրդների մշակույթի և գիտության հանդեպ հետաքրքրությամբ, ինչպես նաև հայոց լեզվի հնչյունաբանական հարուստ համակարգով, որը հնարավորություն է ընձեռում համեմատաբար հեշտ յուրացնել օտար լեզուներ: Ելնելով Հայաստանի աշխարհագրական դիրքից՝ բնականաբար, առաջին հերթին ուսումնասիրման առարկա էին դառնում հարևան ժողովուրդների լեզուները: Այդ էին պահանջում մի կողմից ազգամիջյան առնչությունները և մյուս կողմից հունական, ասորական, արաբական և ուրիշ ժողովուրդների մտածողների աշխատությունների հայերեն թարգմանության, ազգային հոգևոր գիտելիքների հարստացման անհրաժեշտությունը:

Այն հեռավոր անցյալում ճապոներենի հետ ծանոթությունը, բնականաբար, հնարավոր չէր՝ առաջին հերթին հեռավոր տարածության և շփումների բացակայության պատճառով: Դահպանվել են տեղեկություններ այն մասին, որ միայն XX դարի սկզբին՝ ռուս-ճապոնական պատերազմից հետո (1904-1905 թթ.), երբ պատերազմից վերադառ-

նում էին հայ զինվորները, որոնք կռվել էին ռուսական բանակի կազմում, իրենց հետ բերում էին ճապոնացիների կենցաղի, մշակույթի մասին հետաքրքիր բանավոր պատմություններ, տարբեր հուշանվերներ, նույնիսկ առանձին արտահայտություններ:

Նորիդրային իշխանության տարիներին ինչպես լեզուների, այնպես էլ այլ գիտությունների ուսումնասիրումը ծրագրավորվում էր Կենտրոնից: Դա Չայաստանին հնարավորություն չէր տալիս նման ծրագրերի կայմաններում ինչ-որ հարց լուծել, չնայած Չայաստանի թուիերը ևՍՄՀՄ-ում եղել են առաջատարներից և՛ մասնագիտությունների քանակով, և՛ ուսման որակով: Եվ միայն ևՍՄՀՄ-ի փլուզումից հետո, երբ Չայաստանը ձեռք բերեց անկախություն, սկսեցին ստեղծվել տարբեր պոֆիլի ոչ պետական բուհեր:

Այդպես՝ 1991 թ. ստեղծվեց Երևանի հումանիտար ինստիտուտը, որտեղ Չայաստանում առաջինը սկսվեց ոչ ավանդական օտար լեզուների՝ իտալերենի, իսպաներենի, հունարենի, 1992 թվականից ճապոներենի, իսկ վերջերս նաև չինարենի և հնդկերենի ուսումնասիրությունը: Սակայն չպետք է մոռանալ, որ 1990 թ. Արուստահանյան երկրների հետ մշակութային կապերի հայկական ընկերությունում կազմակերպվել էր կիրառական էլիտար դպրոց, որտեղ բացվեցին նաև ճապոներենի երկու դասարաններ 8–10 և 12–14 տարեկան երեխաների համար: Այդ դասարաններում սովորում էր մոտ 30 երեխա, պարապմունքները անցնում էին հետաքրքիր: Չնայած փորձի բացակայությանը, ծրագրերի, դասագրքերի, պայմանների պակաս լինելուն և Չայաստանում տնտեսական ու քաղաքական անկայուն վիճակին, որը հնարավորություն չէր տալիս արդյունավետ աշխատելու՝ դպրոցը ֆորմալ գոյատևեց մոտ երեք տարի: Իսկ երբ հումանիտար ինստիտուտում սկսվեց ճապոներենի ուսուցումը, ինստիտուտն արդեն ուներ որոշ չափով ծրագրեր, դասագրքեր, բառարաններ և ճապոներենի դասավանդման մի փոքր փոքր: Օգտագործվում էին Մոսկվայի թուիերում հրատարակված դասագրքեր, բառարաններ և ձեռնարկներ:

Ճապոներենի ուսումնասիրումը կազմակերպելու զվարավոր պատճառներից էին Չայաստանում ճապոնացի ժողովրդի հնագույն և ժամանակակից ինքնատիպ, հարուստ հոգևոր մշակույթի մասին տեղեկությունների ասիմանափակ լինելը, ոչ բավարար տեղեկությունների ճապոնիայի առանձնահատուկ տեխնիկական առաջընթացի մասին, ինչպես նաև ճապոնացիների՝ դեպի ուրիշ ժողովուրդները դժբախտության պահին ունեցած մարդասիրական վերաբերմունքը, որը բացահայտ դրսևորվեց Չայաստանում 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժի ժամանակ: Ինստիտուտը նպատակարարվեց թարգմանիչներ պատրաստել, որպես-

զի մինչև այժմ ճապոնական ինչպես գեղարվեստական, այնպես էլ գիտատեխնիկական գրականությունը միջնորդ լեզուներից (ռուսերենից, անգլերենից) հայերեն թարգմանելու փոխարեն դրանք կատարվեն ճապոներեն բնագրից:

Անցած տարիների ընթացքում հումանիտար ինստիտուտի ճապոներենի բաժինը ավարտել է շուրջ 40 հոգի: Նրանցից շատերը աշխատել և աշխատում են ճապոնացիների հետ, որոնք կատարել և կատարում են Չայաստանում ճապոնիայի կառավարության զանազան ծրագրերը (Մատենադարանում էին ձեռագրերի վերականգնման և պահպանման սարքավորումների մոնտաժում, Երևանի ասֆալտի գործարանի մեխանիզմների մոնտաժում, սողբերի ուսումնասիրում Չայաստանում, Չայաստանում լեռնային արդյունաբերության զվարավոր ծրագրերի նախապատրաստման ուսումնասիրություն, առողջարանային հիմնարկների սարքավորումներով օգնություն, Երևանի ՁԷԿ-ի սարքավորումների նորոգում, այլնաստի մշակում): Աշխատում են նաև մասնավոր քիմիկատում, տուրիստական ֆիրմաներում, դասավանդում ճապոներեն՝ անհատական և տարբեր դասընթացներում:

Մինչև վերջին ժամանակները ճապոնական կողմը Չայաստանում տարբեր ծրագրեր իրագործելիս թարգմանիչներ էր հրավիրում Մոսկվայից, ինչը կապված էր լրացուցիչ ղեկավարությունների հետ, ի թիվս նաև ֆինանսական ծախսերի: Մեր օրերում Մոսկվայից թարգմանիչներ հրավիրելու անհրաժեշտությունը վերացել է:

Ներկայումս ինստիտուտի ճապոներենի բաժնում սովորում է 26 ուսանող: Սկսած 1994 թ.՝ հումանիտար ինստիտուտի ուսանողները մասնակցում են ԱՊՀ երկրներում ճապոներենի ուսանողների մրցույթներին, որոնք ամեն տարի անց են կացվում Մոսկվայում և հայտնական իմենսդրամի հովանավորությամբ:

Հումանիտար ինստիտուտը Չայաստանում միակ բուհն է, որտեղ ուսումնասիրվում է ճապոներենը: Ճապոնական «Ակադատա» թերթի թղթակից Հորիե Նորիոն ներկա գտնվեց ճապոներենի դասին: 1997 թ. ճապոնիա վերադառնալիս «Հայ ուսանողները սովորում են ճապոներեն» հոդվածում նա մայիսի 8–ին գրել է. «Չայաստանի մասին նյութեր հավաքելիս ես հանդիպեցի մի աղջկա, որն ազատ խոսում էր ճապոներեն, և գարծնացած էր: Դա Ջարուիի Բաբայանն էր: Անցած տարի նա ավարտել էր Երևանի հումանիտար ինստիտուտի ճապոներենի բաժինը և դասախոսների պակասի պատճառով ճապոներեն էր դասավանդում նույն ինստիտուտի առաջին կուրսեցիներին:

Այն բանից հետո, երբ Չայաստանը 1988 թ. դեկտեմբերի երկրաշարժի պատճառով ճապոնիայից օգնություն ստացավ, Չայաստանում

անիրազեկություն առաջացավ ճապոնեների մասնագետների: Այդ ինստիտուտում ճապոնեների բաժինը բացվեց 1992 թ., և առաջին շրջանավարտները եղան միայն չորս հոգի:

Ինստիտուտը ժամանակավորապես վարձակալել է Մշակույթի պալատը: Դասախոսները և ուսանողները նույնիսկ այն ժամանակ, երբ չկային սարքավորումներ, ճապոնեների դասազրբեր և բառարաններ, ներդնում էին բոլոր ուժերը ճապոնեների ուսումնասիրմանը: Քանի որ չկային ճապոնեներն-հայերեն բառարաններ, օգտվում էին մապոնեներեն-ռուսերեն բառարաններից: Մի դասի ժամանակ, որին ես ներկա եղա, առաջին կուրսեցիները գրատախտակին հիերոգլիֆներով գրեցին. «ճապոնիայում հիմա գարուն է, և ծաղկում է սակուրան»:

Երբ անցած տարի ճապոնիայից եկավ ճապոնացի դասախոս Ֆուձիտա Մասակոն, դասերը դարձան ավելի բովանդակալից: Ճապոնացի լրագրողի հետ հանդիպման ժամանակ ուսանողները գեղեցիկ ճապոնեներով երգում էին հայտնի երգեր՝ «Ուե-օ մույտե» և «Սետո-ն համայո-մե»: Եվ քանի որ ուսանողների մեծ մասը աղիքակեր էին, հարցերը հիմնականում հետևյալ բնույթի էին. ճապոնացիների վերաբերմունքը դեպի անուսուկությունը, ճապոնիայում կանանց համոզեալ կիրառվող խտրակալությունները, երիտասարդական նորածնությունը և այլն:

Ինստիտուտը սկզբում լավ առնչություն ունեցրել էր ստանում եմ թարգմանչի որակավորում:

«Երկրաշարժ, Արարատ և Ֆուձիյամա, բնական ռեսուրսների բացակայություն. սրանք ճապոնիայի և Հայաստանի համար բնիկաներ են, և մենք ջանկարներ ենք լինել միջնորդներ երկու երկրների միջև», -ասում էին ուսանողները, որոնք շարունակում են ջանասեր պարտաել այնպիսի պայմաններում, երբ համայնակի անջատում են լեկտրակալությունը և գազը»:

Ճապոնեների ուսուցման գործում նշանակալից և բազմակողմանի օգնություն է ցուցաբերում ճապոնական կողմը: Գրեթե ամեն տարի ճապոնական հիմնադրամը նվիրում է դասազրբեր, ուսումնական ձեռնարկներ, ծայրերիզգներ և տեսագրություններ, նվիրել է նաև տեսամագիստրոն և համակարգչային ծրագրեր: Ներկայումս ինստիտուտի գրադարանը ունի ավելի քան 700 կտոր ուսումնական գրականություն, այդ բոլոր ճապոնեների քերականություն (18 հատոր), մեծ արժեք ներկայացնող ճապոնական արվեստի և ճարտարապետության համրագիտարան (25 հատոր), ճապոնական գրականության անթոլոգիա (45 հատոր) և այլն: Ուսանողները ճապոնեների սկսել են ուսումնասիրել «ճապոնեները» ոչ ճապոնացիների համար» դասագրքերով, որոնք հրատարակ-

ված են ճապոնիայում: Ճապոնեների ծրագրերը կազմված են Տոկիոյի համալսարանի ծրագրերի հիման վրա:

Ինստիտուտի գոյության ընթացքում մի քանի ուսանողներ և շրջանավարտներ հնարավորություն են ստացել կարճատև այցելել ճապոնիա՝ ծանոթանալու նպատակով:

Այսպես՝ Ջարուիի Բաբայանը 1998 թ. եղել է Կանսայի ճապոնեների միջազգային կենտրոնում: Կարեն Համբարձումյանը 2000 թ. մասնակցել է ելույթ է ունեցել Օսակայում կայացած «XXI դարի երիտասարդության պորտլեմները» միջազգային ֆորումում:

Անգլերենի դասատու Թեոդա Հովհաննիսյանը 2000 թ. մասնակցել է միջնակարգ դպրոցների ուսուցիչների միջազգային կոնֆերանսին: Կոնֆերանսի նպատակն էր մասնակիցներին ծանոթացնել ճապոնական կրթական համակարգին, տարբեր երկրների ուսուցիչների աշխատանքային փորձի փոխանակումը, մշակութային կապերի հիմնումը և անմիջական ծանոթությունը ճապոնացիների ազգային ավանդություններին և կենցաղին: Ճապոնիայից վերադառնալուց հետո Թ. Հովհաննիսյանը հանդես եկավ մամուլում ընդարձակ հոդվածով՝ «Ես եղա այլ մուրդակում», որտեղ շարադրել էր իր ստացած վառ տպավորությունները այդ երկրից:

Ինստիտուտի դասախոսները հնարավորություն են ստացել այցելել ճապոնիա՝ մասնագիտական որակավորումը բարձրացնելու նպատակով: Այսպես՝ դասախոս Կարինե Զարադյանը բարձրացնելու նպատակով եղել է ճապոնական հիմնադրամի ճապոնեների միջազգային կենտրոնում (թ. Ուրավա)՝ 1996 թ. (2 ամիս) և 1999 թ. (7 ամիս): Երկրորդ այցելության արդյունքը եղավ «Ոսկյա ճապոնեներն» համակարգչային դասընթացի ստեղծումը: Այդ ժամանակ էլ՝ 1999 թ. հոկտեմբերին, Կ. Զարադյանը թ. Ուրավայի «Քաղաքագետության տեղեկագրու» հանդես եկավ ոչ մեծ հոդվածով, որտեղ համառոտակի ներկայացրեց մի քանի տեղեկություններ Հայաստանի, նրա պատմական անցյալի և ազգային սովորույթների մասին: Իր հոդվածը նա եզրափակեց այսպես. «Ես՝ երևանի հուժանիտար ինստիտուտի դասախոսս, այժմ գտնվում եմ ճապոնիայում՝ ճապոնիայի արտաքին գործերի նախարարության ծրագրով, դասազրբեր գրելու նպատակով: Հայաստանում ես ունեմ երեսուկուս ավելի ուսանող, որոնք, հարթախարելով ճապոնեների դժվարությունները, քրտնաջան սովորում են, տիրապետում են այդ լեզվին: Ես ուզում եմ կամուրջ դառնալ ճապոնիայի և Հայաստանի միջև և հուսով եմ, որ այսուհետև մեր երկրների հարաբերություններն ավելի կընդլայնվեն»:

Այնուհետև՝ 2000 թ., Ջարուիի Բաբայանը Շույն ճապոնեների միջազգային կենտրոնում (թ. Ուրավա) անցել է ճապոնեների դասախոս-

ների վերապատրաստման երկարատև դասընթաց (9 ամիս), այդ թվում ուսումնասիրել է լեզվի դասավանդման մեթոդիկան:

Այնուհետև Արմինե Պետրոսյանը 2003 թ. նույն ճապոնեցի միջազգային կենտրոնում (ք. Ուրավա) խորացրել է ճապոնեցի իր գիտելիքները (2 ամիս):

Ինստիտուտի ճապոնեցի բաժնի 4-րդ կուրսի ուսանողուհի էլիան Մկրտչյանը 2001 թ. Կանսայի ճապոնեցի միջազգային կենտրոնում վերապատրաստվել է երիտասարդ դիվանագետների դասընթացներում (9 ամիս) և վերադառնալուց հետո աշխատանքի է ընդունվել Հայաստանի ԱԳՆ-ում:

Ինստիտուտի երկու շրջանավարտ շարունակել են ուսումը ճապոնիայում: Այա Գարությունյանը 1998-2002 թթ. ավարտել է Կիոտոյի համալսարանի մագիստրատուրան, իսկ Օսակայի համալսարանում՝ ասպիրանտուրան՝ զբաղվելով նախադպրոցական տարիքի կրթության հետազոտությամբ: Ներկայումս ինստիտուտում նա դասավանդում է ճապոնեցի: Դրա հետ մեկտեղ նա տեղծել է տուրիստական գործակալություն, որի ուղղությունն է ճապոնիայի հետ աշխատելը: 2004 թ. գործակալությունը առաջին անգամ Հայաստանից հայ զբոսաշրջիկների խումբ ճանապարհից ճապոնիա: Մեկնելուց առաջ հայ զբոսաշրջիկները կարճ դասախոսություն լսեցին ճապոնիայի մասին: Տոկիոյում վրանք եղան Կայսերական պալատում, դիտեցին քաղաքի տեսարժան վայրերը: Կիոտոյում տեսան հանրահայտ ոսկյա տաղավարը, Ոչյանձի տաճարի 15 քարերի այգին, ծանոթացան ազգային կենցաղին, խոհանոցին, օգտվեցին ճապոնացիների հյուրասիրությունից:

Ռուզանն Խոջիկյանը 2000-2003 թթ. սովորել է ավարտել է ք. Մորիոկայի համալսարանի մագիստրատուրան և ասպիրանտուրան, պաշտպանել բեկնածուական թեզը «Համեմատական ազգագրական հետազոտություն ծիու կերպարի վերաբերյալ ժողովրդական բանահյուսության մեջ» թեմայով: Ներկայումս գտնվում է ք. Սենդայի «Հյոկուկո» համալսարանի դոկտորանտուրայում:

Չարուհի Բարսյանը, հաջողությամբ համեմեցնելով ընտրովի քննությունները Մոսկվայում ճապոնիայի դեսպանությունում, 1,5 տարով 2004 թ. հոկտեմբերին մեկնել է ճապոնիա: Տոկիոյի օտար լեզուների համալսարանում նա զբաղվում է «Փոխառյալ բառերը ճապոնեցիում» թեմայի ուսումնասիրությամբ:

Ինստիտուտի շրջանավարտ Մարինե Պետրոսյանը 2004 թ. սեպտեմբերին 5 ամսով մեկնել է ճապոնիա՝ այդ երկրի ԱԳՆ գծով: Մեկնելու նպատակն է՝ խորացնել ճապոնեցի իր գիտելիքները և ուսումնասիրել ճապոնեցի դասավանդման մեթոդիկան:

Թվարկված ըուր այցելությունները և ճապոնիայում կեցությունը իրականացվել են ճապոնիայի կրթության և գիտության նախարարության, ճապոնական հիմնադրամի և ճապոնիայի ԱԳՆ ֆինանսական օգնությամբ:

2004 թ. հունանիտար ինստիտուտը, առաջինը պատմության մեջ, հրատարակեց Հայերեն-ճապոնեցի բառարան (հեղինակներ՝ Ս. Ամիրխանյան և Կ. Քարամյան)՝ ավելի քան 5000 ամենագործածական բառազանկով: Ուսանողների ջանքերով առաջին անգամ ճապոնեցից հայերեն թարգմանվել և տպագրվել է առանձին գրքուկով պատկերազարդ 20 ճապոնական եբիաթ:

Մինչև այժմ գոյություն ունեցող ճապոնական գրականության հայերեն թարգմանությունները, ինչպես սակեց, կատարվել են ռուսերենից: Մեր օրերում արդեն հնարավորություն ունենք թարգմանություններ կատարել ճապոնեցի բնագրից:

Ճապոններից դասախոս Կարինե Քարամյանը ճապոնեցի բաժնի ուսանողների համար հրատարակել է ծանուրկ՝ «Երկխոսություն» (1999 թ.), ճապոնեցի ուսուցման համակարգչային դասընթաց՝ «Ոսկյա ճապոնեցի» (2002 թ.), «Ճանոթություն Հայաստանի հետ» տեղեկագիրք (ճապոնեցի, 2003 թ.), ինչպես նաև «Իլեբրանա» (ծաղկաբլետ) ծեցարկը:

1996 թ. սկսած՝ ինստիտուտում ճապոնեցի դասավանդել է մեր կողմից հրավիրված Մասակո Ֆուժիտան (1996-1999 թթ.) International InterShip Program կազմակերպության միջոցով: 2000-2003 թթ. բարեկործական սկզբունքներով ինստիտուտում ճապոնեցի դասավանդանքներ իրականացրել է Հայաստանի ազգային ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի ղեկավար Տակայուկի Յուսիմուրան (2000-2003 թթ.), ինչպես նաև հայ գրականության ուսումնասիրող Ալիկո Հիկին (1999-2000 թթ.): 2003 թ. մեր խնդրանքով Japan Silver Volunteers կազմակերպությունը մեր ինստիտուտ գործուղել է դասախոս Իկուե Օբային, իսկ 2004 թ. սեպտեմբերին նույն կազմակերպությունը հունանիտար ինստիտուտում մեկ տարով դասավանդելու է ուղարկել Կուսիկո Կոբայասիին:

Ճապոնիայում հրատարակվել է «Ճանապարհորդություն հետաքրքիր ճանապարհով» գիրքը, որտեղ տեղադրված է երևանի քարտեզը: Այդ քարտեզում կա փոքրիկ կետ՝ N12, որի տակ նշված է երևանի հունանիտար ինստիտուտը: Անցյալ տարիների ընթացքում տասնյակ ճապոնացի զբոսաշրջիկներ, երիտասարդ անձինք, ովքեր այցելել են երևան, քարտեզի օգնությամբ գտել են հունանիտար ինստիտուտը, հանդիպել ուսանողներին, դրոնք իրենց հերթին նրանց ծանոթացրել են երևանին, հնարավորություն են ունեցել անօրհան շփման և գործնական խոսակցություններին:

1998 թ. ճապոնական հիմնադրամը տպագրել է կատալոգ, որտեղ նշված են աշխարհի տարբեր երկրներում գործող այն կրթօջախները, ուր ուսումնասիրում են ճապոներեն: 602-րդ էջում «Արմենիա» գրիֆի տակ ճապոներեն և անգլերեն տպագրված է. «Երևանի հումանիտար ինստիտուտ: ճապոներենի բաժին»: Նշված է ճապոներենը ուսումնասիրել սկսած տարին՝ 1992 թ., և ինստիտուտի հասցեն:

Կրկնակի՝ 1998 և 2000 թթ. մայիսին, ճապոնիայում հրատարակված ճապոնիայի աշխարհագրական ընկերության տեղեկագիրքը նվիրված է Հայաստանին, որտեղ Հայաստանի մասին, ի թիվս այլ նյութերի, գետնեղված են Կառու Տոյոդայի «ճապոներենի մրցույթը հայ ուսանողների միջև» և Մասակո Ֆուձիտայի «ճապոներեն ուսումնասիրող ուսանողները» հոդվածները: Միաժամանակ տեղադրված է ուսանողների հետ վերջինիս լուսանկարը:

2002 թ. ճապոնիայում հրատարակված տեղեկատու-կատալոգում նշված են ԱՊԳ պետությունների բոլոր բուհերը, որտեղ սովորում են ճապոներեն: Այդ տեղեկատուում Հայաստանին է Երևանի հումանիտար ինստիտուտին հատկացված է երեք էջ, տպագրված է պատմական կարճ ակնարկ:

Կրթության համակարգի առիթով հայտնվում է. «2001 թ. Հայաստանը որոշում ընդունեց դպրոցների 11-ամյա կրթության անցնելու մասին: Դպրոցների շրջանավարտները կարող են ընդունվել բուհ, որտեղ ուսուցումը տևելու է 4-5 տարի: Դպրոցի 8-րդ դասարանը ավարտելուց հետո երեխաները կարող են ստանալ միջնակարգ մասնագիտական կրթություն: Երկրորդ դասարանից որպես օտար լեզու ուսուցանվում է ռուսերենը, իսկ 4-5-րդ դասարաններից որպես երկրորդ օտար լեզու ուսուցանվում են անգլերենը, գերմաներենը կամ ֆրանսերենը, բայց ամենից հաճախ՝ անգլերենը: Մի քանի դպրոցներում ուսուցանվում է պարսկերենը կամ արաբերենը: Ինչ վերաբերում է ճապոներենին, ապա միակ տեղը, որտեղ կարելի է սովորել այդ լեզուն, Երևանի հումանիտար ինստիտուտն է»:

Այսպիսով՝ ճապոներենը և ճապոնական մշակույթը տարեցտարի ավելի են մտնում Հայաստանի կյանք: Դա պայմանավորված է ճապոնիայի և Հայաստանի միջև բազմակողմանի կապերի ընդլայնմամբ: Եվ հատկապես Մոսկվայում և Հայաստանում ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան պրն Իսսեյ Նոմուրայի մշտական ուշադրությամբ, որի ջերմ վերաբերմունքը հումանիտար ինստիտուտի նկատմամբ և բազմակողմանի աջակցությունը ճապոներենի ուսումնասիրման և ճապոնական մշակույթի տարածմանը Հայաստանում ակնհայտ է: Ավելիոր չենք համարում նշել, որ 2003 թ. հոկտեմբերի վերջին մեր հանդիպման ժա-

մանակ պրն դեսպանը գոհունակությամբ ընդունեց «Հայաստան-Ճապոնիա. քաղաքական, տնտեսական և մշակութային հարաբերությունները» գիրքը ստեղծելու իմ առաջարկը և ցուցաբերեց իր աջակցությունը, որի համար մենք հայտնում ենք պրն Իսսեյ Նոմուրային մեր խորին շնորհակալությունը:

ՀԱՅ-ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ԵՐԱՇՇՆԱԿԱՆ ՀՓՈՒՄՆԵՐ

Սվեդլանա Սարգսյան

Արվեստաբանության դոկտոր, պրոֆեսոր

Հայաստանն ու ճապոնիան, ընդգրկվելով մշակութային հարորակացման գործընթացի մեջ, չանտեսեցին նաև երաժշտական ոլորտը: Վերջին տասնամյակների արագ զարգացող երաժշտական տարբեր փոխհարաբերությունները քաջահայտեցին երկու երկրների փոխհետաքրքրության արդյունավետությունը:

Սույն թեմայում լուսաբանվում են հայ և ճապոնական երաժիշտների կատարողական կապերը, որոնք ընդլայնվում, զարգանում են, ինչպես նաև հայ և ճապոնացի երաժիշտ կատարողների ու կոմպոզիտորների հյուրախաղերի բնականոն լայնացումը, որն իր հետ բերում է ստեղծագործական հետաքրքրության խորացում, նոր զգալափարների և մտահղացումների հարստացում:

Այս առումով շատ հետաքրքիր է կոմպոզիտոր Ալան Դովիանենտը: XX դարի 50-ական թվականներին նա գրում է Սոնատ՝ Օպ. 121՝ որտեղիկի և սյոփի (կամ ֆլեյտայի և երգեհոնի) համար (1953 թ.), և Սոնատ Օպ. 171՝ հիտիրիկի և սյոփի (կամ հորոյի և երգեհոնի, 1959 թ.), և Օպ. 181՝ անգլիական եղջյուրիկի (կամ վառնետի), հարվածային գործիքների ու տավիղի համար, որտեղ նա մտանկում էր կոտոյի հնչողությունը: Այդ բոլորը ձևավորում է կոմպոզիտորի հետաքրքրությունը Հին Արևելքի երկրների մշակույթի, այդ թվում նաև ճապոնիայի նկատմամբ: 1950 թ. ճապոնիայի ֆիլիարմոնիկ նվագախումբը ծայնագրում է նրա «Meditation on Orpheus»-ը: Լույն տարին նա գրում է կամերային օպերա՝ «Այրվող տունը», իսկ հետագայում պարային դրամա՝ «Ներդաշնակային երգչախմբի և փոքր նվագախմբի համար», «Հողմային թմբուկ», որը «Լո» քատրոնի հետերնո ունի:

1962 թ. հուլիսին Ա. Դովիանենտը մեկնում է ճապոնիա՝ ուսումնասիրելու նրա ավանդական մշակույթը: Նա անցնում է ճապոնիայի և Կորեայի հին երաժշտության դասընթացներ, վարժվում Գագակու ան-

սամբլի գործիքների վրա, արևմտաեվրոպական նոտագրության վերածումն ճապոնական պարերի բարդ կոմպոզիցիոնալության դիրքի պիեսները: Բացի երեք սոնատներից՝ կոտոյի և սյամիսենի համար, նա 1964 թ. գրում է «Երեք հայկու» դաշնամուրի համար և Օպ. 211՝ քսիլոֆոնի և նվագախմբի համար, որտեղ ընդօրինակում է ճապոնական ժողովրդական գործիքի խան-գա գեներե հնչողությունը:

Եթե ծագումով հայ ամերիկյան կոմպոզիտորի ստեղծագործությունը տեղավորվում է XX դարին բնորոշող կրոս-մշակույթի մեջ, ապա խորհրդային կոմպոզիտոր Արամ Խաչատրյանի փոխհարաբերությունները ճապոնիայի հետ ձևավորվել են էսթետիկական և մանկավարժական մակարդակով: Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործություններում ճապոնացին տեսնում էր հակադիր մշակույթների սինթեզի օրինակ: Չենց այդ լույսի տակ էլ հայ գործչին բացահայտեցին և՛ խորհրդային Արևելքի, և՛ Լատինական Ամերիկայի երկրները, ուր Ա. Խաչատրյանի երաժշտությունը ցուցադրում էր ազգային նյութի հարմարվելու հնարավորությունը այլ լեզվի ու մտածողության պայմաններում: Կոմպոզիտորը ապագուցեց, որ սիստեմը կարելի է «ստրկացնել» տաղանդով: Ընդունելով իր համար նոր, ազգային տարրեր՝ համակարգը դառնում է ուրիշ, որովհետև փոխվում են հաստատված պատկերացումները երաժշտական մտքի շարադրումից ու զարգացումից, ձևի, կառուցվածքների և շարժման տեսակետից: Ա. Խաչատրյանի գեղարվեստական փորձը, որ ունի մարզաբեական նշանակություն XX դարի համար, արդեն 60-ականներին ճապոնիայում մեծ արձագանք ունեցավ:

1962 թ. փետրվար-մարտ ամիսներին՝ իր հարթական հյուրասխալեռքի ժամանակ, ճապոնիայի քաղաքներով (Տոկիո, Օսակա, Կիոտո, Նագասակի) հիանալի մենակատարներ Դ. Օբորինի և Դ. Կոգանի հետ Ա. Խաչատրյանը ականատես եղավ մեծ ուշադրության: Նշանակալից էր և նրա ստեղծագործական շփումը ճապոնացի գործընկերների հետ՝ կոմպոզիտոր և դիրիժոր Կոսակու Յամայայի և ակադավոր գրող Ոյուճուկե Ակուտագավայի որդու՝ կոմպոզիտոր Յասուսի Ակուտագավայի հետ: Այդ հանդիպումներից հետո Ա. Խաչատրյանի դասարանը Մոսկվայի Չայկովսկու անվան կոմսերվատորիայում համալրվեց ճապոնացի ուսանողներով: Նրանցից մեկը՝ Նորիու Տերահարան, հետագայում ճապոնիայում շատ ջանքեր թափեց իր ուսուցչի ստեղծագործությունները տարածելու գործում: Նրա մասնակցությամբ Տոկիոյում լույս տեսավ փիկտոր Յուզոֆուկիչի «Արամ Խաչատրյան» մենագրությունը, որը առաջին անգամ հրատարակվեց 1985 թ. Նյու Յորքում, իսկ 1993-ին հրատարակվեցին «Գայանե» բալետի նվագախմբային սյուիտները: Դետա-

գայում Տերահարան սյուիտների պարտիտուրան հանձնեց երևանի Ա. Խաչատրյանի տուն-թանգարանին:

Իր 70-ամյա հորեկյանից հետո Ա. Խաչատրյանը մտադիր էր այցելել ճապոնիա, բայց հիվանդության պատճառով կոմպոզիտորի այցը չկայացավ: Ճապոնիայում շատ էին սպասում «Գայանե» և «Սպարտակ» բալետների հեղինակին:

Ա. Խաչատրյանի նվագախմբային ծնագիրը, որը արտահայտված է ոչ միայն բալետներում, այլև վեց գործիքային կոնցերտներում, հարգանք էր ներշնչում ճապոնացի կոմպոզիտորներին իր արվեստով՝ կերպարանափոխման, երկարատև մեղոզիկ ու դիրքի բեմայի ձևավորմանը:

Չայ վարպետի ոճի հետքերը գտնում ենք ճապոնական XX դարի դասական կոմպոզիտորների մի շարք ստեղծագործություններում, օրինակ՝ Ակիրա ԻՖուկուբեի և Կիեչիզե Կոյամայի ստեղծագործություններում: Նրանց նվագախմբային գործերը կատարվել են Չայաստանում 2000 թ.՝ ճապոնական երաժշտության փառատոնի ժամանակ: Չայաստանի ֆիլհարմոնիկ նվագախմբի վախճանկի մտ կանգնած էր Չիսայեչի Ինոույե, որը 1993 թ. համագործակցում էր մեր ֆիլհարմոնիկ նվագախմբի հետ:

Ա. Խաչատրյանի ազդեցությունը նկատելի է Ա. ԻՖուկուբեի երկու մասից բաղկացած Rhapsodia Concertante ջութակի և նվագախմբի համար գործում: Ստեղծագործության առաջին մասը բաժանվում է երկու մասի՝ Adagio ջութակի մենավագի կադենցիա և Allegro²⁴ մեղեդային դիրմիկ վարիացիաներ, որոնց մեջ գերիշխում է դիրմիկ հնարավորությունը: Երկրորդ մասը՝ Vivace Spirituoso, իր ձևով ունի 4: Կադենցիան տեղավորված է ստեղծագործության սկզբում, և ամբողջ իմպրովիզացիոն բնույթը անմիջապես նմանություն ունի Ա. Խաչատրյանի կոնցերտ-ռապտոդիաներին (ջութակի և նվագախմբի համար): Գրված է 1961 թ., այսինքն՝ ԻՖուկուբեի ռապտոդիայի երկրորդ խմբագրությունից առաջ²⁵:

Ռոնդոյի ձևի ընտրությունը երկրորդ մասի համար ավելի մտն է 70-ական թ. ռեպերտորիվ երաժշտությանը, մոռն բեմատրիկ ձևափոխումը խիստ բազմառիթմիկ է, այդ թվում երգեհոնային եռազարկ ելակետը, որը նման է «դան» քաշելուն հայ երաժշտության մեջ, մի բան, որը անկասակաժ մոտեցնում է ԻՖուկուբեի համերգային ռապտոդիան Ա. Խաչատրյանի համերգ-ռապտոդիաներին:

Չայ վարպետի ստեղծագործության մեջ էլս ուրիշ կողմ՝ ներքանահյուսությունը, պարային տարրերի սուր փոփոխումը, գլխավորապես

24 Մենակատար Տակումի Կուրոտա (առաջին մրցանակ Մյունխենում 1984 թ.)

25 Ա. ԻՖուկուբեի 1935-ին գրված ռուս կոմպոզիտոր Ն. Չեռնոսիլի մրցանակի դափնեկիր: Նրա ջութակի համերգը երևանում 1978-ին կատարեց Անդրոնի Օգասան:

ոթթմի միջոցով, հարվածային գործիքներով, նմանեցունը ժողովրդական գործիքների հնչեթանգներին. այդ բոլորը տեղ գտան ճապոնական երաժշտության մեջ: Կ. Կոյամայի «Ainu no uta» նվագախմբային պիեսուն ոթթմային սկիզբը լիտավերով, որոնք չափ են տալիս իին ծխական պարին (դա զուգորդվում է հայկական քջարի պարին), ինքն է դառնում Օստիանտոյի համար:

Օստիանտո կառուցվածքների զուգակցունը նվագախմբային հաստ ձևափոխման երգապարային բեմային նորից ինչեցնում է Ա. Խաչատրյանի նվագախմբային գլուտերը: Աշխարհընկալման ընդհանուր սահմանագծերի հետ պետք է նշեք մոնոկենտրոնային կոնցեպցիան, այսինքն՝ կոմպոզիցիան, որը ձգտում է կենտրոնին՝ ուշադրությունը սևեռելով մի կերպարի վրա, և զարգանում է կարծես գալարագծով: Հայեցողականության, ինքնախորատուվածության գերակշռությունը գործողության վրա արտաքին կոնտրաստներով ազդում է երաժշտության ժամանակային հատվածի վրա: Ժամանակի գործոնը՝ ոթթմը, մետրը, հաղթափարվող պլանդական եվրոպական ոթթմիկան և պարբերականությունը, այստեղ ստանում է ազատ չափում: Ստեղծվում է ուրիշ ժամանակային երաժշտության կոնտիմուն, ուր անձն, սահմաններ չունեցող ժամանակն իր մեջ է առնում տարածքի կոնտրուկտիվ գործունեությունը:

Արևմուտքի ժողովրդների պատկերացունը միասնական ժամանակի—տարածության մասին տարբերվում է ճապոնական գեղարվեստական մտածողությունից: «Ճապոնացին այսպես ապրում է ժամանակավոր աշխարհայացքով.— գրում է ճապոնացի մեծագույն կոմպոզիտոր Տորու Տակեմիցուն.— ճապոնացու համար բնությունը, ինչպես մարդը, մի էակ է, որը ապրում է ժամանակի աշխարհում: Իսկ երկայիս արևմուտքում ժամանակի կոնցեպցիան իր էությունը գծային է, այսինքն՝ երկարատև, պահում է միշտ նույն վիճակը: Ճապոնիայում ժամանակը գիտակցվում է որպես շրջապտուտային ու կրկնվող էություն»²⁶:

«Իմ միջից հոսում է այն, ինչը դուք անվանում եք ժամանակ»,— բնորոշ է. որ կոմպոզիցիայի հեղինակ Տակեմիցուն այսպես է դատում ավանդական երաժշտության մասին, և նրա արդյունքները հեշտությամբ հասցեագրվում են ժամանակակից ճապոնական երաժշտությանը: Կոմպոզիտորի ուշադրությունից չի վրիպում ճապոնական արվեստի խիստ կարևոր պրոբեմը՝ «դատարկ տարածությունը», և այսպես կոչված ՄԱ—ն, որոնք մարմնավորված են դադարի կամ պարզայի մեջ: «Հնչյու-

նր ավանդական ճապոնական երաժշտության մեջ.— գրում է նա.— տարածական գիտակցուն է նկար—փաթեթի բովանդակության»:

Չայնի ու տարածության ճապոնական ընկալման տեսակետները, անընշտ, նոր էին հայ ունկնդիրների համար և տեղ են գտել Ացուիկի Տակեմակայի «Երկու մաս՝ նվագախմբի համար» գործում, որը առաջին անգամ կատարվել է Երևանում 2000 թ.՝ ճապոնական երաժշտության փառատոնի ժամանակ: Այդ տեղծագործությունը նկիրված է հայ կոմպոզիտոր ու դիրիժոր Լորիս Տեցնավորյանին՝ այդ տարիներին նվագախմբի գեղարվեստական ղեկավարին, փառատոնի կազմակերպիչներից մեկին: Տակեմակայն, որը կրթությունը ստացել էր Ավստրիայում է, Կրոչենիկի և Գերմանիայում Գ. Կ. Գեյնցի մոտ, այստեղ ներկայանում է որպես եպիկական ազգային ավանդության ժառանգորդ: Առաջին միատիկ—իմպրեսիոնիստական մասը փոխվում է երկրորդ մասի, ուր ճապոնական բնավորության ներկայացունը հատուկ ընդգծում է զգացունքների պրոբեմները, էքսպրեսիան և կուտոյի մնամակունը տավիրով: Սահուն ձեռնով ժամանակը կոմպոզիտորը ստեղծում է ստատիկ, իր մեջ անփոփակված կերպար, վերադարձով, կրկնություններով, բայց առանց եվրոպական ստերեոտիպի, այդ բվում՝ կրկնությանը և սոնատությանը:

Եվրոպական ունկնդիրների համար մեծ հայտնություն էր Օլիվյե Մեսիանի աշակերտ Ալիրո Յաշիրոյի՝ չորս մասից բաղկացած լայնածավալ սիմֆոնիան: Դիրիժորը Հիսայոշի Ինունե էր, որը ղեկավարում էր փառատոնի բոլոր սիմֆոնիկ ծրագրերը: Նա վարպետորեն վեր հանեց սիմֆոնիայի առաջին և երկրորդ մասերի մեղիատիկ—հայեցողական հատկությունները: Բոլորից տպավորիչը երկրորդ մասի Lento—ն էր, անսահուն ողբերգական զգացունքներ ընդգծվում էին տեսիլական լուսնոտության պատկերներով և մեան էին է. Ավեդեբոլդի երգագրերից:

Ժամանակների անբաժանելիությունը՝ իրական և միտակի, կյանքի ու մտակի ճապոնական առաջնությունը իրենց օրգանական տեղն են գտել Ալիրո Յաշիրոյի երաժշտության մեջ: Փառատոնում հնչում էր ոչ միայն ճապոնական երաժշտության անյն հայկական: Կատարվեցին Ա. Խաչատրյանի երկրորդ սիմֆոնիան և Լ. Տեցնավորյանի դաշնամուրային համերգը (մենակատար՝ Մասանդի Կորիկի):

Հայաստանի ֆիլհարմոնիկ նվագախումբը Հիսայոշի Ինունեի ղեկավարությամբ հնչում էր նորանկատ ու զուներ: Մենակատարն էր Հիկեկ Հայաշի՝ ժամանակակից փոկալ ոճաբանության վարպետը: Նա իր կատարման մեջ ներմուծեց ազգային զգացունք, էքսպրեսիա, անձնակալից բարձր ինչ—որ բան, և այդ բոլորը նրա երգը անմոռանալի դարձրեցին: Հայաշիի մասնակցությունը այս փառատոնին դարձավ բնական շարունակությունը նրա հաղորդակցությանը հայ մշակույթի հետ: Սկիզբը

26 Takemitsu Togi. My Perception of Time in Traditional Japanese Music. New Music World Magazine, Köln, October, 2001, p. 18. Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Contemporary Music Review, London, 1987.

1994 թ. նոյեմբերին էր, երբ երգչուհին եկավ Երևան, Հայաստան-ճապոնյան մշակութային փոխանակության շրջաններում ելույթ ունեցավ փոքր համերգներով՝ ճապոնական և ֆրանսիական կոմպոզիտորների ստեղծագործություններով: Հետագայում՝ 1998-ին, նա առաջին անգամ կատարեց Մ. Ռավելի «Շեհերազադեն»: Փառատունի սահմաններում մենահամերգներով ելույթ ունեցավ դաշնակահար Մասանորի Կոբիկիի հետ:

Հայաշին մի քանի վոկալ մրցույթների դափնեկիր է, այդ թվում՝ I.U.F.A.M. և Պարիզի Ֆորեի ամվան: Եւ 1963 թ. ապրիլ է Փարիզում, որտեղ ստացել է լուսցուցիչ երաժշտական որակավորում Տոկիոյի Տոհո Գակուեն երաժշտական համալսարանն ավարտելուց հետո: Կատարելագործվելով հիմնականում XX դարի երաժշտության կատարումներով՝ Հայաշին իր երկացանկի մեջ ունի փարիզեցի հայ կոմպոզիտոր ժերար Գասպարյանի վոկալ շարքը, Լուչանո Բերիոյի III Սեկվենսիան՝ ծայրի համար, որը գրված էր իր կնոջ՝ Բեթի Բերերյանի համար, և հենց իր՝ Բեթի Բերերյանի գրած «Սթրիփտոդին»:

Ծանոթությունը հայոց պատմությանը և մշակույթին 1994, 1998 թթ. երևան գալու ժամանակ Հայաշիի համար դարձավ նշանակալից իրադարձություն: 1999 թ. նա մենակատար էր Փարիզի Notre Dame եկեղեցում 1915 թ. Եղեռնի զոհերին նվիրված պատարագին: Բացի դրանից, նա պատարագ երգեց Փարիզի Սուրբ Խաչ հայկական եկեղեցում (երգչախմբի ղեկավարը Անտուան Քեշիշյանն էր, որը և իրավիճել էր Հայաշիին):

«Հայաստանում ես հասկացա երաժշտության նշանակությունը», - այդպես էր վերնագրված նրա փարիզյան հարցազրույցը: Եւ նկատի ունի այն փաստը, որ դժվարին օրերին երաժշտությունը օգնում է պահպանել ժողովրդի ոգին: Չիեկոն լավ է հիշում այն դժվարությունները, որոնց տեսավ Երևանում, և այն, որ հայ ժողովրդի արվեստագետները մնացին անհողորդ: 1994 թ. նա ծանոթացավ հայ կոմպոզիտոր Իգարեյն Արագովայի հետ, եղավ նրա տանը, հետաքրքրվեց նրա ստեղծած վոկալ շարքով՝ ճապոնացի բանաստեղծների տեքստերով: Չիեկոն գարնացած էր, թե ինչպես երկարաշրթից ավերված Հայաստանում երաժիշտները շարունակում են ստեղծագործել:

Չ. Հայաշիի և Ի. Արագովայի հանդիպումը դարձավ բախտորոշ:

Հայ կոմպոզիտորը, որը 2000 թ. գլխավորում է «Woman in Music» ատոլոգիան, այդ ժամանակ արդեն երկու վոկալ շարքի հեղինակ էր: Հայաշիի խնդրանքով Ի. Արագովան «Աշխարհը միայն երազ է» ինը մասանոց շարքը հարմարեցրեց երգչուհու ծայրին: Հայաշիի առաջին կատարումները կայացան 1989 թ. սեպտեմբերի 13-ին և 18-ին՝ ճապոնիայի Մամանացու և Կուսիմացայա քաղաքներում նրա և դաշնակահար Մ. Կոբիկիի հյուրախաղերի ժամանակ, որոնք կազմակերպել էր Ֆրանս-

սիայի դեսպանությունը Տոկիոյում: Իսկ երկու տարի անց՝ 2000 թ. սեպտեմբերի 12-ին, Հայաշի-Կոբիկիի դուետը Երևանի Մ. Խաչատրյանի տուն-թանգարանում կատարեց չորս համար՝ Արագովայի 1, 3, 6, 8 «The World is just a Dream» շարքից: Ծրագրում հնչեցին նաև Կլոդ Դեբյուսիի, ժորժ Ապերգիսի, Ակիրա Յույամայի և ժերար Գասպարյանի ստեղծագործությունները:

Ի. Արագովայի երգերի մեկնաբանության մեջ ընդգծվում է աշխարհի ողբերգական ըմբռնումը, որն ազդում է կերպարների արտահայտված մարմնամասերի վրա: Այսպես՝ թիվ 1 շարքում՝ «Ինչպես մշուշի միջով» (բանաստեղծությունները՝ Կի-Նո Ցուրայուկիի), շատ դանդաղեցված է տեսվել, որը ընդգծում է յուրաքանչյուր ֆրագի անհատապաշտությունը: Թիվ 3՝ «Ամեն ինչ տխուր է» (բանաստեղծությունը՝ Օճո-Նո Կոմանիի), երկարացված է տարածության մեջ, ղեկի երկինք ձգվող ծայրը: Թիվ 6՝ «Մի՛թե վերջ» (բանաստեղծությունը՝ Յամանոյե Օկուրայի), սեզանտարաձև հակադրության, դանդաղ էքսպրեսիայի, դատարկության մեջ տանող ավարտը: Թիվ 8՝ «Աշխարհը միայն երազ է» (բանաստեղծությունը՝ Կի-Նո Ցուրայուկիի), քրաներկերի ցնորակամտությունը է:

Նրա՝ ծայրի ու դաշնամուրի համար գրված «Երեք ճապոնական բանաստեղծություններ» գործը (հեղինակները՝ XII-XIII դդ. անանուն բանաստեղծներ) կոմպոզիտորի ճապոնական մշակույթի նկատմամբ ունեցած երկարատև հետաքրքրության արդյունքն է: Պոեզիան՝ որպես ճապոնական մշակույթի գլխավոր կրող, դարձավ հայ կոմպոզիտորի համար ճապոնիայի բնության ներքին ու արտաքին գեղեցկության բանալի՝ նրա անկրկնելի արվեստի մարզում: Այդ հետ արույցի ժամանակ Ի. Արագովան նկատեց, որ իր համար ներքին մղում դարձավ կյանքի փիլիսոփայական իմաստավորումը հավերժական թեմաների միջով՝ կյանք, մահ, սեր: Անգամ ռուսերեն քաղգամությունքայն գարնանգին է բանաստեղծական տողը՝ ներթափանցված երաժշտականությամբ և տեսողական պատկերավորությամբ: «Հիմնականում, - ասաց նա, - ես հենվել եմ թանկայի կամ հոկուի կառուցվածքի վրա: Բայց երբեմն օգտագործել եմ բառերի կրկնությունը, որ երկարաճան անիրաժեշտ երաժշտական իմաստը: Ելնելով բանաստեղծական տեքստից՝ ես չլի՛ն ձգտում մնանվել ճապոնական երաժշտության, նրա արևելյան յուրահատկությանը: Աշխատանքը առաջին, ապա՝ երկրորդ վոկալ շարքի վրա ինձ համար դարձավ սեփական երաժշտական լեզվի կատարելագործման դարոց: Դրանում ինձ օգնեցին ճապոնական պոեզիայի բարձր ոգին, նրա բնության ելիք՝ Հայաշի կերպարները, որոնք խոր մարդկային զգացումներ են հաղորդում: Բացի դրանից, որպես հայուհի՝ ես հարազատություն եմ գտնում քնապատկերներին, լեռների մեջ՝ «Գամա սարերի

կիրճերը», «Ինչպես մշուշի միջով», «Սարերի գազաթների մեջ ամպեր»։ «Աշխարհը միայն երազ է» շարքի գրական հիմքը X–XVII դդ. ճապոնական բանաստեղծների գործերն են, սկսած հայտնի բանաստեղծ և գիտնական Կի–Ոո Յուրայուկիից (882–946), որը կազմել է առաջին կայսերական պոեզիայի անթոլոգիան՝ «Կոկիմայու»²⁷, որտեղ արձատավորված էր բանկան՝ հինգ բանաստեղծական տող՝ 5, 7, 5, 7, 7 վանկերով²⁷, մինչև հոկկուի հայտնի բանաստեղծ Մացուո Բայսյոն (1644–1694)։ Դեց, նրան են պատկանում հոկկուի երեք էսթետիկական սկզբունքները՝ ՍՄԲԻ (նուրբ գեղեցկություն), ՍԻՕՐԻ (գեղեցիկի ասոցիատիվ հարմոնիայի գիտակցություն) և ՅՈՍՈՍԻ (բափանցիկության խորությունը)²⁸։

Միջնադարյան ճապոնական կիրիկան (բացի վերը նշվածից օգտագործված է նաև ՕՈՆ–Ոո Կոմածիի, Յամանոյե Օկուրայի, ՕՈՆ–Ոո Տակամուրայի և Տայգիի բանաստեղծությունները) ընդունվում է հայ կոմպոզիտորի կողմից որպես ամբողջական երևույթ։ Դրա համար խոսքի ասկետիզմին պետք է համապատասխանի երաժշտության ասկետիզմը և առաջին հերթին՝ վոկալ միջոցները, իսկ «բափանցիկության խորությունը» իմաստի մեջ պետք է ավաիտվի միջոցների ընտրությունը։ Դարերի ընթացքում բանաստեղծներին միացնող ժառանգությունը օրինականացնում էր ճապոնիայի գրական ավանդույթը։ Ժառանգության կապող թևերից մեկը դարձավ պոեզիայի աղբյուրը՝ «Մարդկային սիրտը», ինչպես բնութագրում է Յուրույակին «Կոկիմայու» ներածության մեջ։ Երեք դար հետո Ֆուժիվարա Ասայան՝ VIII դարի կայսերական «Սիրն–Կոկիմայուի» («Նոր կոկիմայուի», 1205 թ.) հեղինակն ու կազմողը, նորից կարծում էր, որ պոեզիայի իմաստը ամեն ինչում ՅՈՒԳԵՆ Բացախայտեն է։ Ինչպես նշում է Ն. Կոմրադը, «յուզեն» բառը սովորական լեզվական իմաստով քացատրվում է այսպես՝ «խորքային, անիմանալի, խորը, անսպառ» (օլոլուբակայուտե խակարիսիրենայ օժոմուկի ֆուկակու աժիվայ գա ցուկինայ)։ Կարելի է ասել, որ «յուզեն» սրբազան, թաքուն հասկացությունը կամուրջ է դառնում հասկանալու ճապոնական միջնադարյան պոեզիայի բարդ աշխարհը նրա յուրաքանչյուր մեկնաբանի համար։ Ի. Արագովան, ինչպես մյուս հայ կոմպոզիտորները, որոնք անդրադարձել են ճապոնական գրականությանը, ձգտում է գտնել նրա համար նոր երաժշտական ոճաբանություն։ Նրա մեջ կուտակված են միջոցներ, որոնք զուգորդաբար արտահայտում են ճապոնական մշակույթի հոգեկան եղանակը, զգացումների որոնումը և անցողիկ տրամադրությունների թաքուն խորհրդանիշները։ Նրբամաշա-

²⁷ Տե՛ս «Մեծ խորհրդային համրագիտարան», Մոսկվա, հ. 30, էջ 539 (ոտեբերն)։
²⁸ Կոմրադ Ե., Միջնադարյան ճապոնիայի մշակույթի պատմության ակնարկ։

կությունից ու նրբությունից բացի ճապոնական պոեզիան օացիոնալ մտածողության հոմանիշն է։

Ուացիոնալ մտածողությունը բնորոշ է և հայ կոմպոզիտորների վոկալ արվեստին։ Եվ թեթ Ի. Արագովան, ինչպես նաև նրա կրտսեր գործընկերը՝ Վահրամ Բաբայանը, որը հեղինակ է միջնադարյան ճապոնական բանաստեղծների տեքստերով գրած վոկալ շարքերի՝ «Աշնանային երգեր», «Փիչերը կիստ արերուն», որտեղ նա ձգտել է օգտագործել համաչափ հանգիստ և ռիթմիկա։ Ուրիշ բան ենք տեսնում Ստեփան Ռուստունյանի ստեղծագրության մեջ։ Երիտասարդ կոմպոզիտորը իր շարքը՝ «Թանկա սուպրանոյի և դաշնամուրի համար», իմաստավորել է Կերեռնի պուանտավիզմին մոտ ռեաբանությամբ։ Դա թույլ է տալիս երաժշտության հեղինակին ավելի պայծառ արտահայտել իմաստը և, ի վերջո, բուժել խոսքի էությունը (առաջին երկու համարներում օգտագործված է ռուժիվարա Կիոսկեի թանկան, երկրորդում՝ անանուն մի բանաստեղծի տեքստը)։ Դաշնամուրային կատարման համար ռիթմական բարդությունը թույլատրում է լայն եզրիտարային ընդգրկում, որի ֆոնի վրա վոկալի գալվածությունը նույնիսկ ստատիկ է թվում։ Ո. Տերտերյանը, վոկալի մեջ հաստատելով դրամատիկական վերելքեր ու նվազումներ, նշում է, «Նվազումի համար բնորոշ է կենտրոնացումը մի ձայնի շուրջ»²⁹։ Անկերպակողներ, թանկայի նման զմահատանը նախապայմանավորված էր կոմպոզիտորի կրթնական հետաքրքրություններով. այդ տարիներին նա կերպարներ նսանում էր հայ եկեղեցու մեծերի աստվածաբանական և երաժշտական ժառանգությունը։

Ճապոնիայի հետ կոմպոզիտորական կապերը զարգանում են նաև հրատարակական ոլորտում։ Այդ առումով նշանակալից է Լեթեսանդր Դարությունյանի գործունեությունը։ Դամաշխարհային համաբլ ունեցող կոմպոզիտորը, 1992 թ. գտնվելով Լոնդոնում, ծանոթացել էր միջազգային երաժշտական «Zen on Music Company» հրատարակչության տնօրեն Ակիար Տանկայի հետ։ Շատ շուտով Ակիար Տանկան դարձավ Մ. Դարությունյանի ստեղծագործությունների ռեանդուն ջատագույնը և պոնիայում։ Այդ հրատարակչությունում լույս տեսած հայ կոմպոզիտորի գործերը շատ են։ 1994 թ. լույս տեսան նրա «Էքսպրոնտ դաշնամուրի և թավջութակի համար», «Հայկական ռապսոդիան» երկու դաշնամուրի համար (Ռամսիեղիակ՝ Առնո Բաբաջանյան), «Մյուլտ կլանոնետ, ջութակի և դաշնամուրի համար» (1998 թ.), «Երեք երաժշտական պատկեր դաշնամուրի համար», «Սոնատ–պոնտ ջութակի և դաշնամուրի համար»

²⁹ Ո. Տերտերյան, Ստեփան Ռուստունյանի «Թանկա» վոկալ շարք, Երևան, 1986 թ., էջ 3, (ոտեբերն)։

և վերջապես 2004 թ.¹ Սոնատ «Retro» պլուս ու դաշնամուրի համար և «Պոնո բավջութակի և դաշնամուրի համար»:

Երաժշտական կապերը կատարողական մակարդակով մշտապես զարգացող գործընթաց են, հյուրախաղեր, մրցույթներ, համերգներ, «մաստեր-կլասներ», որոնք արդեն մի քանի տասնամյակ մասնակցում են տարրեր սերունդների պատկանող հայ երգիչներ, կատարողներ, դիրիժորներ: Իհարկե, կապերի ընդհանուր պատկերը կարիք ունի ճշգրտման և լրացման:

Դիրիժոր ու կոմպոզիտոր Լորիս Ճգնավորյանը Հայաստանի ֆիլհարմոնիկ նվագախումբը ղեկավարելու տարիներին (1989–2000 թթ.) համախախի ելույթներ էր ունենում ճապոնական սիմֆոնիկ նվագախմբերի հետ:

Երգիչներից 60–ական թվականներին ճապոնիայում ելույթներ է ունեցել աշխարհահռչակ Գոհար Գասպարյանը, հետագայում՝ սուրամոտ Արաքս Դավթյանը (1980 թ. «Մոսկվայի վիրտուոզներ» նվագախմբի հետ, Վ. Սպիվակովի ղեկավարությամբ), իսկ 1996 թթ. Ռուսաստանի պետական կամերային նվագախմբի հետ (ղեկավար՝ Կ. Օրբեյան), ծրագրում՝ «Թագադրական մեսսան», «Գերեզմանային երաժշտությունը» և Սոցարտի այլ ստեղծագործություններ:

Սուաջատար հայ ջութակահար Ռուբեն Ախարոնյանը (այսօր նա առաջին ջութակն է Ա. Բորոդինի անվան լարային քառյակի) մասնակցել է Սոկիոյում կայացած միջազգային փառատոնին: Նրա կոստեր գործընկեր ջութակահար Լիկուլայ Մադոյանը 1992 թ. դարձավ ջութակահարների միջազգային մրցույթի դափնեկիր և հատուկ մրցանակ ստացավ լավագույն կատարման համար, մրցույթում նշանակվող պարտադիր ստեղծագործության համար:

1996 և 1998 թթ. ճապոնիայի 27 քաղաքներում մեծ հյուրախաղերով հանդես եկավ դաշնամուրային արվեստի վարպետ Ավետյանա Նավասարդյանը: Նա ելույթներ ունեցավ Տոկիոյում («Ասահի-հոլլ»), Նագոյա, Յոկոհամա, Ֆուժիսավա, Կավազուժի, Ֆուկուոկա, Խատինոխե, Միամակի (մեծ համերգային դահլիճ) քաղաքներում: Նշենք նաև Ա. Նավասարդյանի մասնակցությունը միջազգային փառատոններում՝ Մապպորոյում, Տոկորոձավայում, «Մաստեր-կլասը» Տոկիոյի, Կիոտոյի, Ֆուժիսավայի, Հատինոխեի կոնսերվատորիաներում: Նա մասնակցել է բարեգործական հանդիպումներին՝ 1998 թ. Նորու Տերահարայի հուշ-երեկոյին՝ կատարելով նրա «Ռոմանսը» դաշնամուրի համար: Բացի դրանից, կատարվեցին Բախի, վիեննական դասականների, Շումանի, Շոպենի, Բրամսի, Չայկովսկու, Պրոկոֆևի, հայ կոմպոզիտորների և ճապոնիայում շատ սիրված Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործությունները:

1994–2002 թթ. շատ բեղմնավոր էին Երևանի պետական կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր Անահիտ Ներսիսյանի գործունեության համար: Ճապոնիայում նա հայտնի դարձավ, երբ այնտեղ հրատարակվեց Մոսկվայի կոնսերվատորիայի մասին գիրքը, որտեղ գրված էին միջազգային մրցույթների դափնեկիրների անունները: Ա. Ներսիսյանը Բախի մրցույթի դափնեկիր է (1980 թ., Լայպցիգ): 1994 թ. նա առաջին անգամ այցելեց ճապոնիա: Տոկիոյում, Կոչիում, Տակամացուում նա կատարեց կավիրաբեմը՝ Բախի երաժշտությամբ: 1995 թ., համերգներից բացի, նա Տոկիոյի ազգային կոնսերվատորիայում դասախոսություն կարդաց, որը նվիրված էր Բախի երաժշտության մեկնաբանությանը: 1996 թ. նա մենահամերգով հանդես եկավ Տոկիոյի «Կազալս-հոլլում», «Մաստեր կլասներ» ունեցավ Ֆուկուոկե և Սագե երաժշտական ուսումնարաններում: 2001 թ. ծայնագրեց Տոկիոյի Mitace Art Centre-ում Սկանդինավիայի ժամանակակից կոմպոզիտորների երաժշտությունը, տվեց համերգներ ճապոնացի ջութակահար Մեգումի Օգատայի հետ Կոմամատոյում: Միուժիում հնչեցին Կոմիտասի պիեսները, է. Բաղդասարյանի «Նոկտյուրնո», Տ. Տակեմիցուի «Էլեգիան», և վերջապես, 2002 թ. Տոկիոյում նորից ելույթ ունեցավ Ներսիսյան-Օգատա դուետը: Ստեղծագործական կապը այս ջութակահարուհու հետ սկսվեց դեռ 2000 թ. Երևանում Հայաստանում ճապոնական երաժշտության փառատոնի ժամանակ:

Սեպտեմբերի 13–ին երաժիշտները համերգ տվեցին Կամերային երաժշտության տանը: Բացի Շուբերտից և Քո Հինդեից, կատարվեցին Անդրեյ Կոկորեցիի Տակեմիցուի և Տորու Տակեմիցուի ստեղծագործությունները:

Հայ և ճապոնացի երաժիշտների համագործակցությունը դեռ նոր է բացի առնում: Երկու ինքնատիպ մշակույթները զսնվում են խոր իմացության նախամուտքին:

ՆՐԱՆ ԾԱՓԱՉԱՐԵԼ ԵՆ ԴՅՈՒՆԵՐԿՈՒ ԵՐԿՐՈՒՄ

Սվազրանա Ավազյան

Հայաստանի գրողների միության անդամ

Գոհար Գասպարյան

*ՄՍՀՄ ժողովրդական դերասանուհի,
Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս,
Պեդական մրցանակների դափնեկիր,
պրոֆեսոր*

Գոհար Գասպարյանը ոչ միայն հայկական, այլև համաշխարհային օպերային արվեստի հպարտությունն է, աստղ՝ բառիս ամենավեժին իմաստով: Մի քանի տարի առաջ նրա անունով աստղ կոչվեց: Նա ԽՍՀՄ ժողովրդական դերասանուհի է, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, Պետական մրցանակների դափնեկիր, անկախ Հայաստանի մեծագույն պարզևի՝ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան շքանշանակիր:

Երեսուն տարուց ավելի նա դասավանդում է Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայում, պրոֆեսոր է, երգի ամբիոնի վարիչ: Վաղ գրականության դասական Ավետիս Իսահակյանը նրան ստեղծագործական կյանքի շեմին «Հայաստանի տխրակ» է անվանել: Նրա երկրպագուների թիվը միլիոնների է հասնում: Նա ելույթներ է ունեցել աշխարհի 52 երկրներում, իսկ ճապոնիայում եղել է երկու անգամ՝ 1957 և 1964 թթ.:

Նա սիրում է հիշել իր մանկությունը, ստեղծագործական առաջին քայլերը, Եգիպտոսը, ուր ծնվել է, օպերան Երևանում և... ճապոնիան, որը տարիներ առաջ զարմացրեց, պայծառացրեց նրա երևակայությունը՝ հավերժ մնալով երգչուհու սրտում:

Նա պատմում է. «1957 թ. աշուն: ՏՈՒ-104-ը օդ բարձրացավ մոսկովյան օդանավակայանից: Թռչում ենք ամպերից վեր: Ճանապարհը երկար է: Իջնում ենք Դելիում, նորից թռչք, նոր քաղաքներ. Կալկաթա, Բանգոկ, Դոնկոնգ, վերջապես՝ Տոկիո: Յուրահատուկ գեղեցկությամբ քաղաք: Ավազյան է իմ հյուրախաղային ուղևորությունը ճապոնիայում: Ծանր առաքելություն վիճակվեց ինձ և ինձ նկազակցող դաշնակախուրուհուն՝ Էլենորա Ոսկանյանին: Մենք առաջին անգամ էինք Ծագող արևի երկրում: Արվեստի ուժով պիտի զրավեինք հազարավոր անծանոթ հանդիսատեսներին, անծանոթ երկիրը: Սրտի բթբռով ուրք ենք դնում ճապոնիայի հողին. Ինչպես կըրդունենք:

Մեզ դիմավորում են «Երաժիշտների բանվորական համայնք» միության ներկայացուցիչները, բազմաթիվ լրագրողներ. շատ ծաղիկներ,

ցերձ ժպիտներ: Երեկոյան մամուլի ասուլիս, քառասուն բրդակիցներ, հարյուրավոր հարցեր: Ճապոնիայում շատ լավ գիտեին Արամ Խաչատրյանին. նա այստեղ ելույթներ էր ունեցել մեր գալուց առաջ: Ես պատմում եմ զարմացած ճապոնացիներին մեր փոքրիկ Հայաստանի մասին, որտեղ օպերային թատրոն, կոնսերվատորիա, երեք սիմֆոնիկ նկազախում, տասնյակ երաժշտական դպրոցներ կան:

Դեսպալատանը համոզվում եմ նշանավոր ջութակահար Լեոնիդ Կոզաբին: Նրա վերջին համերգի ժամանակ, որը կայացավ 16-հազարանոց հանդիսատես տեղավորող դահլիճում, նրա խնդրանքով երգում եմ Ալյաբևի «Սոխակը»: Իմ համերգների ժամանակ ինձ «օգնում» էր Ֆլեյտահար Յ. Ուննուրան: Կատարում եմ Ռախմանինովի, Ռիմսկի-Կորսակովի, արևմտաեվրոպական կոմպոզիտորների ստեղծագործությունները, Կոմիտասի «Ալազյազ», ժողովրդական երգ «Ծիծեռնակը»: Իմ երգացանկում ընդգրկել էի ճապոնական երկու երգ. մեկը կոչվում էր «Կիտրոնի ծաղիկները»՝ գալիք զարման մասին, մյուսը՝ «Սիրուն աղջիկ»:

Առանց փորձի ելույթ եմ ունենում ճապոնական սիմֆոնիկ նկազախների և երգչախմբի հետ (1000 մարդ)՝ կատարելով Բեթովենի 9-րդ սիմֆոնիան (դիրիժոր Ուեդա): Հայտնի և խստապահանջ ճապոնացի քննադատ պրոֆեսոր Յամանեն հիացած էր և չէր բացքնում իր հուզմունքը:

Իսկական վարպետի համար ելույթ ունենալ ճապոնական խիստ և պահանջկոտ, երաժշտությանը քաջ գիտակ հանդիսատեսի առաջ շատ է ցանկալի: Դենց այդպիսի հանդիսատես էր գալիս իմ համերգներին Տոկիո, Յոկոհամա, Կիտո, բոլոր մյուս 18 քաղաքներում, ուր տեղի էին ունենում հյուրախաղերը:

Տոկիոյում իմ ելույթների մասին աֆիշներ չկային: Բայց երբ երեկոյան վառվում էին նեոնե շլացուցիչ գովազդները, բոլորի ուշադրությունը գրավում էր երկնվող այուժեճ՝ երողը թռչումը և բացվող ծաղիկները: Պարզվեց, որ այդ գովազդը փոխարինում էր աֆիշին և գոված էր. «Այն-ժամ, ուր երգում է Գոհար Գասպարյանը, բացվում են վարդերը»:

Ճապոնիայում ես ունեցա 23 համերգ: Այդ օրերին հրատարակվեցին զուևազարդ բացիկներ Երևանի տեսարժան վայրերի պատկերներով, Մարտիրոս Մարյանի և Դովիանենե Ջարդարյանի նկարների վերաշխատություններով: Տոկիոյում իմ տրամադրության տակ էր «Պիլմուտ» ավտոմեքենան, և մի անգամ շնորհակալ հանդիսատեսը ձեռքերի վրա բարձրացրեց մեքենան, տարավ փողոցներով:

«Գոհար Գասպարյանը ցուցադրում է երգային արվեստի քաջատիկ կարողություն: Նրա արվեստը անբեր է. իսկ չայնը՝ սիրուն ու բավանցիկ»
(«Ասահի սիմբոլ» թերթ):

«Մեր կարծիքով երաժշտական աշխարհում շատ քիչ են երգիչներ Գոհար Գասպարյանի կարողությամբ: Նա զերու է հանդիսարտիս սրբերը իր նոյն ինքնուրույն ոճով և քերթ երգելու ունակությամբ» («Տկիտ կիսմունք» քերթ):

Հիրոսիման ծանր տպավորություն թողեց ինձ վրա: Ատոմային պայթյունի ողբերգությունից հետո մնացել էին ծոված շենքի կմախքը, կիսաքանդ կամուրջներ, հաված սեղաններ, աթոռներ՝ որպես հիշողություն ռեժիսորության սարսափելի վրա մասին: Մեր իմպրեսարիոն շատ էր անհանգստանում, դեռ չէր արելք վարակվելու վտանգը:

Մենք ապրում էինք նոր հյուրանոցում, որը կառուցված էր եվրոպական ոճով: Հենց մտանք հյուրանոց, նախապես մեզ լողասենյակ ուղեկցեց, որ ջրով հանենք փողոցի փոշին: Հետագայում փողոցներում ամենուր հանդիպում էինք բժիշկներին:

Նազատակիում նախատեսված էր երկու համերգ, որոնք չկայացան: Մեզ ուղղակի չթողեցին քաղաք մտնել, քանի որ դեռ վտանգավոր էր:

Ես ճապոնիայում այցելեցի շատ բանգարաններ, բայց բոլորից տպավորվեցի Հիրոսիման էր, որտեղ ամեն ինչ ճշում էր այդ քաղաքի ողբերգության մասին: Խոստովանում են, որ Հիրոսիմայում են ֆիզիկապես զգացի այդ հողի վրա կատարվածը:

Նազատյուն շատ հետաքրքիր էր Բուդղայի արձանը: Մտնում են ներս, բարձրանում անենավերին հարկը, և այդտեղից Բուդղայի աչքերի միջից, որոնք լուսամուտներ են, քարվում են քաղաքի հիասքանչ համայնապատկերը և ծովային տեսարան:

Կիտոն ճապոնիայի հին մայրաքաղաքն է եղել, հիմա էլ մեծ և գեղեցիկ տաճարներ շատ են մնացել: Այցելեցիք «Ոսկյա տաճարը» և «Արծաթյա տաճարը»: Կիտոյի տեսարան վայրերից է նշանավոր գեյշաների դարձրեց, որտեղ սովորում են 18–20 տարեկան աղջիկները՝ ճապոնական ազգային տարազներով: Այդ հագուստը թանկ է, մետաքսից է և ոսկեկար: Գեյշաներին սովորեցնում են գեղեցիկ խոսել, զբաղեցնել հյուրերին: Նրանք կարդացած, կրթված, գեղեցիկ ու նուրբ կանայք են: Պուչի-նիի «Հիո-չիո-սան» օպերայի հերոսուհի մտադրմ Բատերֆլայը գեյշա է: Կղերի հյուրանոցում ինձ ասացին, թե քաղաքում ապրում է մի հայ ընտանիք: Ես որոշեցի գտնել իմ հայրենակիցներին և լսեցի մի հետաքրքիր պատմություն: Առաջին հասնաշխարհայինի ժամանակ մի հայ զինվոր, գերի ընկնելով, ամուսնացել է ճապոնուհի բուժքրոջ հետ, մնացել է ճապոնիայում: Նա չորս որդի ուներ՝ արտաքինից իսկական ճապոնացիներ, բայց շատ լավ հայերեն էին խոսում:

Նազոյա քաղաքը ծովային մեծ նավահանգիստ է: Մեր գալու օրը զգուշացրին, որ ուժեղ քայֆուն է սպասվում: Սարսափելի տեսարան:

Հնուվից մտտեցող փոշու սյունները և ծովից եկող ջրի սյունները վերածվում են ուժեղ անձրևի: Այդ ընթացքում ոչ ոք տանից դուրս չի գալիս՝ սպասելով քայֆունի ավարտին:

Մացույանան զուտ ճապոնական քաղաք է՝ ազգային ոճով կառուցված: Այստեղ գեղեցիկ պազողաններ են, չկան բարձր տներ: Տների առաջ գեղեցիկ այգիներ են՝ կարծիլ ծառերով: Հյուրանոց մտնելիս դռան մոտ անպայման հանում են կոշիկները, հազմում փափուկ մաշիկներ, որոնցով թեթև քայլում են փայլուն և սահուն հատակի վրայով: Բայց ես ընկա աստիճանների վրա: Ինձ վատ զգացի, մեքս ցավում էր: Ստիպված եղա պառկել հիվանդանոցում, որի երեք պատերը շրջապատված են օվկիանոսով: Իմ պալատի պատերը ապակուց էին, նրանց հետևում բնական ակվարիում էր: Ինձ բուժում էին լոգանքով և մերսումով, և երեք օրից ես լավ զգացի, ելույթ ունեցա համերգում:

Հոկայդ կղզին ճապոնիայի հյուսիսն է: Այստեղ Սիբիրի նման ցուրտ է: Հոնյու կղզուց Հոկայդ մեկնում էինք նավով: ճապոնացիները հետաքրքիր սովորություն ունեն. նրա նավը մտնելում է նավահանգստին, դիմավորում են փողոցի երակակներով և ուղեկցում են մինչև քաղաք: Սրտաբաց հանդիպում: Երկու համերգի փոխարեն՝ երեքը: Դժբախտաբար, եղանակը չի ուրախացնում, ուժեղ ծյուն է գալիս, և մենք զրկվում ենք գրոսնելու հնարավորությունից: Այդ կղզում շատ ուսուներ կան, նրանք այստեղ վաղուց են բնակություն հաստատել, և պահպանվել են ռուսական բարեբեր:

ճապոնիայում չես հանդիպի արքայազն հազմված երեխայի: Հոկայդում զարմացնում է բազմաթիվ կապիկներով, որոնք ազատ շրջում են փողոցներում:

«Տկիտի պարմության մեջ ոչ ոք չի լսել նման երգչուհու: Հենց սկզբից մենք հասկացանք, որ լսում ենք մի երգչուհու, որը անսահման գեղարվեստական բարձր կուլտուրայի տեր է: Գաղտնիքացնելով լսյն երաժշտական ասպարեզ հասկանում են ինչքան քիչ են այն երգչուհիները, որոնք կարելի է դնել Գոհար Գասպարյանի կողքին...» (Ճապոնական մամուլից):

Իմ կարծիքով, որտեղ էլ որ լինես, որ երկրում էլ ապրես, երգը ամենալավ բարգմանիչն է: Այդպես պատահեց Մեր «Ծիծեռնակի» հետ: Մեծ դաշիժում 13 հազար համդիսատեսի առաջ ես զգացի հազարավոր աչքերի ջերմ փայլը, որոնք ինձ էին ուղղված: Երբ վերջացրեցի երգը, դաշիժում լուրջությամբ տիրեց, և հանկարծ կատարվեց անսպասելի: Դահլիճը ծափահարություններից դողաց: Երեք համերգ Տկիտում, և ամեն անգամ՝ նոր ծրագիր: Ես զգու էի՝ ինչպես համերգից համերգ մեծանում է ջերմությունը իմ և հանդիսատեսի միջև: Ասում են, որ ճապոնացիները զուսպ են ծափահարությունների մեջ: Իսկ ես տեսա հավա-

ռակը: երաժիշտ սիրողները ճապոնիայում շատ պահանջկոտ են և բարձր ճաշակի տեր: Այդ օրերին ինձ խնդրեցին երգչախմբին նվիրել երկու հայկական երգ: Ես տվեցի Կոմիտասի երգերի և «Ծիծեռնակի» նոտաները, իսկ նրանք խոստացան մեր հաջորդ հանդիպմանը անպայման կատարել դրանք:

Ճապոնիան հին ու զարգացած մշակույթի երկիր է: Ամեն քայլափոխին մենք հանդիպում էինք ինքնատիպ ճարտարապետական հուշարձանների, արվեստի գործերի: Ճապոնացիները շատ աշխատասեր են: Օտարերկրացիների վրա խոր տպավորություն են թողնում մեծ քարաքանդերը, խնամված բերքատու դաշտերը: Եվ ամենուրեք մենք համոզվում էինք, որ այս աշխատասեր ժողովուրդը մերժում է պատերազմը: Հիբոսիմայում մենք կանգ առանք այն միակ շենքի մոտ, որը կանգուն էր մնացել: Այդ շինությունը նման էր գանգի, որի դատարկ խոռոչները զգուշացնում են նրանց, ովքեր մտածում են անտմային պատերազմի մասին:

Ճապոնիայի մայրաքաղաքը՝ Տոկիոն, առաջին հայացքից քողմզում է անձանորի տպավորություն, որին շատ դժվար է ճանաչել: Եվ ես ակամա պատկերացրեցի մի աշակերտուհու, որը աշխարհագրության դաս է տվորում, ցուցափայտը ձեռքին կանգնած է քարտեզի մոտ և ասում է: «Տոկիոյում ապրում է 9,5 մլն մարդ»: Եվ հի՞՞նա այս անձանոթ քաղաքում այդ 9,5 մլն-ը հասնեց իմ առաջ հսկա ամբոխի մեջ, փողոցներում, մեքենաներում, բազմաթիվ տներում...

Հանգստի հազվադեպ ժամերին մենք ճանաչում էինք Ճապոնիան: Տոկիոյում մեզ հաջողվեց լինել «Կաբուկի» թատրոնում: Իր բնույթով դա ավելի ժողովրդական թատրոն է, քան «Նո» թատրոնը, որը ծնվել է ավելի շուտ XIV դարում կրոնական ներկայացումներից: Սկզբում գործողությունը կատարվում էր բաց երկնքի տակ: Կաննամի ամուսնով դերասան և բատերազմիչը այդ թատրոնին ավելի գեղարվեստական ու դրամատիկ բնույթ տվեց: Ավելի ուշ ներկայացումները փոխադրվեցին դահլիճի և տեղի էին ունենում տոնական և սովորական օրերին: Դերասանները խաղում էին դիմակներով: «Կաբուկի» թատրոնում դերասանները խաղում էին առանց դիմակների, բայց, ինչպես «Նո» թատրոնում, դերասանները միայն տրամադրիկ էին: Ներկայացումը տևում էր վեց ժամ, զուգորդվում էր ճապոնական դասական երաժշտությամբ: Դերասանների շարժումները խիստ ռիթմիկ, պարային էին, տեքստը արտասանվում էր նույնպես ռիթմիկ, ընդգծված շեշտադրումներով:

Օսակայից ոչ հեռու է գտնվում Տակաբաժուկա փողոցի քաղաքը, որը կոչում են «Թատերական քաղաք»: Եվ թատրոնն է կոչվում «Տակաբաժուկա», ուր խաղում են միայն աղբիկները: Դա սովորական երաժշտական թատրոն է, որի խաղադասի մեջ կան օպերաներ, օրինակ՝

«Կարմեն»: Բայց բասի դերերը կատարում են կոմտրալտոն, իսկ բարիտոնինը՝ ալտերը: Շատ հետաքրքիր է Օսակայի տիկնիկային թատրոնը, որը ստեղծվել է XVII դարում: Գործող անձինք՝ տիկնիկները, մարդու հասակի կեսի չափ են: Դրանց ղեկավարում են 2-3 մարդ սև հագուստով, որոնք չեն փորձում նույնիսկ թացնվել հանդիսատեսից: Երկրորդ քաղաքը մետաղագործության կենտրոն է: Մեծ մասը բանվորներ և ինժեներ-տեխնիկներ են: Բայց հիմնալի հանդիսատես էր երաժշտությունը լավ հասկացող: Ձարմանալի էր, երբ համերգից հետո նրանք շրջապատեցին ինձ և խնդրում էին մակագրություն, ինձ էին մեկնում ոչ թե լուսանկարներ կամ ծրագրեր, այլ իրենց թաշկիակները, անգամ վերնաշապիկները, և մենք էլեկտրոայի հետ շուտով մակագրում էինք «Հավերժ ընկերություն» բառերը:

Մացույամայից մենք հեռացանք փոքր, հյուրընկալ նավով և ճապոնական սովորությամբ բռնել էինք գունավոր թղթե ժապավենի ծայրը, որը ձգվում էր մեզ ճանապարհ դնող բարեկամներից: Այդ ժամանակ ձգված ժապավենը պոկվեց, բայց իմ հիշողության մեջ հավերժ մնացին ջերմ կապը հյուրասեր ճապոնացիների հետ և նրանց նվիրած մի քանի տիկնիկներ՝ ճապոնական կիսոնո հագցրած: Մեկը այսօր գտնվում է Ս. Էջմիածնում, որը ես նվիրել եմ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ին, իսկ երկրորդը մշտապես իմ դաշնամուրի վրա է:

1964 թ. նորից ճապոնիա: Իմ առաջին այցելության ժամանակ, ելույթ ունենալով 1000-հոգանոց երգչախմբի հետ (ես եղում էի Բեթոնվենի 9-րդ սիմֆոնիան), հասկացա, թե ինչ հետաքրքրությամբ են ճապոնացիները վերաբերվում հայկական երաժշտությանը, նրանց նվիրեցի «Ծիծեռնակի» և Կոմիտասի երկու երգի՝ «Գնա-գնա» և «Կուժժ առա, ելա սարը» նոտաները: Այդ ժամանակ իմ ճապոնացի բարեկամները խոստացան նոր հանդիպման ժամանակ ներկայացնել իմ դատիս հայ մեղեդիների իրենց կատարումը: Եվ ասիա նոր հանդիպում, համերգ, որի ժամանակ հազարավոր ճապոնացիներ երգեցին «Ծիծեռնակը»: Դժվար է արտահայտել իմ հուզումը և ուրախությունը, երբ նայեցի բազմաթիվ երջանիկ դեմքերին, որոնք եղում էին «Ծիծեռնակը» և Կոմիտասի երգերը հայերեն: Ես, չթաքցնելով իմ հուզումները, լաց եղա: Որքա՞ն գեղեցիկ, որքա՞ն ծիշտ էին եղում և ուրախակամ հայկական ժողովրդական երգերը՝ խորն ու նրբորեն բափանցելով մեր ազգային մեղեդու մեջ...

Ինձ նորից ավտոմեքենա տրամադրեցին, որ կարողանայի շրջել ամբողջ երկրով մեկ: Եղանակը իհրամայի էր, մեղմ: Ճապոնացիները, ինչպես միշտ, այս անգամ էլ ինձ զարմացրին իրենց հանգստությունը, ուշադրությամբ, նրբանկատությամբ: Եվ ամենից շատ՝ կանայք: Միշտ

համբերատար, պարտաճանաչ, միշտ պատրաստ օգնության: Ապասարկուճը հիանալի էր:

Ճապոնական տները շատ հետաքրքիր են. փոքրիկ այգիներ, գաճաճ ծառեր՝ 10-20 սմ բարձրությամբ, կամուրջներ փոքրիկ գետերի վրա: Ճապոնիայում ծաղիկների պաշտամունք կա: Ծաղիկները այտուեղ շատ-շատ են, տարբեր երանգներով: Իսկ ի՞նչ հիանալի ծաղիկներ են աճեցնում նրանք ծաղկամանների մեջ: Գետերում շատ են փոքրիկ, կարմիր ձկնիկները: Ինձ շատ է դուր գալիս ճապոնացիների վերաբերմունքը երեխաների նկատմամբ. նրանք շատ սիրուն են հագնված, անգամ փոքրիկ աղջիկները կրում են կիսնոն, որը շատ թանկ արժե: Նայելով ճապոնացի երեխային՝ դժվար է հասկանալ՝ նրա ծնողները հարուստ են, թե աղքատ: Բոլորը լավ են հագնված:

Երբ մտնում ես ճապոնական հյուրանոց, քեզ անմիջապես կիսնոն են տալիս: Ինձ ու Նորային կիսնոն նվիրեց մեր իմպրեսարիոն, շատ ճոխ ու սիրուն կիսնոն: Մենք անմիջապես հագանք, և Նորան մնա՞վե՞ր ճապոնեօտ: Քացի դրանից նվիրեցին նաև տաբի: Դա հատուկ գուլպա է՝ մեկ մատով, ճապոնական կոշիկների համար (բարձր և ցածրակրունկ): Փողոցում բոլորը այդ կոշիկներով են շրջում:

Ճապոնիայում գոյություն ունի շատ սիրուն մի սովորություն. հարազատ մարդու մահվան տարելիցին հատուկ պատվանդանի վրա վառում են մոմը և բաց են թողնում գետի վրա՝ մահացածի հոգու փրկության համար:

Մացույամայում մենք նավ նստեցինք և գնացինք Չոկայոդ կղզի: Ճապոնական ծովը շատ հանդարտ է, և միայն այն ժամանակ, երբ նավը մտնում է օվկիանոս, սկսվում է ուժեղ ալեկծությունը: Ես չգիտեի այդ մասին և ֆուտոլսցիկով գնացի դեպի նավագոտի: Անսպասելի իմ թևը բռնեցին ու տարան նավասենյակ՝ զգուշացնելով վտանգի մասին: Այդ օրերի հիշողությունից է ծովային հիվանդությունը նմալի վրա:

Համերգներ Չոկայոդ կղզում: Երկրորդ համերգի ժամանակ դալիսիոնում 4 հազար հանդիսատեսի համար կատարվեց անպասելի: Երգում են և զգում ինչ-որ տիպի հոտ, մնամ է գազի: Գուլիս սկսում է ցավել: Հանկարծ նկատում են գորգի մեջ, ոտքերիս տակ մի փոքր անցք և նեղ խողովակ: Ես ու Նորան շատ վատ էինք զգում: Բեմի տակ զագի բալուն էր դրված: Մեզ ուզում են հիվանդացնոց տանել, բայց մենք հրաժարվում ենք և շարունակում համերգը: Պարզվեց, որ այս դալիսիոնում պիտի ելույթ ունենար ամերիկյան ջազ նվագախումբը: Բայց տոմսերը չէին վաճառվել, բոլորը ընտրել էին դասական երաժշտությունը: Եվ ներգրեց որոշել էին այսպիսի միջոցի դիմել:

Մենք շարունակեցինք համերգը և մեծ հաջողություն ունեցանք: Իսկ այդ ներգրեին մենք այդպես էլ չտեսանք: Չճայած տիպի դեպի՞ն՝ ճապոնական հյուրասիրությունը այդ բոլորից չտուժեց:

Մի համերգի ժամանակ, երբ ես հայկական երգեր էի կատարում, ինձ մոտեցավ մի ճապոնացի և անզլերեն հարցրեց. «Այդ ե՞րբ դուք որոշեցիք մեր ճապոնական մեղեդի եմ երգել, որը իմ ժողովուրդը դատասխանեցի, որ հայկական մեղեդի եմ երգել, որը իմ ժողովուրդը դարձրեց շարունակ երգում է, իսկ մեծն Կոմիտասը դրանք պարզապես նուտագրել է: «Ոչ, ոչ, դա ճապոնական երաժշտություն է».— Իրենց է պնդում ծերունին և սկսում է մի փոքր աղվալալելով երգել: Ես բացատրում եմ, որ հայերը հնդեվրոպացիներ են, պատմում են մեր Չայկի մասին և այլն: «Գուց ասում եք, որ մեր մշակույթը Չոկայատանից է: Գուց այս մեղեդին նույն արմատները ունի»,— ասում է նա և ավելացնում, որ շոտլանդացիները նույն հնդեվրոպական արմատները ունեն, շատ նման սովորություններ, երգեր, մանավանդ՝ եկեղեցական: Այստեղ մենք ծերունու հետ համաձայնություն եկանք, փոխանակեցինք մեր հասցեները և երկար ժամանակ նամակագրական կապ ունեցինք:

Ճապոնացի քննադատները մշում են.

«Գոհար Գասպարյանը կոլորադուրային տիկնիկյան հասցրել է ամենարդիւ ապրիմանի: Երկրորդ այսպիսի կոլորադուրա համաշխարհային փոկալ աղվալալում չկա»:

Վերադառնում ենք Տոկիո: Չյուրանոցներից մեկում մոռանում են կոշիկներս... Տեսնեցիք որ հետո ինձ են հանձնում մի փաթեթ, որի մեջ կոշիկներս էին, դրա վրա՝ այն քաղաքների փոստատների կնիքները, որտեղ ես համերգներ էի ունեցել իմ հյուրախաղերի ընթացքում: Այդ ամենը ճապոնական ճշտապահության և ուշադրության իսկական ապացույցն էր:

Գոհար Գասպարյանի հյուրախաղերի մասին ճապոնական մամուլում շատ մեծ արձագանք է եղել, այդ թվում 1958 թ. հոկտեմբերին Աշխատավորների համաճապոնական երաժշտական ընկերության հատուկ թողարկումը, որն ամբողջովին նվիրված է Գ. Գասպարյանին և հայկական երաժշտությանը, զրկված է երգչուհու համառոտ կենսագրությունը և հյուրախաղերի ծրագիրը: Նմանափայ հրատարակություններ են թողարկվել Գրիոսիմայի պոեմիտուրայի Բանբեր աշխատավորների երաժշտական ընկերության և այլ երաժշտական կազմակերպությունների կողմից:

ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ԱՐԿԵՍԻ ՆՍՈՒՇՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Համալի Հարությունյան
Արվեստագրուհի

Հայաստանի ազգային պատկերասրահը՝ հանրապետության ամենախոշոր գեղարվեստական թանգարանը, իր գործունեությունը սկսել է որպես 1921 թ. հիմնադրված Հայաստանի պետական բանգարանի գեղարվեստական բաժին, որի առաջին խումբը ցուցանուշները մի քանի տասնյակ գեղանկարչական ստեղծագործություններ, ձեռք են բերվել կառավարության կողմից նույն տարի երևանում բացված հայ նկարիչների առաջին ցուցահանդեսից:

Այս դժվարին խնդիրների իրականացմանը մեծապես նպաստեցին կառավարության կողմից կատարվող գնումները՝ 1921 թ. Սոսկվայից՝ Լսոիրոզային Հայաստանի կուլտուրայի տնից փոխանցված հավաքածուն, որի կազմում բացի հայ հեղինակների գործերից ընդգրկված էին նաև և եվրոպացի վարպետների ստեղծագործություններ, պետական բանգարանային ֆոնդերից (Սոսկվա, Լենինգրադ) տարբեր տարիներին արվող հատկացումները, ինչպես նաև հայազգի նկարիչ-քանդակագործների և կոլեկցիոներների շնայլ նվիրաբերումները: 1935 թ. բաժինը, զգալիորեն ընդլայնված ֆոնդերով, վերածվում է Հայաստանի կերպարվեստի ինքնուրույն բանգարանի: 1941 թ. այն վերանվանվում է Հայաստանի պետական պատկերասրահի, իսկ 1991 թվականից կրում է իր ներկայիս՝ Հայաստանի ազգային պատկերասրահ անվանումը:

Այսօր Հայաստանի ազգային պատկերասրահը իր մշտական ցուցադրության բառատուն դափնիծներում ներկայացնում է Հին Եգիպտոսի և Հին Հունաստանի հավաքածուները, Իտալիայի, Հունահայի և Ֆլանդրիայի, Ֆրանսիայի XIV–XX դդ. արվեստը, Անգլիայի, Իսպանիայի, Ավստրիայի, Գերմանիայի և այլ երկրների առանձին հեղինակների գեղանկարները, բանդակը, գրաֆիկան, դեկորատիվ-կիրառական արվեստը: Ուշագրավ է ռուսական արվեստի հարուստ հավաքածուն: Մերձավոր և հեռավոր Արևելքի երկրները՝ Իրան, Հինաստան, Ճապոնիա, ներկայացված են հիմնականում կիրառական արվեստի ցուցանուշներով: Իսկ թանգարանի ամենամեծ բաժինը՝ հայկականը, ներառում է միջնադարյան որմնանկարչության և մանրանկարչության, XVII–XIX դդ. եկեղեցական գեղանկարչության, նոր և նորագույն շրջանների կերպարվեստը և կիրառական արվեստի գրեթե բոլոր ժյուրերը: Թանգարանի ընդհանուր ֆոնդը ընդգրկում է 25000-ից ավելի թանգարանային առարկաներ, որոնք ուսումնասիրվում են գիտական բաժինների կողմից,

ներկայացվում թեմատիկ և մոնոգրաֆիկ ցուցահանդեսների տեսքով, հրապարակվում կատալոգներում ու այլոմներում և մասնակցում միջազգային ցուցահանդեսների:

Պատկերասրահի հավաքածուում իր ուրույն տեղը է զբաղեցնում ճապոնական արվեստը: Այն ներկայացվում է մի խումբ ճեմապակյա և հախճապակյա առարկաներով, փղոսկրյա մանրաքանդակներով, փայտափորագրություններով:

Ճապոնական արվեստի առաջին նմուշը՝ հախճապակյա խոր թաս՝ ֆեստոնավոր եզրերով և երկու թառանկյուն դաշտերի մեջ առնված, բնության ֆոնին պատկերված բազմաֆիգուր կենդանային հորինվածքներով, պատկերասրահի զույգաձևադասում մուտքագրվել է 1922 թ.՝ որպես նվեր քաղաքացի Լիսիցյանից: Երբին կատարումով այս խոր ճապոնիայում և ավելի ուշ Եվրոպայում լայն ճանաչում վայելող Ացունո մահագի XIX դ. վերջի–XX դ. սկզբի ընդողջ արտադրանք է: 1925–30 թթ. Խորիրոզային Միության պետական թանգարանային ֆոնդից (Լենինգրադի բաժանմունք) և Երմիտաժից ստացվել են տասը ճեմապակյա և մեկ հախճապակյա առարկաներ: Ճեմապակյա իրերը՝ սկալետը, սափրվելու թասեր, սկահակներ, պատրաստված են XVIII–XIX դդ. Հի-ձեն մահանգի Արիտայի արվեստանոցներում: Ճեմապակյա արտադրությունն այստեղ 1617 թ. հիմնադրել է կորեացի վարպետ Լի Սան թեյը՝ Արիտայի շրջանում հայտնաբերելով սպիտակ կալի հանքեր: Պատկերասրահի այս խմբի բոլոր առարկաներին, բացառությամբ մեկի, հատուկ է ողջ մակերեսը ծածկող դեկորատիվ նկարաբանության ներթափանցական կորալտի, վերջնապակյա արձանների և ոսկեզօծության զուգորդումներ: Փայրթան ծաղիկները, թռչունները, ծաղկած ճյուղերը, տնակները, սկահակների մեջ տեղադրված ծաղկեփեղերը՝ մեկ ընդհանուր դաշտում և ձևավոր մեծ ու փոքր կարտուշներում, հենչը, հազացած կապույտ, կարմիր, կանաչ գույները, ոսկու փայլն առանձնահատուկ տոնակամություն են հաղորդում առօրյա օգտագործման այս իրերին: Իսկ բացառություն կազմող տանձամե իրանով, երկար վզիկով և ձևավոր բրոնզե խցանով սկահակը միանգամայն այլ գեղարվեստական լուծում ունի: Փայլուն ջնարակով սպիտակ ֆոնին զրնգուն կապույտով ու կարմրով նկարված են ծաղկած ճյուղեր, մանր ծաղիկներ, տերևներ ու թփեր: Եկարազարդուն ազատորեն տարածվում է իրանի ողջ մակերեսով և շատ ներդաշնակ է առարկայի պարզ, շրջափուստ ուրվագծին:

1950 թ. ազգային պատկերասրահում մեծ նվիրատվություն արեց ռուսիմնահայ կոլեկցիոներ Կ. Բարաշյանը: Հավաքածուն ներառում է ռուսիմնացի հայտնի գեղանկարիչների ստեղծագործություններ և տարբեր ժողովուրդների դեկորատիվ-կիրառական արվեստի քաղաքանակ

նմուշներ, այդ թվում նաև ճապոնական: Նվիրած գործերից են XIX դարի վերջի Սացումայի արվեստանոցներից մեկում արտադրված հախճապակյա առագաստանավալը և ճենապակյա ինը իրեր: Դրանցից երեքը՝ նյութի տեքստուրայով, կատարման եղանակով և նկարագրորման քենատիկայով՝ հեծյալ և հետիոտն զինվորների մարտի տեսարաններ, միավորվում են արտադրման մեկ խմբում: Պատկերներից բացի դրանք ձևավորման մեջ օգտագործված է ծեփակերտվածքը, փոքրիկ վիշապները խաղաղ տեղավորվել են սկահակների վզիկներին: Ուշազրավ են երկակի դրձամձև, կորալտե ֆոնին ոսկեզօծ նախշերով անոթը (XVIII դ. վերջ), ենթաքնարակյա երկնագույնով նկարված թռչող կարապներով մեծ սկուտեղը (XVIII դ.) և այլն: Հավաքածուի երկու ֆիգուրներից մեկը պատկերում է Բուդդա Ամիդային՝ ծալապատիկ նստած, ձեռքերի պեղրը աջոճում իրար մոտեցրած, մտասույզ հայեցության մեջ անշարժացած, լիակատար անողորի հոգեվիճակում: Հագուստը նկարագրողված է երկրաչափական և ոճավորված խոշոր ծաղիկներից կազմված գարդանախշերով՝ արժանաներկերի բազմագույն գամայով:

Երկրորդ ֆիգուրը նույնպես ներկայացնում է ծալապատիկ նստած տղամարդու՝ խոժոճված դեմքով, հոնքերը կիսած, աչքերը լայն բացած, աջ ձեռքին՝ փոքրիկ մտրակ (?): Կուրծքը մերկ է, գլխից իջնող և ողջ ֆիգուրը պարուրող զգեստը Բուդդայի հանդերձի նման ձևավորված է զարդանախշերով: Դեմքը և մարմինը զուսմավորված են: Այս աշխատանքը մուսոյ է գործել թանգարան որպես «Տղամարդու ֆիգուր», սակայն կերպարի ընդգծված առանձնահատկությունները, հոգեվիճակի սուր, նույնիսկ գոտոնեակային բնույթը ենթադրում են կոնկրետ պերսոնաժի բացահայտում: Նման մեկնարարում քննարկում են օժտված Սրենչի ժողովուրդների արվեստի պետական թանգարանի (Մոսկվա) բուդդայական վանական Դարունային պատկերող բրոնզե և երկու փայտե (ճեցկե) ստեղծագործությունները: Համաձայն նրա մասին տեղեկված բազմաթիվ լեգենդներից մեկի՝ իմաստուն Բոդայ Դարունան, ցանկանալով լիովին մեղսել իր մարմինը, գրկում է իրեն թմից, բայց և այնպես քնում է: Արթնանալով, ցամառ մեջ նա պոկում է և դեմ նետում թարթիչները: Բուդդան հավաքում է և ցանում դրանք, որոնցից աճում են քունք փախցնող թեյի թփեր: Այս երկու արձանները ձևավորման մեջ ունեն ոճական նմանություն և ամենայն հավանականությամբ արտադրվել են XIX դարում մեզ դեռևս անհայտ (թերևս Սացումա) ճենապակյա արվեստանոցում:

Եվս տասներկու ճենապակյա և հախճապակյա առարկաներ 1977 թ. մուտք են գործել թանգարան որպես կուլեցիոներ Գ. Սողոմոնյանի ղեկավարությամբ կիրառական արվեստի մեծ հավաքածուի մաս կազմող իրեր: Դրանք XIX դարի երկրորդ կեսի Արիտայի և Սացումայի արտադ-

րանքներ են՝ կենցաղային թեմաներով, ծաղիկներով և թռչուններով նկարագրողված գործեր՝ ավետ, թեյի բաժաններ իրենց պակակներով, փոքր սկահակներ, սկուտեղ և գույգ սափորիկներ, որոնք պարտասուված են կապ նահանգի Կուտանի կենտրոնում XIX դարի երկրորդ կեսին: Հինգ հախճապակյա իրեր (XIX դ. Սացումա) գնվել են պատկերասրահի կողմից 1983–1985 թ. մասնավոր անձանցից, և մեկ գույգ դեկորատիվ սկահակներ փոխանցվել են Հայգլխիսամեթից 1987 թ. Հայաստանի մշակույթի նախարարության հրամանով: Չվաճառ իրաններով այդ սկահակների սպիտակ ֆոնին պատկերված են «խոտ» փյուռիկներ, որոնք ազատորեն ճախրում են ծաղկած ջյուղերի և առանձին խոշոր ծաղիկների միջև: Գունային լուծումը՝ կապույտ, կարմիր, ոսկի, նկարագրողման եղանակը, ինչպես նաև բրոնզե շրջանակումը (բռնակներ, հենարան) բնորոշ են XIX դարի եվրոպա արտահանվող Արիտայի արտադրանքին: Թեև պատկերասրահի հավաքածուում ընդգրկված են ուշ շրջանի և սահմանափակ արտադրակները ճենապակյա և հախճապակյա առարկաներ, դրանք որդանքի պատկերացում են տալիս այս երկու ոլորտների ճապոնական վարպետների մտածողության, հնարքների և ճաշակի մասին:

Ճապոնական կիրառական արվեստը թանգարանում ներկայացված է նաև XIX դարի մի շարք փղոսկրյա ստեղծագործություններով, որոնք գտնվում են վերջ հիշատակված ռուսիենահայ կուլեցիոներ Վ. Բալաքայնի ֆոնդում (1950 թ.):

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի ձեռնափայտի գլխազարդը: Դա հանդարտ, հուսու՛ն գծերով կերտված ձեռքի դաստակ է, կիսաբաց ափով, որի մեջ ճկուն մատների միջև տեղավորված է ծովալիսեզետի՝ ամենայն մանրամասների վարպետ մշակումով: Հողվածուսուսու չափերը լայնակի հաված են դաստակի՝ փոքր-ինչ իջնելու ձեռքի վրա, որի միջին հատվածը պարուրված է գործվածքի նրբին ծալքերով: Անշուշտ, ոսկրի գեղարվեստական փորագրման փայլուն նմուշ է այս առարկան, իսկ նկատ ունենալով, որ խեցգեղանի կենդանանկրափ չորրորդ Շչանն է, կարելի է ենթադրել, որ այն կրում է խորհրդանշական իմաստ: Ենթադրվում է նաև, որ ստեղծագործության մտահղացման աղբյուր է հանդիսացել «Գիրք հազար ձեռքերի» ձեռնարկը:

Ճապոնական արվեստի ձևերից մեկն է մանրաքանդակը՝ նեցկեն՝ «նեցկե» տերմինը բուն ճապոնական ծագում ունի (նե – արձատ, գկե – ամրացնել): Նեցկեները կատարել են յուրաքանչյուր կախազարդի դեր: Տղամարդու ավանդական զգեստի՝ կիմոնոյի գոտու վրա թուղակապով պահում էին դրամապանակ, քսակ, ծխանոթ, հովիտար և այլն: Նմանօրինակ կախազարդեր օգտագործվել են այն ժողովուրդների կողմից, ո-

րոնց ազգային զգեստը զուրկ էր գրպաններից և անպայման ունեցել է գոտի (Հեռավոր Հյուսիս, Հունգարիա, Եթովպիա): Սակայն նեցկեի նախատիպը թե՛ կիրառական և թե՛ ձևավորման առումով, հավանաբար, միջնադարյան Չինաստանի Մին դարաշրջանի (1368–1644 թթ.) «չժույցգի» անվանվող առարկաներն են:

Իրենց լակոնիկ և նրբին կատարմամբ՝ նեցկեները դարձան ճապոնիայում արվեստի կատարելագույն նոր ձև, որի ակունքները սերվում են ազգային հաստոցային քանդակից: Նեցկեի զարգացման փաստուրությունը ընդգրկում է մոտ 3 դար՝ համարյա ողջ Տոկուգավա ժամանակաշրջանը (1603–1863 թթ.), իսկ նրա զեղարվեստական ծաղկումը ներառում է XVIII դարի կեսերից մինչև XIX դարի կեսերն ընկած ժամանակաշրջանը:

Նեցկեները պատրաստում էին փայտից, ոսկրից, լաթից, ճենապակուց, մետաղից, զամազան քարերից, ընկույզի կեղևից և այլն: Սակայն տարածված և սիրված նյութը փայտն ու ոսկորն էին, քանզի նրանց քնական հատկություններն ու ֆակտուրայ զեղեցկությունը առավել էին համապատասխանում նեցկեների ստեղծման օրենքներին: Բացի այդ, փայտի որոշ տեսակները՝ սամշիտը, բաց վարդագույն բալենին (սակուրա), կեչին, ինչպես նաև ոսկորը, որպես նյութ, ունեին երկարակյանություն և առողջության բարենադրման խորհրդանշիչ իմաստ: Նեցկեները պետք է թեթև և ամուր լինեին, փոքրաչափ և ողորկ: Անհրաժեշտ էր նաև իրը ստեղծելիս այնպես տեղադրել թուղակապի անցքերը, որ չխախտվեր հորինվածքի ամբողջականությունը: Նեցկեների հիմնական տեսակների մեջ առավել քառանկյան են ձևավորները (կատարորի), որոնց և ճախապատկություն էին տալիս մասշտաբի վարպետները:

Կատարորի տեսակն ընդգրկում է մարդկանց, կենդանիների, թռչունների, ծաղիկների, պտուղների պատկերումներ: ՉՆավոր նեցկեներ ստեղծելիս վարպետ-փորագրիչները պլաստիկայի (պլաստիկա-քանդակագործության մեջ մարմնի, իրի և նրանց մասերի դիմիկ շարժումները հաղորդելու արվեստ) լեզվով արտահայտել են իրենց զգացմունքները, վերաբերմունքը մարդու, բնության հանդեպ: Հայտնի է, որ վարպետները մասնագիտանում էին ըստ որոշակի սյուժեների, հաճախ աշխատում ընտանիքներով և սերնդեսերունդ փոխանցում սովորույթներն ու կատարողական հմտությունները: Եվ միայն մեծ վարպետներն էին, որ անընդադառնալով առասպելական հերոսների, պատմական ու իրենց կողքին ապրող անձնավորություններին, կենցաղային առօրյա պատկերներին՝ ստեղծում էին տարբեր սյուժեներով նեցկեներ:

Նեցկեների ստեղծման առաջատար դպրոցներից էին Ճապոնիայի առավել զարգացած տնտեսական և մշակութային կենտրոնները՝ Էդոն

(այժմ Տոկիո), Օսական, Կիոտոն, որոնք միմյանց վրա փոխներդրվելով հանդերձ առանձնացել են իրենց ավանդույթների ինքնատիպությամբ, յուրօրինակ առանձնահատկություններով, ոճերի բազմազանությամբ: Մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև իրենց որակով և զեղարվեստական արժանիքներով մի շարք զավառական դպրոցներ՝ Նագոյան, Ցուն, Յամադան, Իվամին:

Փղուկայա փորագիր նեցկեները հավաքածուի մեջ ուրբ են և պատկանում են կատարորի տեսակին: Ամմիջական դիտարկումներն արդեն բացահայտում են դրանցից հինգի ոճաբանական նմանությունը: Բոլորն էլ փոքրաչափ են՝ 3,5 սմ բարձրությամբ: Դրանց հատուկ են դեմքի միմիկայի մեկանքանման ընդհանրությունը, կերպարների հուզականությունը, դեկորատիվ միջոցների օգտագործման զսպվածությունը, իսկ հորինվածքների մշակման մեջ որոշիչը պլաստիկական սկզբունքն է: Բոլորն էլ բնութվով կենցաղային են, սակայն յուրաքանչյուր կերպար իր մեջ կրում է բարոյական, փիլիսոփայական, բարենադրական իմաստ, որն, անտարակույս, XVII–XIX դդ. ճապոնիայում տարածված տարբեր կրոնների (բուդդայականություն, կոնֆուցիականություն, դաստիզմ, սինտոիզմ), ինչպես նաև ժողովրդական հավատալիքներից բխող գաղափարների և պատկերացումների արդյունք է:

Նեցկեներից մեկը պատկերում է ծնկաչոք ծերունու՝ աղոթքի պահին: Մեղմ, սառուն շարժումով ընդգծված են նրա իրանը, զգեստի լայն բավվող թևերի մեջ թաքնված ձեռքերը: Պլաստիկ մշակումը լրացված է զգեստի փորագիր, սևացրած եռատերև զարդանախշով, նրբակերտ և սպիտակածոք, մորուքը:

Այս մանրաքանդակը գարնանայի նմանություն ունի XVII դարի քափառաշրջիկ բուդդայական քահանա-քանդակագործ Էնկուի «Միանմունի» փայտե արձանի հետ՝ աղոթքի դիրքում գտնվող, թևերի ծալքերի մեջ թաքնված ձեռքերով հորինվածքի՝ խոնարհության, հնազանդության ըզդիսանդամված մեկնաբանությամբ: Եվ կարևոր է ոչ միայն արտաքին նմանությունը, այլև այն հոգևոր կապը, որը ստեղծվել է ամուր զեղարվեստական ավանդույթների և դրանց ժառանգության շնորհիվ:

Հաջորդ նեցկեի հորինվածքի մտահղացումը ներկայացնում է պատկանելի, տարեց թավամորուց մարդու: Աջ ձեռքում ունի քառակյան փաթեթ, իսկ ձախը խաղաղ դրել է ծնկին: Դեմքի երանելի ժայղը կերպարին հարողորմ է անվորով հոգեվիրակի արտահայտություն:

Մտորումների մեջ կանգ է առել պատանին: Նրա այց ձեռքում քաղված թղթազվան է, ծախվով դեմքի մոտ պահում է տերևածառ հովիար: Նեցկեի դեկորատիվ արտահայտչականությունը շեշտված է հագուստի օժի-

քի ուղղահայաց, թղթագլանի հորիզոնական և հովիարի շեղ փորագրված գրաֆիկական լեզվի շնորհիվ:

Այլ ձեռքին հենված, ծախված թղթագլանը կոճքին սեղմած, գլուխը քեքած՝ նստած է մեկ այլ պատանքի՝ սրածայր գլխարկով: Թվում է, թե նա հարցական հայացքով ունկնդրում է իր գրուցակցին: Քանդակային մշակման է ենթարկված ֆիգուրի ողջ մակերեսը, հատկապես զգեստի խոր ծայքերը: Դեկորատիվ միջամտությունը աննշան է: Հագուստի վրա փորագրված են սև ներկով գունավորված, միմյանցից հեռու ցրված փնջավոր գծանախշեր:

Նման գարդանախշ ունի և հաջորդ նեցկեն, որը պատկերում է ոտքերը լայն դրած, ծանր պարկը ձեռքերի մեջ առած տղամարդու: Հորինվածքը անբողջական է, կառուցվածքը՝ առավելագույնս ընդհանրացված:

Դիմզ նեցկեններից յուրաքանչյուրն ավարտուն մի կերպար է՝ իր ներքին աշխարհով և արտաքին առանձնահատկություններով, իսկ օգտագործված զեղարվեստական միջոցները զուսպ են և արտահայտիչ: Կարելի է համոզվածությամբ ասել, որ դրանք ստեղծվել են մեկ վարպետի ձեռքով: Ի դեպ, նեցկենների հիմնամասերում կան հիերոգլիֆներից կազմված համակցություններ, որոնք, հավանաբար, վարպետի կամ ստեղծման վայրի նշանն են:

Մարդկային ֆիգուրներ են պատկերում նաև հաջորդ երկու նեցկենները, որոնք ոճական միասնությունը և զեղարվեստական լուծումը թույլ են տալիս դիտել դրանք որպես մի հեղինակի ստեղծագործություն: Դրանցից մեկը ծալապատիկ նստած տղամարդ է: Ձեռքերով պահում է հարթ մակերեսին դրված պատաստված պարկ: Ինչպիսին է նեցկեի խորիորդաբանությունը, պարզ չէ: Գուցե պատկերվածը կենցաղային տեսարան է, գուցե զրակած կամ առապելական մոտիվ: Հայտնի է սակայն, որ մի քանի այլ առարկաների հետ մեկտեղ պարկը որոշակի առիթու է ծառայել ճապոնական դիցաբանության երջանկության յոթ աստվածներից երկուսի՝ Դայկուրիի ու Հոտեի և քանու աստված Ֆուտե-նի կերպարների պատկերագրության մեջ:

Կարճատև հանգստի պահին է պատկերված երկրորդ նեցկեն մարմնավորող անձը՝ ծանր պարկը ուսին զցած կիսնոյով տղամարդը: Դեմքի արտահայտությունը, դիրքը արտակարգ խտուն են: Այս գործերում ակնհայտ են փորագրչի փայլուն վարպետությունը, նյութի տիրապետման ազատությունը: Ֆիգուրների հիմնական ծավալները, ածանաթանկատ անցումներն անգամ անթեթ են կատարված՝ մեղմ, կլոր այտեր, բարձր, ուռուցիկ ճակատներ, սափուկ շրջագծված կզակներ: Փղոսկրի բնական գույնը և տեղ-տեղ թեթևակի գունեթանգու մը ստեղծում են գուճաստվերային խաղ, որն ակտիվացնում է ծավալների մոդելավորումը:

Վերջին նեցկեն պատկերում է դևի դիմակով նստած տղամարդու: Մարսափազորու դիմակի գրոտեսկային բնույթը շեշտակի հակադրվում է ձեռքերը ծնկներին դրած, հանգիստ նստած ֆիգուրին: Դեք, որի ծագումը կապված է հանդերձյալ աշխարհի մասին եղած կրոնական պատկերացումների հետ, հաճախ է պատկերվել նեցկեններում: Այն ընկալվել է որպես մահացողի ոգի, որպես չար ուժ կամ չար աստվածություն: Տուկուզավա ժամանակաշրջանում այդ կերպարի պատկերագրությունը եղել է բավականաչափ կայուն. կտոր հասնող մարդանման էակ՝ սրածայր ժանիքներով, մեծ, ակազցներին հասնող բերանով: Մասամբ սևաջրած ստվերագծերով մշակված է երկար, ուսերին թափվող սանրվածքը, կարծրով ներկված է թերանը: Կիսնոյի վրա փորագրված են տոճու ճյուղեր՝ զարդանախշ, որ հատուկ էր ճապոնիայում թափառական դերասանների հագուստին:

Հավաքածուի երկու կապիկներ պատկերող մանրաքանդակն ունի նեցկենների ընդոշ աճք, բայց հորինվածքային լուծումով այն դասվում է օկիմոնու կոչվող փոքրիկ արձանիկների շարքը, որ ծառայում են րնակարանների ինտերյերը զարդարելու:

Բոլորածև պատվանդանից վեր են բարձրանում հնդկեղեգի չորս ճյուղեր: Եկված ճյուղին նստած է մի կապիկ և երկու թաթով պահում է գլխիվայր դիրքով մեկ ուրիշ կապիկ: Սխեմատիկ լուծված ֆիգուրները ինվիզում են հիմնականում դիմահայաց: Առաջին հայացքից այս խումբն ընկալվում է որպես մայր կապիկն և իր ծագուկին պատկերող միանգայման պարզ, բնական տեսարան: Ավելի մանրամասն դիտարկումներ ի հայտ են բերում առանձնահատկություններ, որոնք թույլ են տալիս բացահայտել տեսարանի սյուժետային հիմքը: Գապոնական մի առասպել պատմում է կախարդական ուժով օժտված Սաիյուկի կապիկ մասին, որն ուներ հնդկեղեգի փայտ և կարող էր ցամաքած չափով երկարացնել այն, իսկ վտանգի պահին իր բողի մագրի փնջիցից այնքան կապիկ զույսցնել, որքան մագ կար: Մանրաքանդակի երկու ֆիգուրներն էլ պայմանականորեն են մեկնաբանված, սակայն նստած կապիկ անտոմիան մոտ է բնականին, նրա մարմինը, պղչը մշակված են նրբին զգախաղերով՝ ընդգծելով մագածանկությունը: Երկրորդ գուրկ է այդ անձնից և, ասես, անկեղծան լինի: Գուցե մեր արձանիկի սյուժեն այս առասպելից է սերվում, և նստած կապիկ թաթերում հենց նոր զոյացած կապիկ է:

Փղոսկրա աշխատանքների խմբի վերջին գործը նույնպես օկիմոնու տիպի արձանիկ է: Կլոր պատվանդանին կանգնած ձկնորսը «զուցարդում է» կոճքի մոտ և գլխից վեր պահած ձկները: Նրա ուրբը, դեմքի անկեղծ ժպիտը բացահայտում են բարեհաջող ձկնորսության վախկյն ապրող մարդու տրամադրությունը: Ռեալիստորեն մեկնաբանված

արծանիկը գունեանգված է կարմրով, կապույտով, տեղ-տեղ՝ ոսկով, ինչի շնորհիվ այն ձեռք է բերել կենսալիություն և ամփջականություն:

1994 թ. ամռանը պատկերասրահում տեղի ունեցավ հիշարժան մի իրադարձություն: Ղայաստանում ճապոնական մշակույթի փառատոնի շրջանակներում այստեղ բացվեց «Ուտագավա դպրոցը. Ուկիյո-է» ցուցահանդեսը: Ղայարվեստասերներն հնարավորություն ստացան ծանոթանալու ճապոնական փայտափորագրության ակաճավոր վարպետների արվեստին: Ավելի՛ն՝ ցուցահանդեսի տնօրեն Տոշիրո Յաշիրին «Ուտագավա» ընկերության կողմից Ղայաստանի ազգային պատկերասրահին նվիրեց XIX դ. գունավոր փորագրությունների 127 թերթ, ինչպես նաև ընկերության առաջնորդ Տադասի Գոհնոյի արվեստանոցի երիտասարդ նկարիչների յոթ աշխատանք:

1603—1868 թթ. ժամանակաշրջանում, որը ճապոնիայի նոր մայրաքաղաքի անունով կոչվեց Էդո, Եւրամերձիկն արվեստի և գրականության սրընթաց վերելքով: Գյուղերի կազմալուծումը և քաղաքների բուռն աճը այսամանավորեցին խոշոր սոցիալ-տնտեսական փոփոխություններ, սկսեց ձևավորվել նոր, առևտրական բուրժուազիայի դասը: Գյուղացիների հետ մեկտեղ դեպի աշխարհը ելք ուղղվում սամուրայությունը և այստեղ հաստատվում որպես արհեստավոր, ուսուցիչ, նկարիչ, գիտնական: Արտաքին աշխարհից գրեթե լիակատար մեկուսացման այսամաններում ֆեոդալական արիստոկրատիան վերջին ճիգերն է գործադրում պահպանելու համար իր ավանդական արտոնությունները: Իսկ նոր, տարրադաս հասարակությունը նոր փիլիսոփայական և սոցիալական ուսմունքներ է առաջ քաշում, նոր գաղափարախոսություն առաջադրում գրականությանը, նկարչությանը, բառատոն առավելագույնս դեմոկրատացնում է, գեղագիտական հայացքները արտահայտություն են գտնում ուկիյո-է ուղղության մեջ, հայտնվում են զանազան դպրոցներ-խմբավորումներ, որոնցից մեկն էր Ուտագավա դպրոցը: Ուկիյո-է՝ «առօրյա կյանքի պատկերներ», անվանման մեջ արտացոլված է նրա խորքային էությունը: Այս բառը փոխառված է բուդդայական տերմինաբանությունից, որտեղ օգտագործվել է մարդու անցողիկ կյանքը բնորոշելու համար: Էդո շրջանի պոեզիայի, նկարչության, թատրոնի և հատկապես փայտափորագրության մեջ մարմնավորվեցին այդ ուղղության հատկանշական գծերը: Փողոցի տեսարանները, ժողովրդական տոնակատարությունները, «Կարուկի» ժողովրդական թատրոնի բազմազեղ աշխարհը, դերասանների դիմանկարները, գեղեցկուհիների պատկերները, բճույնը՝ իր բոլոր դրսևորումներով, սահմանեցին փորագրությունների թեմաների շրջանակները:

Փորագրության ստեղծման ընթացքին, բացի նկարչից՝ գծանկարի հեղինակից, մասնակցում էին փորագրիչ և տպագրիչ վարպետները: Փորագրիչը արտաքին կողմով փակցված գծանկարի վրայով կտրում էր սակուրայի տախտակը, յուրաքանչյուր գույնի համար՝ առանձին: Տպագրիչը բրնձե մածուկով խառնված հանքային կամ բուսական ներկով ծածկում էր մակերեսը և ձեռքով տպագրում թերթը: Յուրաքանչյուր գծանկար կարող էր ունենալ «հեղինակային» համարվող մինչև 200 տպվածք: Նախկինում փորագրությունը միատոն էր, երբեմն գունավորվում էր ձեռքով: 1740—ականներին տպագրության մեջ ներմուծվեցին վարդագույն և կանաչ ներկերը, իսկ 60—ական թթ. արդեն տեխնիկայես կատարելագործվում էր բազմազույնը:

Գունավոր փայտափորագրության զարգացման պատմության մեջ անգնահատելի է մեծ նկարիչներ Չարունոբուի, Ուտամարոյի, Չոկուսայի, Այսարակուի դերը: Նրանց ստեղծագործությունը կազմում է համաշխարհային արվեստի ոսկե ֆոնդը: Այս նկարիչները, ինչպես և նրանց աշակերտներն ու հետնորդները զգալի մասը, ստեղծագործաբար վերաիմաստավորելով անցյալի հարուստ ժառանգությունը, արտահայտում էին գեղեցիկի իրենց ըմբռնողությունը և արտացոլում ճապոնական հասարակության դեմոկրատական շերտերի աշխարհայացքը: Այս նկարիչների անունների հետ և կապված էփուրայի՝ ճապոնական համարյա անծանոթ արվեստի հայտնագործումը XIX դ. վերջում: Գետաքըրությունը և խանդավառությունը նրանով չափազանց մեծ էր: Իմպրեսիոնիզմն նկարիչներ Մանե, Դեգան, Ռենուարը, Մոննե և շատ ուրիշներ հավաքում էին ճապոնական ճենապակի, հովիարներ, զգեստներ և, իհարկե, փորագրություններ և ուսումնասիրում դրանց դեկորատիվ հատկությունները, հորինվածքային լուծումները, հիանում վարպետների նրբին մաշակով: Ճապոնիայի և ճապոնական արվեստի ամենազեբմ երկրպագուն էր փրեսմեր Վան Գոգը: Փարիզի մասնագիտացված պատկերասրահներում իր եղբոր՝ Թեոյի օժանդակությամբ նա ձեռք էր բերում փայտափորագրություններ, պատճենում դրանց, առանձին թերթերի պատկերները օգտագործում սեփական կտավներում որպես ֆոն: Նրա փորագրանկարների հավաքածուն կազմում է շուրջ 400 թերթ, որոնց գերակշռող մասը ստեղծված է Ուտագավա դպրոցի վարպետների կողմից: Այն ներկայումս պահպանվում է Ամստերդամում՝ նկարչի թանգարանում:

Վան Գոգի՝ Դոհոյի (այսպես էին կոչում նրան ճապոնացիները) հոգևոր կապը ճապոնիայի հետ առանձնապես ընդգծված էր երևանյան ցուցահանդեսում՝ ընտրությամբ և ամբողջական ներկայացմամբ ինչ այն փորագրությունների, որոնք կազմում են նրա հավաքածուն: Պատական մանրազննությանը ուսումնասիրելով հավաքածուն՝ ցուցահանդես-

սի կազմակերպիչները լրացրել էին նրանում բացակայող եռանկարների բերքերը, այդ կազմով ներկայացրել հայ արվեստասերներին: Բացի այդ, ցուցահանդեսի առանձնահատկությունն այն էր, որ XIX դարի փորագրանկարները ուղեկցված էին մեր ժամանակակից Տաղասի Գոհնոյի յուղաներկ կտավներով, որոնցից առաջին խումբը ընդգրկում էր վաճառիչի հինգնադիմանկարների մտիվներով արված, ինչպես նաև Թեոյիև և նրա կնոջը՝ Երեխայի հետ պատկերող դիմանկարները: Դրանց ձևը նկարիչը փոխառել է ուկրիտ–էփրագրություններում տարածված, ձվաձև հայելու մեջ արտացոլվող դերասանի դիմանկարի՝ կյոժոն (դիմանկարները հայելու մեջ) տիպից, մասնավորապես Ուտագավա Տոյուկուհի III–ի «Այծմեռության հայելի» շարքի բերքերից:

Տաղասի Գոհնոյի կտավների երկրորդ խումբը վերաբարտարում է Տոյուկուհի III–ի գեմձիէ մի շարք եռանկարների հորինվածքներ, որոնցում գործող պերսոնաժներին ընկերակցում են Զոհիհոն և նրա մտերիմները: Ֆուրուսատու թագավորության ֆանտաստիկ աշխարհում եվրոպացի բարեկամներին հյուրընկալել է Վեհաշուբ Գեմձի արքայազմը: Նրանք նազակներով զբոսնում են պարտեզի լճակում, բաց ծով դուրս գալիս, ավարի խեցիներ հավաքող կին սուգակներին հետևում, մկազում, ճապոնական պարեր յուրացնում, գեղեցկատես կանանց հետ զվարճանում...

Այսպես է Գոհնոն փորձում իրականացնել վաճառիչի «ճապոնիան տեսնելու բաղձալի երազանքը և վաճառելիքային ստեղծված պատկերների միջոցով իրական կամուրջ գցել ճապոնիայի և Արևմուտքի մշակույթների միջև:

Չայաստանի ազգային պատկերասրահին նվիրաբերած զունավոր փայտափորագրությունների թվում տեղ են գտել XIX դ. ուկրիտ–էփրագրության ի վարպետներից մեկի՝ Ուտագավա Կուճիսադայի (1786–1864) 91 աշխատանքներ: Դառնալով Ուտագավա դպրոցի պաշտոնական առաջնորդը՝ նկարիչը ընդունել է Ուտագավա Տոյուկուհի III առնուճը: Նրա շնորհիվ դպրոցը մեծ հեղինակություն է վայելել: Պատկերասրահում պահպանվող նրա ստեղծագործությունները պատկանում են 1830–1862 թթ. կատարված «Տոկայոյի 53 կայարաններ», «36 հայտնի գեյշաների հավաքածու», «Ներասաններ» շարքերին, որոնք բացահայտում են նրա բացառիկ վարպետությունը, գեղարվեստական հնարքների հարստությունը: «Վեհաշուբ Գեմձի արքայազմի զվարճությունները տաք արդյունքներում», «Էդոյի Գեմձիի ժամանցը վաղ աշնան», «Էդոյի Գեմձին գնալ վում է առագառ ժողովներով» և մնան այլ անվանումներով նրա եռանկարները պատկերագրողում են Ռյուտեյա Տաճեխիկոյի (1783–1842)՝ 1829–1842 թթ. սուպերված հանրահայտ «Կեղծ

Մուրասակին և գյուղական Գեմձին» վեպը, որտեղ օգտագործված են «Պատում վեհաշուբ արքայազմ Գեմձի արքայազմի մասին» IX դարական լեզվի պալատական տիկին Մուրասակի Սիկիրուի դասական վեպի մոտիվները և կերպարները: Այս նկարագրողունների հիման վրա նկարիչը փորագրության նոր ժանր է հիմնել. այն կոչվում է գեմձիէ (կայսերական արքունական տեսարանների պատկերներ), և այս ժանրում նա ստեղծել է հազարից ավելի փորագրություններ:

Գեմձիէ, մայալ (զինվորների և ճակատամարտերի պատկերներ), բիծիեգա (բարձրաձև գեղեցկուհիների պատկերներ), յակուսալ (թատերական պատկերներ), զիգա (ժողովանկարներ) ժանրերում են աշխատել Տոյուկուհի III–ի ժամանակակիցները և նրա աշակերտները, որոնք փայտափորագրություններն ընդգրկված են պատկերասրահի հավաքածուում: Դրանք են՝ Գոտոտեի Կուճիսադան (կյանքի տարեկանը անհայտ են), Ուտագավա Կուճիսադան (1797–1861), Ուտագավա Կուճիսադա II–ը (1832–1880), Ուտագավա Կուճիսակին, Ուտագավա Մադաֆուսուն, Ուտագավա Տոսիոիկան (բուրի կյանքի տարեկանը անհայտ են), Ուտագավա Կուճիոիկուն (1835–1900):

Ուկրիտ–էփրագրության այս վարպետները, յուրացնալորդ յուրվի, իրենց ստեղծագործության մեջ վերադարձրել են մարդու առօրյան, սովորույթներն ու ծիսակատարությունները, բացահայտել գրական և ժողովրդական բանահյուսության կերպարները, նորովի մեկնաբանել բնօրյունը՝ ներթափանցելով ժողովրդի գեղագիտական հայացքների աշխարհը:

Փայտափորագրանկարների այս հավաքածուն պատկերասրահին է նվիրաբերվել ճապոններով կազմված ցանկով: Աշխատանքները որպես թանգարանային առարկաներ հաշվառելու և անձնագրավորելու համար հրավիրվել է Երևանի հունանիտար ինստիտուտի ճապոնբերնի բաժնի շրջանավարտ Դասմիկ Մուրայանը, որի օգնությամբ ընթերցվել են բերքերի գրությունները և մակագրությունները, պարզաբանվել դրանց հեղինակները, անվանումները, կատարման տարեթվերը: Գիտականորեն դասակարգված հավաքածուն առաջիկայում նվիրատվության տասնամյակի կապակցությամբ ժամանակավոր ցուցահանդեսով և կատարվող կներկայացվի հայ հանրությանը և Գայաստանի հյուրերին: Ցուցահանդեսն անկասկած կարևոր նշանակություն կունենա ճապոնական արվեստի, ժողովրդի բարքերը, կենսակարգը, բազմաարյան ավանդույթները, գեղագիտությունը ճանաչելու հարցում, հատկապես որ այն համալրված կլինի թանգարանի ճապոնական արվեստի հավաքածուի վերջ հիշատակված ճեմապակա, հախճապակա, փղուկրյա ստեղծագործություններով:

«ՆՈ» ԹԱՏՐՈՆԻ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱՆ ԴՅՈՒ ԹԱՏԵՐԱԳԵՆԻ ՄԵԿԵԼԱՐԱՆՄԱՐԲ

Ալլա Գամիդիլա
Արվեստագիտության քննաձեռն

Ռուսական քնարական դրաման՝ յոկյոկուն, որ բարգձմանարար «երգեցողություն» և մեղեդի է՝ նշանակում, ճապոնական ավանդական թատրոնի ամենաիքննատիպ երևույթներից մեկն է: «Նո» թատրոնի ներսում XIV–XVI դարերում կազմավորվելով իբրև գեղարվեստական ֆեոդոն՝ ճապոնական դրամատիկական այս առաջին ժանրը չէր կարող խուսափել որոշակի ազդեցություններից ու շերտաբաղադրվածությունից: Յոկյոկուն բավականին բարդ սիմբոլիկ (չտարբերակված) մի համակիր է, որն իր մեջ պաշտամունքային ու աշխարհիկ գրականության բազմաթիվ ուղղություններ է ներառել: Քնարական դրամայի հեղինակները, դրամատիկական որևէ ավանդույթ չունենալով, դասական գրականությանը սահմանակից ոլորտներ ներթափանցելով էին ընդլայնում իրենց ստեղծագործությունների սահմանները: Այսպես՝ մեկ անգամ չէ, որ ուսումնասիրողները նշել են, որ ճապոնական ավանդական քնարերգությունը, մասնավորապես թանկայի ժանրով ստեղծված հայտնի բանաստեղծությունները, կարևոր դեր են խաղացել յոկյոկուի հիմնական ոճական առանձնահատկությունների ձևավորման մեջ: Ինչպես նկատել է ռուս արևելագետ և, Կոմրադը, «ճապոնական գիտության մեջ վաղուց դիտված է, որ յոկյոկուի ողջ գեղագիտությունը, այսինքն՝ այդ ժանրի ոճական հիմնական սկզբունքների տեսության ակունքը, ամենից առաջ բաշտածոթ աղոթուրը պոեզիան է: Պոեզիայի գեղագիտությունն էլ հենց ընդհանուր առմամբ կանխորոշել է ճապոնական առաջին այս դրամայի ողջ գեղագիտությունը»³⁰:

Աշխարհի հանդեպ անձնական վերաբերմունքով ներթափանցված գեղարվեստական կերպար ստեղծելիս յոկյոկուի համար պարտադիր պայման է դառնում զգացմունքային նախասկզբի գերակշռությունը: Պատկան պոեզիայի ու դրամայի փոխներթափանցվածությունն այնքան է ակնհայտ, որ XX դարի ողջ ընթացքում Արևմուտքում չէին դադարում վեճերն այն մասին, թե որ ժանրին ավելի ճիշտ կլիներ դասել «յոկյոկուն»՝ դրամայի, թե՛ պոեզիայի: Արժե՝ արդյոք անտեսել այն փաստը, որ ճապոնական քնարական դրաման ոչ թե ընթերցանության համար է

նախատեսված եղել, այլ «Նո» թատրոնի բեմում ներկայացվելու համար: Շատ բան է այս դրամայում «Նո» թատրոնի հիմնական կամուրջական սկզբունքներով պայմանավորված, որոնց համաձայն՝ դրամատիկական արվեստն անբաժան է երգարվեստից ու պարարվեստից, քանակաբար երբեք գործողության որոշակի վայր չի վերստեղծում, իսկ զգեստը, դիմաներկը կամ դիմակը ամենից առաջ հերոսի ներքին վիճակն արտահայտելու են կոչված: Գրական ու թատրոնական ոճաբաններն այս դեպքում իբրև անքակտելի մի ամբողջություն են ներկայանում: Պատահական չէ, որ «Նո» թատրոնում որպես բառերագիր մշտապես հանդես են եկել դերասանները, որոնց պարտականությունն էր մեջ մտնում էր ոչ միայն տեքստի ստեղծումը, այլև երաժշտության հորինումն ու բեմական շարժումների մշակումը: Յուրաքանչյուր թատերագիրի համար կերպարի հիմնական ուրվագիծն անքակտելիորեն կապված էր այդ թատրոնի գեղագիտական երկու հասկացությունների հետ՝ «մոտման» (նմանակում իրերին) և «յուզեն» (թացնված գեղեցկություն), որոնք իբրև հոգևորի ու տեխնիկայի կատարելության դիալեկտիկական մի միասնություն էին ընկալված:

«Նո» թատրոնի բեմում հավերժականի ու վերժամանակայինի իդեալներ ներկայացնող թատերագիրներից երբեք չէին հետաքրքրում մարդկային կյանքի առանձին կողմերը: Այուժներում ու գործող անձերի քննադատություններում կերպավորվում էր ողջ տիեզերքը: Աճեադրահարելի ֆիզիոլոգիայի ներկայացման առավել խորունկ իմաստավորման ձգտելով և պոեզիայի կյանքի իմաստի բանձն ձևի տառապանքի անխուսափելիության ու դրանից ազատվելու ուղիների վերաբերյալ բուդդայականության հիմնական դրույթները պարունակող աշխարհընկալումը:

Այսպես՝ «Նո» թատրոնի հիմնադիր Կանյամին «Էզուժի» թատերգության մեջ ուրախ, անհոգ քեթևաբարո կնոջ օրինակով հաստատում է, որ ցանկացած մարդ, իր հոգին ունայն մտքերից ու ցանկություններից ազատաբերելով, բացարձակ հանգստության, տրանսցենդենտալ բարբալեստի՝ «ճիվվանայի» կարող է հասնել և Բոդիիսատվայի՝ իր արժանիքներով ու ձգտումներով հենց իրեն՝ Բուդդային մոտեցող իդեալականակի վերածվել: Իսկ Չենտիկուի «Բասյու» դրամայում հեղինակը ցույց է տալիս, որ ոչ միայն մարդը, այլև սովորական ծառը կարող է հոգևոր պայծառացման հասնել: Բուդդայական ուսմունքի որոշ դրույթների վրա հիմնվելով՝ ըստ որոնց՝ կենդանի էակները վերամարմնավորվում են վերածնունդների անվերջացալի շղթայում, հեղինակը հետևյալ կերպարաափոխությունն է ներկայացնում. բանանի ծառի ոգին, ճգնակալ հոգևորականի ներշնչված աղոթքների ակամա վկան ու ունկնդիրը

30 Н. Конрад. Запад и Восток. М., 1972, с. 328:

դառնալով, Բուդդայի սրբազան խոսքերով է տոգորվում և կնոջ փոխարկվելով՝ փորձում բուրբին պատնել իր հոգին համակած զգացումների մասին:

Սուս ժամանակավոր հանգրվան է երկրային կյանքը ճապոնական քնարական դրամայի հերոսների համար, և ամեն ինչ անցողիկ է այս անցավոր աշխարհում: Չարձանալի մեղեդային չափածո մենախոսություններում նրանք մեղմ թախտով ողջ գոյի անցողիկության ու պատրանքայնության մասին են խոսում.

*«Կյանքի հոսանքն է մեզ տվողարար տրամում,
չինք նկարում անգամ, որ երազ է միայն աշխարհը այս,
և, հիրավի, րիտոր է ճակատագիրը մեզ վիճակված»³¹.*
(Կաննամի «Էզուժի», քարզմ. Ն. Հարությունյանի)

*«Իրքը, այս աշխարհում պայտաբեր է ամեն բան:
Որպես մի կարճ երազ անցնում է կյանքը»³².*
(Չանի «Կիոցունե», քարզմ. Ն. Հարությունյանի)

*«Օ, ես վաղուց գիտեմ, որ խախուր է այնպես
մեզ վիճակվածը»³³.*
(Ուպո, քարզմ. Ն. Հարությունյանի)

«Նո» թատրոնի թատերագիրների համար ոչ այնքան արտաքին աշխարհը ներկայացնելն էր կարևոր, որքան այն բացատրել փորձելը: Ակնհայտ է, որ նման աշխարհընկալումը, երբ ողջ տիեզերքին էր դիմում հեղինակը և բանաստեղծական արտահայտչամիջոցներով աշխարհաստեղծման երկրորդն էր փորձում բացատրել, համապատասխանաբար պիտի բեկվեր դրամայի բոլոր էստադրերում:

Եթե, օրինակ, կոնֆլիկտը դիտարկենք իբրև բնավորությունների, հակադիր հայացքների ու շահերի բախում, ապա վստահորեն կարելի է ասել, որ կոնֆլիկտ՝ որպես այդպիսին, ճապոնական քնարական դրամայում գոյություն չունի: Բայց ավելի ճիշտ կլիներ ասել, որ սովյալ դեպքում միանգամայն այլ կարգի կոնֆլիկտի հետ գործ ունենք: «Դասական ճո դրաման չունի կոնֆլիկտ՝ որպես երկու կողմերի բացահայտ հակամարտություն: Նրանում չկա այնպիսի ուժգնության կոնֆլիկտ, ո-

31 Екеку – классическая японская драма, М., 1979, с. 165.

32 Սույն տեղում, էջ 126:

33 Սույն տեղում, էջ 233:

րը... թե՛ իր անձնական ճակատագրի, թե՛ բազմաթիվ մարդկանց կամ հարյուրների ճակատագրի հանդեպ անշահալի որոշումներ կայացնելու անհրաժեշտության առջև դնել հերոսին: Բայց նրանում անպայմանորեն կա դրամատիկական լարվածության այն նվազագույնը, որ րույլ է տալիս խաղարկել այն բեմում: Կոնֆլիկտը՝ իբրև ներքին դրամատիկոմի ստեղծություն, իբրև տրված կյանքային իրադրության պարունդ հերոսի կողմից, այս ամենը, այնուամենայնիվ, առկա են նրանում»³⁴:

Ճապոնական քնարական դրամայի պոետիկայի մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ նրանում բացակայում է բեմական գործողությունը՝ այս հասկացության դասական իմաստով: Բեմում ներկայացվում է միայն երկու գլխավոր կերպարների՝ սիտեի և վակիի հանդիպումը: Իսկ հիմնական իրադարձությունները, որոնք, որպես կանոն, գլխավոր հերոսի անցյալին են վերաբերում, ոչ թե խաղարկվում են բեմում, այլ ներկայացվում են խորունկ բանաստեղծականությամբ տոգորված երկխոսություններում ու մենախոսություններում:

Այսպիսով՝ խոսքը գերակա է գործողության նկատմամբ: Գործողության ստատիկությունը կամխորշվում էր «Նո» թատրոնի ողջ գեղագիտությամբ, որով մարմնավորվում էին հավերժականի ու վերժամանակայինի իդեալները, «քանզի ստատիկությունը նույնպես Կեիի կամխազգացումն է ու կամխանշանը: Գործողությունը միշտ կոնկրետ է և այդպահային: Այն կտրված չէ հողից: Այն մշտապես լրիվ է ու ավարտուն: Ասկայն ստատիկությունն ինքը ոչ լրիվություն ու ոչ ավարտունություն է: Ուստիև՝ ձգտում դեպի անդրաշխարհ»³⁵:

Նախապես մշակված սիեմայի համաձայն՝ յուրաքանչյուրն ունի վարքի իր տրվածքը, որ մի ուղղությամբ է միայն զարգանում: Յուրաքանչյուրը իր որոշակի գործանությունն է կատարում: Վակիին, օրինակ, որ թարգմանվում է որպես «կողբի», միշտ կողքից դիտողի դերում է: Բեմում իր առաջին մուտքի ժամանակ նա պարտավոր է ներկայացնել հիմնական իրադարձությունների նախապատմությունը, իսկ գլխավոր հերոսի հետ գրուցելիս կարենությունը վերաբերվել նրան վիճակված ստառպանքների:

Չեղունները (որոնց թիվը ստանձնվում է 3–5—ի միջև) միմյանց հետ քիչ են համագործակցում: Նրանցից ոչ մեկը չի փորձում որևէ բան գոհաբերել մյուսի համար կամ պաշտպանել որևէ մեկին: Ավելի հաճախ բոլոր հերոսները օտարված են իրարից:

Թատերագիրը բեմ է հանում բոլորի վրա գերակայող միայն մեկ հերոսի (սիտե), որին էլ հենց ենթարկված է թատերագույնային ողջ գործողու-

34 Н. Анарина. Японский театр Но, М., 1984, с. 80.

35 Т. Юркова. На подмостках Японии. "Современная драматургия", 1990, № 3, с. 179.

թյունը: Սհա ինչու նրա անունը քարգանձվում է իբրև «գործող»: Գլխավոր հերոսը մշտապես առասպելական անձ է՝ գրավոր ու բանավոր հնագույն ավանդություններից, յուրաքանչյուր ճապոնացու քաջածամոր: Միթոսային ֆաբուլան այն կազմակերպող ու ամրապնդող կառուցվածքը հանդիսացավ, որը մեծապես որոշեց գլխավոր հերոսի իքեմատիպ մտադրությունը: Գլխավոր հերոսը կոչված էր հանդիսատեսին հասցնելու հեղինակի հիմնական փիլիսոփայական աշխարհայացքը: Իր՝ հեղինակի համար առաջնայինը ոչ թե իրական կերպարը, այլ ներկայացվող օբյեկտի ներքին էությունը ցուցանելն էր: Բնմից քարոզվող հիմնական գաղափարն այնպիսի ինքնաբավ բնույթ էր կրում, որ կերպարն ինքը հաճախ իբրև յուրահատուկ նշան, խորհրդանիշ էր ընկալվում: Այսպիսով՝ հերոսի նշանային բնույթը շատ ավելի մեծ նշանակություն ուներ, քան ինքնին հերոսը: Սհա ինչու շատ թատերգություններում գլխավոր հերոսը երկու բնությամբ է հանդես գալիս՝ սկզբում՝ իբրև սովորական մտիկանացու, իսկ թատերգության երկրորդ մասում ազատվում է մարմնական թաղանթից և հայտնվում իբրև ամնարմին ոգի:

Գլխավոր հերոսի քնավորության կարևորագույն որակներից մեկը ինքնահայեցողության հակումն է: Բոլոր կողմերից իրեն պարփակող առարկության անասհման տարածություններում մոլորված հերոսն ամբողջովին ներփակված է իր մեջ, իր ներաշխարհում: Գլխավոր հերոսի ներանձնային աշխարհը քաջարժականացվում է, և նրա համար չկա ոչինչ ավելի կարևոր, քան սեփական զգացողություններն ու ապրումները: «Զգացմունքների երվմաներանգումներով է ապրում հերոսը... Մա չի ջանում կամքի միջամտությամբ կարգավորել դրանք: Նա տպավորապաշտ է... քաջառապես տրամադրությանը է ապրում, տրամադրությունների այդ հորդումն էլ հենց միայն գնահատում է նա, իրժևում է դրանցով և բանաստեղծական ընտիր ձևի մեջ կերպավորում դրանք: Միմիայն իրենով է նա զբաղված, և իր մեջ ավելի կարևոր որևէ բան չկա նրա համար, քան այդ հպանցիկ տրամադրությունները»³⁵:

Չերոսի համար, որի գոյությունն անբաժանելի է տիեզերական ցիկլերի անվերջ շրջապտույտից, անձնական ընտրության խնդիր գոյություն չունի: Չուսահատության պոթելումները, խելահեղ արարքները, հոգեկան բեկումները, տիեզերական բնույթ ընդունելով, երբեք իրեն չուզապատող աշխարհի հետ հակադրության զգացողություն չեն ծնում: Սեփական դատապարտվածությունը գիտակցելով՝ նա չի փորձում փոխել իրերի բնականոն ընթացքը, այլ ընդունում է աշխարհն այնպիսին, ինչպիսին այն կա: Տառապանքն ու կորուստները նրան ներկայանում

են որպես մեկ օղակը այն անվերջանալի շղթայի, որն իր ամբողջության մեջ տիեզերական գոյի էությունն է կազմում:

Ճապոնական քնարական դրամայի հերոսին հատուկ է դեպի իր անցյալը անընդհատ վերադարձը: Անցյալը նրա համար միայն հուշերը չեն, այն բանի կարտոզ, ինչն արդեն անցել է ու էլ երբեք չի վերադառնա: Նրա համար գոյություն չունի այնպիսի մի բան, ինչպիսին «եղել է» հասկացությունն է, քանզի անցյալը նրա ներկայի անքակտելի մասն է: Ներքին հայացքով ընդգրկելով անցյալը՝ նա փորձում է բացատրել իր ներկան, գուշակել ապագան, իսկ ժամանակների այդ անընդհատ կապի միջով՝ ճանաչել ինքն իրեն. ով է ինքը, ինչպիսին է այս աշխարհ եկել և ինչպիսին է նրանից գնալու:

Չերոսներից յուրաքանչյուրը յուրահատուկ ճամփորդության է ելնում ժամանակի գետով, բայց այս ճամփորդությունը ոչ թե հոսանքն է ի վար է կատարվում, այլ հոսանքն է ի վեր՝ դեպի ակունքները: Ժամանակի գետով ընթանալիս նա նորից ու նորից հանդգնում է, որ ժամանակի անկասկածելի հոսանքն իր հետ տանում է ամեն բան՝ թե՛ ցանկությունները, թե՛ հույսերը, թե՛ կապվածությունները: Մարդու գոյության պատրանքայնության մասին իր խորհրդածությունը համոզում է նրան, որ մարդուն տրված չէ, այդ կապանքներից ազատվելով, փոխել իրերի բնականոն ընթացքը.

«Տխուր այս աշխարհում

Լոկ հավերժական պրոյուր է ամեն բան:

Կյանքի պրոյուրը՝ ինչպես պրոյուրը անիվի...

Եվ տրված չէ, անշուշտ.

շրջանն այդ մեզ զանցիլ»³⁷:

(«Արի-նո ու», քարգձև Ն. Հարությունյանի)

Ճապոնական քնարական դրամայում հերոսը երկար ճանապարհ փնտի անցնել, մինչև որ մարդկային գոյության իսկական իմաստն ընթաներ: Պատահական չէ, որ թատերգություններից շատերում կերպարներից մեկը որպես աստանդական է հանդես գալիս.

«Թող անչին ու բանի գիշերն իմ դիմ հանի,

յրեղադարափը աղմկի աղարթի շուրջն աշնան,

րող որ չլան ներսակն է ճանապարհի հազել, գնում եմ ես»³⁸:

(Կաննամի «Ստորա Կոնամի», քարգձև Ն. Հարությունյանի)

37 Есеку..., с. 244.

38 Լոկյու նեղում, էջ 200:

«*Ես քահանա եմ, հավերժական քափառումներն են
ճակատագիրը ինձ*»³⁹:

(«Ռուտ», քարզմ՝ Ն. Հարությունյանի)

Հավերժական քափառականի այս կերպարը, որի համար կյանքի ճանապարհը մի ճանապարհ է, որ դեպի հուսահատություն է տանում, առանձնահատուկ փիլիսոփայական հնչողություն է ձեռք բերում: Այդ ճանապարհին հերոսին վիճակված էին լույ կորուստներ ու քաժանուցներ: Այդ ճանապարհին է հենց նրա առջև փռվում անափ օվկիանոս տառապանքի: Այդ ճանապարհին միայն, խարեական պատրանքներից ազատվելով, նա հասու է դառնում ճշմարտության վեհությանը:

Ճապոնական քնարական դրամայի հերոսի ինքնագիտակցության առանձնահատկությունն այն է, որ նա չի փորձում տարանջատել իրեն շրջապատող աշխարհից, որը յուրաքանչյուր հեղինակ ներկայացնում էր որպես խստագույն մի համակարգ, ուր ամեն ինչ տեղի է ունենում ուրուշակի օրենքների համաձայն: Աշխարհի կարգը միշտ նույնն է մնացել, և նրանում տեղի ունեցող բոլոր երևույթները փոխկապակցված են եղել միմյանց հետ, փոխադարձաբար պայմանավորել են իրար և կրկնվել են անփոփոխ հերթագայությամբ: Այստեղից էլ բխում էր յուրաքանչյուր տարրի առնչակցությունը մյուս բոլոր տարրերի և ողջ աշխարհի հետ: Մարդն արարչության անբակտելի մասն էր կազմում, և նրա ներքին ապրումներն անբաժանելի էին աշխարհից՝ ամբողջությամբ մեջ առնված:

Իբրև հիքս ընդունելով ծաղկելու ու թառամելու՝ բնության հավերժ կրկնվող ցիկլները, որ ոչ սկիզբ ունեն, ոչ վերջ, հեղինակներն ընդգծում էին, որ աշխարհում ամեն ինչ՝ թե՛ մարդը, թե՛ բնությունը, միևնույն օրենքներին են ենթակա:

Բոլոր թատերգությունների գործողությունները ծավալվում են բաց երկնքի տակ՝ երանգներով, հնչյուններով ու րույներով հագեցած որոշակի բնապատկերի ֆոնի վրա:

Բնության տիրույթը հերոսի հորպազատ տարերքն է, այն սնուն է նրա գիտակցությունն ու երևակայությունը: Այն նրա կյանքի ուղու անբաժան մասն է, քանզի հենց բնության պատկերներն են իրենց մեջ պահպանում գոյի գաղտնիքները:

«*Չգացումներ չունեն ոչ՝ խորը, ոչ՝ ծառերը,
բայց քարքված է նրանց մեջ էությունն այն իսկական,
որ աչքով չես տեսնի*»⁴⁰:

(«Քալայո», քարզմ՝ Ն. Հարությունյանի)

Հերոսն անհարթահարելի պահանջ է զգում բնության տարերքների հետ շփվելու: Անորոշ ու անբացատրելի զգացումներ են առաջանում նրա հոգում, երբ անշտապ հայեցողությամբ նրան հաջողվում է ակնառու կերպով գիտակցել ու զգալ բնության ու նրա անփոփոխ ու հավերժական օրենքների ներդաշնակությունը: Բնության ամեն մի երևույթ նրա կողմից իրև մի հայելի է ընկալվում, որում արտացոլվում է ողջ տիեզերքը:

Բնության ու մարդու գլխավոր հատկանիշը փոփոխականությունն է: Ամեն գոյություն անցողիկ է և ենթակա է փոփոխման: Բնությունը հերոսին հիշեցնում է երկրային գոյության անցողիկության ու հարաբերականության մասին: Աշխարհում ամեն ինչ՝ թե՛ թափվող ծյունը, թե՛ ծովի ալիքը՝ ափի մոտ ձերմակող, թե՛ աշնանային ցուրտ անձրևը, թե՛ հավերժի պես անհուն աստղալից երկինքը, այս ամենն ահա ներկայանում է անհուսալի փխրուն ու անցողիկ: Հերոսը սրա մեջ փորձում է գտնել գոյի ամբողջական իմաստը, այս ամենը նրան վստահություն է ներշնչում, որ նա ինքը ողջ տիեզերքի անբաժան մի մասնիկն է: Մարդու և բնության զարմանալի փոխներթափանցվածության վկայությունն են հետևյալ տողերը.

«*Փոփոխական է քալայոը մեզ վիճակված ու այլ չէ,
քան փրփուրինն ու տրեկինը քանանի:
Եվ իսկամիտ չէ նա, ով չի տեսնում,*

որ հրազ են այսօր այն ծաղիկները երկկվա...»⁴¹:

(«Անի-ն ուն», քարզմ՝ Ն. Հարությունյանի)

Ճապոնական քնարական դրամայում նկարագրվող բնության բոլոր երևույթները հերոսի հոգեկան ապրումներին համապատասխանող իրենց կայուն բնութագրումներն ունենին: Իր կյանքի ամենաիսկալի պահերը հերոսն ապրում է զարմանային փթթումի շրջանում: Կորուստներն ու հիասթափությունները աշնան մուսլ բնապատկերի ֆոնին են ներկա-

յացվում: Անհայտ հեղինակն «Նոնոմիա» թատերգության մեջ չքնաղ զարմանը արքայազն Գեմծին հանդիպում ու սիրում է հերոսուհուն: Կորցնելով արքայազնի սերը՝ մահացած հերոսուհու հոգին ամեն տարի մտայլ ու թախծոտ աշնանային այդ երեկո լքված տաճար է վերադառնում: Յուրաքանչյուր այցելությունը հերոսուհուն ստիպում է վերհիշել սիրո այն հեռավոր տարիները, վերապրել իր երիտասարդությունը, որ լեցուն է եղել բուռն զգացումներով: Կիսաքանդ ու լքված տաճարը խորհել է տալիս ողջ գոյություն ունեցողի անցողիկության մասին.

*«Հինս արդեն ցնդել է ամեն ինչ, հրոզ է այս աշխարհը:
Անս մեռնում է և Կաճարը աշնան լյուսի մեջ,
Ճարուներ են երգում դեռ ճյուղերին ստնո...
Ո՞րն սպասեն սակայն,
Տխուր է Նոնոմիայի կերպարանը սիրելի,
Գիշերվա ցուրտ քամին դարձչյալ կրաքչչաճանս,
ու սիրտդ կլցվի քափփծով անել»⁴².*

(«Նոնոմիա», քարզվ. Ն. Հարությունյանի)

Ճապոնական քնարական դրամայի համար, որ միթոսային մտածողության հենքի վրա է ձևավորվել, հատկանշական է հակումը դեպի պատկերավոր խորհրդանշանայնությունը, որը դիալեկտիկական կապ է ստեղծում տարբեր իրերի ու երևույթների միջև: Բոլոր այլաբանությունները, որ ներկայացված են բուդդայական ուսմունքի հիմնական պահանջներին համապատասխան, հաստատուն մեծություններ էին, որոնց իմաստները չէին փոփոխվում տարբեր հեղինակների թատերգություններում:

«Նո» թատրոնի թատերագիրների կողմից պատկեր-փոխաբերությունների մի ամբողջ համակարգ է ստեղծվել, որում յուրաքանչյուր պատկեր-փոխաբերություն իր մեջ հստակ իմաստ է պարունակում և գոյի իսկական էություն է թաքցնում: Կյանքի ու մայրության ու վաղանցիկության ամենատարածված խորհրդանշաններն են բանանի տերևի, փոփուրի, ակնթարթային կայծի կամ կայծակի փայտատակման պատկերները: Աշխարհի ճանաչողությունը նմանեցվում է պատուհանի, որի միջով թափանցում է աստվածային ճառագող լույսը: Ժամանակավոր օթևանը կամ այրվող կացարանը տառապանքով, քաժանումներով ու կորուստներով լի երկրային կյանքի այլաբանություններն են:

Ճապոնացի թատերագիրների կողմից մշակված աշխարհայացքն է նախորոշել նաև բնական տարածության առանձնահատկությունները.

գործողության վայրը զրկվում էր աշխարհագրական, պատմական, կենցաղային որոշակիության հատկանիշներից և միշտ պայմանական բնույթ էր կրում: Տարածության պայմանականությունը նրանով էր պայմանավորվում, որ հիմնական գործողությունները հերոսի գիտակցության մեջ էին կատարվում: Իրականությունից վեր գտնվող տիեզերական տրոհ այս տարածությունը հավերժական շարժման ու նորոգման մթնոլորտ պիտի ստեղծեր:

Փիլիսոփայական յուրահատուկ իմաստ էր ձեռք բերում նաև թատերգության ռիթմական կառուցվածքը: Թատերագիր, «Նո» թատրոնի տեսաբան Չեամին պնդում էր, որ հեղինակը պարտավոր է ամբողջությամբ հետևել տիեզերքի ռիթմերին՝ դադարից դեպի աճող արագացում և ուժգնացում՝ դրանց հատուկ անցումներով: Տեսական տրակտատներից մեկում նա շարադրում է թատերգության կառուցման հիմնական սկզբունքը: Այդ տեսության համաձայն՝ յուրաքանչյուր թատերգություն հինգ դրաների էր բաժանվում (ռիթմական հիմնական միավորը «ուկուկու»-ի) և կառուցվում էր հետևյալ կերպ. սկզբում ներկայացվում էին ամենախանդարտ ու հավասարակշռված տեսարանները, իսկ վերջին մասը միշտ ծայրահեղ զգացմունքայնությամբ ու արագընթացությամբ էր աչքի ընկնում: Յուրաքանչյուր թատերգություն, ըստ Չեամի մտահղացման, պետք է ավարտվեր գլխավոր հերոսի պարով, որը նրա հոգեկան ապրումների առավելագույն աստիճան էր խորհրդանշում:

Ճապոնական քնարական դրամայի կառուցվածքում ևս իրենց արտահայտություն են գտել տիեզերքում կատարվող անվերջ շրջապտույտի և պարուրան շարժման ամբողջականության ու անընդհատության մասին պատկերացումները: Դիմենակա իրադարձությունները թատերգություններում ներկայացվում էին եռակի մոտեցմամբ. սկզբում՝ որպես հեռավոր հիշողություն, այնուհետև՝ որպես միանգամայն իրական պատմություն, և դրանից հետո է միայն, որ ներկայացվող իրադարձությունը փիլիսոփայական հնչողություն էր ստանում:

Ավարտելով ճապոնական քնարական դրամայի առանձնահատկությունների ու զեղարվեստական հիմնական արտահայտչամիջոցների համառոտ բնութագրումը՝ հարկ է նշել, որ այն հեղինակների համար, որոնց թատերգությունները կրոնական ու զեղագիտական որոշակի կանոնների շրջանակներում էին ստեղծվում, իսկական արվեստի բարձունքներից հասնելու միակ միջոցը գոյի ամբողջական հոսքին անույակից լինելն էր: Այս պատկերացումներն են ահա իրենց արտահայտություն գտել ճապոնացի թատերագիրների մի ողջ փառանքն անդժոճագործության մեջ, արվեստագետներ, որ առանձին իրերի ու կիրառական աշխարհի տիեզերական միասնականում սկզբունքին ենթարկել:

42 Նույն տեղում, էջ 144:

ցին: Կերզում անհրաժեշտ է ավելացնել, որ տվյալ հողվածում ի մի են բերվել այն առանձին կրոնցեպտուալ մտտեցումները, որոնք հեղինակի կողմից ներկայացվում են Երևանի թատրոնի և կինոյի պետական ինստիտուտի ուսանողներին՝ «Արևելյան թատրոնի պատմություն» առարկայի շրջանակներում:

ԿԻՆՓՈՒՍՈՒՑՈՆԵՐ

Միջաշխ Ամիրխանյան

Քանադական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ճապոներենի ուսուցումը Հայաստանում՝ որպես մասնագիտություն, բարձրագույն կրթությանը թաղանթիչների պատրաստումը, նկատելիորեն ակտիվացրեցին Հայաստանում ճապոնիայի նկատմամբ ուշադրությունը և, հակառակը, ճապոնիայում՝ Հայաստանի նկատմամբ: Հայաստանի անկախության ձեռքբերումից հետո առաջացավ դեսպանատների և հյուպատոսությունների մակարդակով միջպետական կապեր հաստատելու պատմական անհրաժեշտությունը: ճապոնիայի դեսպանատունը (նստավայրը՝ Մոսկվա) դիվանագիտական գործունեության հետ մեկտեղ հանդիսացավ նաև Հայաստանում մշակութային միջոցառումների հովանավորը ու կազմակերպիչը:

Այդպիսի միջոցառումներից մեկն էր կինոփառատոների կազմակերպումը: Առաջին ճապոնական կինոփառատոնը տեղի ունեցավ Երևանում 1999 թ. հունիսի 18–22-ին: Հայ հանդիսատեսը ինչ–որ չափով ծանոթ էր ճապոնական կինոարվեստին խորհրդային Միության օրոք ցուցադրված կինոնկարներից, հատկապես ճապոնացի հանրաճանաչ ռեժիսոր Ակիրա Կուրոսավայի ֆիլմերի հետ: Սակայն ռուսերեն մակարդակով ճապոնական անգրաքննական ֆիլմերի ցուցադրումը մեզ մոտ նորություն էր: Այդ պատճառով փառատոնը ընդունվեց շատ մեծ հետաքրքրությամբ:

Փառատոնի կազմակերպիչներն էին Ռուսաստանի Դաշնությունում և Հայաստանում ճապոնիայի դեսպանությունը, ճապոնական հիմնադրամը, Հայաստանի մշակույթի նախարարությունը, Երևանի հումանիտար ինստիտուտը և «Մոսկվա» կինոթատրոնը:

Առաջին կինոփառատոնի ժամանակ ցուցադրվեց 5 ֆիլմ՝ «Ամենակարճ նամակը՝ մորը» (Սինիտիկո Սավարի), «Ուրվակալը քարում» (Տադայուսի Վատանաբե), ռեժիսոր Յոսիմիցու Մորիայի 2 ֆիլմ՝ «Հարու» և

«Շնտանեկան խաղ», և Տոսիո Հիրատայի «Յուճիկո»-ն: Փառատոնը հաջող անցավ լեփ–լեցուն դաշիճի առկայության:

Ճապոնական երկրորդ կինոփառատոնը տեղի ունեցավ 2000 թ. մայիսի 30–ից հունիսի 4–ը Երևանում: Փառատոնի կազմակերպիչներն էին, ինչպես նաև ճախորդ անցած, ճապոնիայի դեսպանությունը, ճապոնական հիմնադրամը, Հայաստանի մշակույթի նախարարությունը, Երևանի հումանիտար ինստիտուտը: Բացելով փառատոնը՝ ճապոնիայի դեսպան պարոն Մինորու Տամբան իր ողջույնի խոսքում ասաց, որ Հայաստանը իր մոտ զուգորդվում է Ա. Նաչաոդայի և Ա. Հարույունյանի երաժշտության հետ, որ նա երկրորդ անգամ է Հայաստանում և որ 34 տարի առաջ կատարած այցից հետո նրա մոտ մնացել են միայն շատ ջերմ հիշողություններ: «Հայաստանը և ճապոնիան երկու շատ տարբեր պետություններ են տարբեր մշակույթով, բայց նրանց ընդհանրացնում է միմյանց նկատմամբ մերձեցման ձգտումը»: Այս երկու պետությունները զբաղեցրեցին մե օգտակար երկամտնրից զրեթե զովված տարածություններ: Սակայն ճապոնիան իր գոյությանը ապացուցում է, որ դա խնդիր չէ երկրի ծաղկման համար: Ես ցանկանում եմ, որ Հայաստանն էլ բարգավաճի».– ասաց պարոն Մինորու Տամբան:

Փառատոնը բացվեց Մինորու Յագուճիի «Իմ գաղտնի գանձերը» ֆիլմի ցուցադրմամբ: Ցուցադրվեցին նաև հետևյալ ֆիլմերը. «Գանձերան» տիեզերքի պահապանը» (ռեժիսոր Կանեկո Մյուսուկի), «Վախկոտները» (ռեժիսոր Մակատո Վադա) կատակերգությունը, մանկական երկարամետրաժ մուլտֆիլմ «Վախարդուհու շտապ փոստը» (Պայաո Միյամակի) և «Դևլորդի ուրվականներ և առաջին սերը» գեղարվեստական կինոնկարը: Փառատոնը առաջադրեց մեծ հետաքրքրություն դեպի ճապոնական մշակույթը, անցավ լեցուն դաշիճուն:

2001 թ. հուլիսին Հայաստանի կինոթրթապիցների և կինոգետների ընկերության հրավերով Երևան ժամանեց ճապոնացի կինոթրթապից Ակիրա Կուրաին, որն իր հետ բերեց տարբեր տարիների նկարահանված 5 ֆիլմերի տեսաժապավեններ:

Հուլիսի 22–ից 25–ը ընկերության փոխնախագահ Արմվի Բախյունյանի նախաձեռնությամբ կազմակերպվեց ճապոնական ֆիլմերի ոչ առևտրական ցուցադրում: Այդ ֆիլմերն էին «Օմրի» մարտաֆիլմը (1996), «Նաերովա» կլասիկ մելոդրաման սուճոյի ընդիչ ճակատագրի մասին (1956), «Ուրախ եռյակի արվածները» մանկական ֆիլմը (1997), «Սավադա» վավերագրական ֆիլմը ֆոտոթղթակի մասին (1998) և «Ետերեսանի երազանքի կերպարը» ֆիլմը երևույթների և նրանց ընդհանուր մոդելի մասին (2000):

Ֆիլմերի ցուցադրումից առջև Ալիկո Կորաբին հանդիսատեսին ներկայացրեց ծրագրի ընդհանուր տեսությունը: Ահա թե ինչ էր գրել «Հայաստանի Հանրապետություն» (3–10. 08) թերթը այդ առիթով. «Քանի որ ճառպնական կինոն հազվագեղեցի էր, մեր էկրաններին, ուստի ներկայացված ծրագիրը մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց կինոյի սիրահարների մոտ»:

Երրորդ ճապոնական կինոփառատոնը տեղի ունեցավ 2003 թ. մարտի 27–31–ը: Փառատոնը ճկրկված էր ճապոնիայի և Հայաստանի միջև դիվանագիտական կապերի հաստատման տասնամյակին և Հայաստանում ճապոնիայի նոր արտակարգ և լիազոր դեսպան պարոն Իսսեյ Նոմուրայի հավատարմագրերի հանձնմանը: Ինչպես և Մախորո անգամ, փառատոնի կազմակերպիչներն էին Ռուսաստանում և Հայաստանում ճապոնիայի դեսպանատունը, ճապոնական հիմնադրամը, Երևանի հունամիտար ինստիտուտը:

Փառատոնը բացեց Ռուսաստանում և Հայաստանում ճապոնիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան պարոն Իսսեյ Նոմուրան: Նա ասաց.

«Միրելի՛ բարեկամներ: Ամբողջ հոգով ողջունում եմ ձեզ Երևանում ճապոնական երրորդ կինոփառատոնի բացման կապակցությամբ: Ես գիտեմ, որ հարուստ և հին մշակույթ ունեցող Հայաստանում սիրում են ճապոնիայի մշակույթը, և հաճույքով նշում եմ, որ հետաքրքրությունը դեպի իմ երկիր տարեցտարի աճում է:

Անցյալ տարի մենք նշեցինք մեր երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման տասնամյակը: Մեր հաջող համագործակցության արդյունք է տնտեսական, քաղաքական և մշակութային կապերի զարգացումը:

Ամեն անգամ մեր կինոփառատոներում մենք փորձում ենք ցուցադրել նոր ֆիլմեր, որտեղ կարող եք տեսնել ճապոնացիների կյանքը և ժամանակակից ճապոնիան: Ես վստահ եմ, որ այսօրվա փառատոները հսկայական դեր են խաղում մեր զգգերի միջև փոխհամաձայնության խորացման գործում: Ես հուսով եմ, որ այս ֆիլմերը դիտելուց հետո ճապոնիան ձեզ համար ավելի հարուգատ կդառնա, և փառատոնը խթան կհանդիսանա մեր երկրների միջև կապերի հետագա զարգացման համար»:

Ի պատասխան պարոն դեսպանին՝ հունամիտար ինստիտուտի ռեկտոր, պրոֆեսոր Ա. Սմիլիսյանը իր շնորհակալությունը հայտնեց դեսպանին՝ ջերմ խոսքերի համար Հայաստանի հասցեյին, և ասաց.

«Հայաստանում հետաքրքրությունը ճապոնիայի նկատմամբ միշտ մեծ է եղել: Դրա ապացույցներից մեկն էլ առաջին անգամ Հայաստանում Երևանի հունամիտար ինստիտուտում ճապոներենի և ճապոնա-

կան մշակույթի ուսուցումն է: Այսօր մենք արդեն որոշ հաջողությունների ենք հասել»:

Մեր շրջանավարտները որպես թարգմանիչ աշխատում են տարբեր ձեռնարկություններում, իսկ ուսանողները, սկսած 1994 թ., մասնակցում են Մոսկվայում անցկացվող ուսանողների մրցույթներին, վերջերս եղան նաև Թբիլիսիում: Մի շրջանավարտ ավարտել է Կիոտոյի Իսամայարանի մագիստրատուրան, մյուսն իր ուսուցումը շարունակում է Մորիոկա քաղաքի համալսարանի մագիստրատուրայում: Երկու դասախոսներ ճապոնիայում անցել են երկարաժամկետ վերապատրաստում: Չորս ուսանող եղել է ճապոնիայում ճանաչողական այցով: Ինստիտուտը համարվում է ճապոնական մշակույթի պրոպագանդան կենտրոնը Հայաստանում: Մյուս կազմակերպությունների հետ մեկտեղ նա հանդիսանում է ճապոնական կինոփառատոնների կազմակերպիչ: Առաջին փառատոնը տեղի ունեցավ 1999 թ., երկրորդը՝ 2000 թ.: Այսօր բացվում է երրորդը: 2002 թ. ինստիտուտը հանդիսացավ «Ակարահանելով ճապոնիայի գեղատեսիլ վայրերը» ճապոնական լուսանկարների ուշագրավ ցուցահանդեսի կազմակերպիչը: Մեր ինստիտուտ այցելել են ճապոնիայի դեսպանները՝ պարոն Տակեհիրո Տոգոն 1997 թ. և պարոն Սինդրու Տամբոն 1999 թ.: Այսօր մենք ողջունում ենք դեսպան պարոն Իսսեյ Նոմուրային: Ինստիտուտում ճապոներենը դասավանդել և դասավանդում են ճապոնիայից իրավիճած մասնագետները: Վերջին տարիների ընթացքում բազմաթիվ հանդիպումներ են եղել մեր ուսանողների և ճապոնական մշակույթի ներկայացուցիչների, ճապոնացի երիտասարդների, բարձրադիր պաշտոնյաների հետ»:

Փառատոնում ցուցադրվեց երեք խոր փիլիսոփայական, արդիական ֆիլմ: Ի դեպ, ֆիլմերում արտացոլված ճապոնական իրականության խնդիրները համամարդկային են: Այդ խնդիրների մեկնաբանությունները հայտնի ճապոնացի ռեժիսորների կողմից գրավում են հանդիսատեսին:

Փառատոնը բացվեց «Դեմք» (ռեժ.՝ Չյունձի Սակամոտո) հոգեբանական դրամայով: Ֆիլմերում բացահայտվում է խիզախ կնոջ պատմությունը, որը զգալույթան է ձգտում: Վիշավոր հերոսուհի Ասաակոն, բազմամյա նվաստացումներից կատարած, սպանում է իր քրոջը և քայքայվում ոստիկանությունից: Մեղքի զգացումը չի լքում Մասակոյին, նա առաջին անգամ է զգում պատասխանատվություն իր արարքների համար: Բանտում հայտնվելու վախը դրդում է Ասաակոյին մեկ անգամ էլ փորձել նոր կյանք սկսել: Նա գցում է իրեն ընկերական և սիրային հարաբերությունների մեջ և հայտնվում, իր կարծիքով, իրական ազատության մեջ:

«Նագիսա»-ն (ռեժ.՝ Մասարու Կոճումա) իին ճոտալոգիական ե-
րաժշտություններով, բարոեքայմք և հումորով լի մի մելոդրամա է:
12-ամյա Նագիսան, որի անունը թարգմանաբար նշանակում է «ծո-
վափ», մագնիտոֆոն գնելու նպատակով սկսում է աշխատել իր հորաբ-
րոջ ծովափնյա տանը: Նա ծանոթանում է Տոկիոյից եկած մի տղայի և
տեղական հյուրանոցի սեփականատիրոջ գեղեցիկ դստեր հետ: Երբ
գալիս է Նագիսայի քույրը՝ Ռեյկոն, Նագիսան ռոբեր է դառնում: Քույրը
Նագիսային խորհուրդ է տալիս ամենից առաջ հետևել իր սրտի ցանկու-
թյանը: Նագիսան փորձում է այդպես էլ անել, բայց դա միայն բարդաց-
նում է իր՝ առանց այն էլ նոր սկսված կյանքը:

«Դորա Յեյտա» («Թափառող կատու») (ռեժ.՝ Կոն Իտիկավա) ֆի-
մուն, որը մի սամուրայական ֆիլմ է, մի փոքր քաղաք է ուղարկվում դա-
տավոր Եդոյից: Նրա անունն է Կոհեյտա Մոտիժուկի, բայց անառակ բնա-
վորության համար նրան կոչում են «Դորա Յեյտա»: Քաղաքը, ուր նրան
ուղարկել էին, դեկավրվում էր յակուձայի խմբի կողմից, որը բաղկա-
ցած էր ֆեոդալական առաջատարներից: Երբ հայտնվում է դատավորը,
յակուձաները սկսում են ծիծաղել նրա վրա, բայց հետո հասկանում են,
որ նա իրենից ավելի շատ բան է ներկայացնում, քան թվում էր առաջին
հայացքից: Իրականում նա լուրջ և պատասխանատու մարդ է, որը եկել
է կենտրոնից, որպեսզի օգնի ազատել քաղաքը կրիմինալ տերերից:

Այսպիսով՝ հայ հանդիսատեսի հետաքրքրությունը ճապոնական
կինոարվեստի նկատմամբ մեծ է այն պարզ պատճառով, որ ճապոնա-
կան կինոյում արծածված պրոբլեմները արդի են, համահունչ և ուսանե-
լի հայ իրականությանը:

ՑՈՒՑԱՆԱԿՆԵՐ

Միջակ Ամիրխանյան

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Անկախություն ձեռք բերելով՝ Հայաստանը, ինչպես ինքնուրույն
պետություն, սկսեց մասնակցել միջազգային ցուցահանդեսներին,
որին այդ թվում միջազգային տուրիստական ցուցահանդեսներին, ո-
րոնք անց են կացվում ճապոնիայում երկու տարին մեկ անգամ: Նրան-
ցից մեկը տեղի ունեցավ 2000 թ. սեպտեմբերին Տոկիոյում: Մյուս պե-
տությունների հետ մեկտեղ Հայաստանը ներկայացնում էին տուրիզմով
զբաղվող կազմակերպություններ, առևտրի և արդյունաբերության նա-
խարարությունը, «Եվրոստան ուլուս» ֆիրման և ուրիշներ:

Հայկական կողմի նպատակն էր ներկայացնել ցուցահանդեսի ճա-
պոնացի մասնակիցներին և հասարակությանը իր երկրի տեսարժան
վայրերը, ինչը հետագայում կարող է նպաստել տուրիզմի զարգացմա-
նը Հայաստանում:

2001 թ. հունիսին Տոկիոյում տեղի ունեցավ երեք անդրկովկասյան
պետությունների ծառայությունների և ապրանքների միջազգային ցու-
ցահանդեսը JETRO-ի հովանու տակ: Գեղեցիկ ձևավորված զբոսլույս
հաղորդվում էր, որ «Անդրկովկասյան երեք պետություններից ամենա-
թիչ բնակչություն ունեցող Հայաստանը բարձրորակ կադրեր ունի է-
լեկտրոնային սարքավորումների և գիտատեխնիկական ոլորտներում:
Խ տարբերություն մյուս հարևան պետությունների՝ Հայաստանում հեշտ
կարելի է հաղորդակցվել անգլերեն: Ցուցահանդեսում Հայաստանը
ներկայացրեց գյուղատնտեսական մթերքների լայն տեսականի՝ գինի,
կոնյակ, զարեջուր, տարբեր մրգային հյութեր, առանց պարարտացման
անցնած բնական մրգերից (մուշ, էլակ, ծիրան, դեղձ, խնձոր, վարդի
թերթիկներ և այլն) պատրաստված ջեմեր, մեղր, ծխախոտ, պահածո-
ներ, չորացրած մրգեր, տոմատի մածուկ:

Արդյունաբերական ապրանքներից ներկայացված էին մշակված ա-
դամանդներ, ոսկյա իրերի և արծաթե զարդերի լայն տեսականի, գործ-
վածք (մետաքս, քամբակ), զորգեր, նաև շինարարական նյութերի և կի-
սաբանկարծեք բարերի լայն տեսականի, բազմազան ալյաբատեր, օ-
նիրսից և օսփոխանից իրեր, հուշանվերներ, հաստոցներ, քիմիական
արդյունաբերության ապրանքներ, համակարգչային տեխնոլոգիաներ»:

Երեք պետություններից իրենց ծառայությունները ներկայացրեցին
20-ից ավելի տուրիստական գործակալություններ: Նկարչները ներ-
կայացրեցին իրենց գործերը: «Հայաստանը առաջին երկիրն է, որն ըն-
դունել է քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն: Ապավում է, որ
բազմաթիվ եկեղեցիները, լեռնային ռելիեֆը, գեղեցիկ բնությունը, հյու-
րանոցների շինարարությունը և օդանավակայանի վերակառուցումը
կենպաստեն տուրիզմի զարգացմանը»,- հաղորդվում է զբոսլույսում:

Ցուցահանդեսի նպատակն էր ճապոնացիներին և լայն միջազգա-
յին հասարակությանը, որոնք հետաքրքրվում են այս տարածաշրջա-
նով, ներկայացնել Հայաստանը իր տարբեր տեսակետներից:

Այնուհետև՝ 2002 թ. սեպտեմբերին, Տոկիոյում տեղի ունեցած
միջազգային տուրիստական ցուցահանդեսի մասնակցեց Հայաստա-
նի տուրիզմի զարգացման գործակալությունը, որը ներկայացրեց տու-
րիզմի հետ կապված արարանների և ծառայությունների համակարգ:

Շարունակելով ավանդույթը՝ 2004 թ. սեպտեմբերի 21-26-ին երեք
հայկական տուրիստական ֆիրմաներ Հայաստանի տուրիզմի զարգաց-

ման գործակալության ղեկավարությանը մասնակցեցին Տոկոյուն տեղի ունեցած միջազգային ցուցահանդեսին:

Ոչ միայն տուրիզմի և արդյունաբերության, այլև մշակույթի ոլորտում տեղի ունեցած ցուցահանդեսները ծառայում են մեր ժողովուրդների բարեկամական կապերի ամրապնդման գործին:

2002 թ. նոյեմբերի 16–ից 30–ը Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման տասնամյակի առթիվ Ճապոնիայի ղեսպանատուներ, Ճապոնական հիմնադրամը, Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը, Հայաստանի մշակույթի նախարարությունը, Երևանի հունամիտար ինստիտուտը, Հայաստանի ճարտարապետության ինստիտուտ–թանգարանը Երևանում կազմակերպեցին «Նկարահանելով Ճապոնիայի գեղատեսիլ վայրերը» ցուցահանդեսը:

Ցուցահանդեսը բացեց ճապոնական պատվիրակության ղեկավար, Ճապոնիայի ղեսպանության նախարար–ղեկավարող պրո Տեցուտ Խոնո:

Ողջույնի խոսքում նա ասաց, որ Ճապոնիայի և Հայաստանի միջև լայնացող բազմակողմանի հարաբերությունները առաջացնում են բավարարվածության զգացում և հույս են տալիս այս երկու երկրների միջև հարաբերությունների հետագա զարգացմանը, և ողջունեց ցուցահանդեսի բացման մասնակիցներին:

Պատասխան խոսքում Երևանի հունամիտար ինստիտուտի ղեկավար, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Միքայիլ Ամիրխանյանը իր շնորհակալությունը հայտնեց ճապոնական կողմին Հայաստանի հանդեպ ուշադրության և այսպիսի հետաքրքիր ցուցահանդես կազմակերպելու համար:

Ցուցահանդեսի բացմանը ներկա էին ԳՅ նախագահի անձնակազմի, Հայաստանի ԱԳ և կառավարության արտաքին կապերի վարչությունների պետերը, Ազգային ժողովի կրթության հանձնաժողովի նախագահը, մշակույթի նախարարի տեղակալը, Գերմանիայի ղեսպանատան առաջին քարտուղարը, Չինաստանի ղեսպանատան քարտուղարը և այլ պաշտոնական անձինք:

Ցուցահանդեսին ներկայացված էին ճապոնացի երեք հանրահայտ լուսանկարիչներ Դոսիդո Վատանաբեի, Քեն Դոմանի և Յասուհիրո Իսիմոտյի 150 խոշոր պլանով լուսանկարներ:

Առաջ անցնելով մշեմե, որ ճապոնական լուսանկարչության այս վավերագրական ցուցահանդեսը նորություն էր մեր հանդիսատեսի համար և շատ մեծ հետաքրքրության արժանացել: Ցուցահանդեսի բացումից առաջ տպագրվեցին և տարածվեցին հրավիրատուներ և զրկազգային վահանակ, իսկ ռուսալեզու «Նավոյե վոեմյա» (16 նոյեմբերի

2002 թ.) թերթը Կ. Միքայելյանի հողվածում ընթերցողին ծանոթացրեց ֆոտոարվեստի ճապոնացի վարպետների կենսագրության որոշ տվյալներին: Ներկայացնում ենք թերթի հողվածում ամրոտրված, որպես վավերագրական ապացույց:

«Յոսիո Վատանաբե (1907 թ.) պրոֆեսիոնալ կրթությունը ստացել է Տոկիոյում, երկար տարիներ եղել է «Ֆոտո–Ռայմա» ամսագրի խմբագիրը: Նրա՝ ավանդական ճապոնական ճարտարապետական կորողների լուսանկարները դարձել են գրեթե դասական: Նա լուսանկարչության սխոլագործներից մեկն է, տասնյակ տարիներ դասավանդել է Տոկիոյի «Նիհոն» համալսարանի արվեստագիտական ֆակուլտետում, լուսանկարչության թանգարանի հիմնադիրներից մեկն է: 90–ական թվականներին նա առաջինն էր իր գործակիցներից, որ ստացավ մշակույթի վաստակավոր գործչի հեղինակավոր կոչումը:

Յոսիո Վատանաբեի բաժինը իր մեջ ընդգրկում է լուսանկարներ, որոնք նկարահանվել են Իսե սինթոլական տաճարային կոմպլեքսում: Այն ստեղծվել է III–V դդ. և VII դարի վերջից սկսած ամեն ջրան տարին մեկ վերակառուցվում է ամենայն ճշտությամբ: Այդ սովորույթը խախտվել է միայն երկու անգամ: Լուսանկարները արված են հազվագյուտ գեղարվեստական տեխնիկայով՝ արծաթ–ժելատինե տպագրությամբ: Ահա թե ինչու է ամեն գործ փայլում մետաղական փայլով, որը փոփոխվում է սև–սպիտակ ելևեղների նուրբ երանգներով: Միայն մի տեղ է նկատվում այլ գույնի երանգ:

Վատանաբեն նկարահանում է առանց շտապելու, ինչը բնորոշ է իսկական վարպետին, ինչպիսիք են նաև Դոմոնը և Իսիմոտը: Ամեն կարող ամրանումն ստուգված և նախապատրաստված է: Ոչ մի ավելորդ բան, որը չի աշխատում գլխավոր նպատակի՝ զեղարվեստական գաղափարի համար: Տիեզերական կարգը և մաքրությունը, բնության և մարդու միաձուլումը, ձեռակերտ և բնական միջավայրի ներդաշնակությունը և միասնությունը, ահա թե ինչն է կարմիր թելով անցնում Վատանաբեի սև–սպիտակ և գունավոր լուսանկարների միջով: Ահա «Ներքին տաճարը և Մուհամմոթ–հապիան շրջապատող պարիսպը»: Դատն ծառայքներ, արտահայտիչ արմատներ, խիճը գեոմետրի և դյուրակալի տաճար՝ լուսանկարի խորհրդավոր խորքում: Խոնավությանը լցված լույսը և ստիճների հաճիվ լավոր շրջույնը: Կամ «Ներքին տաճարը Իսուծու գետի ափին: Ջրով մաքրվելու տեղ», զեղեցկություն և կատարելություն: Խոշոր սլաքի գործ: «Լվացվելու եղգանե շերտի», «Սիլոն (ճաջուր սպիտակ քրթի երկար կտորներ)»: Այս թուրքը պարանի վրա կարծես «կենդանի» է: Այսպիսի կարգեր, հավանաբար, կարող էր նկարահանել միայն ճապոնացի լուսանկարիչը: Կարդեր, որոնք ինչպես հոկոլի տողերը, մտքի հետք են:

Վատամբեն հիանում է տաճարային կառույցների կազմվածքային տարրերի մերկացած գեղեցկությամբ և ստիպում հիանալ նաև հանդիսատեսին: Դա կարող է լինել և փայլեցրած կայն և «հինդկի» սոճու սեղմված կեղևից պատրաստված տանիքի մի հատված: Այն ամենը, ինչ պատկերում է վարպետը, ստանում է Նոր որակ, նոր յուրահատուկ չափ:

Ճապոնական լուսանկարչության հայրապետներից մեկը Քեն Դոմոն է (1909–1990), որը հետպատերազմյան տարիներին ստեղծել էր մի Նոր ուղղություն: Նրա ստեղծագործության նկատելի մասը մկրված է ազգային ավանդական մշակույթի՝ սկսած Մուրոմի տաճարից մինչև Բուճգակու տիկնիկային թատրոնը: Շատ տարիներ նվիրել է երկու հին մայրաքաղաքների՝ Նարայի և Կիոտոյի հայտնի «Յին տաճարների» լուսանկարչությանը: Դա ռեալիզմի կողմնակից վարպետի արվեստի գազաբնակետն է:

Ցուցահանդեսի նրա բաժինը հին ճարտարապետության և տաճարների քանդակների սև–սպիտակ և գունավոր խոշոր լուսանկարներն են: Լուսանկարների մեջ կան 50 տարուց ավելի պատմություն ունեցողները: Ամնաի կադրեր: Մուրոմի, Դորոուճի, Կորյուճի և Սյոճյոճի՝ մեկը մյուսից նրբագեղ: Կառույցները անդրջովին միանուլվում են բնության և շրջապատող այգիների հետ: Քեն Դոմոնը իսկական կախարհիչ է: Նրա՝ քանդակների լուսանկարները զուսպ են և վեհ: Նա անշտապ և սրտի տրոփյունով է մտախպարատում կարող, հավանաբար երկար աշխատում է լույսի հետ: Արդյունքում քանդակները շնչում են, լինի դա Բուդդան, Բոդիսատվան թե երջանկության յոթ աստվածներից մեկը՝ Դայկոկուտենը: Հին բրոնզը չողում է շիանգզող կալերով «Բուդդայի կիսադեմ»–ում, ջերմություն են արձակում փայտե Յակուսիի այ շուրթերը, ամպրոպի աստծո աչքերն են փայլում, ահարկու է զայրույթի մեջ երկնային արքա Տամոն–Գենը, մեղմ ծալտում է Կաննոն աստվածուհին (ի դեպ՝ աստվածուհու անունը լուսանկարչական հայտնի ֆիրմայի անունն է. հենց Կաննոն, ոչ թե ամերիկյան Կենոն): Դոմոնը կենդանացնում է և բրոնզը, և փայտը...

Վերջապես Յասուիիրո Իսիմոտոն (1921), որը ծնվել է ԱՄՆ–ում և սովորել Զիկագոյի դիզայնի համալսարանում հայտնի լուսանկարիչներ Կալլազամի և Միսկինդի մոտ (ի դեպ, որպես ճապոնացի՝ նա նույնիսկ աստորվել է Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ):

1953 թ. նա վերադարձավ իր պատմական հայրենիք և սկսեց լուսանկարել Կացուրա կայսերական պալատը (1620–1658):

1966 թ. վերջնականապես տեղափոխվեց ճապոնիա և սկսեց դասավանդել մայրաքաղաքի Արվեստի և դիզայնի համալսարանում: Իսիմոտոն նույնպես մշակույթի վաստակավոր գործչի կոչում ունի:

Իսիմոտոյի յուրաքանչյուր լուսանկար բնության և մարդու միաձուլման ճապոնական փիլիսոփայության արտացոլումն է: Յուրաքանչյուր լուսանկար ֆիքսում է կացարանի, միջավայրի, տան, մարդու և բնության իդեալական ներդաշնակությունը:

Չարմանալի սև–սպիտակ և գունավոր լուսանկարում պատկերված են նրբագույն արտաքին պարզությունը և ճապոնական ինտերիերի բաց լինելը, ճարտարապետական և բնական ձևերի համաչափությունը: Այս իմաստով Կացուրա տաճարը չափանիշ է. աշխարհի ճարտարապետական ժառանգության ամենայուրահատուկ գլուխգործոցներից մեկը: Այդ տաճարի ամեն մի դետալ հասցված է կատարելության: Ամեն քար, փայտե կառույց կամ այգու թփուտն այդպիսին է: Լուսանկարիչ և դիզայներ Իսիմոտոն շատ ճշգրիտ լուսանկարներ է ստեղծում, և հենց այսպես կարելի է փոխանցել Նյուքի բնական Ֆակուտուրան և բնության աստվածային գեղեցկությունը: Վարպետը բծախնդիր է և մաթեմատիկորեն ճշգրիտ: «Լուսնով հիանալու համար պատշգամբ՝ լայն հովանոցի վրա» լուսանկարում ցամաքի կամաչն է և լճակի հարթ մակերեսը նրբագեղ պատի պատմական մեջ: Տարածքի հոսունության զգացում: «Յին Սյոյին: Ներքին սենյակներ»։ քրթե փայլապատե, խսիրների մակերևույթ, հղկված փայտ: «Նոր Գոտեն: Սյան ներքևի մասը», փայտի մետաքսափայլ մակերես: «Յին Սյոյին: Քարե սալարկի և մամռապատ քարի մի մաս». գրանիտի բյուրեղյա կառուցվածքը և մամուռ, որը մնամ է հազարավոր աստղիկներից բաղկացած հաստ գորգի: Ոսկեղակյան մակարդակի նրբակերտ լուսանկարներ: Արծաթագործություն:

Անկասկած, այս ցուցահանդեսը ամենահաջողված ճապոնական միջոցառումն էր (իսկ մենք անքան էլ համեմալ բախտ չենք ունեցել դիտել ճապոնական արվեստ), որը երբևէ կազմակերպվել էր Երևանում, կարելի է ասել, լուսանկարների ցուցահանդեսներից ամենալավը: Այն բացառակալ հրաշալի է և համեմատության կարիք չունի: Այն ոչ միայն գեղեցիկ է, այլև, անկասկած, իմացական: Ճապոնիայի բնությունը, ճարտարապետությունը և արվեստը, որոնք տեսել և զգացել են մեծ վարպետները, ոչ թե մնամ են փայլուն գովազդային նկարների, այլ, հրաշալի են որպես զարմանալի երկրի ինքնամփոփ կերպարներ: Ճապոնացի լուսանկարիչները ներկայացնում են բարձր որակի աշխատանքներ և պայացուցում, որ լուսանկարչություն կոչվող արվեստի մեջ կարևորն է ոչ թե տեխնիկան, այլ մարդկային գործուն:

Մնում է ավելացնել միայն, որ ցուցահանդես տեղի է ունեցել ճապոնիայի դեսպանության, ճապոնական հիմնադրամի, Հայաստանի ԱԳ նախարարության, Երևանի հունամիտար ինստիտուտի և Հայաստանի

ճարտարապետության ինստիտուտ–բանգարանի ջանքերի շնորհիվ: Եվ, իհարկե, ճապոնացի վարպետների ներշնչման, տաղանդի և վարպետության շնորհիվ:

«Չայաստանի հանրապետություն» թերթը ցուցահանդեսի փակումից հետո տպագրեց մի համառոտ տեղեկատվություն: Այդտեղ գրված էր. «Ցուցահանդեսը հեռավոր, խորհրդավոր և ինչտ ձող Քաղող արևի երկրին շփվելու մի առիթ էր»:

Չայաստանի ճարտարապետության ինստիտուտ–Բանգարանի տվյալներով՝ ցուցահանդես էին այցելել մոտ հազար մարդ, այդ թվում՝ Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Արգենտինայի, Ավստրիայի, Վրաստանի քաղաքացիներ, երևանի բուհերի, այդ թվում՝ Երևանի պետական համալսարանի, ճարտարապետաշինարարական ինստիտուտի, զեղարվեստի ակադեմիայի, հումանիտար ինստիտուտի ուսանողներ և դպրոցականներ: Մասնագիտական բուհերի ուսանողների համար կարողացվեց երեք դասախոսություն: Ցուցահանդես այցելեցին Չայաստանի դիպլոմատների, նկարիչների, ճարտարապետների, լրագրողների, նկարիչների, ֆոտոխրոմիկայի միությունների ներկայացուցիչներ: Ցուցահանդես այցելեց նաև Չայաստանի առաջին տիկինը:

Այսպիսով՝ Երևանում առաջին անգամ կազմակերպված «Նկարահանելով ճապոնիայի գեղատեսիլ վայրերը» ցուցահանդեսը մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց այցելուների մոտ և արժանացավ հայ հասարակության ամենաբարձր գնահատականին:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԵ ԵՎ ԿՆԿՐԻՆԵՐԸ

Պրոֆեսոր Հիրոյոսի Սեզավա

I. Ինչպես ես առաջին անգամ լսեցի ցեղասպանության մասին

Ես մասնագիտությամբ իրավագետ եմ և միջազգային իրավագիտություն եմ ուսումնասիրում: Փորձեմ պատմել, թե ինչպես պատահեց, որ ես սկսեցի ուսումնասիրել հայերի ցեղասպանությունը: Դոկտորանտուրան ավարտելուց հետո երկար ժամանակ իմ հետաքրքրության կենտրոնում է եղել «Ցեղասպանության նախապայմանները» թեման: Այդ հետազոտությունները իրենց մպատանկին հասցնելու համար ինձ անհրաժեշտ էր կոնկրետ փաստեր բերել: Դա մոտ 20 տարի առաջ էր: Այդ ժամանակ ՄԱԿ–ի արխիվներում ուսումնասիրում էի ցեղասպանու-

թյունների հետ կապված նյութեր և հանկարծ հանդիպեցի «1915 թ. հայերի ցեղասպանությունը» վերնագրով մի նյութի:

Ամրալի է, քայց այն ժամանակ ինձ անձանթ էր «Չայաստան» անունը: Չիմա մտածում եմ, որ միջազգային իրավագետ լինելով հանդերձ պետք է որ իմանայի Չայաստանի մասին: Այդ օրվանից սկսեցի ջանասիրաբար Չայաստանի մասին նյութեր հավաքել: Երկրամասն այն տարիներին ճապոնիայում Չայաստանի մասին, առավել ևս հայերի ցեղասպանության վերաբերյալ նյութեր գրեթե չկային: Ճիշտ նույն ժամանակ Կանաայի օտար լեզուների երկամյա համալսարանը, որտեղ ես դասավանդում էի, կազմակերպեց ուսանողների համար երկու մեկամսյա ճանապարհորդություն Չավայան կղզիներ, որը ԱՄՆ–ի տարածքն էր: Ես նշանակվեցի խմբի ղեկավար:

Չավայան կղզիներում ազատ ժամանակ գտա և այցելեցի տեղի համալսարանի գրադարանը, որը հայերի ցեղասպանության վերաբերյալ անզլեղեն նյութերի մի զանձանքն էր: Ես ամբողջ ազատ ժամանակս անց էի կացնում այդ գրադարանում, կարդում և պատճենահանում էի նյութերը, և իմ ուրախությանը սահման չկար: Ցուև վերադառնալուն պես ամբողջովին կենտրոնացա այդ նյութերի վրա: Որքան կարում էի, այդքան ավելի էի հասկանում թեմայի կարևորությունը, և չնայած սարսափով էի լցվում որոշ նյութեր կարդալիս, հետզհետե ավելի էր ուժեղանում հետազոտելու ցանկությունը: Ինձ մոտ տարբեր հարցեր էին առաջանում, օրինակ՝ ինչու ճապոնիայի դպրոցների բարձր դասարաններում (16–18 տարեկան) աշխարհի պատմությունը դասավանդելիս ոչինչ չի ասվում հայերի ցեղասպանության մասին, իսկ հրեաների ցեղասպանությունը ներկայացված է բավականին ծավալով: Ի՞նչ կարծիքով, այդ իրավիճակը չի կարելի արդարացնել ո՛չ հայերի ցեղասպանության գոհերի քիչ քանակով, ո՛չ էլ հանցանքի վաղեմությանը:

Ամեն դեպքում, բարեբախտաբար թե դժբախտաբար, այս բախումնային դեպքի մասին իմանալուց ի վեր, գերազանցելով հետազոտողի տեսակետը, մարդկության հանդեպ պատասխանատվության գագաթումով դրդված, որոշեցի ինձ վրա վերցնել հայերի ապրած ողբերգության մասին անտեղյակ ճապոնացիների աչքերը բացելու պարտականությունը:

Քայց այս երկու տասնյակ տարին, որ ես զբաղվում եմ հայերի ցեղասպանության վերաբերյալ հետազոտություններով, շատ երկար և ոչ հարթ ճանապարհ էր: Ճապոնիայում ոչ միայն իմ կոլեգաները, այլև ուրիշ գիտնականներ ինձ քննադատում էին, ոմանք ասում էին, որ իմ հետազոտությունները անիմաստ են: Չճայան դրան՝ ես խորապես համոզված էի, որ իմ հետազոտությունները կարևոր են, համառոտեև հողված-

ներ էր գրում, տպագրում դրանք գիտական ամսագրերում և հրապարակում գիտաժողովներում: Երկար ժամանակ դրանք չէին արժանանում ճապոնացի գիտնականների ուշադրությանը, բայց այս տարի (2004 թ.) լույս տեսավ «Չայերի մոռացված ցեղասպանությունը» հետազոտությունը եղեռնագործության կանխման և պատժի վերաբերյալ» վերնագրով գիրքս նշանավորեց հետազոտություններիս ավարտը: Դա զուտ մասնագիտական աշխատություն է, բայց ես փորձել եմ հնարավորին չափ խուսափել մասնագիտական չոր տերմիններից, արտահայտվել հասկանալի լեզվով, որ մասնաշխարհի լինի ճակատների ընթացողից: Շապիկի վրա տեղադրեցի Ծիծեռնակաբերդի եղեռնի զոհերի հուշարձանի լուսանկարը, որն ինքս եմ նկարել, իսկ մյուս կողմը՝ Եջմիածնի խաչքարերից մեկի լուսանկարը:

Այդ գիրքը ներկայացվեց Չայաստանի ազգային գիտությունների ակադեմիայում՝ որպես ճապոնիայում առաջին աշխատություն հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ: Ներկայացումն անցավ հանդիսավոր, բազմաթիվ գիտնականների և լրագրողների ներկայությամբ, որոնց հարողագրությունները հասան մինչև ճապոնիա, և իմ հայրենակիցների մոտ, չնայած ուշացումով, հետաքրքրություն առաջացրեցին հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ:

II. Չայերի ցեղասպանության իմ հետազոտության նպատակը

Չայերի ցեղասպանության հիմնական պատճառների և դրդադիմեքների մասին իմ մեկնաբանությունը համընկնում է ուրիշ գիտնականների կարծիքների հետ, որի համար այստեղ դրանք չեն անդրադառնում: Հետազոտություններիս ժամանակ աչքիս տակ անցկացրած գրականության և նյութերի ուշագրավ կետն այն էր, որ հեղինակների մեծ մասը կամ պատմաբաններ էին, կամ էլ միջազգային քաղաքականության պատմության մասնագետներ: Եվ ահա, լինելով միջազգային իրավագետ, հայերի ցեղասպանությանը անդրադարձնա ոչ թե պատմաբանի, այլ իրավագետի տեսակետից: Եվ մտածեցի՝ չեմ կարող, արդյոք, իրավագետի նոր տեսակետից մոտենալով այդ շատ դժվար լուծելի խնդրին, մեկնաբանել այն:

Հիշեցնեմ, որ ցեղասպանություն՝ «genocide», տերմինը մտցրել է միջազգային իրավագետ Ռաֆայել Լեմկինը, որը լեհաստացի հրեա է: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, երբ անցիտական Գերմանիան գրավեց Լեհաստանը, և լեհերը փախուստի դիմեցին Ամերիկա, նա 1944 թ. Ամերիկայի ցամաքային ուժերի վարչության առաջարկով տպագրեց մի աշխատություն: Այդ աշխատության մեջ առաջին

անգամ հնչեց «genocide» նոր տերմինը: «Genocide» բառը նա ստեղծել էր, միացնելով հունարեն «genos» («ազգ», «ցեղ») առաջին մասին (լատիներեն «cidium») («սպանել») բառի «cide» բայական ձևը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի գլխավոր դաշնակից երկրները՝ ԱՄՆ-ը, Անգլիան, Ֆրանսիան և Սովետական Միությունը, 1945 թ. օգոստոսի ութին ստորագրեցին «Եվրոպայի առանցքային պետությունների կոնվենցիա» գլխավոր հանցագործների դատական հետապնդման և պատժելու նպատակով» փաստաթուղթը և նրան կից ընտրեցին «Միջազգային զինվորական տրիբունալ»: Այդ երկու համաձայնագրերի հիման վրա առաջին անգամ պատմության մեջ միջազգային զինվորական տրիբունալի կողմից իրականացվեց Նյուրնբերգյան դատավարությունը, որը սկսվեց 1945 թ. նոյեմբերի 20-ին: Այդ դատավարության ժամանակ առաջին անգամ միջազգային ատյանում ցեղասպանության հանցագործությանը սահմանում տրվեց: Բայց ցեղասպանության հանցագործությունը դատապարտող օրինական փաստաթուղթը ընդունվեց ԱՄՆ-ի կողմից միայն 1948 թ.: Դա «Ցեղասպանության հանցագործության կանխման և մեղավորներին պատժելու վերաբերյալ կոնվենցիան» («Ցեղասպանության կոնվենցիան») էր: Այդ կոնվենցիան ուժի մեջ մտավ 1951 թ. հունվարի 12-ին: Կոնվենցիայում ցեղասպանությունը սահմանվեց որպես «պլանավորված գործողություններ, որոնց նպատակն է ազգային (national), էթնիկական (ethnic), օսասյական (racial), կրոնական խմբերի լրիվ կամ մասնակի ոչնչացումը»: Տրված էր ցեղասպանության գաղափարի քաջատրությունը, որում ճշվում էր, որ ցեղասպանություն է համարվում «մարդկանց խմբերի ոչնչացման մտադրությունը (the intent to destroy an entire group), օսասյական, կրոնական հատկանիշներից ելնելով՝ վերոհիշյալ բնակչության խմբերի մի մասի ոչնչացման մտադրությունը (to eliminate portions of the population marked by their racial, religious...):»): Լյսինքն՝ պարտադիր չէ, որ խումբը խմբի կարևորագույն մասը, օրինակ՝ ղեկավարները (a significant section of a group such as its leadership), կամ «բավականին մեծ բովու մարդիկ են ոչնչացվել (imply reasonably significant number):»): Լյսյախոլ՝ ցեղասպանություն համարվելու պայմանները, ինչպես տեսնում ենք, կարելի է բաժանել երեք մեծ վերոհիշյալ խմբերի:

Հիմնվելով այդ պայմանների վրա՝ ցեղասպանությունը, միջազգային իրավունքի համաձայն, համարվում է հանցագործություն՝ անկախ նրանից՝ կատարվել է այն խաղաղ թե պատերազմական պայմաններում: Ցեղասպանության կանխելու և պատժի մասին ընդունված «Ցե-

դասալնության կոնվենցիայի» 2-րդ հոդվածի սահմանված վերոհիշյալ հիմունքներից ելնելով՝ 1915 թ. Օսմանյան կայսրության մեջ երիտթուրքերի կուսակցության կառավարության կողմից իրագործած հայերի կոտորածները պետք է որակել որպես ցեղասպանության հանցակազմ, որը պատժել է մթակա: Բացի դրանից, 4-րդ հոդվածում նշվում է, որ անկախ նրանից՝ հանցագործը, տվյալ երկրի սահմանադրության համաձայն, պատասխանատու ջաղաջական գործիչ է, պաշտոնական ծառայող թե անհատ անձ, նա ենթակա է պատժի: Հետևաբար, հայերի ցեղասպանությունը պլանավորած և՛ երիտթուրքերի կուսակցության ղեկավարները, և՛ պաշտոնական ծառայողները, և՛ անհատ անձինք պետք է պատիժ կրեն արվածի համար:

III. Հայոց ցեղասպանության խնդիրը

1915 թ. Օսմանյան կայսրության երիտթուրքերի կուսակցության կողմից իրագործած ցեղասպանությունը, որն ուղեկցվում էր կյանքի անտանցելի պայմանների ստեղծումով, հայերի ստիպողական տեղափոխություններով, ստիպողական կրոնի փոխելու գործողություններով, մասսայական ջարդերով, տեղի էր ունենում 1914 թ. սկսված Առաջին համաշխարհային պատերազմի կեսերին: Եվրոպական մեծ պետությունները, նույն քրիստոնյա ժողովրդի՝ հայերի օր ու գիշեր տևացող տառապանքների մասին իմանալով հանդերձ, իրենց երկրների շահերը միայն հետապնդելով, ոչ միայն մարդաբիական միջամտություն չձեռնարկեցին երիտթուրքերի կառավարության ոճրագործությունը կանխելու համար, այլև լուռ համաձայնության գնացին:

Այն, որ XX դարի սկզբի այդ ցեղասպանությունը լուրջաբան էր մատնվել աշխարհում, որ մեծ պետությունները ականջները փակել էին հուժանիստների բողոքի ձայները չլսելու համար, հանգեցրեց նրան, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ իրագործվեց իրենցների ցեղասպանությունը (հոլոկոստը), որը համարվում է XX դարի ամենամեծ ողբերգություններից մեկը: Հոլոկոստի գաղափարախոս Ադոլֆ Հիտլերը իրենցների ջարդերը սկսելու հիշամնով ենթականերին ուղարկած իր հեռագրում գրել է. «Դ՛վ է հիշում հինձ հայերի ջարդերի մասին»: Անկասկած, ինքը՝ Հիտլերը, շատ լավ էր հիշում հայերի եղեռնի մասին: Հայերի ցեղասպանությունն ու հոլոկոստը մի քանի նմանություններ ունեն:

Փորձած չարադրել, թե ինչն է, իմ կարծիքով, ընդհանուրը այդ երկու ցեղասպանությունների մեջ: Առաջինը՝ երկուսի սկսվելու նախապայմաններն են. 1) Թուրքիայում, ինչպես և Գերմանիայում, պետության

կողմից ստեղծվել էր կյանքին վտանգող միջավայր: 2) Չնայած էթնիկական մաքրումների թիրախն են եղել շարքային մարդիկ, նրանց հասարակական, տնտեսական դիրքը բարձրացնում է այն փաստը, որ նրանք պատկանում էին ազգային և կրոնական խմբերի: 3) Չնայած երկու ոճրագործությունները կատարվել են տարբեր ժամանակաշրջաններում, երկուսն էլ իրենցից ենդկայացնում են համաշխարհային պատերազմների կեսերին իրագործած էթնիկական մաքրումներ, որոնց իրականացման հաջողությանը նպաստեցին միջազգային սանկցիաների և դատապարտության բացակայությունը: Ավելիք՝ նախապայմանների այս երեք զվևավոր կետերից բացի կարելի է բերել ևս երկուսը: 4) Իդեոլոգիայի առկայությունն է: Ե՛վ Թուրքիայում, և՛ Գերմանիայում լեզուն, կրոնը, մշակույթը նույնատիպ դարձնելու, պետության կենտրոնաձիգ ուժերը ավելի ամրապնդելու նպատակով, էթնիկական մաքրումներ իրագործելու համար այդ իրագործողները որոնցդել էին համապատասխան գաղափարախոսություն՝ պանթուրքիզմը Թուրքիայում և նացիզմը Գերմանիայում: 5) Ոճրագործների ընդհանուր կողմերից նաև այն է, որ երիտթուրքերի կուսակցության պարագլուխները և կուսակցության անդամները, ինչպես նաև նացիստները և Հիտլերն ու նրա կողմնակիցները, լրիվ նույնամանա չլինեցին հանդերձ, հասարակական տեսակետից կողմնապահ գաղափարախոսության մոլի կողմնակիցներ էին, և դա ապացուցում է դրանց նույնությունը, ապացուցում են, որ դրանք նույնատիպ հիվանդագին ֆանատիկներ են եղել:

Նմանատիպ մեթոդներ հաջողությանը կիրառվում են նաև ներկա միջազգային հանրության մեջ տարբեր երկրներում, տարբեր սոցիալական պայմաններում վտանգավոր բնույթի դիկտատորների կողմից՝ որպես պետության իշխանության գլուխ գալու միջոց: Դա ցույց է տալիս նորրից, որ մեր ժամանակներում էլ վտանգավոր միջավայր և բացցրած սպառնալիքներ կան: Այդ տեսակետից նաև չի կարելի մոռանալ բազմաթիվ տարածաշրջաններում իրագործված էթնիկական մաքրումների մասին, որոնք ցեղասպանության կոնվենցիայի ընդունելուց հետո միջազգային հանրության մեջ, միջազգային իրավագիտության կողմից սահմանված են որպես հանցագործություն: Մեր սերունդը, որն ապրում է XXI դարում, հայերի ցեղասպանությունը չկանխելու, ի սկզբանե նրա հիվանդ արմատները չկտրելու համար, միջազգային հանրության պատասխանատվությունը կրելով, պետք է ուղղակի կերպով դիմի ներկա Թուրքիայի կառավարությանը՝ ցեղասպանության հանցագործության փաստը ընդունելու պահանջով, և անուղղակի կերպով դիմի ՍԱԿ-ի հեղինակավոր գործող անդամներին՝ միջպետական և ներպետական հանրություններում մարդու իրավունքի մասին գիտելիքների մակարդակը

բարձրացնելու նախագիծ պլանավորելու առաջարկով, որպեսզի այդ հանրություններում ուժեղ համոզմունք առաջանա, որ երկրակալան մաքրումների սիմվոլոնները տեսնելիս պետք է մարդասիրական միջամտություն սկսել, և դրանից հրաժարվել չի կարելի: Այդ նախապայմաններից հետո երևի թե կարելի լինի մեղքերը բավել որբերգության ճանապարհով անցած հայերի, հրեաների և շատ ուրիշ սպանողների գոհերի առջև:

ԻՄ ԱՅՅԸ ԴՅԱՍԱՏԱՆ

Մասակո Ֆուչիսա

1996 թվականի օգոստոսի 28–ն էր, երբ առաջին անգամ այցելեցի Չայաստան: Հիմա էլ լավ եմ հիշում, թե ինչպես ինձ օղանավակայանում ծաղկեղեցիներով դիմավորեցին Երևանի հումանիտար ինստիտուտի ռեկտորը, ճապոներենի դասավարդ և ուսանողները:

Դասավանդել սկսեցի սեպտեմբերի 9–ից չորսական ուսանող ունեցող չորրորդ և առաջին կուրսեցիներին, ինչպես նաև հասուկ դասընթացներ կազմակերպեցի նավարտած ուսանողների համար:

Դասախոսների պակասության պատճառով երկրորդ և երրորդ կուրսում ուսանողներ չէին հավաքվել: Իմ Չայաստան գալու առիթը դարձավ մի նամակ, որը Տոկիոյի դասախոսների գործուղման կենտրոն էր եկել ԱՄՆ–ում Չայաստանի դեսպանատնից: Այնտեղ գրված էր, որ այս ինստիտուտում դասախոսների պակասություն կա, ինչպես նաև ճապոնացի դասախոսի կարիք: Առաջին կուրսի ուսանողների նոր լեզու՝ ճապոներեն սովորելու խանդավառությունն ինձ էլ փոխանցվեց, և դասերը շատ հետաքրքիր ընթացք ստացան: Երեք ամիս անց ես նրանց հանձնարարություն տվեցի նամակներ գրել իմ ճապոնացի ընկերներին, որոնց մինչև հիմա պահում եմ. և հիերոգլիֆները, և նախադասությունները ճիշտ են գրված: Իսկ ինչ վերաբերում է չորրորդ կուրսեցիներին, նրանք բավականին տիրապետում են առօրյա ճապոներենին, բայց քանի որ քիչ էր շփումը ճապոնացիների հետ, և չկային համապատասխան դասագրքեր, նրանց կարողությունները բարդ բացատրությունների, ընթերցանության, շարադրությունների վերաբերյալ այնքան էլ բավարար չէին: Արդեն հնացած դասագրքերով հարստացնում էին իրենց բառապաշարը, գաղափարները գիտելիքները: Օգտագործում էին տարբեր միջոցներով ճապոնիայից հայթայթված դասագրքեր և ձայններիգներ:

Այստեղ՝ Չայաստանում, ճապոներենի ֆակուլտետը բացվել էր ինստիտուտի ռեկտորի՝ ճապոնիայի հանրապետության ունեցած ցեղն վերաբերմունքի և ինքնուրույն ճապոներենը սովորած դասախոսի ջանքերի շնորհիվ: Առաջին անգամ ինստիտուտ գալով շատ զարմացա, այնտեղ ուսումնական ձեռնարկներ համարյա չկային, և այդպիսի պայմաններում ճապոներենը դասավանդելը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ մեծ հերոսություն: Դրանից հետո ճապոնական ֆոնդի կողմից որպես օգնություն ուղարկվեցին դասագրքեր, տեսամագիստրոֆոն, համակարգիչ, և ուսուցման գործընթացը մի քիչ կարգավորվեց: Նաև նույն ֆոնդի ծրագրով վերապատրաստման դասընթացների մասնակցելու համար ճապոնիա մեկնեց ճապոներենի դասախոս Կարիհեն, և դա հետագայում շատ օգնեց նրան իր դասախոսի կարիերայում: Իսկ երկար ծննդային արձակուրդների ժամանակ իմ բնակարանը դասասենյակի նման մի քան դարձրեց, և ուսանողները հերթով գալիս էին այնտեղ պարապելու:

1997 թվականի ապրիլին ինստիտուտ այցելեցին Ռուսաստանում ճապոնիայի դեսպանը, նրա կինը և դեսպանատան այլ աշխատակիցներ: Ինստիտուտում ցերմ ընդունելություն կազմակերպվեց, որի ժամանակ ուսանողները մեկ–մեկ ողջունում էին հյուրերին, կատարում ճապոնական երգեր՝ այդպիսով ցույց տալով ճապոներենում ունեցած իրենց հաջողությունները:

Իմ այստեղ գտնվելու երկրորդ տարում ընդունվեցին վեց առաջին կուրսեցիներ, իսկ շրջանավարտ Ջարան սկսեց դասավանդել: Ինչպես նաև բացվեց մի հասուկ խումբ երեք կարատեիստների համար, որոնք ցանկություն ունեին ճապոներենը սովորել: Երանք հետաքրքրվում էին չինական փիլիսոփայության «Հինգ օղակներով», ձեն–բուդդայականությամբ, որոնք մասին կարողացել էին ռուսերեն բարդմանված գրքերում, հաճախ խորհմաստ հարցեր էին տալիս, և դա չէր կարող ինձ չզարմացնել:

Իսկ եթե խոսենք ուսանողների գիտելիքների մասին, պետք է ասեն, որ որոշ ուսանողներ շատ զոհ էին, քանի որ ճապոնացի տրիստների կողմից զովասանքի են արժանացել, ոմանք ասում էին, թե ճապոներենը դժվար է և դրանով էլ՝ հետաքրքիր, ոմանք էլ ասեն օր քանախորհար շարադրություններ էին գրում և խնդրում, որ դրանք ստուգեն:

Քիչ–քիչ սկսեցին իրականացվել դասախոսների վերապատրաստման դասընթացներ ճապոնիայում, ուսանողներ ուղարկվել այնտեղ, բայց մեր երկրների միջև համագործակցությունը դեռևս քիչ է: Սրտանց ցանկանում եմ, որ ավարտելուց հետո ուսանողները կարողանան ավելի շատ օգտագործել ճապոներենը աշխատանքում: Երկու տարի դասավանդելուց հետո ճապոնիայի աշխարհագրական միության անդամները Չայաստանում ճանապարհորդելու վերջում ինձ առաջարկեցին լի-

նել ուսանողական խոսքի մյուրիի անդամ: Սա ճապոնեների բաժնի համար մեծ իրադարձություն էր և լավ առիթ ուսանողների համար՝ կատարելագործելու իրենց գիտելիքները:

1999 թվականի աշնանը՝ սեպտեմբերի 17-ից մինչև նոյեմբերի 16-ը, կրկին այցելեցի Չայաստան՝ կարճաժամկետ դասախոսություններ կարդալու: Մեկ տարի այնտեղ չէի եղել, և 1998 թ. ընդունված չորս հոգին և 1999 թ. ընդունված տասներկու հոգին դարձան իմ նոր ուսանողները: Վերջապես ճապոնեների բաժնում կար չորս կուրս: Այդ ժամանակ դասախոս Կարինեն դասագիրք գրելու նպատակով երկրորդ անգամ ճապոնիայում էր գտնվում, և ինստիտուտում դասավանդում էր հայերենին տիրապետող Հիկի Ակիկուն: Ես առաջին կուրսեցիներին «ճապոնեների ներածություն» էի դասավանդում, իսկ չորրորդ կուրսեցիներն արդեն ճապոնական պոեզիա էին կարդում, ճապոներեն էին քարգմանում հայ հոչակավոր բանաստեղծ Իսահակյանի և այլոց գործերը: Երանց հաջողված քարգմանությունները վերջում ընդգրկվեցին մի բրոշյուրի մեջ, որը կարելի էր առաջարկել Չայաստանի նկատմամբ հետաքրքրություն ունեցող ճապոնացիներին: Այդ դասից հասկացա, որ Չայաստանում բոլորը շատ են սիրում Ավետիք Իսահակյանին: Մետրոյի «Երիտասարդական» կայարանի մոտ գտնվող այգում կանգնած է նրա արձանը, և ես զբոսնելուց հաճախ էի գլուխս բարձրացնում՝ նրան նայելու: Միշտ հիշում եմ նրա բանաստեղծությունները չորս գագաթ ունեցող Արագած սարի մասին:

Չայաստանում գտնվելու ժամանակ շատ էի չփվում տարբեր մարդկանց հետ: Անգամ չեմ կարող հաշվել, թե քանի անգամ եմ հրավիրվել դասախոսների, ուսանողների և նրանց ազգակիցների տուն: Խնջույքների ժամանակ ժանդաբանում էի այլ հյուրերի հետ, մեծանում էր շփումը նոր մարդկանց հետ: Չայակական հյուրասիրությունը շատ բացառիկ է. ինչպիսիք համեղ կերակուրներ են մատուցում, դրանից հետո սկսում են պարել: Նույնիսկ ինձ էին համառորեն հրավիրում պարելու: Խնջույքների ժամանակ բոլորը բարեմաղթաբանեցին ինձ ասում: Ինձ միշտ հիացնում էր այն, որ եթե նույնիսկ ծեղեր այնտեղ ներկա չէին լինում, անպայման նրանց առողջության համար կենցաղ էին խնում: Ես էլ, մտածելով, թե ոչ մի դժվար բան չկա դրա մեջ, հայերեն բարեմաղթանքի խոսքեր սովորեցի և ասում էի դրանց խնջույքների ժամանակ: Ես շատ էր զվարճացնում բոլորին, և մեր միջև մտերմություն ավելի մեծացավ: Այդ ժամանակ ճապոնացիներ համարյա չկային, իսկ ճապոնական մշակույթի ներկայացման պահանջը մեծ էր: ՉՄԿԸ-ում կազմակերպվեցին միջոցառումներ, որտեղ ներկայացվեցին գրույցներ օրիգամիի, կինոմոյի, քեյի արարողության մասին, հեռուստացույցով ցուցադրվեցին կարուկի

և բոն պարեր, և դրանց ներկա էին նաև հեռուստալրագրողներ և թերթերի թղթակիցներ:

Իմ երևանյան կյանքը հաճելի դարձնող բաներից մեկն էլ Մատենադարանն էր: Այնտեղ կարելի է տեսնել հայկական մշակույթի անցյալը և ներկան: Բարե աստիճանների վերջում կանգնած է հայկական այբուբենը ստեղծող Մեսրոպ Մաշտոցի, իսկ մյուս աստիճանների վերջում իրար կողք շարված են Չայաստանը ներկայացնող գիտնականների արձանները: Միշտ էլ սիրել եմ մանրանկարչությունը և քանի անգամ եմ բարձրացել այդ քարե աստիճաններով, որ տեսնեմ այնտեղ ցուցադրված ծեռագրերը: Հիմա էլ հաճույքով եմ դիտում բաժանման բաժանակ սեկտորի նվիրած «Չայակական մանրանկարչություն» գիրքը և մի բրոշյուր, որտեղ ներկայացված են Գրիգորի և Լա հինգ նոր մանրանկարիչների գործերը: Մատենադարանում կարելի է լսել պատմություն այն մասին, թե ինչպես երկու կին թուրքական քարդերի ժամանակ կրակից փրկել են փրկել: Մատենադարանն էլ ապացույց է, որ բազմիցս օտարների կողմից նվաճված հայերը, իրենց կյանքը չխնայելով, պահպանել են իրենց մշակույթը: Հաջորդ հետաքրքրություն կապվում է խաչքարերի հետ, որոնք շատ խոր իմաստ ունեցող քարե հուշարձաններ են: Փորագրված զարդերի գեղեցկության հետ մեկտեղ դրանցում արտահայտված են նաև դարի առանձնահատկությունները: Որտես շատ ցավեց, երբ մի լուսանկարում տեսա անձրևի և քամու տակ լքված Ջուղայի խաչքարերը:

Կարճատյան օրերին շատ վայրերում եմ եղել տարբեր մարդկանց ուղեկցությամբ: Հիմա էլ պարզ հիշում եմ հին ավերակները, հյուրասեր և գեղեցիկ եկեղեցիները: Արագած լեռը, Սևանա լիճը, այնտեղ կերտված խորվածի համը եմ հիշում այն հյուրասիրած մարդկանց ոնձերի հետ: Շատ եմ այցելել նաև քաղաքում գտնվող պատկերասրահներ, քանդառաններ: Այդ ժամանակների լուսանկարները նայելով՝ այցելած վայրերի հետ միասին կարողում եմ ինձ այնտեղ տարած մարդկանց:

Շատ երջանիկ եմ նաև, որ կարողացա լինել Արցախում ճապոնիայի աշխարհագրական միության աշխատակիցների հետ միասին: Տեսնելով ոչ վաղ անցյալում տեղի ունեցած պատերազմի հետևանքները՝ կրկին մտածեցի, թե ինչքան խնդիրներ ունի այս երկիրը: Արևելին՝ եղեռնի օրը, ծաղիկները ծեռքերին Շփեռնակաբեր գնացող մարդկանց մի անվերջանալի շարք էր լինում: Եվ միշտ մտածում էի, որ եթե չիմանա այս ազգի ցավերը, չես կարող լավ հասկանալ նրանց երածշտությունը, կերպարվեստը, պոեզիան:

Երևանի կենտրոնում գտնվող օպերայի և բալետի շենքի մոտակայքը մարդկանց ժամանցի վայրերից է: Այստեղ-այնտեղ գտնվում են երա-

ժյուռների, նկարիչների, բանաստեղծների արձաններ, և այն վայել է արվեստ սիրող մարդկանց բաղաբխ:

Երկի հիմա Հայաստանում աշուն է, և արահետները ոսկեզույն են դարձել:

ԱՆՈՋՅԻՆ ՀԱՆՂԻՊՈՒԽԸ ՀԱՅՅԱՍՏԱՆԻ ՀԵՏ

Ալեկո Հիկի

Հայաստանում զտնվելու ամբողջ ընթացքում ինձ բազմիցս հարցրել են, թե ինչն է Հայաստանում հետաքրքրություն առաջացրել իմ մեջ, կամ ինչու Հայաստան դեռ չայցելած՝ որոշեցի սովորել հայոց լեզուն: Հայաստանում հաճախ հարցնում են. «Որքանով եք վարձուս ընկալաբանը», «Որքան է ձեր աշխատավճարը», իսկ ճապոնիայում առաջին հանդիպման ժամանակ այդպիսի հարցեր չեն տալիս, փորձում են խուսափել անձնական հարցերից, իսկ գլխավոր հարցերը ուղղված են մարդուն հասկանալուն և զուսպ բովանդակություն ունեն:

Առաջին անգամ Հայաստանի մասին ես իմացա Վիլյամ Սարոյանի ստեղծագործություններին առնչվելով: Ճապոնիայի բուհում դիպլոմային աշխատանքս գրեցի «Ամերիկյան գրողների պատմվածքների ժողովածու» գրքի հիման վրա: Այդ գրքում կար Սարոյանի պատմվածքը, որը գրված էր նրան բնորոշ կարճ ոճով: Հիշում եմ, որ Նոյի և Արարատ սարի մասին էր: Սարոյանը՝ որպես բավականին հայտնի գրող, թարգմանված էր ճապոներեն. նրա գրքերը կարելի էր գտնել գրադարաններում և գրախանութներում: «Bronz» նոր հրատարակչությունը տպագրել էր Սարոյանի հինգ գրքերից մի շարք, որոնք էին՝ «Իմ անուշ փորրիկ», «Մայրիկ, ես քեզ սիրում եմ», «Փոքր երեխաներ», «Հայրիկ, դու խելագար ես», «Կենդին Նյու Յորքում»: Ուրիշ հրատարակչությունների կողմից հրատարակված էին նույնպես «Մարդկային կատակերգություն», «Իմ անունը Արամ է» Սարոյանի գլխավոր ստեղծագործությունները: Ճապոներեն թարգմանված գործերը գրեթե բոլորը կարդալուց հետո ցանկություն առաջացավ կարդալ քնորինակը: Քանի որ Սարոյանի ստեղծագործությունների մեջ անընդհատ հնչում էր հայրենիքի կարոտի գաղափարը, սկսեցի կարդալ նաև մի գիրք Հայաստանի մասին:

Ճապոնիայում շատ են այն մարդիկ, որոնք ոչինչ չգիտեն Հայաստանի մասին: Ճապոնիայի հեռուստատեսությանը և թերթերում Հայաստանի մասին գրեթե ոչինչ էր ասվում, դժպանատուն նույնպես չկա: Իմ ընկերների մեջ հազիվ գտնվեմ ե՛նեք հայրուր իողուն, ու լսել էր Հայաստան

տանի մասին: Ես էլ նրանց թվում էի, մինչև չկարդացի Սարոյանի ստեղծագործությունները:

Այսպիսով՝ 1997 թ. ամռանը ես առաջին անգամ այցելեցի Հայաստան: Ամերիկայի Միչիգանի համալսարանի նախաձեռնությամբ Երևանում հայոց լեզվին նվիրված դասընթացներ էին կազմակերպվել: Ես նույնպես մասնակցեցի այդ ծրագրին, որը տևեց երկու ամիս: Աշխատանքային օրերին առավոտից երեկո սովորում էինք հայերեն, իսկ ազատ օրերին հնարավորություն կար գնալ քաղաքից դուրս: Այդ տարիներին Երևանում երեկոյան մուլթ էր, և գրպանի լապտերիկը անհրաժեշտ էր: Փողոցում երթևեկող մեքենաների ապակիների մեծ մասը ճաքած էին, և ես կարծում էի, որ քաղաքը անվտանգ չէ: Սակայն որոշ ժամանակ անց, երբ ըստելացա քաղաքին և համոզվեցի, որ անվտանգ է, որոշեցի մնալ այստեղ ավելի երկար՝ ուսումս շարունակելու նպատակով:

Այսպես եղավ, որ ես 1998 թվականից սկսեցի այցելել ԵՊՀ հայոց լեզվի նախապատրաստական դասընթացներին, որն ավարտելուց հետո ընդունվեցի ԵՊՀ բանասիրականի ասպիրանտուրան, որն ավարտելուց հետո ճապոներեն եմ դասավանդել ոչ պետական կազմակերպությունում: Այսպիսով՝ ես ապրեցի Հայաստանում չորսուկես տարի՝ մինչև 2003 թ. մարտը: Իհարկե, երկարատև մնալը օտար երկրում շատ է տարբերվում կարճատև այցից: Երբ ես եկել էի Հայաստան Միչիգանի համալսարանի ծրագրով, պորՖեսոր Վարդանյանի անձնական օգնության շնորհիվ մենք վարում էինք անհող կյանք, սակայն երբ այցելեցի երկրորդ անգամ ավելի երկար ժամկետով, ստիպված էի սեփական ուժերով կարգավորել իմ ապրուստը: Իրականում ինչու չէր լինել արտասահմանցի ուսանող Հայաստանում. հաճախ ոգևորության անկում էր ապրում, լինում էին օտարների պահեր: Բայց հայոց լեզուն սովորելու ուժեղ ցանկությունը և օտար միայնակ արտասահմանցուն օգնելու պատրաստ մարդկանց առկայությունը ստիպում էին շարունակել մնալ Հայաստանում:

Նախապատրաստական դասընթացների ժամանակ իմ բաժնում սովորում էին նաև ուսանողներ Կանադայից, Չեխիայից, Անգլիայից, Ռուսիայից և այլ երկրներից: Կային նաև ուսանողներ, որոնք ավելի խորացված էին ուսումնասիրում Հայաստանը: Մեր դասախոսն էր նույն համալսարանի բանասիրական բաժնի շրջանավարտ Սոֆյա Բագույանը, որն էմ ընտրած թեմայի վերաբերյալ ուղղություն էր տալիս: Հայաստանում մտադրություն չունեի այդքան խոր ուսումնասիրել հայ գրականությունը, սակայն լավ դասախոսների շնորհիվ իմ հայերենի գիտելիքները խորացնելու ցանկությունը ավելի ուժեղացավ:

Կարելի է ասել, որ հայ գրականությունը անձանոթ է ճապոնացուն: Ես, նույնպես, բացի Սարոյանից ուրիշ ոչ մի հեղինակի գործ կարդալու

հնարավորություն չունեի: Ինձ համար շատ հետաքրքիր էր XIX դ. վերջի, XX դ. սկզբի հայ գրականությունը: Իհարկե, դրանից ավելի վաղ դարաշրջանների գրականությունն ևս կան շատ հրաշալի գործեր, բայց ինձ՝ որպես արտասահմանցու, ավելի հեշտ է կարդալ արդի հայերենով: Հայոց գրականության մեջ ակամավոր տեղ է զբաղեցնում Հովհաննես Թումանյանը: Կարծում եմ, որ Թումանյանի ստեղծագործություններին առանձնահատուկ երանգ է տալիս տեղի խոսակցական բարբառը, այդ պատճառով էլ շատ ուրախ եմ, որ սովորեցի հայերենը: Թումանյանի ստեղծագործություններում կարևոր տեղ է զբաղեցնում ոչ թե պոեզիա գարգացումը, այլ դիմացինի տրամադրության հասկանալի ու կարեկցանքը: Հենց այդ էլ մոտիկ է ճապոնացու սրտին: Բացի Թումանյանից, իմ կողմից շատ սիրվեցին երկու արևմտահայ գրող՝ Գ. Ջոհրապետ և Ռ. Վարուժանը: Հայկական բարբառներից մեկը հանդիսացող արևմտահայերենը ինձ համար շատ բարդ էր և դժվարությամբ էր առաջ գնում:

ԵՊՀ-ի վերապատրաստման բաժնում սովորում էին ընդամենը 13 ուսանող, որոնց հարուստ գիտելիքներով հայ գրականության ասպարեզում ես պարզապես հիացած էի: Դասընթացներին ամեն օր ուսանողներից մեկը պետք է ելույթ ունենար ընտրած թեմայով: Խմբում կային այնպիսի մարդիկ, որոնք շատ կարճ ժամանակահատվածում կարողանում էին պատրաստել հիանալի ելույթ: Ասպիրանտուրայի ավարտին պետք է զրեկիք բեկնածուական թեզ, որի թեման որոշում էին ոչ թե ինքներս, այլ տրված ցուցակից ընտրում էինք այն թեման, որն ավելի հոգեհարազատ էր մեզ: Ես ընտրեցի Կոստան Ջարյանի «Դարի պատմականությունը» թեման: Պատճառն էր ճապոնիայում տպագրված Յուկիո Ֆուլեմոյի «Ողբերգության Հայաստան» հայոց պատմության գիրքը, որի վերջում տպագրված էր Կոստան Ջարյանի կրճատ կենսագրությունը, այդ պատճառով դա ինձ ավելի մոտիկ էր: 2003 թ. վերադարձել եմ ճապոնիա՝ դրանով իսկ լրացնելով Հայաստանում իմ գտնվելու չորսուկես տարին: Իհարկե, այդ ժամանակահատվածում երևանի արտաքին տեսչքը փոփոխություններ ունեցավ: Քաղաքում հայտնվեցին այնպիսի քանակ ավտոմեքենաներ, որոնց անգամ ճապոնիայում հազվադեպ կարելի է հանդիպել: Օպերայի շրջակայքից սկսած՝ քաղաքի ամբողջ կենտրոնում բացվեցին գանազան սրճարաններ և ռեստորաններ, գիշերային երևանը լուսավորվեց: Մյուս կողմից՝ աշխատավարձերի ուշացումն ու ցածր աշխատավարձը հասարակ մարդկանց թույլ չեն տալիս անգամ հիվանդանալու դեպքում դիմել բժշկի, որովհետև կան ուրիշ կարևոր ծախսեր, ինչպիսին են, օրինակ, լույսի կամ ուսման վարձը:

Վերադառնալով Հայաստանից ճապոնիա՝ զգացի, թե ինչքան հեռավոր և անհայտ երկիր է Հայաստանը ճապոնացիների համար: Ես

կարծում եմ որ կկարողանամ կրճատել այդ հեռավորությունը՝ ծանոթացնելով ճապոնացիներին հայկական մշակույթին:

Մշակութային հարաբերություն չէ՞՞ արդյոք այն, երբ հարգում և կարևորում ենք ուրիշ երկրի մշակույթը: Ես ցանկանում եմ, որ երկու երկրների միջև կապերը ավելի ու ավելի զարգանան:

ՄՏՈՐԻՄԵՆ ԅՈՎՈՂԱՄԱՅԻ ԱՐՏԱՍՏՄԱՆՅԻՆԵՐԻ ԳԵՐԵՉԱՆՆԱՅԱՆԸ՝ ԴԱՅԱՆԸ ԱՐԳԱՐԻ ՇԻՐՄԱՔԱՐԻ ՄՈՏ

«*Ինկիարու Նակաչիտո*

Նախաբան

Հայտնի է, որ Դայանա Աբգարը Յուկոհամայում օգնել է հայ փախստականների՝ նրանց Ամերիկա տեղափոխվելու գործընթացին: Ոչնչարդ Հովհաննիսյանի «Հայաստանի Հանրապետություն» (Richard Hovannisian, «The Republic of Armenia», V. 1–2, Univ. of California press., 1971) գրքում ես կարդացի հետևյալ տողերը. «Հյուլապատու Դայանա Արաքսե Աբգարը Յուկոհամայի իր գրասենյակը օգտագործում էր հայ փախստականների լեզալիզացման և հետագայում Միացյալ Նահանգներ տեղափոխելու համար, իսկ իր տունը տրամադրում էր նրանց՝ որպես ժամանակավոր ապաստարան»: Հետագայում NAASR հրատարակչության գրացուցակից ես իմացա, որ տիկին Աբգարի գրչին են պատկանում «Հայկական կոտորածները» և «Եվրոպական իմպերիալիզմի խաչին խաչված Հայաստանը»⁴⁵ գրքերը:

Երբ տարվա ընթացքում ես փնտրում էի այդ գրքերը, բայց ապարդյուն: Եվ ահա, 1988 թ. ճապոնիայի պառլամենտի գրադարանում գտա սկզբ Աբգարի «Խաղաղություն և ոչ խաղաղություն» գիրքը (Yokohama, Japan Gazette Press, 1911), որի վերջում նշվում էր հեղինակի հասցեն. Յուկոհամա, Յամատո թաղամաս, շենք 220:

Հիշում եմ 1988 թ. ամառային այդ չափազանց շոգ օրը: Ես իջա գնացքից Իսիկավամածի կանգառում և գնացի դեպի Շիկուրոսկա, որ դուրս գալով Յամատո թաղամասը: Հասկանում էի, որ հագիվ թե հասցեները անփոփոխ են մնացել, և այդ տունը գտնելը շատ դժվար կլինի.

43 The Murder of Armenia, Yokohama, Japan Gazette Press, 1916. On the Cross of Europe's Imperialism, Armenia Crucified, Yokohama, 1918.

բայց, այնուամենայնիվ, ուշադիր նայում էի փողոցի աչք կողմի շենքերի համարներին:

220 համարի տակ մի նորակառույց շենք էր, որում արտասահմանցիներ էին ապրում: Ես զանգահարեցի հարևան շենքի դուռը՝ ճապոնական ազգանունը ցուցանակին: Պարոն Կ-ի տան պատուհանները վերջապես լուսավորվեցին: Տան տերն ասաց, որ ձախից վերջի տան բնակիչները, հնարավոր է, որ ինձ տեղեկություններ տան: Ուրախացած շտապեցի այնտեղ և հանդիպեցի տան տիրուհու՝ տկն Լինա Դենտիխի հետ: Պարզվեց, որ տկն Դենտիխը ծնվել է 1923 թ., երբ տեղի էր ունեցել Կանթոյի մեծ երկրաշարժը: Նա ինձ պատմեց, որ Դայանայի ընտանիքը բնակվում էր ներկայումս պարոն Կ-ի տան տեղը գտնվող շենքում և հարևանությամբ գտնվող ևս մեկ առանձնատանը: Տկն Դենտիխը լավ հիշում էր, որ դարպասի վրա գրված էր 220 Ա համարը: Երեխա ժամանակ Դայանայի թոռնիկի խաղընկերուհին է եղել, բայց նրան զրեթե չի հիշում: Ես ենթադրեցի, որ Դայանայի շիրմը պետք է որ գտնվի Յոկո-համայնի արտասահմանցիների գերեզմանատանը, և տկն Դենտիխը բերեց գերեզմանատան քարտեզը՝ ազգանունների ցուցակով:

Միայն մենք գտանք Արգաթ ազգանունը: 14 տեղամասում հանգչում են «Աիբայել Ա, Արգարը, մահվան թիվը՝ 1906 թ. և Դայանա Ա. Արգարը, մահվան թիվը՝ 1937 թ.»։ Բացատրության մեջ նշվում էր. «Արգարը եկել է ճապոնիա 1890 թ. և հիմնվել է Կորե քաղաքում անտրակական ձեռնարկություն և Գրեյթ Իստերն հյուրանոցը»:

Քանի որ արդեն մթնում էր, ես շտապեցի արտասահմանցիների գերեզմանատուն: Թողնուժի աճուճով աշխատող ուղեկցեց ինձ 14 տեղամաս, որտեղ Միքայելի և նրա ընտանիքի անդամների գերեզման էր: Ես տեսա Դայանայի տապանաքարը: Ազախայի քփուտներում մարմարե հաստ տապանաքարին հայերեն և անգլերեն փորագրված և արձի-ծով լցված էր հանգուցյալի անունը.

«DIANA AGABEG APCAR.

October 17th 1859—July 8th 1937.

Out of Earth's Shadows unto Heaven's Glorious Day.

We Loved Her, but God Loved Her Best».

Քանի որ Յոկոհամայի արտասահմանցիների գերեզմանատունը քաղաքի յուրատեսակ տեսարժան վայր է հանդիսանում, բնակչի մոտ նրա քարտեզի գտնվելը զարմանալի բան չէ (քարզանչի մեկնաբանույթ):

«ԴԻՆԱ ԱՂԱԲԵԿ ԱՂԿԱՐ».

1857 թ. հոկտեմբերի 17—1937 թ. հուլիսի 8:

Հողի խավարից դեպի լուսնի փառավոր օր:

Մինք սիրում էինք նրան, բայց Աստված ավելի էր սիրում»:

Աիսա բն ինչ հաջողվեց ինձ գտնել ամառային արձակուրդի այդ վերջին օրը:

1. Օգնություն հայ գաղթականներից

Հայոց ցեղասպանության⁴⁴ հետևանքով առաջացած բազմաթիվ գաղթականների մի մասը, որոնք ծագումով Հայկական բարձրավանդակի արևելյան նահանգներից էին, փախան Ռուսաստան: Քանի որ Ռուսաստանը պառակտված էր հեղափոխության և քաղաքացիական պատերազմով, գաղթականների մի մասը հաստում էր այն Տրանսսիիրյան երկաթգծով՝ հասնելով Վլադիվոստոկ և չինական խարին, որից հետո տեղափոխվում էին ճապոնիա և սպասում ԱՄՆ մեկնելու հնարավորությանը:

Դայանա Արգարը, որն իր ամուսնու առևտրական գործակալությունը օգտագործում էր որպես հյուպատոսական գրասենյակ, բույլ էր տալիս գաղթականներին բնակվել Յամատե քաղամասում գտնվող իր առանձնատանը, օգնում էր ժամանակավոր օբևան գտնել: 1919 թ. աշնանը նա նշանակվեց Հայաստանի Հանրապետության (1918—1920) հյուպատոսը Ճապոնիայում: Որոշվել էր վստահել նրան միջազգային լիազորություններ: Իր երկիրը սարսափի սապարեզ դարձրած Թուրքիայից հազարավոր կիլոմետր հեռավորության վրա, Ասիայի մյուս ծայրամասում ապրող Դայանա Արգարը օգնում էր գաղթականներին մուտքի թույլատվություն ստանալ, նավի և զնացքի տոմսեր հայթայթել: Երբ ԱՄՆ-ի կառավարությունը խտացրեց ներգաղթի վերահսկողությունը, ընդունելով Ջոնստոն-Ռեյդի օրենքը, Դայանան, դրված պատասխանատվության զգացումից, շարունակում էր հայերին ուղարկել ԱՄՆ քուրը հնարավոր միջոցներով: Գաղթականների երեխաներին նա տեղավորում էր Յոկոհամայի դպրոցներ՝ սովորելու:

Ստորև բերում ենք մեջբերումներ գաղթականների բանավոր և գրավոր հիշողություններից՝ ըստ պրն Գարրիելյանի (Կալիֆոռնիայի

44 Հայոց ցեղասպանություն՝ 1915—1923 թթ. օսմանյան Թուրքիայի կառավարության և «Միացություն և առաջդիմություն» կուսակցության կողմից կազմակերպված հայերի լայնածավալ քարոզի: Հաճախ անվանում են XX դարի սկզբի ցեղասպանություն (իդրիսկի մեկնաբանումը):

համայնության) վկայությամբ: Ջորջ Կոչկարյանը (Կանադա) մինչ այժմ հիշում է ճապոնեբն հաշիվը և պահում է թվականներով քարտեր, որոնք մնացել էին ճապոնական դպրոցում վեց տարեկան հասակում տնվորելու օրերից: Գաղթականներից ոմանց ընտանիքները բաժանված էին, ինչպես, օրինակ՝ Արիս Պետրոսյանը ստիպված սպասում էր Յոկոհամայուն, իսկ նրա հայրը՝ Պոկ Միսիգայանը, արդեն հաստատվել էր ԱՄՆ-ում և օգնում էր նրան նյութապես: Գաղթականներից մեկը, որն անվանում էր Դայանային «Յոկոհամայի մեր փոքր մայրիկը», գրում է հիշողություններում. «Մենք 40 հոգի էինք: Վաղիվոստոկոսն նավ նստեցինք և ուղևորվեցինք Յոկոհամա»:

2. Նոր Ջուլֆայից Գնդկաստան. Դայանայի ընտանիքը

Դիչենք՝ ինչ էին ներկայացնում իրենցից այսպես կոչված «հայկական ուղիները», այսինքն՝ Դայկական բարձրավանդակից Գարավային Ախա տանող ժամապարհները:

Դրանք ժամանակին մեծ առևտրական կենտրոն հանդիսացող Նոր Ջուլֆա (Ներկայում՝ Պարսկաստանի Իսպահանն է) քաղաքի հայ վաճառականների օգած ուղիներն էին, որոնք ձգվում էին մինչև Բոմբեյ, Մադրաս, Կալկաթա, Ուանգու, Պինան (Ներկայում՝ Ջորջթաուն), Սինգապուր, Բատավիա (Ներկայում՝ Ջակարտա), Սուրաբայ և ուրիշ ասիական քաղաքներ: Այդ նավահանգիստներում կարելի էր նաև նավերի համար քարաձուխ ձեռք բերել:

Ի դեպ, հայերի տեղաշարժը Գնդկաստան սկսվել է XVII դարում: Դայ վաճառականները աջակցել են անգլիական և արևելահնդկական առևտրական ձեռնարկությունների զարգացմանը: 1560 թ. Իսկանդար անունով մի հայ վաճառական Մեծ մողղների միավետության արքա Աբբասի (1556–1602) հրավերով՝ գալիս է Ագրա: Աբբասը շնորհեց նրան և նրա ժառանգներին առևտրի բացարձակ իրավունք: Գետազայում մի հայ կին՝ Մարիան անունով, դարձավ Աբբասի կանանցից մեկը: Նրա մեծ քույրը՝ հայտնի դեղագործ Ջուլիանան, կառուցեց 1562 թ. Ագրայում հայկական եկեղեցի, որը դարձավ Գնդկաստանում առաջին հայկական եկեղեցին: Ջուլիանային թույլ տվեցին հիմնել եկեղեցիներ Ռեչլում և Կալկաթայում: XVII դարից հետո, երբ հայերը ամբարկողեցին իրենց ազդեցությունը Մեծ մողղների միավետության արքունիքում, նրանք, հիմնվելով Գնդկաստանի իրենց առևտրական տների վրա, հաջքն ուղղեցին դեպի եվրոպական երկրներ և սկսեցին գործունեություն ծավալել այնտեղ: 1688 թ. հայկական վաճառատների և անգլիական Արևելահնդկական ընկերության միաձուլման հետևանքով հայերը

ստացան ամբողջ Գնդկաստանում առևտրի մենաշնորհ: Մեծ մողղների միավետության իշխանությունները հաստատեցին, որ հայերի գործունեությունը իրենց երկրին վնաս չի բերում, և թույլ տվեցին ընդլայնել առևտուրը՝ դուրս գալով միջազգային ասպարեզ, ինչը ձեռնտու էր նաև մյուս գործընկերները՝ Անգլիային: XVIII–XIX դարերում հայերը իրականացնում էին բանկարժեք քարտի և ցրտի նյութի արտաքին և միջնորդական առևտուրը կամ էլ աշխատում էին որպես անգլիական ընկերությունների ներկայացուցիչներ:

Ահա այսպիսի միջավայրում էր ծնվել և մեծացել Դայանան:

3. Տեղափոխություն ճապոնիա

Դայանայի հայրը՝ Աղաբեկը, ինչպես և Աբգարը, պարսկահայ էր: Դայանան ծնվել էր 1859 թ. հոկտեմբերին Ուանգունում (Քիրմա): Նա պարսկահայ Գովհաննես Աղաբեկի ընտանիքում յոթերորդ զավակն էր: XVIII դարում որոշ հայեր, որոնք հարստացել էին սուլտակի առևտրի շնորհիվ, դարձել էին բարձր զինվորական պաշտոնյաներ և խորհրդականներ Քիրմայի արքունիքում և ղեկավար դեր խաղացին Քիրմայի միավորման գործում: Ուանգունում նույնպես կառուցվեց հայկական եկեղեցի: Գետազայում Դայանայի ընտանիքը մի խումբ հայերի հետ տեղափոխվեց Կալկաթա: Ի դեպ՝ XIX դարի երկրորդ կեսին Կալկաթայի բարձրագույն դատարանում ծառայող դատապաշտպաններից 33-ը հայեր էին: Նրանցին մեկն էլ Ալեքսանդր Աղաբեկյանն էր:

Գարությունը Աբգարյանը իր հերթին հիմնեց XIX դարում Messrs Apcar & Co ընկերությունը Բոմբեյում: 1830 թ. գործերի հանգամանքներով նա տեղափոխվեց Կալկաթա: Նույն ընտանիքի անդամ Միքայելը՝ ծնված 1855 թ. Նոր Ջուլիայում, որը զբաղվում էր նավարկությամբ, միջազգային առևտրով, ավստրալիայում, հիմնել էր նաև Արևելյան Գնդկաստանից Գուլանդիա բրինձ առաքող ընկերություն: Միքայելը նույնպես տեղափոխվեց Կալկաթա՝ ընտանեական թիզները շարունակելու, և այնտեղ ծանոթացավ Դայանայի հետ:

1889 թ. Դայանան ամուսնացավ Միքայել Աբգարյանի հետ: Մեղրամիսը նրանց անցկացրին Օձաղո արևի երկրում: Այն ժամանակ էր որոշեցին ընդմիջտ տեղափոխվել ճապոնիա: 1890 թ. Ուանգունում ծնվեց նրանց առաջնեկը՝ Ռոզան (Գալուստյանի մայրը): 1891 թ. ընտանիքը տեղափոխվում է Կոբե քաղաքը: Ծնվեց որդին՝ Միքայել-Կրտսեմը: Աբգարյանը հիմնեց առևտրական հաստատություն, ձեռք բերեց Գրանդ Օթթել հյուրանոցը: 1896 թ. ծնվեց երկրորդ աղջիկը՝ Ռոբեր: 1906 թ. Աբգարյանը մահացավ: Դայանան վարում էր ամուսնու գործերը մինչ տղայի՝

Միջայել–կրտսերի չափահասության հասնելը, քայք որոշեց տեղափոխվել Յոկոհամա:

Լայոնել Գալուստյանը՝ Ռոզայի որդին, որը ծնվել է 1913 թ. ճավառում, իսկ հիմա բնակվում է ԱՄՆ–ում, հաստատում է, որ Յոկոհամայում ընտանիքը բնակվում էր 220 շենքում, քայք Դայանան գնել էր նաև հարևան առանձնատունը՝ 219: Երբ Ռոզայի ընտանիքը (նրանց որդին՝ Լայոնելը, 6 տարեկան էր) տեղափոխվեց ճավառի Յոկոհամա, ապա բնակվեց 220 Ա շենքում, իսկ մայրը մյուս երեխաների հետ տեղափոխվեց 219 շենք: Ուրեմն, հասցեն նշված էր ոչ միշտ, և 1923 թ. Կանթոյի մեծ երկրաշարժի ժամանակ բաժնվել էր ոչ բե 220 Ա, այլ 219 շենքը:

1929 թ. Ռոզայի ընտանիքը տեղափոխվում է Սան Ֆրանցիսկո: Միջայելը ամուսնանում է, նրա դուստր Մարին մահանում է երեխա տարիքում՝ 1923 թ.: 1937 թ. մահանում է նաև Դայանան: 1939 թ. երկրորդ դուստրը՝ Ռուբը, տեղափոխվում է ԱՄՆ: Այդպիսով՝ նրանք կարողացան խուսափել երկրորդ համաշխարհային ժամանակ ճապոնիայի դաժան ոմբակոծություններից: Քայք Միջայելի ընտանիքը շարունակում էր ապրել ճապոնիայում: 1941 թ., երբ սկսվեց պատերազմը ԱՄՆ–ի և ճապոնիայի միջև, Միջայելին համարեցին բջնամի և բանտարկեցին: Նույն բվին մահացավ շաքարախիցի Միջայելի դուստր Դորոտին: 1942 թ. Միջայելի ընտանիքը աքսորվեց Յոկոհամայից Կարուիծավա: Այնտեղ մյուս աքսորված արտասահմանցիների հետ միասին նրանք մնացին մինչև 1945 թ. ճապոնիայի կապիտուլյացիան: 1945 թ. ամերիկյան ոմբակոծություններից այրվել էր նաև 220 Ա շենքը:

1945 թ. սեպտեմբերի վերջին Լայոնել Գալուստյանը, որն աշխատում էր ամերիկյան ոմբակոծությունների հասցան վնասը ուսումնասիրող կազմակերպությունում⁴⁵, գործուղվում է ճապոնիա աշխատանքային խմբի կազմում: Այնտեղ նա փնտրում և գտնում է Միջայելին: Նույն բվի նոյեմբերի կեսին, վերադառնալով ԱՄՆ, նա սկսում է նախապատրաստել Միջայելի տեղափոխությունը ԱՄՆ: Միջայելի ընտանիքը մեկնեց Սան Ֆրանցիսկո 1945 թ. վերջում:

1984 թ., երբ Լայոնել Գալուստյանը, այժմ՝ որպես Bechtel ֆիրմայի ներկայացուցիչ, գործուղվել էր Չինաստան, վերադարձի ճանապարհին այցելեց Յոկոհամա և եղավ արտասահմանցիների գերեզմանատանը:

4. Հայաստանի մասին Դայանայի պատկերացումները

Հիշե՞ք՝ ինչ պատմական իրադարձություններ են տեղի ունեցել XIX դարի երկրորդ կեսին:

1857 թ. Անգլիան ճնշեց սիվահների ապստամբությունը, իսկ հաջորդ 1858 թ. նա վերացրեց Արևելահնդկական ընկերությունը և հռչակեց Հնդկաստանը իր գաղութներից մեկը:

1879 թ. սկսված և 81 տարի տևած երկրորդ աֆղանական պատերազմի ընթացքում Անգլիան շարունակ փորձում էր գցել Աֆղանստանը իր պրոտեկտորատի տակ: Այսպես՝ 1885–1886 թթ., Անգլիային հաջողվեց Հնդկաստանին միացնել Բիրման:

Անկասկած, այդ իրադարձությունները իրենց ազդեցությունն ունեցան Դայանայի միջավայրի վրա նրա մանկության և պատանեկության տարիներին: 1900 թ.՝ դարասկզբին, նա քառասուն տարեկան էր: Նա լավ գիտեր հայերեն, անգլերեն, Հնդկաստանի երկու լեզու, ճապոներեն, հողվածներ էր գրում այդ լեզուներով:

Դայանայի աշխարհայացքի ձևավորման վրա մեծ դեր խաղացին հակաինձեպրիալիստական տրամադրությունները, Հայաստանի ազատագրական շարժումը, հայ եկեղեցու հանդեպ պատած խոր հարգանքն ու ճվիրվածությունը, մարդասիրական և հումանիտական իդեալները: Նա իր աչքերով տեսել էր այն չարիքը, որ բերեց Հնդկաստանի ժողովուրդին անգլիական տիրակալությունը, տեսել էր Բիրմայում անգլիական բանակի դաժանությունները: Հետևաբար, թուրքիայի կառավարության կողմից որդեգրած՝ փոքր ժողովուրդների հանդեպ բռնակալական քաղաքականությունը բողոքի զգացում էր առաջացնում նրա մեջ: Դայանան, լինելով Խտալիայի և Գերմանիայի ժողովուրդների՝ համուն միավորման շարժման ականատեսը, ուշիուշով հետևում էր Թուրքիայում հայերի ազատագրական շարժման զարգացմանը: Նրա քաղաքական հայացքները, միախուլվելով հողևոր արժեքների հետ, ձևավորվեցին մարդասիրական գաղափարների ճեղքով:

Դայանա Արզարը, որը 46 տարի ապրել էր հեռու ճապոնիայում, մեր կարծիքով, միակ հայ կինն էր, որը լիովին տիրապետում էր միջազգային իրավիճակին: Նա ստանում և կարդում էր հայկական, անգլիական, հնդկական, ամերիկյան, ճապոնական մամուլ: Նա նամակագրության մեջ էր աշխարհի քաղաքական, հողևոր, կրթության բնագավառի հայտնի գործիչների հետ, ստանում էր տեղեկություններ, մշակում դրանք, հրատարակում էր գրքեր և գրություններ, անգլիական, ամերիկյան, ճապոնական թերթերում հողվածներ էր տպագրում: Նա բննադատում էր ռուս–ճապոնական և բալկանյան պատերազմները, մերկայ-

45 Կազմակերպությունը զբաղվում էր քնննված գործարանների, տների գրանցմամբ, հաշվարկում էր ակամատների ցուցումները՝ հասցրած վնասը հաշվարկելու համար:

նուն իմպերիալիստական ագրեսիան, քայց ամենից շատ մտահոգված էր «Ֆայկական հարցով»: Նա բողոքի և տագնապի ծայն բարձրացրեց հայերի ջարդերի դեմ և բուրդ ջանքերը գործարդեց իր ծայրը մեծ պետություններին լսելի դարձնելու համար:

Պայանան երբեք չէր եղել Չայաստանում, և թեև ամբողջ կյանքն ապրել էր օտարության մեջ, ամեն բան, ինչ վերաբերում էր Չայաստանին, թանկ և հարազատ էր նրա համար: Նա տառապում էր՝ տեսնելով մեծ պետությունների վերաբերմունքը Թուրքիային XIX դարի երկրորդ կեսին և XX դարի սկզբին և անընդհատ իր բողոքի ծայնն էր բարձրացնում:

Ստորև բվարկում ենք Պայանա Աբգարի գլխավոր ստեղծագործությունները:

Գրքեր.

1. Դավաճանված Չայաստանը, 1910 թ.
2. Խաղաղություն և ոչ խաղաղություն, 1911 թ.
3. Եվրոպական խաչին խաչված Չայաստանը, 1912 թ.
4. Մեծ չարիքը, 1914 թ.

Գրքույկներ.

1. Ողբերգություն Մերձավոր Արևելքում, 1912 թ.
2. Չայկական ջարդեր, 1912 թ.
3. Չայաստանի կարիքները, 1920 թ.
4. Չայաստանի Չանրապետություն, 1920 թ.
5. Ամերիկյան մանդատը Չայաստանում, 1920 թ.

Սիա թե ինչ է գրել Պայանան 1915 թ. ցեղասպանությունից առաջ. «Չայերի սպանող իրականացվել է թուրքական կառավարության կողմից՝ ամբողջովին ծրագրված, նախապատրաստված և կազմակերպված ձևով: Կարծում եմ, որ առանց եվրոպական երկրների աջակցության և գաղտնի համաձայնության թուրքական կառավարությունը չէր կարող այդքան մեծ մասշտաբներով այդ ահավոր ոճիրը իրականացնել»:

Քանի որ 1915 թ. ողբերգությունը դեռ տեղի չէր ունեցել, Պայանան այսպես էր մտածում. «Երխոթությունը կուսակցությունը պնդում է, որ ազատության, օրենքի, հավասարության գաղափարներն է որդեգրել, քայց կուսակցության լիբերալ ֆրանկիան շատ սակավաթիվ է, իսկ տոտալիտար ֆրանկիան, որի գաղափարախոսությունն է պանթյուրքիզմը և ազգայնամոլությունը, հավանաբար, գլխավոր քաղաքական ուժ կդրանա»:

Եղե՞նքից առաջ Պայանան պնդում էր Ռ. Ս. Ջորդանին գրած ճանաչված. «Թուրքիայի կառավարության իշխանության տակ հայերի կյան-

քը, ունեցվածքը, խաղաղությունն ու անվտանգությունը չեն կարող երաշխավորված լինել: Թուրքական կառավարության խոստումներից ոչ մեկը չիրականացվեց»: «Չայկական հարցը լուծելու մի միջոց կա միայն. Թուրքիայից ազատագրվելը: Չայերը պետք է քրիստոնյա երկրներից օգնություն ստանան, հակառակ դեպքում լրիվ կկործանվեն»:

Չատկապես, Պայանայի գլխավոր մտավախություննն դաս էր, որ եվրոպական իմպերիալիստական մեծ պետությունները, տնտեսական շահերից ելնելով, կարևորում էին Թուրքիայի հետ իրենց հարաբերությունները և դավաճանում Չայաստանին:

Իրականում այդ պետությունները, հաշվի առնելով Թուրքիայի հետ հարաբերությունները փչացնելու դեպքում իրենց վնասները, «փոքրիկ Չայաստանին» տված իրենց խոստումները ոտնակոխ արեցին: Դա, անշուշտ, հիշեցնում էր Պայանային՝ ինչպես էր անգլիական իմպերիալիզմը վարվում Չեղկաստանում և Բիրմայում տեղացի ժողովուրդների հետ:

5. Լոզանի պայմանագիրը չպատժեց «ցեղասպանության մեծ հանցանքը»

1923 թ. հուլիս, Շվեյցարիա, Լոզան: Դաշնակից պետությունները Կիրկուկ-Մոսուլ նավթային գոտին ստանալու մտադրությամբ, մասնավորապես Անգլիայի ճնշման տակ, ստորագրեցին մի պայմանագիր, որով վերջնականապես տապալեցին հայերի ինքնորոշման հույսերը:

Իմպերիալիստական երկրները որոշեցին սահմանափակել Թուրքիայի հետ վերսկսված այսպես կոչված «տնտեսական համագործակցությունը», որը նշանակում էր տնտեսական հսկողություն, և թույլ տվեցին նրան մտնել միջազգային շուկա որպես հավասար մրցակից, դեռ ավելին՝ նպաստեցին նրա դիրքերի ամրապնդմանը: Արդյունքում, պայմանագրի նախագծում եղած հայոց ցեղասպանության դատապարտումը հիմնվեց, ավելին՝ պայմանագիրը ստորագրվեց Չայաստանին և Քրդստանին վերաբերող բոլոր կետերը հանելուց հետո:

Այդ փաստաթուղթը Անգլիայի լիազոր ներկայացուցիչ Քերզոնի և Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարար Իհնյուլի «գաղտնի համաձայնության» արդյունքն էր: Ասում են, որ երբ Քերզոնը փորձել է ցեղասպանության մասին խոսակցություն սկսել, Իհնյուլն ծաղրելով ասել է. «Այդքան մահախոսական ճառեր լսելը հոգնեցուցիչ է»:

Պետք է լավ հասկանալ, որ Լոզանի պայմանագիրը Թուրքիայի համար դարձավ հայոց ցեղասպանության մեծ հանցանքի անվախժանության երաշխագիր: Եթե այդ երկրի կառավարությունը հետագայում էլ բռնությունները և հանցանքները շարունակեր, դրան դիմարկելը դժվար

կլիներ, քանզի չկար ոչ մի օրենք՝ ներկայացնելու համար, ստիպված պետք կլիներ նորից զիջել և հույս դնել «ղիվանագետների» վրա: Չայաստանը, իրոք, զոհ գնաց, «խաչվեց եվրոպական իմպերիալիզմի խաչին», ինչպես դա անվանում էր Դայանա Արգարը:

Գրականություն

- Lionel S. Galstaun, Connecticut, USA–ի նամակը, May 9, 1994.
 Hye Sharzhoom, 20th Anniversary, May 1999, p. 6.
 Isabel Kaprielian, Presentation – Armenian Alumni of Berkeley 20th Anniversary Banquet, California State University, September 25, 1999.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Լախաբան	7
Գ Լ Ո Ւ Ն առաջին	
ՉԱՅԱՍՏԱՆԸ ԴԱՐԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ. ՉԱՍՏՈՏՈՑ ՊՍՏԱՍՇԽՆԱՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱԲԿ	10
Գ Լ Ո Ւ Ն երկրորդ	
ԳԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՉԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՉԱՅ–ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՉԱՍԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	47
Գ Լ Ո Ւ Ն երրորդ	
ՉԱՅ–ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՐԱԿԱՅԻՆ ՉԱՍԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	66
Ճապոնիայի օգնությունը Չայաստանին 1988 թ. երկրաշարժից հետո	66
Երկկողմ տնտեսական, տեխնիկական, առևտրական և ֆինանսավարկային համագործակցությունը Չայաստանի անկախացումից ի վեր	68
Նոր հեռանկարներ. անցում մարդասիրական օգնության և դրամաշնորհների քաղաքականությունից փոխշահավետ համագործակցության	81
Գ Լ Ո Ւ Ն չորրորդ	
ՉԱՅ–ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ՊՍՏԱՍՇԽՆԱԿՈՒԹՅԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԸՓՈՒՆԵՐ	84
Չայ–ճապոնական շփումներ և գրական առնչություններ	84
Ճապոնների ուսումնասիրումը Չայաստանում	97
Չայ–ճապոնական երաժշտական շփումներ	105
Նրան ծափահարել են հիսուններու երկրներում	116
Ճապոնական արվեստի նմուշները Չայաստանում	124
«Նո» քաղոմի ավանդական դրաման հայ քաղերագետի մեկնաբանմամբ	136
Կինովառատոներ	146
Ցուցահանդեսներ	150
Չայ ժողովրդի ցեղապանության ուսումնասիրությունը և խնդիրները	156
Իմ այցը Չայաստան	162
Առաջին հանդիպումը Չայաստանի հետ	166
Մտորումներ Յոկոհամայի արտասահմանցիների գերեզմանատանը	169
Դայանա Արգարի շիրմաքարի մոտ	169

Ն. Գ. Գրիկանցիյան, Ս. Ղ. Ամիրխանյան, Ռ. Կ. Կարապետյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՃԱՊՈՆԻԱ

ԲՆԱՂԱԲԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ԱՇԿԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԵՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՐԱՔԵՆՆԻԹԵՅԻՆՈՒՆՆԵՐ

Հրատարակչությունը
խմբագիր՝
Գերարդյուստական ինքնագիր՝
Գերարտուրով տրամադրվել է՝
Համախոսառուցումը՝
Հասկանալի և համարյալ անխախտ

Գ Ի Ս Ի Ի Ե Ի Ե Ի Ե Ի
Ա Վ Ս Բ Մ Ն Ե Գ Դ Ե Դ
Ա Ս Բ Մ Ն Ե Գ Դ Ե Դ
Գ Ի Ս Ի Ի Ե Ի Ե Ի Ե Ի
Մ Ս Բ Մ Ն Ե Գ Դ Ե Դ

ISBN 99941-1-010-1

Տպագրությունը՝ Օպեր. Չափեր՝ 80x84 1/16: Թուղթ՝ Օնտրո
Օտֆոն՝ 11.25 + 9 տպ. մանր. 10.57 + 3.24 Խառ. մանր. 10.46 + 8.37 կաթ. մանր.՝
Տպագրությունը՝ 800 օրինակ Գին՝ պահանջարկային:

–ԱՄԵՐԻԿԱ–97– ԳՐԱՐԱՏՈՒՄ ԱՐԻՅԱԿԻ
375051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+3741) 23-25-28,
Ֆաքս՝ (+3741) 23-25-95; էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայք՝ www.zangak.am
Գրատոմսեր՝ Երևան, Խանջյան փող. 29, հեռ.՝ 54-06-07, էլ. կայք՝ www.book.am

- 136 YOKOHAMA 外国人墓地の「ダイアナ碑」に想う
- 133 アムニエとの出会い
- 129 私のアムニエ滞在
- 124 アムニエ大船役に関する研究と課題
- 119 展示会
- 116 映画祭
- 109 アムニエ人の演劇学者による能の解説
- 100 アムニエにおける日本の美術作品
- 92 彼女は世界の52カ国で知られていた
- 82 アムニエ・日本音楽上の関係
- 76 アムニエにおける日本語の教育
- 63 アムニエ・日本交流と文学的関わり
- 63 文化・文学・科学に関する関係と交流

第四 章

- 51 アムニエ・日本間の経済、貿易、財政、借款の協

第三 章

- 37 アムニエ・日本 外交政策にみる協

第二 章

- 6 アムニエ史概観

第一章

- 3 人

Ա. Գ. Գրիգորյան, Մ. Գ. Ամիրխանյան, Ռ. Կ. Կարապետյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՃԱՊԱՆԻԱ

ԲԱՆԱԾՄԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՍՇՆՈՎԱԿԱՆ ՅԱՆՎԱՐՈՒՄԵՆԻ
ԵՎ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԲՆԱՎԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿՆԵՐԸ

Հրատարակչությունը տնօրենը՝
Հրատարակիչը՝
Գեղարվեստական խմբագիրը՝
Վեպատուցող խմբագիրը՝
Համախմբողը՝
Տպագրության պատասխանատու

Գրատարակչությունը՝
Ս. Կ. Արմենյան
Ս. Բ. Արմենյան
Ս. Կ. Արմենյան
Ս. Կ. Արմենյան
Ս. Կ. Արմենյան

ISBN 99941-1-010-1

Հրատարակչությունը՝ Գրատարակչությունը՝ 60284 1/16 Քննարկ
Գրատարակչությունը՝ 10.57 + 3.24 Կապիտալ 10.46 + 8.37 Կապիտալ
Գրատարակչությունը՝ 11.25 + 9.52 Կապիտալ 10.46 + 8.37 Կապիտալ

Հրատարակչությունը՝ Գրատարակչությունը՝ 60284 1/16 Քննարկ

375051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+3741) 23-25-28,
հեռախոսի (+3741) 23-25-95, էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայք՝ www.zangak.am
Գրատարակչությունը՝ 11.25 + 9.52 Կապիտալ 10.46 + 8.37 Կապիտալ

- 1. Գրատարակչությունը տնօրենը՝ 136
- 2. Գրատարակչությունը՝ 133
- 3. Գրատարակչությունը՝ 129
- 4. Գրատարակչությունը՝ 124
- 5. Գրատարակչությունը՝ 119
- 6. Գրատարակչությունը՝ 115
- 7. Գրատարակչությունը՝ 109
- 8. Գրատարակչությունը՝ 100
- 9. Գրատարակչությունը՝ 92
- 10. Գրատարակչությունը՝ 82
- 11. Գրատարակչությունը՝ 76
- 12. Գրատարակչությունը՝ 63
- 13. Գրատարակչությունը՝ 63
- 14. Գրատարակչությունը՝ 51
- 15. Գրատարակչությունը՝ 37
- 16. Գրատարակչությունը՝ 6
- 17. Գրատարակչությունը՝ 3

1915年以前ですから彼女はこう考えた「自由、公正、平等が青年シュルツ党のイデオロギーであったにしても、自由主義的党派は悪魔がじきに政治権力を取るであろう」。

シュンツァイト以前に、グイアはD. S. ショーマンに次のように強調して述べたと言ふ。「ラエルク政府の支配下では、アルミニウスの生命、財産、平和・安全はありえない。ラエルク政府に請け

負された約束で、守られた、有効なものは一つとして無い。

「アルミニウム問題を解決する唯一の方法がある。それはアルミニウムから解放である。アルミニウムは、キリスト教徒からの保護を確保しなければならず、そうでなければ滅ぼされてしまうであろう

」。

とりわけ、グイアの核心的な配事は、帝国主義欧州列強は経済上の利益に執心するが為、アルミニウムを重視してアルミニウムを売却することであった。実際、欧米諸国はアルミニウムと経済的利害を追求して「小さなアルミニウム」への約束を反古にしてしまった。グイアはインボヤやエルマにおける英帝国主義の所業をよ

く憶えていたに違いない。

5. ローザンヌ条約は「シュンツァイト大罪」を罰することなく

1923年7月、スイスのローザンヌ。連合諸国は、キルクロー・モス石油地帯を獲得しようとする英国に押し切られ、アルミニウム

独立の最後の機会を擁護するのを止めた。

帝国主義諸国は、復興後のアルミニウムと「経済協力」(=経済侵略)を排他的に想定し、同国市場での商戦において競争者よりも少しでも優位に立ちとうと良方した。結果、条約草案からアルミニウム大虐殺はもとより、アルミニウムやケルマシウム自体に懸れる

ことをすべて削除した後の条約文書に翻印したのである。

英国全権代表カーゾンが起草した同文書は、前日におけるアルミニウム外相との「ラエルクイム条約」の産物であった。カーゾンは、シュンツァイトに一寸言及されただけで動揺したアルミニウムに「そんな取るに足らぬ葬式演説を聞くことすら我慢できないのか

い」と皮肉ったという。

認識されなければならないことに、ローザンヌ条約は、アルミニウムによってアルミニウムがシュンツァイトという大罪で罰されたいとキアにとつてアルミニウムがシュンツァイトという大罪で罰されたいとアルミニウムの著書名のように「欧州帝国主義の十字架に掛けられた」のであった。

(資料)

Lionel S. Galstaun氏 (Connecticut, USA) 上りの書籍 (May 9, 1994).
Ilye Sharzhoom - 20th Anniversary, May 1999, p. 6.
Isabel Kaprielian, Presentation - Armenian Alumni of Berkeley
20th Anniversary Banquet, California State University, September 25, 1999.

のは、元とおりに残った220Aの家ではなくて219の家の方で、こちらは文字どおりベシフニコになった。1929年、ローヌ一家はサレツラフニコに移住した。

ミカエル夫妻の娘「マリ」は1923年に幼時死亡。1937年、ミイアは横濱で死去した。1939年、二女ルナは米国へと離日移住した。したがって、彼らは第二次大戦下の厳しい戦火を免れた。しかし、ミカエルの一家は日本に残った。1941年末、日米開戦で敵対関係に叩き込まれるや、ミカエルは投獄された。同年、長女フロアインは療養病で死去。1942年、ミカエル一家は横浜から軽井沢に移送、抑留された。彼らは日本の敗戦まで他の外国人拘留者とともに過ごし、1945年、米軍による横浜空襲で220-A家は焼失した。

一方、カリストフ氏は1945年、「合衆国戦略調査団(太平洋)」に団員に任命され、同年9月末に来日するや即、ミカエルを探して、生き抜いている一家に出会うことができた。同年11月中旬、調査団報告書を作成するため準備でサレツラフニコに取返し、同氏は、ミカエル一家の米国移住のための段取りを断った。こうして、1945年、ミカエル一家は離日、サレツラフニコに移住した。1984年、カリストフ氏は Bechtel 社より依頼された中国視察旅行の帰途、日本に立ち寄り、横浜に滞在して居られる。

4. ミイアのアルメニア高地への想い

ミイアが生まれた頃はどんな時代であったか。英国は1857年、インドでセポイの反乱が勃発したのを契機に翌58年、東印会社を廃止し、インド統治法を施行、インド帝国を発足させた。1879年から81年にわたる第2次アフガン戦争を経て、英国はアフガニスタンを保護国化した。また、1885年から86年にかけての第3次シムラ戦争の結果、英国は97年、ビルマをインド帝国に併合した。児童期、青年期における生活環境の影響は大きかったに違いない。1900年代への転機、彼女は40歳台に入った。彼女はアルメニア語、英語、日本語、ヒンドウスターニ語の知識を駆使して、語を堪能した。ミイアの思想形成の要因は、反帝国主義、アルメニア民族解放運動、そしてアルメニア使徒教会の敬虔な信徒としての博愛主義

に由来した。

米軍の空襲の効果を評価するための工場調査を目的としてアフガ収集、インド

的な人道主義であったといえよう。彼女は、インドにおける英帝の進行、ビルマにおける英軍の残虐さを目の当たりにした。そこで、チュルキア政府の少数民族に対する暴虐な政策を批判した。伊・独自の人道主義でアルメニアにおけるアルメニア人の独立運動をリードしていた。ミイアの政治思考は信仰に編みこまれ、その人道主義はキリスト教的慈善概念のなかで育まれたとみられよう。

46年間日本を離れたことのないミイアだが、当時もともとも国際情勢に通じたアルメニア婦人の一人であったとみられている。図書を読んだ、世界中の政治、信仰、教育上のリーダーと交信し、情報を得、分析を行った上で、本やパンフレットを発行し、日・英の新聞に寄稿した。日露戦争やバルカン戦争をも論評し、帝国主義の侵略を弾劾したが、焦点は「アルメニア問題」であった。民族の運命に警鐘を打ち鳴らし、世界に、列強に働きかけることに尽力した。ミイア自身はアルメニア高地を一度も訪問したことがなかった。異郷に暮らしたにもかかわらず、郷土との紐帯はとも強いものがあつた。アルメニア民族国家への言及には特別のものがある。19世紀後半から20世紀初頭にかけて示されたチュルキアに対する欧州列強の政策には苦い思いをし、批判を展開した。おもな作品はつぎに示すとおりである。

著書: Betrayed Armenia, 1910.

Peace and No Peace, 1911.

On the Cross of Europe's Imperialism: Armenia Crucified, 1912.

The Great Evil, 1914.

パソフレット: The Anguish of the Near East, 1912.

The Armenian Messengers, 1912.

Armenia's Needs, 1920.

The Armenian Republic, 1920.

The American Mandate for Armenia, 1920.

ミイアは、1915年以前にこう書いた。

「アルメニア人階級は、ことごとくチュルキア政府のもとで計画され、準備され、組織的に実行されてきた。チュルキア政府は、欧州の支持、熱望なしにはあのような大規模な怒るべき虐殺を敢行することはできなかつたであろう。」

かを、彼女が眞務と考えることをなんとか遂行した。横濱での子たちの就学も実現した。カリエリアン氏（カリフォルニア大学）による難民の証言、報告の一部を紹介しよう。ジョージ・ゴッカリアソ（カナダ）は、今でも日本語で10まで数えられると語り、1から10まで配られたカードを示した（6歳児慶の日本での体験1）。海外に居る親戚から賛金を受けた人々のうちアリス・スプロウソン（ワシントン）、ル・ミキアソがすでに米国に居るので、家族で横浜に上陸した。アソ・ヴィキアソが横浜に行くために船に乗った」と愛書を残した。

2. 1850年代後半から1870年代の這一帯の出自

ところで、「アルメニア人」とも言えるアルメニア裔地から南アフリカの道が降付けられる。それは、アルメニア交易圏の広大なネットワークのセクターであったJ.N. シュルツ（Not Juita, ヲソのアソアソア）からボズニア、マドラス、カルカッタ、ヨッタン、ヒマラヤ、シムラ、バタヴィア、スラバヤ等々に至るものであった。それらはまた、蒸気船の航路上にある石炭補給港でもあった。

アルメニア人のインフラ居留は、17世紀初に通る。彼らは英・東インド会社興隆の礎ともなった。1860年、アソの交易商人アスカン・ガムルは、スカンディナヴィア（1556～1602）の招待でアソを訪問した。帝は、彼とその後継者に交易上の恩恵を与えた。ちなみに、アソはアルメニア人女性マリアを妃の一人としていた。その姉で薬学博士のジュリアアソは1562年、アソにインフラ初アルメニア教会を創建した。彼女はアソ、カルカッタでも教会の建設を許された。17世紀には、アルメニア交易商はムガル宮廷に影響力をもちようになり、インフラに拠点を築こうとした。1868年6月、英・東インド会社がアルメニア商業人協会と結んだ協定は、インフラにおける交易でアルメニア人に広範な特権を付与した。ムガル帝国当局はアルメニア人交易商を無国籍者に無咎とみなし、交易の拡大を認めていた。同協定は英国にとって不可欠のものとなった。18世紀から19世紀にかけて、アルメニア人は

3. 日本を永住の地に

生石や穀物の中継貿易商人あるいは英国商館の代理人として活躍した。アソもこうしたエリートに生を受けた。

アソのおよびアソの出自は多くの例と同じく、アソであった。アソは、アソ出身のHovhannes Agabeg 家の第七子として1859年10月にラングレンで生まれた。18世紀、アルメニア人はルビー交易で富裕になり、特許や官廷顧問になってルビーの統一に指導的役割を果たす者もいた。ラングレンにもアルメニア教会が創建された。やがて、一家はアルメニア人共同体が確固として形成されていたカルクッタに移住した。19世紀後半期、カルクッタ最高裁では33人のアルメニア弁護士が活躍していたが、そのうちの一人がアソの家のアレクサン・コウニであった。

一方、Haroutian Apcar は19世紀、Messrs Apcar & Co. をボンペに設立した。1830年、糖業をカルクッタに移住した。Michael (1856年/ル・シュルツ生まれ) は、船舶、貿易、産炭、蘭東東印度での精米業等で経営を確立していたアソ一家の事業に参画するため、カルクッタに移住してきた。そこで、アソと知り合うこととなった。

1889年、アソはミカエル・アソと結婚した。ハムーソ旅行は日本であった。彼らは日本を永住の地と決めた。1890年、長女ローズ（後出ガムルトン氏の母）がラングレンで生まれた。1891年、神戸に移住。ミカエル・シュルツが生まれた。彼らはアソカー商會を創立し、グレート・イーストソナルをも経営した。1896年、ルースRuth が生まれた。1906年、ミカエル・アソカー氏は死去。アソは、ミカエル・シュルツが成人するまで経営を引き継ぐとともに、横濱への引越しを決めた。

横濱の住まいは、奥付にあった220番地と確認されているとおりであるが、アソカー・ガムルトン氏（1913年）がアソ生まれ。現米国在住）が昔ながらにコメントされたところによると、次のとおりであった。彼女は、一軒置いた隣の219番地にも家屋を所有していた。アソ・アソカー夫妻の長女ローズの家（当のガムルトン氏は6歳くらい）が1919年、シヤソから横濱に移住した時、住居関係が変わった。ローズ一家が220Aに居住し、アソカー一家は219番地へ移った。したがって、1923年の関東大震災で破壊された

はじめに
中島隆晴

横浜のグイアツさんはアルメニア難民の渡米を助けた人である。私は Richard Hovannisian 博士の "The Republic of Armenia" を読んで、つぎの記事に出会った。"Consul Diana Agabeg apcar turned her business office in Yokohama into a legation and her home into a haven for Armenian refugees awaiting passage to the United States".

また、グイアツさんが "The Murder of Armenia" (Yokohama, Japan Gazette Press, 1916) や "On the Cross of Europe" s Imperialism, Armenia Crucified" (Yokohama, 1918) の著作者であることを NANSR 発行の図書目録から知った。

私は三年ほど、それらの著書を探したが、徒勞に終った。だが、1988年に国会図書館で彼女の著作 "Peace and No Peace" (Yokohama, Japan Gazette Press, 1911) に行き当たった。奥付に、著者の住所が記されていた。"横浜市山手町 220 番地"。

1988年、近年になく暑い夏の日のこと。私は石川町駅で下車して、地蔵坂を山手町へ上って行った。昨今のこと故、地番表示はそのまま残っていないらしいから大変なアルメニアになるだろうと思いつつ、上りきって右方へ訪ねて歩いた。220番地には、外国人の名の全く新しい建物が取り付くひまもない様にゆったりと佇んでいた。止むを得ず、周辺の日本人家庭を片端から訪ね、Kさん宅で、上りきって右方へ訪ねて歩いた。220番地には、並んでいる左奥の家の人が知っているはずだと教えてくれた。皆さんを鳴らした。Kさん宅でやっと曙光が見えてきた。洋館が立ち並んでいて、リナー・チンライさんが出られた。関東大震災の年、1923年生まれの方でした。現在のKさん宅とこのこちら側を合わせた敷地にグイアツさんは住んでいた。門に「120-A」とあったのをよく覚えていた。彼女は、第二次大戦開戦時にサンフランシスコに居ったグイアツさんの子息たちを覚えていた。リナーさんが選んだのは狭小であったよう、グイアツさんを僅かに覚えていた程度でした。私が「もしかしら外国人墓地にお墓があるかも知れませんが」と添えると、彼女は外国人墓地名簿を取り出してきた。なんと「地区 14」に「グイアツ・イ・ミカエル 1906 没、グイアツ・D・A 1937 没」とあるではないか。なお「1890 年頃来日、

こうして私は、夏休みの最後の一日を楽しく意義深いものにしたのである。

1. アルメニア難民を救助 (「横浜のソコラー」)

チュメル政府によって行われたアルメニア人ジェノサイドから命あって逃れることができた難民の多くはアルメニア高地東部の出身で、ロシアに避難した。その中のある者は何週間も、戦争・内乱が革命に転化している最中のロシア国土を横切り、トランスカスピアン鉄道経由でウラジウスコクや中国北東部の松花江右岸のハルビンに到着し、そこから日本に渡って、米国に入国するため待つという状況にあった。

グイアツは、グイアツ商会事務所を公使館に転用し、彼らに手の自宅を住まいとして提供、アパートも借り上げた。彼女は 1919 年秋、アルメニア共和国 (1918~1920 年) 駐日領事に任命された。職務上の便宜を考慮して外交上の権限が彼女に託されたわけである。グイアツは「恐怖の情景」が展開された地チュメルキヤからは遠く離れたロシアの正反対の地にいたものの、蒸気船会社や政府の役に人にも働きかけ、難民にウイザや必要な書類を渡えるために奔走した。1920年に米国政府は移民を厳重に取締った (Johnston-Reid 法) な

²² 1915 年から 23 年にかけてオスマン・チュルク帝国のイハド・グエ・アラキ政府によって遂行された計画的・組織的大量殺戮。20 世紀最初のジェノサイドと言われる。

ルムニア文学の中では、やはりトクマニヤンの巧みな文体に魅かれる。トクマニヤンの良きは他の言語で陳腐でないと思つてい

るので、こういうときこそアルムニア語を習つていよかつた。と、思ふ。美は作品の主題と広範囲にはあまり興味があるかないのだが、「行間を読む」ことが必要とされるトクマニヤンの文体は、「他人の気持ちを読む」ことが美徳とされる日本人の心持に馴染むよう

だ。そのほか、ソコフやヴァルムニヤンなどの西アルムニアの作家も個人的に好きであるが、西アルムニア語の標準語というのは私

にとってかなり難し、中々読み進めない。なグループで進められた。グループたちのアルムニア文学に対して豊かな知識には本当に感心した。授業は、毎回一人が決まった

課題についてプレゼンテーションをする、という形式で、中には短

時間で書き上げたとは思えないような、すばらしい発表をする者

もいた。大学院の総仕上げである修士論文のテーマは、つまり自

分で決めるかと思つていたら、リストの中から好きなものを選ぶ

というものであった。私はエッセイ・フィクションの作品について

代考証というテーマを選んだ。きっかけは何とも単純なのだが、日

本で発行されている藤野幸雄著『愚問のアルムニア』という、アル

ら両国の関係が更に発展していくことを願っている。

これを時に受容するということが文化交流ではないだろうか。これが、その距離を縮められたら、と考へている。異文化に敬意を払い、そ

の距離を縮められたら、と考へている。異文化に敬意を払い、そ

の距離を縮められたら、と考へている。異文化に敬意を払い、そ

の距離を縮められたら、と考へている。異文化に敬意を払い、そ

の距離を縮められたら、と考へている。異文化に敬意を払い、そ

平日は朝から夕方までアルムニア語の授業があったが、土日にはア

ルムニアの各地へ行くことができた。当時のエレヴラジはまだ中

心部でも薄暗くて、夜には懐中電灯が必需品だった。また、町を走

る車はどこかしのガラスにひびが入つたものが大半であった。町

中、長期間滞在ができるのではないかと思つた。そして翌年からエ

レヴラジに長期留学することを決めた。こうして、1998年からエ

レヴラジに長期留学することを決めた。こうして、1998年からエ

レヴラジに長期留学することを決めた。こうして、1998年からエ

レヴラジに長期留学することを決めた。こうして、1998年からエ

レヴラジに長期留学することを決めた。こうして、1998年からエ

レヴラジに長期留学することを決めた。こうして、1998年からエ

レヴラジに長期留学することを決めた。こうして、1998年からエ

れたアヲカツ山やセヴラツ湖、そこへ行ったいたはホロヴツの美
味した、街中では多くの美術館や記念館等々、訪れたところは実に
懐かしかったことも、もてなしてくれた人々の顔とともに思い出され
てくだった人々をなつかしく思い出す。
地理教育研究会の人たちの旅行に同行させていたいたアヲカ
ノカラバにまで行くことが出来たのは幸いな事であった。この時
の旅では、そんなに古くない戦争の傷跡にもふれて改めてこの国の
もっている問題の大きさを思った。4月のソエノサエノ記念日には
手に手に花をもつてツイツェルナカセルトの丘へと果てしなく続く
人々の列があった。この民族の痛みを知らなければ、それ以降の昔
染も絵画も何もほんとうに理解できないのではないかと思つた。エ
レヴツの中心にあるオハスハハスのあるあたりは市民の憩いの場であ
る。音楽家、画家、詩人たちの像があちこちに立っていて芸術を愛
する人々の街にふさわしい。並木が美しく黄金色に色づく日も近い
ことだろう。

一体どうしてアルメニアに興味を持つようになったのか、何故
わざわざアルメニアに来てまでしてアルメニア語を学ぼうと思ひ立
たか、アルメニアはアトランティックに幾度となくこの質問を受けた。アル
メニアでは「家賃はいくらか」「給料はいくらか」等という、およ
そ日本では初対面の人においそれと聞くことのないような、個人的
な質問に辟易していたが、冒頭の質問は理解可能な、態度のある切
対面での質問の範疇に入るだろう。
アルメニアと私を結ぶそもそものきっかけは、ウイリアム・サ
ロヤンの作品を読んだことであつた。日本の大学の英文科に在籍
ロヤンの作品を読んだことであつた。日本の大学の英文科に在籍
していた際、「アメリカ作家短編集」という薄い本が授業のテキスト
トに使われていた。その中にサロヤンの短編が載っており、巻末
にはサロヤンの短いプロファイルが書いてあつた。ノアの方舟に
ついて、アラフト山について短い記述があつたように記憶してい
る。サロヤンはかなり著作が日本語訳されており、図書館にも
蔵書があるし、規模の小さな書店でも手に入る。プロレス新社から
「ラ・サロヤン・シリエス」ということで「チイア・ペレデー」、
「ラ・アヲカフエー」、「リトル・チャルベフ」、「ハバ・ユー・ク
レイトー」、「クンチイ・イン・ニューーク」の5冊が発行され
ていた。他の出版社からは代表作である「人間喜劇」、「我が名は
アラム」も出ていた。簡潔な文章で読みやすかつたせいいか、とりあ
えず日本語訳で出ているものをほとんど読み、原書で手に入るもの
を求めようになつた。そして、サロヤンの作品の中にそこはか
となく漂うアルメニア人の郷愁感に共鳴するようになり、アルメニ
ア関連の本を読むようになった。
日本ではアルメニアという国が存在するという事実さえ知らな
い人は多い。アルメニアが日本のニュースや新聞で取り上げられる
機会には少ないし、大使館もないような国だ。アルメニア、というて
だろ。私も、サロヤンの作品を読むまでは、そんな一般的な日
本人のように、アルメニアについての知識はゼロだつた。
そんな私が始めてアルメニアを訪れたのは1997年の夏である。
米国ミネソタ大学主催の「エクレヴラツ」でのアルメニア語集中講座に
参加したのだ。このアヲカフアではアルメニアに2ヶ月滞在した。

アルメニアとの出会い

比企明子

2 月日は新入生 6 名を迎え、卒業生のツラさんが教師陣に加わり熱心指導をはじめた。大学の正式な授業とは別に、空手を習って、彼らに日本語学習に意欲をもった社会人 3 人のクラスも作られた。彼らの興味はロシア語の訳本で読んだ五輪の書とか神などの日本文化に、時折の質問は深いところを聞いて驚かされた。学生の日本語についていえば、簡単な会話を日本人旅行者にはめられ、それで満足している学生もいるが、日本語は難しいから面白いのだという学生や毎日作文としては添削を頼みに来る熱心な学生もいた。日本語教師の日本の研修、卒業生への留学など少しづつだが実現しているが、今はまだ二週間にしかかかってる仕事は少ない。学生に日本語を活用できる機会が卒業生の仕事として増えればよいと心から願っている。

2 年間の教師生活の最後に、地理教育研究会のメンバーが、アルメニア旅行最後の行事として学生たちの日本語スピーチコンテストの審査員になってくれた。これは日本語学科にとってのすばらしい出来事であり、その後の交流も含めて、学生の日本語向上のための上い経験であった。

1999 年秋、9 月 17 日から 11 月 16 日まで再び短期の講師として大学を訪問した。帰国以来 1 年が過ぎていたので 1998 年入学の 2 年生 4 人と 1999 年に入学したばかりの 12 名が私にとっての新しい学生だった。日本語学科もついに 1 年から 4 年まで全部のクラスが揃ったのである。この期間にはカリネさんが教材づくりのアロケラで再度日本に滞在していたが、エリツクンで学んでいたアルメニア語に堪能な比奈明子さんが日本語を教えていた。私の授業は新人の 12 名の日本語導入が中心であったが、上級クラスの学生たちには日本の詩を読んだり、イサハキツンなどアルメニアの著名な詩人の詩を訳させたりした。その成果はその後小冊子としてまとめ、アルメニアに関心のある日本人々に提供することができた。この授業でわかったことは A. イサハキツンがだからも好まれていることである。地下鉄エリツクン駅近くの公園にこの詩人の記念像があって、散歩の途中よく像を覗いたものだ。ツラさんの四姉を眺める時、この山をうたった彼の詩をいつも思い出した。

滞在中は美に多くの方々との交遊があった。大学の先生方や学生、その親類の家というように、招待された家は数え上げたらきりがないほどだ。パトラで多くの客と知り合うことによって、また

新しい人との交わりが広がっている。アルメニア人のもてなしは格別なものである。次々と運ばれてくおいしい料理をいたたくと、その後にもなる事が多い。息を弾ませながら誘われるままに照りに加わったものだった。このような席では誰もが感謝の挨拶をする私がいっつも感心していったのは、たとえその場になくても、その家のお年寄りの方に対して、必ず健康を祝し幸せを祈る事である。私も通訳のきき挨拶では差がないことと思ひ、教えてもらったアルメニア語での挨拶を覚え、パトラのたびにその挨拶をしたものだった。それが皆に受けられ、お互いに親しみを増すものにもなっていた。当時は殆んど日本人がいなかったため、日本文化の紹介を求めた。当時の殆んど日本人がいたパトラには、できるだけ折り紙や紙の話を、他の日本のものを持参したものだ。AOKC における折り紙と浴衣の話、茶道、歌舞伎紹介（パトラに上る）と並ぶとりなどは、どの日も新聞紙やフレキシブルなどの教材があった。

私のエリツクン生活を楽しくさせてくれたものの中にパトラ・ツラケがある。ここにはアルメニア文化の過去、現在がいっぱい語られている。幾度もの石段をのぼるとアルメニア文学の創始者であるツェツトツの石像が来館者を迎えてくれ、更に登るとアルメニアを代表する学者の石像がすなりと並んでいる。以前からツェツクンを見るのが好きだったが、ここに展示されている手書き本を見に何度この石段を登ったことだろう。今でも、別れに際して学長から贈られた本 "Armenian Miniatures" とか、Grigor はか 5 人のミニチュア画家の小冊子などを見せ楽しんでいく。ツラケツラケの風流を帯びたトルコの戦場の中で、二人の女性の手によって焼失をうけたアルメニアが、必死で文化を守ってきた証のひとづがこのツラケツラケである。

書物の形ではないが、パツカルもまた深く興味をひかれた石の記念物である。刻まれた文様的美しさの中に時代の特徴を示し、建立された意味を伝えている。写真でみただけだが風雨にさらされている DJUGHN のパツカルの群れに圧倒されるとともに、胸が痛んだものではない。たくさんの人たちの案内でいろいろなところに連れ回っていった。古代の遺跡や重厚で美しい教会、それらのたまたまいは今もはつきり頭に刻み込まれている。自然の恵みにあふ

あったこと、3)二つの事例は、歴史上同時に起こっていないが、

二つの世界大戦の最中に民族浄化が実行され、国際的制裁と非難を免れることに成功したことである。さらに、これらの三つの大きな誘因の他にも次の二つの共通項が挙げられる。4)「ナチスロキエ

」の依存である。トルコやドイツでは、言語、宗教、文化などの共通

性を強め、国家への求心力を高めるための重要課題として民族浄化

を遂行する理由として、期待できる指導者により擁護された「ナチ

スロキエ」の存在したことであり、5)加害者共通の特性として、青年

トルコ政府首魁と役員も、ナチスとヒトラーと軌近も、融同した

「ナチスロキエ」をもった社会的に偏った「ナチスロキエ」依存す

ることによって自己の「ナチスロキエ」の確立を計った病的気質の狂信者

であった。

以上のような類似点は、現代国際社会においても国家の異なる

社会状況の中でその民族浄化による国家の主人公として登場する不

健全な気質の独裁者を待望する国民の支持を獲得した場合に成功す

ることになる。このことは、私たちの時代がもう危機的環境の恐ろ

べき潜在性を示しており、かつ、ジェノサイド条約成立後の現代

国際社会においても、国際法上の犯罪である民族浄化が複数の地域

で行われていることを忘れてはならない、21世紀に生きている私たちは

「ナチスロキエ」の発生を防止し、最初に病根を断つた国際

社会の責任として、直接的には、現在のトルコ政府にその非を認め

させ、間接的には、国際連合の機軸を動員し、国際社会と国内社会

の権意識レベルの向上を図り、民族浄化症候群に対しては人道的

干渉も辞さない強固な信念で臨むべきであろう。それが捨てるとし

て者たちへの憤りであろう。

私の「ナチス」論

藤田 昌子

初めて「ナチス」を訪問したのは1996年8月28日であった。

空港で「エルトワンプン」の学長をはじめ、日本語学科の教師、

日本語教師としての授業は9月9日から4年生4名、1年生4名

のクラスと卒業生のための特別クラスで始まった。2、3年の学生は

教師不足のために、募集できなかったという。私がこの大学で教え

るようになったのは教師不足とともに日本人の教師が欲しいとい

う切実な手紙がUSAの「ナチス」大使館を通して、東京の教師派遣の

会社に着いたのがきっかけである。1年のクラスでは、日本語とい

う新しい言語を覚える学生の喜びが日々伝わってきて、楽しい授業

が展開できた。3ヶ月経った時、日本の友達への手紙を書かせたも

のが今も手元にあるが、字も文もしっくりと書かれている。上級の

クラスはすでに日本語を勉強してきていたので、日常の会話は十分

こなしていたが、日本人との接触もあまりなく、適当な教科書もな

かったから、複雑な説明、読解、作文能力は十分とはいえなかつた。

レッスンを落とした教科書で語彙をふやしながら、学習をすすめた。

教科書やクラスは日本から持参したものを使った。この「ナチス」

に日本語学科ができたのは、学長の日本に対する熱い思いと、独学

で日本語を学んだ教師の協力があったからである。始めて大学にき

いた時、教材らしいものは殆んどなかったのに驚いたが、この中で

ここまで日本語を教えることは大変な努力だったに違いない。そ

の後に、国際交流基金からの援助で教科書、ビデオテープ、ワー

ドプログラムで日本語教師のカリネさんが研修を受けるために来日

できた事は、彼女のその後の教師生活に大きな力となった。其の

体み中は、私宅が教室代わりとなって学生たちがかかわる勉強

にやっていた。1997年4月にはモスクワの日本大使館から大使

が夫妻をはじめとする一行の大学訪問があった。大学側の熱心な受

け入れ態勢の中、学生一人一人の挨拶や、数々の日本の歌の披露等

を行なって学習の成果を発揮することができた。

法を専門としているので、アルメニア虐殺を歴史家の目ではなく、法律家を通して眺めてみることにし、さらに新たな視点で、この非常に難解な問題を覗きこすことが出来るのではないかと考えた。

そもそも、この「ジェノサイド(Raphael Lemkin)」という新造語を考案したのはラファエル・レムキン(Raphael Lemkin)というユダヤ系ポーランド人の国際法学者である。彼は第二次世界大戦中にポーランドがナチス・ドイツに侵略された後、アメリカに逃じ、1944年アメリカの陸軍省の「フレイシャー」として著書を刊行した。その著書「フレイシャーの犯罪を「ジェノサイド」という新造語で呼ぶ」の中でナチス・ドイツの「民族、種族を意味するキリシヤ語の漢字」(「ジェノサイドとは」民族、種族を意味するキリシヤ語の漢字頭辞「エノス(genos)」と、ラテン語で殺すを意味するキチウラム(cidium)に由来するキチウ(idio)とを繋いで作られた言葉である。米・英・仏・ソの主要連合国は1945年8月8日に「ヨーロッパ戦国間の主要犯罪人の罪道と処罰のための協定」とその付属として「国際軍事裁判所条例」を採択した。この二条約により史上初の国際軍事裁判所「ユルベントフ裁判所」が設置され、1945年11月20日から開始された裁判で初めて「ジェノサイド犯罪が国際的に認知されるようになった。なお、ジェノサイド犯罪に関して正式に国際連合で条約が採択されたのは1948年の「ジェノサイド犯罪防止及び処罰に関する条約(ジェノサイド条約)」に待たなければならなかった。この条約は、1951年1月12日にやまと発効したのであった。この条約では、ジェノサイドとは、「国民的(national)、人種的(ethnic)、民族的(tracial)又は宗教的集団を全部又は一部破壊する意図をもって行われた次の行為のいずれをも意味する」と規定している。そして「ジェノサイドの概念についての見解には、ジェノサイド犯罪となる基本となるものには、集団全体を破壊する意図(「the intent to destroy an entire group」)が必要だとするもの、民族的、宗教的特徴により明示される住民の一部を排除する意図(「to eliminate portions of the population marked by their racial, religious...」)が不可欠とするもの、集団の全部である必要はないが、一部という場合、その用語は集団全体に関連しているか、もし「such as its leadership」に関連するかなりの多数を含んでImply

Reasonable significant number)いなければならぬとする3つに大きく分かれる。以上のことにより、ジェノサイドは平時に行われるか戦時に行われるかを問わず国際法上の犯罪であり、これを防止し処罰すると規定した「ジェノサイド条約」の第2条で規定された先に述べた基準を考慮すると、1915年のオスマン帝国における青年トルコ党政権を考慮すると、アルメニア人絶滅行為は、ジェノサイド罪を構成し、処罰される行為に該当することになる。さらに、第4条では、処罰されるべき行為のいずれかを犯す者は憲法上の責任を統治者であるか、公務員であるか、私人であるかを問わず、処罰すると規定している。したがって、アルメニア人絶滅行為を計画し実行した青年トルコ党政権、公務員、私人のすべてが処罰を免れないことになる。

3. アルメニア人虐殺に対する課題

1915年に、オスマン帝国の青年トルコ党政権が、生還不能な強制移住や改宗、その他幾多の残虐行為を伴う大虐殺を行った時期は、正に、1914年から始まった第一次世界大戦の最中であつた。列強は戦間に明け暮れる毎日の中で、同じキリスト教徒であるアルメニア人の惨状を知らされていたにもかかわらず、自国の利益の追求に奔走するばかりで、青年トルコ党政権の非道に対し人道的干渉をしないばかりか、それを黙認したのであつた。

この20世紀で最初のジェノサイドに対し世界は黙して語らず、良心の弁に耳を垂れし結果、第二次世界大戦の勃発と同時に、世界はユダヤ人虐殺(ホロコースト)といふ20世紀最大の惨劇に遭遇することになったのであつた。ホロコーストの立役者のアドルフ・ヒトラーは、ユダヤ人虐殺を開始するに当たり部下に打った電報の中で「誰が今でもアルメニア人虐殺を憶えているのか」と言っている間違ひなく、ヒトラーは、アルメニア人虐殺をその念頭に置いていたのであつた。アルメニア人虐殺とホロコーストには、確かにい

くつかの類似点が存在する。上述の二大虐殺の明確な区別の目安となる類似点についての私見を述べてみよう。まず、二つの事例を誘引する原因は、1)トルコ、及びドイツの国家的な危機的状態にあつたこと、2)民族浄化の構造的に低い地位にあるにもかかわらず、彼らの社会的、経済的地位を向上させてきた民族的、宗教的集団で

1. アルムニア人権殺との出会い

私は、本来、国際人権法が専門である国際法学者である。それが

何故「アルムニア人権殺」を研究することになったのか、その

出会いと動機について述べてみよう。大学院博士課程を終えて以来、

長い間私は研究の焦点を「ジェノサイド条約」の解釈に合わせ

た。しかしながら、この研究も一応達成の目途が立ち、次に、個々

の具体的な事例に入りたいたいと考え始めた時期が今から約 20 年前に

たる。この頃他の目的で国際連合の「ジェノサイド関係の資料を調

っていたが、その時偶然にも「1915 年にアルムニア人権殺があった」

との一文が目についた。

「アルムニア」、それは、私にとって、取っかかりながら未知の

国であった。今思えば、国際法学者の端くれであり、自分の無知蒙

昧さかげんが汗顔の至りであるのだが、それ以来、必死でアルムニ

アについて資料を漁り始めた。しかし、その当時、日本国内には

アルムニアについて書かれた著書は、殆ど無く、ましてや、アルム

ニア人権殺についての研究書も論文も皆無であった。「度その頃、

私は当時勤務していた関西外国語短期大学から学生を引率してハヴ

イ及び合衆国本土への一ヶ月余りの研修旅行を二度命じられた。

その図書館はアルムニア人権殺関係の英文資料の宝庫であった。私

の気持が、その時、どれ程強んだか、お解りいただけである。中

で、それらのコピーを取ることに没頭した。帰国してからは、一

心不乱にそれらの資料を読み進んでいた。読むほどに、私を取り

囲み始めた問題の重大で、かつ、深刻な点に愕然とすると同時に俄

然、研究意欲が湧いて来たのであった。それについても、日本で

は、何故、高等学校（16 歳から 18 歳までの教育機関）レベルで世

界史の時間において、かくも容易ならざる事件が全く取り扱われず

に来たのか、又、それに比べてユダヤ人権殺のみが大きく取り上げ

られて来たのか実に疑問であった。この事件は、アルムニアの人々

一人の方が被害者が少なかったからとか、歴史的に古い出来事であ

ったからとかばかりの理由では無いように思える。

いすれにしても、幸か不幸かは別としてこの衝撃的な事件を知

ってしまった以上は、一研究者の立場を越えて、人間としての良心

に対する責任からも、アルムニア人が被った惨劇について、何と知

らされていけない日本人の目を開かせる義務を感じ、微力ではあるが

しかしながら、この 20 数年間にわたるアルムニア人権殺に関す

る研究の道のりは長く、その道は平坦では無かった。日本国内では、

共に手を携えて行ける同僚の友も無いばかりか、中には、あらか

まに、私の研究を無意味だと批判する学者もおお

り、否定しないまでも無視され続けた。それにもかかわらず、私は、自分のしてい

る論文にまともな、様々な論議や学際誌に発表し続けた。長い間、そ

れらは、日本の学者の注意を引かないままであったが、今年（2004

年）『忘れ去られたアルムニア人権殺—ジェノサイド犯罪の防止及

び処罰に関する事例研究—』という著書に、それまでの研究を纏め

上げた。これは、純然たる専門書であるが、日本の一般の人々にも

読み易い様に、出来るだけ堅い専門用語は避け、表現も簡潔平易に

した。表紙にも私が撮影した「ジェノサイド」の「ジェノサイド

の慰霊塔と記念館」の写真を使用し、表紙紙にはエチミアツのハチ

カルの写真を使った。

この書物については、アルムニア国立科学アカデミーで日本で

最初にアルムニア人権殺を扱った著書として、著者が「アレシ

ア—」シヨンを発行することが出来、しかも、アルムニアのメディアで大々

的に取り上げて頂いたお陰で、日本国内でも選れはせながら、拙著

も読まれ出し、アルムニア人権殺についての関心も無かながら高ま

りつつある。

2. アルムニア人権殺研究の狙い

何故、アルムニア人権殺が行われたのかという要因については、

多くの学者が述べている通りなので割愛する。私がこの研究を着手

するに当たって目を通した多くの文献や資料から気づいた点は、そ

の著者の大多数の方がは歴史学者、又は国際政治史の専門家であ

った。それならば、私は国際法学者の端くれであり、一応、国際人権

技術を使いながら、何より写真は技術より人の心が大切だということを教えてください。

最後に、この写真展を見るチャンスを与えられて、主催者である在ロシア連邦日本国大使館、国際交流基金、アルメニア共和国外務省、エエヴラソフ国立建築博物館に感謝いたします。もちろん、日本人の優れた写真家にも感謝いたします。」

写真展が終わったあと「アルメニア共和国」国会の新聞には閉幕についての記事が出た。記事には「写真展を通して日本とロシアとの難力のある不思議な国に触れることができました。」と書かれていた。

国立建築博物館の情報によると写真展を見学したのは、ロシア人、フランス人、イタリア人、アルゼンチン人、オーストリア人、ギリシア人を含んだ約1000人だった。エエヴラソフ国立大学、建築大学、芸術である大学生のために三つの講義が行われた。観客の中にはチチカナイ同盟、建築家同盟、ソチカナイ同盟、画家同盟、写真ルボラチカナイ同盟のグループや様々な会社の代表者、一般の人々が出た。中に大統領夫人もいらした。

まとめて、エエヴラソフで初めて開催された「日本の美を撮りながら」という日本写真展示会が観客の関心をそそり、エエヴラソフ市民によって最高の評価を受けたものとなった。

長く明かりを調整するようです。結果としては、仏像や菩薩や七福神の六黒天の像は息をするようです。まるで「私の横顔」の古い青銅は生き続け、木像の菩薩如來の紅の唇は暖かさを発し、雷の神様は轟は轟り、多聞天の怒りは怖く、観音は微笑しているようです。ところで、観音の名前はカマラの有名なマータになりました。七門は青銅像も木像も生き物になります。

最後に石本泰博(1921)、米國に生まれ、シカゴチカゴ大学で有名な写真家のカラカソフに師事していました。(第二次世界大戦中、日本人として抑留されました)。1953年に日本に来て、桂離宮(1620-1658)の写真撮り始めました。1966年に移住して東京の芸術・チカゴ大学で教え始めました。石本も文化功労者の称号を与えられました。

石本の各写真は人間と自然の統一の日本人の考え方の現れです。マスタは建築物と周りの環境、つまり人間、家、自然の理想的な調和(一致)をフィルムに収めました。

白黒の写真には日本人の家の室内の奥深い韻奏とインテリの解放的性質、建築部分の形と自然形状の似ているところが写されています。この側面から見れば、桂神社は世界の建築の特殊性の名作の手本です。全形と各部は磨き上げられ、完全なものにされました。これは、石にしても、木材にしても、庭の紙木にしても完璧です。写真家であり、またチチカナイである石本は素材の面の上げと自然の美を出すために、それらを変はつきり写しました。彼見の縁側には窓から見える池の穏やかな水面と緑の岸、空間の流動性、「古い書院、奥室」には和紙のふすまに墨の面と磨いた木料。「新御殿、柱の下部」には木料の無光沢の面。「古書院、右道路と苔に覆われた石。」には花崗岩の面と数千の葉からなった苔の模様。これは玉石細工のような手の込んだ作品です。

この展示会は、今までエエヴラソフで開催された日本の物の展示会としては最高のものに違いありません。エエヴラソフで展示された写真展の中でも最高だと言ってもいいでしょう。この写真家は美しさだけでなく、意義深いものでもありました。優れた写真家によって紹介された日本の自然、建築、芸術は広告の明るい写真と違って、日本の姿(様相)の現れです。日本人の写真家は優れた

また、2002年9月に横浜で開催された国際観光社興にアルムニアから観光開発局 (AIDA) が参加した。
次に、2004年9月21-27日に東京で開催された国際観光社興にアルムニアの3社と観光開発局が出席していた。

また、観光、産業の紹介だけでなく、文化の分野においても展示会は紹介に力を注いでいる。

2002年11月16-30日に、日本・アルムニア外交関係締結十周年記念の際、エレクトラで「日本の美を撮りながら」という日本写真展示会が開催された。主催機関はロシア連邦日本国大使館、国際交流基金、アルムニア共和国外務省、アルムニア共和国文化省、

アレクサンダー文学と国立建築博物館だった。

日本の代表団々長、在ロシア連邦日本国大使館の伊藤哲郎公使は展示会開会の言葉を述べた。伊藤哲郎公使は挨拶の中で、出

版を扱い、ますます発展する両国間の各分野の交流に満足しながら、今後もこれらの交流がさらに深くなることへの期待を述べられ

た。アルムニアから文学博士エレクトラ文学と文学長アルムニア教壇が返礼の挨拶として日本側のアルムニアに対する厚遇とこのような興味深い展示会が開かれたことに感謝の意を表した。開会

式にアルムニア共和国大統領幹部、内閣と外務省の外国交際部長(速)、国会の教育委員会会長、文化副大臣、ドイツ大使館第1事

務官、中国大使館事務官などの公人が出席していた。

展示会には、日本の優れた写真家である渡辺義男、土門泰、右

元泰博の作品150点の大型の写真が展示されていた。各写真家の作

品は独特な世界観を呈し、各々スターは日本の写真文化に特別な形

態をとめた。

日本のドキュメンタリーの写真はアルムニアの人々にとって始

めてであり、深い関心をそそいでいた。

写真展の前には招待状が配られ、大型の広告スクリーンが立てられ、また「新しい時期」というロシア語新聞(2002年11月16日、ミカエリヤン K.)はこの写真展の記事を載せた。記事には写真家の

略歴と彼らの作品の分析が書かれていた。以下、記事の全文を述べ

また、2002年9月に横浜で開催された国際観光社興にアルムニ

アから観光開発局 (AIDA) が参加した。
次に、2004年9月21-27日に東京で開催された国際観光社興にアルムニアの3社と観光開発局が出席していた。

また、観光、産業の紹介だけでなく、文化の分野においても展示会は紹介に力を注いでいる。

2002年11月16-30日に、日本・アルムニア外交関係締結十周年記念の際、エレクトラで「日本の美を撮りながら」という日本写真展示会が開催された。主催機関はロシア連邦日本国大使館、国際交流基金、アルムニア共和国外務省、アルムニア共和国文化省、

アレクサンダー文学と国立建築博物館だった。

日本の代表団々長、在ロシア連邦日本国大使館の伊藤哲郎公使は展示会開会の言葉を述べた。伊藤哲郎公使は挨拶の中で、出

版を扱い、ますます発展する両国間の各分野の交流に満足しながら、今後もこれらの交流がさらに深くなることへの期待を述べられ

た。アルムニアから文学博士エレクトラ文学と文学長アルムニア教壇が返礼の挨拶として日本側のアルムニアに対する厚遇とこのような興味深い展示会が開かれたことに感謝の意を表した。開会

式にアルムニア共和国大統領幹部、内閣と外務省の外国交際部長(速)、国会の教育委員会会長、文化副大臣、ドイツ大使館第1事

務官、中国大使館事務官などの公人が出席していた。

展示会には、日本の優れた写真家である渡辺義男、土門泰、右

元泰博の作品150点の大型の写真が展示されていた。各写真家の作

品は独特な世界観を呈し、各々スターは日本の写真文化に特別な形

態をとめた。

日本のドキュメンタリーの写真はアルムニアの人々にとって始

めてであり、深い関心をそそいでいた。

写真展の前には招待状が配られ、大型の広告スクリーンが立てられ、また「新しい時期」というロシア語新聞(2002年11月16日、ミカエリヤン K.)はこの写真展の記事を載せた。記事には写真家の

略歴と彼らの作品の分析が書かれていた。以下、記事の全文を述べ

京日本大学芸術学科で教えていました。1990年代に写真家の中では初めて、文化功労者の名譽ある称号を与えられました。

渡辺の作品には伊勢神宮の写真が多くあります。伊勢神宮は3-5世紀に建てられ、7世紀の末から20年ごとに新しく建て直されました。この伝統は今まで2度実行されることがあります。写真

は銀・ソチラチン印刷の珍しい技術で作られました。ですから各作

品は金属の光を発して、白から黒まで色調が移り変わっています。

ところによっては他の色の色調が見えます。

渡辺の撮り方は、同門の石元と並びかなりの時間をかけたものと見えます。各カットは十分準備され、構成されています。主な場

所、芸術的思想を表す意外、余計なものは排除されています。渡辺

エ、芸術的思想を表す意外、余計なものは排除されています。渡辺

のカメラと白・黒の写真で、終始一貫している思想は天地の清濁と体

験の神秘性。という写真は巨大な精神、細度の表面の仕上げ、秘利を

散いた道の奥にはのかに見える神宮というものです。しとりとし

た静寂の中、まるで松のこすえのさわめきが聞こえてきそうです。

そして、「五十鈴川の川岸の内宮。洗淨の場所」は完璧な美の世界で

す。クロースアップによる「樹杪」、細に下げる細長く切った和紙

にしみ濡れません。各写真は発句の節のように考文の歌なのです。

渡辺は神宮の構成各部の美しさに見とれ、また観客をも楽し

めます。これは磨き上げられた柱とか、ヒノキで作られた屋根の部

分であつても写真家の作品になると、まるで新しい質、新しい形を

見せます。

日本の写真芸術の長である土門泰(1909-1990)は戦後、新しい流

派を作り上げました。土門の作品の大部分は、空生寺から文案にか

けて日本の独特な文化を対象としました。写真家は奈良と京都の

「古寺」の撮影に長い年月を捧げました。この写真はリアリズム写

真を確立した写真界の巨匠の最高傑作でした。

土門の展示品は、古代建築と仏像の大型のカメラと白・黒写真で

す。中には五十年前に撮った作品もあります。不朽の名作です。優

美さを観つて空生寺、法隆寺、広隆寺、証教寺は次々展示され

ています。建築物とそれらを囲む自然、庭園は一体になりました。

土門は本当に魅惑的な写真家です。仏像の写真は美しく偉大です。

偶然なものは何もありません。丹念で細心にかまつの準備をして、

120

まずは阪本順治監督の「闘」(1999)という心理的なドラマが上映された。この映画は自由に懺悔する勇ましい女性がテーマである。数年の屈辱を忍ぶ主人公の正子は怒りに燃えて、紳を殺し、警察から身を隠さなければならぬというストーリーである。罪に、自分自身に責任を感じている。投獄の恐怖を抱いた正子は人生を考え直し、活力のある再出発のチャンスを得られた。彼女は友好関係と恋愛関係の中から、自由の本当の意味を納得してきた。

次は小沼勝監督の「なごき」(2000)である。これは占く横かしい音楽、親切きやユーモアっぽいメロドラマである。12歳のなごきはチーフレコードを買いたくて、叔母の築造の家で働き始めた。彼女は東京から来た男の子とホテルの店長の娘と仲良くなった。そして、従姉の正子がきて、なごきはバック・ロッカーになっていった。従姉は、自分の心の希望に従うように津に勧めをした。しかし、この勧めに従ってみた津は様々な問題に直面することとなった。最後に、市川崑監督「どら平太」(2000)という時代劇である。小さい町に江戸から新しい殿様が派遣された。名前は望月小平太町。統治は大なたらと裏で結ばれたやくざによつてされていた。「どら・平太」が町に現れた時、彼らに笑われた。しかし、平太は見定めると大いに違う人間であるということが、段々分かるようになった。彼はまじめで責任感があり、町を不正な支配者から開放するために江戸から来た。

展示会

アルメニアは独立して以来、独立国として国際展示会、特に2000年9月に東京で開催された国際観光社展に参加するようになった。例えば、参加したのは商産産省、様々な観光会社、「ヨーロッパ・ウエブ」などの会社だった。アルメニア館の目的は、アルメニアの観光ビジネスを発展させるため、観光展の参加者並びに日本側にアルメニアの各所、名物を紹介することだった。

2001年6月に東京でJETRO主催の「コーカサス3カ国展(アルメニア、グルジア、アゼルバイジャン)」が開催された。パノレットにはアルメニアについて、「人口は380万人とコーカサス3カ国中最も少ないですが、コンピュータソフトや電子機器など、高度科学技術分野の人口が豊富です。また、コーカサス3カ国中では比較的英語が通じやすいところだ。」と書いている。

展示会の出品物としてはウイスキー、ワイン、チーズ、加工食品、つまり無農薬の地産産品の果物を使用したフルーツ・ジャム(アップル、オレンジ、ストロベリー、アロココット、桃、りんご、ばら)、果物ジュース、瓶詰詰、クラッシュドフルーツ、トマト・ペースト、ミネラル・ウォーター、蜂蜜、タブレットなどが豊かに展示されていた。これ以外にも繊維製品(シルク、コットン等)、カーペット、研磨したダイヤモンド、金製品、銀製品、建築資材(石材、木製品)、民芸品、黒曜石、オニクスの天然石から作られた調度品、工作機械、化学製品、ソフトウェア等の工業製品が展示されていた。3カ国からは旅行関連企業20社が出展していた。また現在活躍している画家たちの作品も展示されていた。パノレットには「アルメニアは世界最古のキリスト教国です。国内に点在する古い教会や山岳国ならではの風光明媚な自然を利用した観光開発が期待されています。またそれに伴い、観光客向けのホテル建設や空港施設の改善等の需要拡大が期待されます。」とある。

この展示会の目的はアルメニアに関心を持っている日本人にアルメニアの様々な側面を紹介することだった。

世人。しかし、これは国の発展を妨げるものではないと日本の経験から言えます。アルメニアの発展を祈っています。」と最後に話された。

第二回映画祭は矢口史靖監督の「ひまわりの花園」(1996)で開かされた。それ以外、金子修介監督の「ガメラ 大怪獣空中決戦」(1995)、和田誠の「情がこる人々」(1994) コメディ、宮崎駿の「魔女の宅急便」(1989) 子供向けの長編のアニメ、平山秀幸の「学校の怪談」(1995)が上映された。

上映は、議員の中行われ、日本文化に対する関心の高さを示した。

2001年7月にアルメニアの映画芸術家と映画協会の手招きで日本人映画ジャーナリスト小針明子さんがエレヴランを訪問した。小針さんは5つの映画を持ってきた。7月22-25日に同盟副会長のバチニャン・アルツグーの発意でこの映画の無料の上映会が行われた。それらはやくざについての「鬼火」(1998)、「名寄 涙の戦斗員」というカ士の由来についてのクラシックなメロドラマ(1956)、「三人組」という子供映画(1997)、写真ジャーナリストアー貫カマラヤン・沢田敦一の生と死」というドキュメンタリー(1998)、二人の画家と彼らのモデルについて山崎達雄監督の「三男交棒」(2000)であった。小針さんは「モスクワ」映画館での上映の前に、観客にプログラムを紹介した。「アルメニア共和国」の「日本の映画を見るチャンスはめったにないので、今回上映された」という新聞は8月3-10日にこの上映について次のように載せた。

映画祭は観客の関心をひいた。」

2003年3月27-31日に第三回日本映画祭が開かれた。

命全権大使、野村一成氏の委任状の授与式で締められた。

以前と同じく、映画祭の主権機關は在ロシア日本国大使館、イエレヴラ人とエリツェンバエフとモスクワ映画館であった。

開閉式で日本国特命全権大使野村一成氏が挨拶し、イエレヴラにおいて第三回日本映画祭が行なわれたことを心からうれしく思っております。古い歴史と豊かな文化の国であるアルメニアで日本文化に対する関心が、ますます増えたと信じしております。

去年は、日本・アルメニア外交関係の結びの十周年記念を祝うことができました。この十年間の協力の結果は、外交関係、経済の分野、文化交流の発達となってきました。

毎回日本映画祭には、できるだけ現在の日と日本人の生き方を皆さんに紹介できるように、新しい映画を上映しよう努力しております。このような文化祭は両国民間の相互理解に大きく貢献するものと信じしております。この映画の上映後、日本は一番身近なものとなり、両国間の交流の発展に役立つと期待しております。」

お礼の挨拶に人文大学長アミル・ハヤン氏はアルメニアに対して温かい言葉に感謝し、次のように述べた。

「アルメニアは古くから日本に対する深い関心を持っていました。この関心の一つの表れとして、イエレヴラ人とエリツェンバエフは日本文化の教育を行なっています。今日は我々の成果について述べたいと思います。大学の卒業生は様々な会社に勤めています。1994年から学生たちはモスクワで行われる SIS 学生日本語弁論大会に、今年はトビリシで行われた弁論大会にも参加しました。大学の卒業生の一人は大阪大学の大学院を卒業して、もう一人は現在盛岡大学の大学院に在学中です。二人の教師は日本で長期研修を受けさせて戴き、4人の学生は短期見学旅行をさせて戴きました。当大学はアルメニアで日本の文化を広げる中心機関です。

様々な催しと並びエレヴランで日本映画祭の主権もいたしました。今回は第三回映画祭を開催いたしました。2002年に行われました。民の関心を高めました。」

日本国大使はアルメニア訪問のために大学を御訪問してくださいました。東郷武弘大使は1997年に、丹波實大使は1999年に、大学で以前から日本人の教師が教えています。幾度も学生と日本文化の代表者と日本人の若者とのお会いがありました。」

映画祭では3つの哲学的なテーマを扱った映画を上映しました。それらに写った日本の今の問題は世界の各国にも当てはまると言ってもいいだろう。有名な映画監督がこの問題を上手く解釈し、その解釈に観客の心が魅了される。

束めた。この理論によれば各演劇は5つの連きが連う段階に分けられている。まずは演劇の一番静かであつくりした部分演じている。演劇は緩々濃しくなつていき、第5段は感情に富む極めて速い部分となる。世阿弥によれば演劇の最後にしなければならぬのはシテの最大の心痛を表す踊りである。

宇宙で行なわれる間原なき回転運動と波動(振動性運動)の統一もまた能の演劇形式に表れる。演劇の主な出来事は3つの立場から演じられる。まずはシテの思ひ出しとして、次に実際の出来事として、最後に哲學的な意味を含む解釈が演じられる。

能の謡曲の主な特徴についてこの概説の最後に、仏教上の規則と謡曲の美学的な規則に従う劇文学家にとつて、厳しい規則があるにもかかわらず優れた作品を作成する唯一の方法は自然と宇宙の流れを感じてそれに従うことである。そのため謡曲の優れた作者の作品にはわずかな物か場に関するにしても宇宙の影響が見られるという考え方が一般的なものとなった。最後に付け加えたいこととして、以上の能演劇と謡曲概説はエヘヴラソ国立映画・劇大で「東洋の劇」科目の講義の中で述べられたということである。

映画祭

M. D. アミル・ハニヤン
文学博士、教授

アルメニアでは日本館の通訳者を育てる目的で日本教育者が始まってから、日本に関する関心が深くなり、そのことが日本の注目を引きこたせた。アルメニアは独立して以来、両国の指導者、外交者の交際の必要ができてきており、このことから、現在は、在ロシア連邦日本国大使館の活動範囲となっている。日本国大使館はアルメニアで外交活動を行なう一方、様々な文化活動も行つてきている。

この活動の一つに映画祭がある。最初の日本映画祭はエヘヴラソで1999年6月18-22日に行われた。アルメニアの観客は以前、ソ連の映画を受けた日本の映画をみたことはあつた。特に黒澤明監督の作品は知られていた。しかし検閲のない生の日本の映画(日本館トキーヤ・ロシア語の字幕)を見るのは初めてのことだつた。そのことから、映画祭は人々の関心をよんだ。

主催者は在ロシア連邦日本国大使館、国際交流基金、アルメニア共和国文化省、エヘヴラソ人とエヘヴラソ映画館だつた。第一回日本映画祭では5つの映画が上映された。それらは、井筒一郎監督の「日本一短い母」への手紙(1995)、渡邊孝好監督の「息酒屋ゆうれい」(1994)、森田芳光監督の二つの映画、「ハル」(1995)と「家族ゲーム」(1983)、平田敏夫の「ユニコ」(1981)というアルメニアであつた。映画祭は講員の中で上映された。

第二回日本映画祭はエヘヴラソで2000年5月30日から6月4まで行われた。以前と同様に主催者は在ロシア連邦日本国大使館、国際交流基金、アルメニア共和国文化省とエヘヴラソ人文大学だつた。開催の挨拶で日本国大使丹波貴氏はアルメニア訪問は二回目だと語られ、34年前に訪れた時の人々の親切を今も忘れることはなく、アルメニアについて語れば、アラム・ハチヤトリヤソとアラサソトル・アルチュニヤソの音楽が頭に浮かぶとおっしゃつた。「アルメニアと日本は随分違う国ですが、似ている点もあり、信頼しあえる友好を望んでいます。国士は狭くて、天然資源もあまりありません」

でその痛みを表す。自分の内面だけを考え、他には何も興味もた

ない。”

輪廻転生と結びれた主人公にとって個人的な選択の問題はない。界との意識にまで発展しない。自分の失敗を理理解しながら、出来事

の進行を変える努力をせず、周りの世界をそのまま受け入れる。自

分の失敗と痛みをこの終わりのない輪廻の一環と知覚し、直す意志

を持たない。

誰の主人公はよく自分の過去に戻る。しかし過去は去ってしまった

出来事についての思い出だけではない。過去は現在と結びれていま

現在の部分となる。過去を考え直して現在を理解するようにして、

将来も手感する。そして、この時間の流れの中で自分の居場所を探

る。この世に来たことと、去っていくことの目的を納得しようとする。

主人公は時間の流れの中で独特の旅をするが、この旅は単なる

河口ではなく、逆に泉に戻るものとなる。時間の流れの中で旅

する人は、この流れが人の望み、期待、人間関係を奪い去ると分か

る。人生の幻想を信じる主人公がこの関係をやめたからといって、

出来事の変更することが人間に出来るとは信じていない。

そして、長い道を通り、主人公は人生の本当の意味を理解す

る。だから能の主人公はよく旅をする。その途中で失望と失敗があ

るのは人生の象徴であり、哲学的な意義をもつ。途中主人公は親し

い人を見失う。目の前に悩みの大津波が広がる。だが、その道を通れば、

他の人と交際をたれた後だけに、旅を悟ることが出来る。

謡曲の作者はこの世を規則に従う厭いシムスラムとして描いた。

しかし主人公は周りの世と離れない。世の規則はいつも同じ。過去

の出来事は繰り返して、いつの間にか現在のことになっている。そ

して、それらはすべてお互い離れられてしまったら、人間は宇

宙の一部であり、彼の内的感情は全世界と結びれている。

四季の移ろいの中で自然にある植物が咲いたり枯れたりするこ

とを基にして、謡曲の作者は人生の流れに絡めも終わりもなく自然

の規則に従うことを教えている。それで能の舞台には青空の自然と

ある有名な場所が描かれ、背景に松の木が書いてある。

119 N. アサリ子、日本の舞台で、〈現代劇文学〉、1990、N3、p. 81-82

自然は主人公にとって身近なものであり、自然から学び、想像

する能力をもちつくり出す。風景が存在の秘密の意義を持つので、

主人公の時間の流れの部分となる。

主人公はよく自然の中にあるものと話し、心の痛みを伝える。

いつも同じ規則に従う自然の調和を見て、彼は考え込んでいる。自

然の外現象を宇宙を映す鏡として知覚する。

自然と人生の特徴は変わりやすいことである。各存在が変化し、

去ってしまったら、きもものである。自然が季節ごとに変化するのを見て、

主人公はこの世に存在するもの限りについて思う。降っている雪、

舞へ打ち寄せる波、秋の冷たい雨、無限に見える星空、各存在が一

ついで移るやすいものである。主人公自身も宇宙の一部として考え

て、存在の全体の意味を探している。

自然にある全てのものが主人公の気持ちを表すのに適当である。

一番いい出来事は春に行なわれる。喪失と失望は秋の晴い風景に当

てはまる。例えば、「野々宮」と言う演劇で光源氏は春、主人公の

女性に会い愛した。光源氏の変を失った女性の亡霊が毎年秋の悲し

く晴い季節に荒廃したお寺へ戻ってくる。そのとき彼女は昔い時代

と感情の豊かな愛の春を思い出す。荒廃して雨れたお寺はこの世に

存在する全てのものの一時的な性質について考えさせる。

神祕的な神話を基礎にして作られた謡曲のもう一つの特徴は回

りの物と出来事にある兆しを見る主人公の考え方である。謡曲にあ

る比喩はみんな作者によって広敷の原則の通りに解釈させられる。

それで、能では比喩的な場の完全なシムスラムが成立して、各比喩は

はきりしめた意味を持っている。例えば、人生の無常やその短さの

一般的な比喩は芭蕉の葉っぱや泡、一瞬はつと光る稲光である。世

界の理解を表す比喩は太陽が当たる意である。宿か燃えている家は

痛み、別れと喪失が多い人生の比喩である。

能の舞台の特徴も謡曲の作者の考え方を現している。演劇の出

来事は主人公のころで行われるので、舞台はよく仮想的に作られ

る。夢中になった主人公の流れ行く樹は宇宙なので、舞台は不定性、

永久の行動、改変の雰囲気を作る。

能の演劇のシムスラム的な形式も哲学的な意義を持っている。能の

理論家である世阿弥は、謡曲の作者は休止した状態から先へと進み

さらに大きく変化する宇宙のシムスラムに従わなければならないと強調

した。能の理論を述べた論文で世阿弥は謡曲の形式に関する原則を

り、舞台で直接演技せず、主役の詩歌的表現力に富んだ会話が強調白

を通過して行なわれる。この意味では、語りは動作より重要である。演劇の動きの無さは能の美学、つまり永久と限りのない時間を理想とし、決定されたものである。「...不動は神國の予感と予告である。舞台上で演じるものはいつとも具体的な場所に関わり、時代も具体的である。それはこの世の出来事と関係がある。演劇は完成であり完璧だ。しかし、不動は完成でもなく、完璧でもない。それゆえ永久に傾斜する。」¹⁸

能の決まりにより、各役者は自分の役にあった特別な動きを持つ。各役者は特別な行爲も行なう。例えば、能、そのの意味を持つている<クキ>はいつとも脇にいて眺める。舞台上に初めて現れた苦悶、ワキは以前の出来事を自分の前帳で語り、シテと話す時、彼の立場に対し同情を表さなければならぬ。演劇の役者は全体3-5人とお互いがあり共同の行動をしない、誰かが他の役者を助けるとか、何かを犠牲にしようとは思わない。役者達はお互いに離れて舞台にでる役者の内、主役であるシテだけが主題の展開に関わり、後にシテといふ二つの姿で現れる。現実の出来事の中シテの性格の本質は自己観照の傾向にある。主人公の夢中である。主人公は自分の世界的に完全に夢中になる。主人公にとってこの内的世界では自分の感情意外に重要なものは何もない。「主人公は自分の感情の世界に暮らしている。彼は自分の意志で現実の出来事を解決しようと努力しない。彼は想像の世界に夢中で心の痛みを素直に従う。その気持ちを変えずに、すばらしい詩歌

調曲の作者にとってこの世の人間の暮らしより永久や時間に関わりがないことが理想であり、大切である。主題と主人公の性格は全宇宙を表す。現実には特別な深い意味を伝える目的を持って、主題を人生の意義として考えた作者は苦悶とその解放の仕方について私的的な基礎を含む世界観を表す。

例えば、能の創立者の観阿弥の「えくち」という謡曲は愉快で気楽で軽率な女性の例で、人々は心から悪意と希望を抱ければ、心から理想的人となることが出来ることを示した。また「芭蕉」のチマは、人間だけではなく、普通の木もこの世の無常を説き出し、皆に自分の感情と変化について話すという物語を伝えた。この一時的な世界で一時的なものであり、全くない舞台で得と惜と悲調の主人公にとってこの世は假のものであり、全くない舞臺で得と惜と悲調の二人だけがこの世の一時の性質と幻想について詩調的な会話を抽象的な演劇である。

謡曲の作者にとつては表面の生活の出来事を表すことではなく、それらの意味を説明することが大切である。宇宙に向かい、詩歌の表現力を使って世界の創造を説明したいという考え方を持っていた作者がドラマの要素を利用したのは当然であった。

例えば、議論は性格、考え方の違い、利益のあり方を示けるものであり、確かにそのような議論は謡曲にないだろう。謡曲にある議論は違う性質を持っている。「古典能の謡曲にある議論は反対側からの明らかな議論ではない。謡曲には主人公の運命、大勢の人の死、または母国の存亡に関わるような大きな議論はない。しかし、謡曲に必ずあるドラマを代表するおまかな緊張、それが舞台を演出し演劇となる。この世の出来事に関する主人公の感情やほり劇的な内容の議論を呼ぶ。」¹⁹

能の次の詩的特徴は、西洋ドラマの特徴である動きがないことである。普通、舞台上で演じるのは二人の主役、<シテ>と<クキ>である。主題の出来事は規則として主人公の過去に関するものである。

¹⁸ T. アナソフ、日本能の演劇、モスクワ、1984、p. 80

を通過して行なわれる。この意味では、語りは動作より重要である。演劇の動きの無さは能の美学、つまり永久と限りのない時間を理想とし、決定されたものである。「...不動は神國の予感と予告である。舞台上で演じるものはいつとも具体的な場所に関わり、時代も具体的である。それはこの世の出来事と関係がある。演劇は完成であり完璧だ。しかし、不動は完成でもなく、完璧でもない。それゆえ永久に傾斜する。」¹⁸

能の決まりにより、各役者は自分の役にあった特別な動きを持つ。各役者は特別な行爲も行なう。例えば、能、そのの意味を持つている<クキ>はいつとも脇にいて眺める。舞台上に初めて現れた苦悶、ワキは以前の出来事を自分の前帳で語り、シテと話す時、彼の立場に対し同情を表さなければならぬ。演劇の役者は全体3-5人とお互いがあり共同の行動をしない、誰かが他の役者を助けるとか、何かを犠牲にしようとは思わない。役者達はお互いに離れて舞台にでる役者の内、主役であるシテだけが主題の展開に関わり、後にシテといふ二つの姿で現れる。現実の出来事の中シテの性格の本質は自己観照の傾向にある。主人公の夢中である。主人公は自分の世界的に完全に夢中になる。主人公にとってこの内的世界では自分の感情意外に重要なものは何もない。「主人公は自分の感情の世界に暮らしている。彼は自分の意志で現実の出来事を解決しようと努力しない。彼は想像の世界に夢中で心の痛みを素直に従う。その気持ちを変えずに、すばらしい詩歌

¹⁹ T. アナソフ、日本能の演劇、モスクワ、1984、p. 179

「アルメニア人の演劇学者による能の解釈」

アウグスト・クワック
芸術学修士

能の筋は謡曲(謡>うたい)と曲(きょく)の意味を持ち、日本の伝統的な劇の中で最も独特性をもつものである。能演劇の中で14-16世紀、日本の最初の舞台芸術の「ソムル」として成立した。謡曲はあらゆる複雑なシマムで宗教的文と一般文学のさまざまな派生を取り入れた。謡曲の作者は劇文学の伝統がなかったため、古典文学の中から自分のドラマの主題を探し、展開した。能の研究は謡曲は和歌、特に短歌の影響が謡曲の基本的な様式の成立に大きな役割を果たした。その和歌の美の主な様式の基礎である美観の源泉は和歌であり、その和歌の美観によって日本最初のドラマである謡曲の美観の原則が決められた。謡曲の作者が世界について個人的な考え方を持つ芸術形を創作者する時、感動的な要素を重視した。謡曲と古典和歌の相互浸透があまりに強いため、20世紀、西洋の研究者は謡曲の「ソムル」を劇文学と見なすか、それとも詩歌に属させるかについて長く討論した。たしかに、謡曲は説書文学ではなく、能舞台で演じる謡曲のための文学体となる。それで普通、謡曲の作者である俳優は、チヤムト意外に決まりごととなった。そこで文学と演劇の「ソムル」が統一として受け取られる。

能の筋は謡曲(謡>うたい)と曲(きょく)の意味を持ち、日本の伝統的な劇の中で最も独特性をもつものである。能演劇の中で14-16世紀、日本の最初の舞台芸術の「ソムル」として成立した。謡曲は和歌、特に短歌の影響が謡曲の基本的な様式の成立に大きな役割を果たした。その和歌の美の主な様式の基礎である美観の源泉は和歌であり、その和歌の美観によって日本最初のドラマである謡曲の美観の原則が決められた。謡曲の作者が世界について個人的な考え方を持つ芸術形を創作者する時、感動的な要素を重視した。謡曲と古典和歌の相互浸透があまりに強いため、20世紀、西洋の研究者は謡曲の「ソムル」を劇文学と見なすか、それとも詩歌に属させるかについて長く討論した。たしかに、謡曲は説書文学ではなく、能舞台で演じる謡曲のための文学体となる。それで普通、謡曲の作者である俳優は、チヤムト意外に決まりごととなった。そこで文学と演劇の「ソムル」が統一として受け取られる。

つてくるだろう。展示会の組織者がアルメニア美術館に寄付して下さった版画の中で91枚が19世紀の浮世絵の画家歌川国貞(1786-1864)の作品である。歌川国貞は正式に歌川派の総師となつて、三代美術館に保存された作品の中は三代歌川豊国が1830-1862年に描いた「東海道五十三次之内」、「名妓三十六佳撰」、「役者絵」は画家の優れた才能と熟達を示している。「光氏温泉遊興ノ図」、「東源氏朝顔遊覧」などの三部作は1829-1842という長い年におつて発行された柳亭種彦(1783-1842)によって書かれた小説「偽崇田舎源氏」の挿絵である。「偽崇田舎源氏」は9世紀の紫式部の「源氏物語」の挿絵である。美あり、この挿絵から発生した「源氏絵」という浮世絵の新しいジャンル(貴族達の生活を写す絵)が発生した。三代歌川豊国の他に彼の同時代の画家と後継者も源氏絵、武者絵、美人画、戯画、役者絵というジャンルを版画を作つていた。美術館の収集には五渡亭国貞(生年分からず)、歌川国芳(1797-1861)、二代歌川国貞(1832-1880)、歌川国明、歌川貞房、歌川芳幾(3人の生年分からず)、歌川国貞(1835-1900)の版画が保存されている。

浮世絵の各マスターは独特のスタイルで風俗、習慣、風景、文学上・歴史上・神話上の主人公を描いて、日本人の美術の見方を表わしている。

版画の収集は日本語のリストと共に美術館に寄付されていた。これらの名を記して記録するためにエドワーズ人文大学の卒業生のアラチン・アスマミが就職した。彼女の助力によって版画にある漢字を記して、版画の名や作者の名と制作年を確認することが出来た。

近い将来に分類されたロシアの美術館に渡された10周年記念の際のカロクと合わせてアルメニア人の観客に展示する予定がある。この展覧会には版画と共に上述した美術館にある日本の磁器、陶器、象牙の小像を展示する予定があるので、日本美術の理解、日本民族の長い時代に渡つて成り立った美の見方、暮らし方についての知識を豊富することに大きく役立つと信じている。

だ。使った。置物のフーワはこの丘麓だと二匹目の猿が毛から今ま

とに置られた猿だと思われる。

象牙の小像の最後の作品も置物に属している。右いかに漁師が

立って、胸のところと頭の上に二匹の魚を見せている。漁師のホー

ズと笑顔は大漁で喜ぶ人の気持ちを表す。現実的な小像は赤と青、

とどこどころまで飾られて、写実主義な調子で描かれている。

1994年の夏、美術館で忘れない展示会が開かれた。アルメニ

アにおいて日本文化祭で開かれた「歌川派、浮世絵」という展示会だ

った。アルメニアの観客は日本の版画の優れたマスタークの作品を見

する機会を得た。さらに、展示会の八尾会長は歌川派門人から

アルメニア民族美術館に寄付された19世紀の浮世絵の127点と歌川

派門人会の五井野正会長のフトリエの若い画家の作品を7点を渡し

てくださった。

幕府の新しい主郡の各にちなんで名付けられた江戸時代は

(1603-1868) 文学と芸術の繁栄の時代だった。農村の崩壊と大都會

の成長は社会・経済的な大変化の理由になって、商人の新しい階層

が成立した。農民と並ぶ武士たちも都会に移住して、そこで教師、

画家、工芸者、学者となった。貴族たちは領国を続け自分たちの特

別な権利を守るために最後の努力をしていた。それに對して、階層

が多様に亘る新しい社会は新しい哲学・社会学を提出したり、文藝

学・美術・劇における新しいイデオロギを立ててきた。芸術は一般民衆

に近づいて、芸術家の考え方は浮世絵に反映し、新しい派が現れて

きた。中には歌川派もあった。

浮世絵という言葉の意味は「この世を反映する絵」である。

「浮世」は仏教から取った専門語で、先ず「憂わすいこの世」、

そして「娯楽の世」という意味を持つ。江戸時代の娯楽の世界を表

す文化類は文学、美術、劇、特に版画が代表的だった。街の情景、

民族祭り、歌舞伎の色彩やかな世界、役者絵、美人画、自然の様々

な風景は浮世絵のテーマとなった。

版画を作るには作者である画家の他に彫刻師と印刷工も参加し

た。彫刻師は版の板の上に絵を置いて、各色のために別の板を彫っ

た。印刷工はその面に米粉と混ぜた黏物や植物塗料のペーストを塗

りて、版画を一枚ずつ印刷した。各絵は著者制と認められた。200枚

まで印刷したこともある。初期に版画を一人で造って、手で色を付

けたが、1740年代に緑色とばら色の染料で染ることが出来、版画の

技術が進んだので1760年代から多色の版画を印刷するようになった。

多色の版画の発展史に晴間、歌麿、北斎、写楽が著しく貢献し

た。この著名な画家の作品は世界美術の宝物に入るに違いない。

この美画や多くの後継者と弟子は古い時代からの風習を見直して、自

分の美の見方や、庶民の美の見方を表した。以前はほとんど知られ、大

変人気をはくした。ワネ、トガ、レノアル、モネなどのフランス

の印象派の画家達は日本の機器、画、装物と版画を集め、版画の色

使いと構図的技法を研究して、日本の画家の鋭い美術センスに感服し

ていた。日本と日本美術にすこり感心したのはヴァン・ゴッ

ーと版画を買ったり、コピーをしたり、あるいは自分の絵にも使

ってたりした。ゴッホの版画収集は大体歌川派の画家の作品で約400

点もある。この収集はアムステルダムにゴッホ博物館に保存されて

いる。

日本人によって「ホッホ」とよく呼ばれたヴァン・ゴッホと日

本の精神的関係はエドヴァンに提示された版画の運び方に強調さ

れていた。ここでゴッホ自身の収集を詳しく研究して、欠けてい

る部分を加えて完全にした三部作をエドヴァンの観客に紹介した。

そして、この展示会の特徴は、19世紀の日本の版画と並び、現代画

家の五井野正の二つのカテゴリーに分けられる油絵も展示された。

先ず、それはヴァン・ゴッホの有名な自画像の独特なコピーと弟の

ゾオとゾオの奥さんとおきさんが主人公となった絵である。この絵

のタイトルは浮世絵の「鏡像絵」（お見え）、つまり長門形の鏡に映っ

た役者絵の見方と絵、特に三代歌川豊国の「今様押絵鏡」の見方と

絵である。五井野正の第二のカテゴリーの絵は三代歌川豊国の「源

氏絵」の見方と絵で、主人公と共にゴッホと彼の親友が描かれてい

る。夢の国故郷では光源氏がヨーロッパの友だちを迎えている。彼

らは庭の池で船に乗ったり、沖に出たり、船取りをする海女を眺め

りして、楽器を引いたり、日本の踊りを踊ったり、芸者たちと遊んだ

りしている。

五井野正の絵の中でヴァン・ゴッホの日本を見る夢を叶えよう

にした。想像力に富んだこの絵は日本文化と西洋文化の掛橋にな

美術品の収集には象牙の根付は8個で、方彫り種に属している一見したところ5個はスタイルが似ていると見られる。人物の顔立ちがよく似ているこの高さは3.5センチの小形の根付の主人公の姿は感動的で、彫り方が極めて、全体は流線型である。チャーワは風俗で、各作品の主人公は精神的、哲學的、幸福をもたらす意味を持つ。17-19世紀の日本の様々な宗教、つまり仏教、神道、儒教、道教、又は民俗的迷信から取ったチャーワであり、また考え方の現れに違いはない。

1個の根付が彫りをしている老人を表している。柔らかな流線型の顔で体の動き、衣装の広いひだの中に隠れた顔が彫られている。衣装に彫られた三つ葉の模様は黒色で付けられ、髪のもつ髷が丁髷に彫られた置れた彫刻の例である。

この根付は17世紀の僧侶であり彫刻家であった円空の「尼」という木材の根付とよく似ている。同じ折りの姿勢、衣装のひだに隠れた手が前に合わせられ、被順、おとなしさを表すホーエ。しかし、ホーエが似ているだけではなく、芸術伝統の継承性のおかげで出来た精神的な関係が見られる。

次の根付は若い年寄りの男性の姿だ。右手に四角い包を持ち、左手はひざの上にある。笑顔は太平な気持ちを表している。

考え込んだ青年は足を止め、右手に巻物、左手の顔のそばに顔を持っている。この根付の裝飾的な表現力はいきり、巻物、扇の彫り方に強調されており、縦線と対角線にある。

他の青年は先のとがった帽子を被り頭を少し下けて座っている。右手で地にすがり、左手にある巻物を胸に押し付けている。彼は相手の手を注意深く開いているようだ。小像の全面、特に深いひだのある衣装は丁寧に彫られている。衣装の模様はまばらであり、彫つてから黒色を付けている。

同じような衣装の模様でこのグループの最後、五つ目の根付が彫られている。姿勢は完璧な線型で、足を広く開いた男性の姿である。この五つの根付の各作品は内的世界をもち、外面は獨特で、表現力が強い。そうであるにもかかわらず簡単な芸術方法で造られた完璧した姿勢がある。この5点は同じ彫刻家の仕事だと思われる。

この根付の下部には彫刻家の名前か地名を表す同じ漢字が彫られている。

次の2点の根付も人間の姿であり、似ている表情なのでこれらは同じアーティストの作品だと思わせる。一つ目は、正座の男性で、滑らかな表面に穴のある髷を手持っている。この根付の意味ははっきり分らないが、風俗か文学の主人公または神話の主人公かもしれない。髷は七福神の大黒天と髷髪、それとも風の神様風天の付属物であることは周知の通りだ。

二つ目は足を止めて重い袋を手にした若い男性の小像だ。男性のアーティストと顔立ちは大変表情に富んでいる。この2点には彫刻家の優れた芸術力や材料を完全に把握していることが見られる。小像全体は柔らかな顔、高く凸面の顔、なだらかな髷などの色部分と変化が見えないように丁寧に彫られている。象牙の自然の色部分と彫らされた置れた彫刻の例である。

最後の根付は鬼のマスクを被っている男性の姿だ。恐ろしさをゴクナスさをもつマスクの男性は中とりと座つて、手をひざに置いた男性とのコントラストがはっきりしている。このコマレナスは、表面が不動の小像に緊張した性格を与え、で、日本人の来世の想像物である鬼はよく根付の主人公となった。鬼は悪役、悪神、または幽霊として思われた。徳川時代には鬼の姿はかなり具体的に描かれていた。それは人間みたいで、頭に角、牙を突き出して、大きく口を開いた顔だった。この根付のマスクの鬼の顔は髷が赤く、髪が長くストレートで、かたまて下がっている。善物に彫られた松の枝の模様は、髷まわりの俳優の特徴だった。従つて、この根付は鬼のマスクを被った髷まわりの俳優を表している。そして、二匹の狼を表す小像は根付の特性であるひも穴を持っているが、部屋を飾る置物に似ている。丸い舌から4本の竹の枝が生えている。曲がった枝に座つた一匹の狼が両手で他の仲間の狼を抱きかかえている。一目で狼の親子だと思われる。しかし、もっと詳しく調べると小像のチャーワを理解できる。伝説によれば、西遊記という神話に出てくる狼は竹の棒を持ち、その長さを希望によって長くすることが出来た。そして、危ない時、自分の毛から新しい狼を造る能力を持つていたそうだ。置物の狼の姿は想像的に彫られたが、座っている狼の体は全体と尻尾に毛を表す線が彫られたので、さらに自然に見える。他の狼はその線がないので、生き物ではないように

次の置物は所蔵者の陰気な顔立ちをしており、目は大きく開き、眉を少しめ、右手に小さな箆を持っている男性の肖像である。胸はだけ、頭から全体を被っている衣装は仏の衣装のような模様で飾られている。顔と体に色がつけられている。この置物は美術品の類から品目明細書には「男性の姿」として記録されているが、置物の強調された個性とクロスクまでに鋭く差し方は具体的な人物を示さざる。この置物はモリスの東洋民俗芸術国立博物館にある遠藤の青銅像と2点のモリスの掛付によく似ている。青銅遠藤について大きく人の広げがあり、その一つによれば、遠藤が睡らないようにとすつと折りをしたが、とうとう眠ってしまったそうだと。起きてから、がっかりして、まぶたを取って捨てたが、まぶたが落ちた場所にお茶の低木が生えたそうだと。だからお茶を飲んで眠れなくなってしまう。仏と遠藤の置物はスタイルが似ており、19世紀、地域は特定できないが薩摩あたりの工場で作られたと思われる。

そして、12点の磁器と陶器は収集家G. フォニマンの下芸品・美術品の収集の一部として、1977年に美術館に入館された。これらは19世紀後半の有田と薩摩製の皿、茶碗(小皿付き)、小さい花瓶、大きい皿で、または花と鳥、風俗の絵で飾られた加賀(石川県)の九谷町で19世紀の後半に作られた2本の蓋である。

そして美術師は1983-1985年に個人の収集から5点の陶器(19世紀、薩摩)を買ひ、2点の花瓶を1987年にアルメニア文化省の命令でアルメニア音楽会から渡してもらった。卵形のこの花瓶の白い地には「ほうおう」フエニスウが花をつけた枝と大きい花の上と台などから、それらは19世紀にヨーロッパ輸出用の有田の製品に属することを示している。美術師に提示されたこの磁器と陶器は時代・地域に限られたものでありながら、この分野の日本人のクロスク一考え方と芸術好みについて特定の知識を与えに違いない。

点か上述の収集家V. フォニマンの収集から1960年に寄付された。特に注目すべきなのは枝の頂点。これは流線形でやわらかな線で彫られた手の平で、しなやかな指の間は鬚が細かく彫られている。彫刻の足は広く手の平に付着して、その足の一部は1掌に彫られ、袖のひだに隠れ手首の方へ少し下げたのである。間違いないこの作品は象牙の彫刻の優れた例である。鬚は星座の意味を持っているから。

杖の頭は独特の意義を表すと思われる。そして、彫刻はアチアチ「百手の本」から取られたと思われる。

日本の工芸の1種には小さい彫刻である掛付がある。日本語で掛付の意味は「根」と「付ける」から成っている。掛付は独特な掛付飾りとして用いられた。男性の着物の帯に金入れ、タバコ入れ、ハンカチ、扇などを入れる袋を付け、紐の先は掛付を付けた。掛付のような掛付飾りは民俗衣装にゼッケットがなく、帯を持つ場合に他の民俗にも使われていた(極北、ハンガリー、エチオピア)。掛付は元々利用の仕方としても、造り方としても、中世の中国の明朝廷(1368-1644年)の「chui」の「chui」という掛飾りから成ってきたと思われる。

彫刻で薄手な掛付は日本の伝統的な機械彫刻の造り方も受け入れて、日本の工芸術の優れた新種となった。掛付の発展史は徳川時代(1603-1863)約3百年に渡っており、一番繁栄した時代は18世紀の中期から19世紀の中期まで続いた。

掛付の材料は木料、骨、漆物、磁器、金属、様々な石、ガラスの皮など種類が多い。しかし、骨(象牙)と木料の自然さ、表面の美しさと手触りの良さがこの掛付の優先の理由になった。そして、材料として象牙と木料のある種類、例えばツグ、薄桃色の漆、白樺の長生きと活躍な意味を持っているから、その掛付はまた別の意義を含んでいた。意味は軽くて、丈夫で、小型で流線型を持たないといかない。そして、紐の穴を作れば、全体のバランスを合わせるように工夫をしないといけない。掛付の様々な種類の中で方彫りは日本人のクロスクによって最もよく造られていて、数が多い。方彫りは人間、動物、鳥、花、くだもの笑の小像だ。方彫りを作った彫刻家は人体、物全体とその部分の律動的な動きを伝える彫刻芸術をとうして人間また自然に対する態度を現していた。日本人の掛付のクロスクはアチアチによって区別され、よく家族員と共に仕事をし、代々その技術を伝える伝統があった。そして、著名なクロスクだけが伝説の主人公、歴史上の人物とそれらに伴う人、風俗を彫刻のアチアチにすることが出来た。

掛付の有名な流線は江戸(東京)、大阪、京都にあって、お互いに影響を与えながら、独特のスタイルと伝統的な作り方を守ったので、掛付の多様性の原因となった。芸術質の高い掛付が造る他の流派として、名古屋、津、山田、石見を述べるべきである。

ハミク・ハルチニヤン
美術学者

アルメニア民俗美術館の
科学研究部副部長

アルメニア最大の美術博物館であるアルメニア民俗美術館は1921年に国立博物館の美術部として創立され、最初の何十歳かの間は当時開かれたアルメニアの画家の展覧会で政府によって買上げられた。

美術館の創立に大きく貢献したのは政府によって1921年に買い

上げられたアルメニアの画家以外にロシア、ヨーロッパの画家

の作品が含まれたモスクワのエ・アルメニア文化会館の画

集だった。それからソ連美術援助財団(モスクワ、レニングラー

ド)から長い時代に亘りもらった絵画の援助でアルメニアの画家

彫刻家、収集家の寄付のおかげで、美術部の収集は増えしてきた。1935

年当時、もうかなり大きい収集を持つっていた美術部は強くなって

アルメニア独立美術館になった。1941年に名が変えられ国立芸術館

1991年からアルメニア民俗美術館と呼ばれるようになった。

現在、アルメニア民俗美術館の常設展覧会のある40のホールで

は古代エジプト、古代ギリシャの収集、イタリア、ネオクラシック

スタイル、ロシアなどの国の画家の絵画、彫刻、陶器、装飾、工芸

の作品を展示している。特にロシア美術の豊富な収集は注目すべ

きものだ。極東と近東の国々、イラン、中国、日本の展示会場では

主に工芸作品が展示されている。美術館の最大部分はもちろん、ア

ルメニア美術である。中世の密画、壁画、17-19世紀の教会美術、

近代と最近代代の美術、工芸の各種が展示されている。美術館には全

体で25000点以上が保存され、それらは研究部の学者によって研究

され、カタログとアルバムが出版され、国際展示会に参加するなどの

活動が行なわれている。

美術館の日本美術部門は独時点で重要な意義を持っている。これは

磁器と陶器、象牙の置物、象牙の版画を含んでいる。

日本芸術部の置物の作品は、陶器の藍皿である。絵飾りが二つ

の四角の枠にはめられ自然の風景を表し、背景に黒色の絵がある

の皿は展示品目細書には1922年にロシアのアレンという人からの寄付

として記録されている。この薄手の製品は日本とヨーロッパにおい

て薩摩(鹿児島県)の19世紀末から20世紀の始めの製品として広

く知られている。1925-30年にアルメニア民俗美術館はソ連国立博

物館の民俗財団(レニングラー支部)と国立エミルスターンから

10点の磁器と1点の陶器を送ってもらった。磁器は大きい皿、髹制

に用いる器、花瓶は18-19世紀に聖前(佐賀県)の町田町で作ら

れた。この辺りに白い陶士が見つかってから、1617年にはリ・ソッ

ンという韓国人のマスターは磁器を作り始めたそうだ。このグル

ンア各作品は(1点だけ除いて)同じように全面が模様で飾ら

れていた。上葉の下は青いコバルト、表面は黒風と金の模様で飾ら

れた。大聖の花、鳥、花をつけている枝、小麻、花をさした花瓶は、全面

金はこの日用品に特別豪華な感じを与えている。そして、例外の

製品で首の長い、模様入りの青銅の絵と合わされた器は違う美術ス

タールの製品である。光っている白い上葉の面には明るい青と赤で

花をつけた枝、小さい花、葉っぱと紙木が描かれている。絵飾りは

しっている。

1950年に美術館はV. パラヤンソンというアルメニアに住んでい

るアルメニア人の収集家から多くの収集を寄付してもらった。こ

れは日本の物も含んでいた。中には19世紀末の薩摩製の陶器の帆船

と磁器の九点があった。3点は倒れている材料のプラスチック、作ら

れた方法、また乗馬兵と歩兵の戦いを表す絵飾りを持っていること

から、同じ場所の製品と考えられる。絵の飾り意外にこの皿は首に

垂り下げた像の飾りがある。他の作品は上2つわかれるカマチヤ

の形を持ち、コバルトの地に金の模様で飾られた器(18世紀の末)

である。そして空色の地に飛んでいる白鳥で飾られた大きい皿(18

世紀)などである。この収集の他の2点は置物だ。一つ目は座席で

装で、手平を前に合わせて、目は一点を見つめ、何かを熟慮して

いる仏像の姿だ。衣装は上葉の色鮮やかな幾何学模様と植物模様で

飾られている。

船山から船に乗って北海道に行った。瀬戸内海は静かだったので日
本海に出た時、波が高くかった。私はカマエを持って、上甲板に出
てみたが、船の人に手を取られ、危険を教えられ船室に送ってもら
った。その時初めて船酔いを経験した。

北海道のコソナーが帰った。第2回のコソナーの時4千人
が入るホールで事件が起こった。コソナー中、突然カマエのような
臭いが広がった。見ると舞台の床に穴があり、その穴から出ている
鉄管があった。そして舞台の下にガスボンベを見つけた。実は、こ
のホールでアメリカ人のジャズのコソナーの予定があったが、観客
はクラシック音楽の方を優先させたため、ジャズを演奏する予定だ
ったアメリカの黒人は舞台の下にガスボンベを入れたそうだが、私と
伴奏のエレオノラは頭が痛くて、入院を勧められたが、断った。私
たちはコソナーを続けた。

コソナーとは前回と同じように大成功だった。私たちはあの黒人
を見なかった。この事件にもかかわらず、日本人の手厚い態度に対
する私の意見は変わらなかった。

ある日、アルメニアの民俗曲を歌って、一人の日本人が着っ

てきて、英語で「我々の日本の歌をアルメニア語で歌うことをいつ
か決めたんですか。」と聞いた。私はびくびくして、これはアルメニ
アの民俗音楽で、我々の民俗がこれを長い時代におわたって歌ってき
て、コミカスは喜ばしただけと説明した。しかし、年若りの日

本人は「いいえ、これは日本の曲だよ！」と強調し続けた。そして、
少し間違えながら歌い始めた。私はアルメニア人はエレノ・ヨ
ロツバのルーツを持っていることを説明して、アルメニア人の起源
について、ハイト祖先についての話を始めた。「そうだろう。同

じ人種から来た曲だろう。」と彼は快諾した。そして、スコット
ランド人もエレノ・ヨロツバの民族だから、日本人によく似てい
る習慣と歌を持っていると加えた。私はこの人と住所を交換して、

日本人の批評家はこう書いた。

「フォー・カスバリーヤンはコロチエウラの技術を一番高い
レベルにまで高めた。このようなコロチエウラは世界中で他にない
だろう。」

東京に帰ってきた。どこかのホテルに靴を忘れてしまった。15
日も経ってから、靴が入った小包をもらった。用紙には私がコソ

日本は古く崇高な文化の国である。いたるところに優れた建築物が見られた。日本人の勤態も皆に知られている。外国人の印象に親るのは大都會と手入れが行き届いた果物の畑であろう。そして各地での勤態を民権は競争を2度としないことを確認していた。空海は原爆争について考える人を警告するようだった。この日本の首都東京は、一見したところ、理解が難しい知らない人のような感じさせた。突然地理の授業と地図の前で立って、指し棒を持っている女子が頭に浮かんだ。彼女は「東京の人口は9百五十万人だ」と言っている。その大勢の人々が家の中、車の中、通りを歩いているところを想像するのは難しかった。

暇な時間は少なかったが、それを見物と日本の理解のために使用した。東京で歌舞伎を見るチャンスを見られた。歌舞伎は能と比べてもっと理解しやすいくらい劇である。能は14世紀に儀式の踊りから発展した。まず音空で演じられていた。観阿弥という俳優と劇の役物に能の芸術化と劇的代に著しく貢献した。やがて能は特別な趣物に移され、祭日、平日ともに公演されてきた。俳優は能面をかけてやっていた。歌舞伎には面がないけれども、能と同じ俳優はみんな男性だけだ。芝居は6時間かかって、民俗音楽の伴奏と伴った。俳優の動き方はリズムのある踊りの要素を含んでいたし、言い方も律動的で、アフレコの強調されたものだった。

大阪からあまり遠くない所に「劇場の町」と呼ばれる小さい宝塚市が位置している。劇場の名も宝塚で、俳優は女性だ。これは西洋風の音楽劇場で、出し物の中に「カルメン」オペラも入っている。しかし、バスの役割をコントラクトで、バリオの役割はアルドで歌っている。大阪の文楽劇場に行くと、17世紀に出来たこの面白い公演を見たことがある。人形の動きは人間の大人の2分の1、3分の2くらいである。この人形を操作するのは2、3人の黒い衣装を着た人形づかいだ。彼らは髪を隠そうとしなかったので驚くべきだった。新潟市は冶金工業の中心地だ。労働者と技師、技術者が多かった。しかしながら音楽をよく分かっている観客だった。コンサートの後で彼らに囲まれサインを頼まれた。びっくりしたのは、彼らは写真かパソネットではなくて、自分のハンカチーフかソックスにサインをすることを頼んだことだ。私と伴奏者のエレオノラは「永久友谊」の字を下に書いてサインした。

小さい船に乗って松山を出た時、日本人の習慣の通り色鮮やかな紙のリボンの端を手にとって、他の端は海岸でお見送りに来た人々が持っていた。それから紙のリボンは使われてしまったが、日本人の友達と結んでいたこのリボンと彼らにカトリコス・ロマノ一世に上げたの忘れられない。人形の一ツをカトリコス・ロマノ一世に上げたのの上に置いてある。1964年にまた日本に呼ばれた。以前は1千人の合唱団とオーケストラの第九シンフォニーを歌ったことがある。また、日本人が家コミカスの曲に關心を抱くことが分かって、オーケストラに作曲しよう歌と「ソパム」の音符を渡して、彼らは次回伴奏する約束をした。今回は約束を守って、合唱団は「ソパム」を歌ってくれた。コミカスの歌と「ソパム」をアルミニウムで歌っている日本人の幸せな顔を見て、私は喜びと感動にあふれた。感動のあまり泣き出した。彼らからアルミニウム民俗の歌のきれいでらんまりした歌い方は、心に深く、じんと響き返るのがあった。私は今回も車を貸して頂き、希望したところに行くことが出来た。柔らかなていい天気だった。日本人は前と同じゆつたりして、親切で、厚遇を受けた。特に女性はいつも我慢強く、正確で、思いやりがあった。おもてなしも結構だった。日本人の家の前で小さい庭、植木鉢に10-12センチぐらいの小さい水、人丁の池の上にかかった橋を見た。日本人は花が大好きで様々で色彩の違う花があった。鉢にもすばらしい花を育てている。池で赤い魚を見た。日本人の子供に対する態度は大変気に入った。皆きれいな洋服を着て、高い書物を着ていた女の子も多かった。子供を見れば、両親は貧乏か金持ちか、分からない。みんなの洋服は同じようにきれいだ。旅館に泊まれば、浴衣をもらえらる。私とエレオノラはプロデュサーから立派な着物をいただいた。すべてそれを着たエレオノラは靴のため、親指を別にした独特な靴下のことだ。日本人はみんなこれ（下駄と草履）を履いている。日本人の面白い習慣の中で、死んだ人の魂を助けるためにろうそくに火を灯して水に流すことがある。

と思われる。それにエリカソフな様式をそなえた、愛くるしい表現と、オペラの役柄にとりきつての美態に富んだ歌いまわりのうまさで働き手のところをとりあえてしまふ点でも、その業の力は非凡である。「(東京新聞)

広島へ行つて、重苦しい感じがした。原爆の後でそのまゝ残された広島ドーム、破壊された橋、溶けたチーゾル、椅子はこの悲劇の記念碑となつてゐた。私たちのプロフェューサーは伝染の危険が残つてゐると心配した。

広島で新しい西洋式のホテルに泊まった。ホテルに入ったすぐ後の外の埃を洗つた西側に降りた人が私たちをバスマルムに案内してくれした。都市の中では医師がよく目についた。

長崎でも二つのコンサートの予定があつたが、まだまだ危険が残つていたので、日本側はコンサートをキャンセルした。

日本にいる間に、ごさんの博物館を見学したが、広島市の青空博物館の展示物はこの都市の悲劇について証を残したので、庭も印象的だった。中津では仏像は大変面白かつた。仏像の中に入つて階段を上がつて、窓であつた仏の目から都市の見晴らしと海が見られた。

京都は日本の古い都で、大きくて美しいお寺がたくさんあつた。金閣寺、銀閣寺を見て、印象に残つた。

京都の見物の時、芸者たちの学校を見た。そこで美しい着物を着た18-20才の若い女性が学んでゐる。着物はとても高く、紺と金の刺繍だ。芸者たちは丁寧な言い方、お客さんのもてなし方を教へられてゐる。彼女らは長くしつけられており、広い知識を持ち、繊細優雅な美女だ。フツチーニの「お嬢夫人」(マダム・パヴロワ)のオペラの主人公は芸者だつた。

神戸のホテルに着いたら、都市にアルムニア人の家族が住んでゐると知らされてくれた。私は彼らを探そうと思つて、面白い話を聞いたり第一次世界大戦の時、一人のアルムニア人の兵士は捕虜になつて日本人看護婦と結婚して、日本に残つたそうた。彼らの4人息子は見た目は日本人そっくりなのだが、アルムニア語がべらべらだつたそうた。

占占屋は大きな池だ。私たちが到着した日に大きい台風が来るとの予報があつた。大変だつた。大変だつた。遠くからもうとうとう土埃が近づいて来た。

て、海には高い水柱があつて、大雨になつてきてゐた。台風のときを私は誰も家を出なくて、過ぎ去ることを待つた。

松山は日本式の建物の都市だつた。高いビルはなくて、美しい寺院も家を出なくて、通りが空を待つた。

院の塔ばかりをびえていた。家の前に小さな庭、低い木が美しくかつた。旅館の玄関で靴を脱いで、柔らかなイスリッパをはいて、板の床を楽に歩くといふことだつた。

しかし、私は階段から落ちてしまつた。気分が悪く、背が痛かつたのだ。入院するほど悪かつた。病院の周りは海で、部屋の壁も三方がガラスで、自然の木造の上だつた。私の医者は本診とマサージをうけた。三日間で直つて、コンサートに出演することが出来た。

北海道は日本の北の方で、シムリフの上に乗つた。本州から船に乗つて北海道に行つた。そこで日本人の面白い週間を見学。船が港に近づくと、小さなボートに乗つた人が迎えてくれ、港まで連れて行つてくれた。また手厚い歓迎。予定のコンサートは2つだつたが、予定よりも増えられた。残念ながら天気が悪くて、雪が降つていたので、見物することが出来なかつた。北海道にたたくさんのロシア人がいて、古くから住んでゐるらしくて、ロシア風に暮らしてゐた。

日本では貧しい身なりの子供を見たことがない。北海道でびくびくしたのは自由に行を歩いた猿だつた。

「東京ではこのように高いビルは出演したことがない。彼らの歌を聞いて、最高級の芸術家だとすぐに分かつた。広いオペラ界を想像すれば、モアール・ガスバソフのような歌手は非常に少ないことが分かる。」(日本の新聞から)

どこに行つても、どこに住んでも、歌が一番いい通訳者だと思つてゐる。そのことを私は「ツバメ」を歌つた時に分かつた。1万3千人の観客の前で歌つた時、私に向けられた彼らの目に輝くものを見た。歌が終わつた時しばらく静まり返つた。そしてホテルにはどつと風のような拍手が起つた。東京での3つのコンサートの時、毎回新しいプロگرامがあつた。1回目より2回目とすればするほど私は観客との心の温かみが増して来た。以前は、日本人は控えめに握手すると聞いたが、本当は逆だつた。音楽を好きな日本人は劇場で鑑賞力がある。オペラストリに頼まれて、コミクスの歌と「ツバメ」の音符を渡し、彼らは次回演奏すると約束をした。

彼女は世界の52カ国で知られていた

アルメニア作家同盟員
ヌヴェトラナ・アラクヤン
ソ連人民俳優、
社会主義勤労英雄、
ソ連国立賞受賞者、
ソ連国立賞受賞者
ゾラール・ガスバリヤン

ゾラール・ガスバリヤンはアルメニアだけでなく、世界のオペラの誇りで、良い意味でスターである。幾年前に彼女の名が星に付けられた。ゾラール・ガスバリヤンはソ連人民俳優、社会主義勤労英雄、ソ連国立賞受賞者、独立アルメニアの最大賞であるツェトツ賞の受賞者である。

30年以上彼女はエレクトラフ・コムリア記念国の教師

で、声楽科の主任教授である。アルメニア文学の権威であるアケラ・イサハキヤンはゾラール・ガスバリヤンの活動の初期の頃にも彼女を「アルメニアのナチソラール（美声家）」と呼んだ。彼女の崇拜者の数は幾百万人いる。彼女は世界の52カ国、その内1957と1964年に二回日本で公演した。

彼女は自分の時代、活動の初期のころ、出身のエジプトをよく思い出す。思い出のラマーはエレクトラフのオペラ・ハウスコンサートと、..日本での公演、40年前に訪れて大変印象に残った不思議な国日本となる。

「1957年の秋だった。モスクワ空港からSU-104便は出発した。雲の上の旅は長かった。アラーに到着して、また旅を続けた。下はカルカッタ、バンコク、香港、やとと東京に着いた。独特な美の都市。ここで私の公演が始まる。私と伴奏者のエレクトラフ・ボキヤニヤンにとって初めての日本と出会うには決して易しいものではなかった。装飾の力を使って、知らない国の数千の観客の心を奪うことは出来るかしら。どう迎えられるかとききました。

出迎えてくださったのは全国勤労音楽協議会の代表者、大勢のジャーナリストだった。たくさんの花束、手厚いおもてなし。夕方記者会見の時40人の記者から何枚もの質問に答えなければならなかった。日本人は、私たちの前に客演したアラム・ハチヤトリ

ヤンのことを良く知っていた。日本人は小さいアルメニアにオペラ、音楽院、三つのソフオニツクオオケストラ、幾十の音楽学校があ

ることを聞いて、驚いた。
ソ連大使館で行なわれたソフ人の有名なヴァイオリニスト、
ワロニク・コガシンの歓迎会に呼ばれた。彼のコンサート最後の時、1万6千人のホールで俄に鎮まれてアラクヤンの「うぐいす」を歌った。私のコンサートにはソフ人演奏者の上村氏が伴奏した。コソラート・フログアラにはソフの作曲家ゾラニフ、リムスキ・コルゴフ、西欧の作曲家の作品、アルメニア人の作曲家コムリアスの「アラキヤス」、アルメニア民謡「つばめ」、又は日本の曲も二曲入ってきた。それは春についての「カラクチの花」と「すてきな娘さん」だった。

下稽古をしないで東京交響楽団と1000人の東京労音第九合唱団とベートーベンの第九響曲を歌った（指揮者上田仁氏）。日本人の嬉しいことでは有名な山根教授は感心して、献金をした。

真の芸術家にとって、日本人の羨しうて、目の肥えた、音楽を良く知っている観客の前で演奏するのは望ましくもありました。長いコンサートに来た。その観客は東京、横浜、京都、などの18都市の私のコンサートに入

ル。私のコンサートはボクスターがなかった。しかし夕方、東京での私のコンサートがついた時、飛んでいる鳥とほころびる花が入っている樹にはバラの花が映く」というサインがあったこの広告はボクスターの代わりだった。

日本において23のコンサートが行なわれた。その時エレクトラフの名所、アルチロス・サリヤンとホヴァナス・サルタリヤンの総の絵巻画が発売された。東京で「アラム」型の車をいただき、一度アプン達がこの車を持ち上げて、通りまで持っていた。下に日本の新聞からゾラール・ガスバリヤンについての評論記事を引用する。

「当然と云ってよい驚れた歌いぶりをガスバリヤンは示したのだが、その根本は完璧な発声技術と美しく富んだ声である。」
（朝日新聞）
「現在の世界楽壇をひろく見渡しても最近でも最近のソラヤのすぐれた人が少ないときに、この級の人はそうたくさんはいない、

『Zen On Music Company』で出版したハルチユキンの多数の作品は初期から現在までの作品を含んでいる。1994年に「即興曲をロとピアノのために」、「アルミニアのラブリチデー」2台のピアノのために(共作者 A.ハルチユキ)、トランスリット協奏曲、ノのために(共作者 A.ハルチユキ)、トランスリット協奏曲、「祭日の曲」2台のピアノと打楽器のために(共作者 A.ハルチユキ、キム・超曲ラリリット、ハルチユキとピアノのために)、1998年に「ピアノのための3曲」、「リチャ・ホエムハルチユキとピアノのために」、2004年に「リジェム・モロとピアノのために」と「リチャ<Retro>ピアノとピアノのために」と言う作品が出版された。

演奏者の交流について言えば、これはもう数十年アルミニア人の色々世代の歌手、演奏者、指揮者が活発に参加し、途切れることなく続いた公演、コンサート、マスタークラスへの参加がある。以前も述べたとおり、交流についての情報は確認すべきである。それと、キム・超曲ラリリットはアルミニアの7人のメンバー・オーケストラの団長を務めた年代(1989-2000)に何回も日本のソフトラ・オーケストラを指揮したことがある。オペラ歌手の内では60年代に日本で公演した世界中で有名なエドゥアール・ガスパリヤンの他に、日本でも何回も公演した代表者であるダフチキン(ソクラ)。現代アルミニアの音響芸術の優れた代表者であるダフチキンは1989年に<モスクワの各手>クラチキムル・ステワコフのオーケストラと一緒に、1994と1996年にロシア国立室内オーケストラ(团长ダフチキン・オムベリヤン)と一緒に日本で公演した。公演のプログラムにはモーツァルトの《Kronig Messe》、《Grabmusik》などの作品だった。

アルミニアの優れたハルチユキンのルンペン・アハロニヤン(現在、モスクワのボロヂキン記念の四重奏の第一ハルチユキ)は日本で行なわれた国際音楽祭の参加者である。また、ハルチユキンの国際コンクールを受賞者になって、コンクールでの規定作品演奏のための特別な賞を受けた。

1996年と1998年にスウェーデン・ナウサルチキンと2名著名なピアノは日本の27都市をめぐる、大きな公演をした。彼女は東京の朝日ホール、大阪のフエニックスホール、名古屋、横浜、藤沢、

川口、福岡、八戸、宮崎などの都市で公演した。ナウサルチキンは札幌、所沢で行なわれた国際音楽祭に参加したと、東京、京都、藤沢、八戸の音楽院でマスタークラスを教えた。彼女は1998年に寺原信夫の記念コンサートで彼の「ロマンスピアノのために」を演奏した。ナウサルチキンのプログラムについて言えば、ハルチユキンの占典作曲家、シェムペン、ショペン、ブラームス、チャイコフスキ、プロコフィエフ、アルミニアの作曲家と必ず日本で愛されたプログラム・ハチキトリキンの作品が演奏された。

1994年に日本で出版されたモスクワ大学院についての本には国際コンカールの受賞者のリストがあり、アルミニアのピアノ、オエウラフ音楽院の教授、アサヒト・ネルシヤンの名前もあって、それは彼女が1994年から2002年にかけて日本で公演活動のきっかけとなった。ハルチユキンの(1980、ライツァレ)の受賞者であるアサヒト・ネルシヤンは初めて日本で公演したのは1994年だった。東京、山口、高松で彼女はハルチユキノ用スコアの演奏した。1995年日本で公演した時、彼女はコンサート意外に東部のカザルス・ホールで公演して、福岡、佐賀の音楽院でマスタークラス教えた。その後東京三鷹の Art Centre でスカソソソソの現代作曲家の作品のCDを録音した。そして、緒方恵美ハルチユキと共に熊本、見海で公演して、コミキスの作品、E.バゾガサリヤンの「リクターン」、武満の「エレージー」を演奏した。2002年にまた東京で公演して、緒方恵美と公演した。日本人のハルチユキとは二重奏が始まったのは2000年に「エレーヴンで開かれた日本音楽院の時だった。9月13日に「エレーヴン」室内ホールで彼女は初めて二重奏の共演をした。シェムペンとボ・リソフの作品意外に武中淳彦と武満徹の作品が演奏された。

アルミニア人と日本人の音楽家の交流は徐々に深くなっていく。2005年、アルミニア国立室内オーケストラ(团长アラム・カザルスキ)が武満徹の弦楽団のための《Way a lone》を公演する予定がある。双方独特な文化の国民はまだ相互理解の初期にある。

山上億良の「Is this the End」の第6歌では音域のコンラスト
の情感とゆくりとした空間へ延びた終わり方であり、紀貫之の
「The World is just a Dream」の第8歌では水彩画のように薄く
幻影的な響きがあった。

このソリーヌは、1979年にフランスの日本文化に対する長

めに作曲された。「三つの和歌」は作曲家の日本文化に対する長
続いた関心の結果である。日本文化の主な部分である和歌はアルメ
ニア人の作曲家にとって、日本の自然の内と外の美、日本の芸術を
理解する手段となってきた。私達と語して、フランスは次のように
述べた。「和歌には永久のテーマである命、愛を通して生命の
哲学的な意義の理解が表れる。ロシア語の翻訳にしても、各句は音
楽的な性質と視覚的な(目で見えるような)形象性で圧倒される。私
は基本として短歌が俳句の形に凝縮していたが、ある場合は音楽を延
ばすようにして、言葉を繰り返した。私は和歌を基にしたが、日本
音楽の音調の東洋の特徴を真似しようとはしなかった。第一、また
第二ソリーヌを作曲した時、私は自分の音楽上の表現力を磨いた。そ
のことで和歌の高い精神性と人間感情を伝える日本の自然のすば
らしい景色の想像が大きく助けられた。また、アルメニア人として、
和歌の句「山の奥に行こう」、「霧の中のように」、「山頂の中は

雲」などのある山地の風景の想像が出来た。

「The World is just a Dream」音楽ソリーヌの基本は10、18

世紀の和歌だった。古今集(905)の編者であった短歌のマスターであ
り有名な詩人であった学者の紀貫之(882-946)から俳句を書いた有名
な松尾芭蕉(1644-1694)までの詩人の作品を使った。芭蕉は「さ
び寂、静かなおちついた美しさを感じられること」、「しおり」
かみ(細み、こまやかで微妙な感じ)を俳句の美学的な原則として

立証した。」
上に述べた詩人と並び小野篁と太歌の作品にも曲を作ったアル
メニア人の作曲家は中世の和歌を完全な現象として知覚している。
それで言葉の少ない和歌に合う音楽の表現手段として、特に音の手
段が少ないはずであり、「細み」を表すために表現手段を正しく選ぶ
べきである。長い時代に渡って存在する詩人の継承性は日本の文学
を規範とした。とくに長き時代に渡り詩人が使ったのは、紀貫之が
古今集の入門に述べた通り、和歌の源泉はここらだという考えであ

る。古今集が発行された3世紀後に出版された新古今集(1205年)の編者
であった藤原有家は和歌の意味は幽玄を表すことであると強調した。
ロソフの東洋学者のN.L.コソフ¹¹⁾は幽玄の意味を「奥深くは
幽玄という隠された、密蔵的な概念は各解釈者にとって中世の和歌の
複雑な世界を理解する掛橋であると言ってもいいだろう。イザナ
とイザノは和歌を元にして作曲した他のアルメニア人の作曲家と並
び新しい音楽スタイルを見つけた。このスタイルには優
雅な感動や無常の形象や隠れた象徴という彼女が想像した日本文化
の代表的な象徴因が集中された。優雅と洗練の他に和歌は合理的思
考の現れでもある。

音響のために作曲するアルメニア作曲家も合理的思考に傾く。
アラハと彼女の若い同僚のウララム・ハバヤン、「秋の歌」
アラハと彼女の若い同僚のウララム・ハバヤン、「秋の歌」
ソリーヌの作曲の際、和歌のテキストに合うようゆくりとしたリ
ズムを使った。彼らに対して「ソリーヌ」・ロソフという作曲家
スタイルを「短歌」の「ソリーヌ」のために「webem」ホリイリズムに
近いらスタイルで作曲した。それで作曲家はテキストの意味をもと
はつきり表すことが出来た。(彼は第一と第二の歌には藤原キヌス
ケの短歌、第三の歌は無名詩人の短歌を使った。)ソリーヌのメ
リズムの複雑さの隣で、声域の広い声は控え目であり静的である。評
論家のR.チルリヤンは音楽にある上昇と下降について次のように
述べた。「下降の時、曲は度々一つの音の周りに集まる。」¹²⁾
作曲家は特にアルメニア教会の総主教の神学上また音楽上の宗
教に関する関心の影響のために違いない。

アルメニア人と日本人の作曲家は出版の分野にも発展していき、
その面でアルメニア人の作曲家のアルサンボル・ハルチュニヤン
は「Ken On Music Company」国際音楽出版社の田中社長を紹介さ
れた。その後は田中氏はハルチュニヤンの作品の宣伝者となった。
11 コソフ、日本の中世文化の概説、モスクワ、1980、p. 61 (ロシア語)
12 R.チルリヤン、ロソフの「和歌」音楽のソリーヌ、イザナ、1986、
p. 3 (ロシア語)

的な夢で強調されている。日本人の考え方を代表する歌謡とよめ時

間、美風と歌、命と死の統一は矢代秋雄氏の作品に表れた。

音楽祭の時、演奏されたのは日本の音楽だけではなかった。

ラム・ハチヤトリヤンの第二ソングニーとロリス・チナチヤリ

ヤンとロビエラ・コチエルト(独演者古奥真則氏、彼は室内アフロ

ラムにも参加した)以外にモリス・ウツエルのメウツキソツラノと

オーストラオのための三部作の「Shokozade」という作品も演奏され

た。音楽祭のアフロラムにこの作品を含めた理由は、日本の芸術に

対するウツエルとロビエウツエルの熱狂的な態度が西洋音楽に東洋風

の表現主義派を作り出し、まさにこの派が将来、特に20世紀後半、

日本音楽に影響を与えた。「Shokozade」の部分の名は注目すべきで

ある。第一部は「ソツラ」、第二部は「La flûte enchantée」(笛は東

洋楽器の中で魔法的な意味をもつ)、第三部は「L'Indifférent」

という。ウツエルとロビエウツエルは日本人の作曲家に空気のよう

に軽く、象徴的に描かれた優雅な形象に広がる管弦楽編曲の方法を示

した。

井上喜博氏が指揮されたアルムニアの「アルバーモニー・オー

ケストラは極端的に繊細で美しく響いた。独唱者は林千恵子氏だろ

う。現代の音楽のマスターである林千恵子氏の民族的な感動に富

んだ歌いぶりと個性を超えただけは彼女の独唱を忘れないもの

にした。2000年の日本音楽祭に参加することは彼女のアルムニア文

化との関係上当然のことであった。初めてアルムニアで公演したの

は日本・アルムニア芸術家交換の時で1994年だった。その時林千恵

子氏は日本人とフランス人作曲家のコンビネーションをした。それ

「Shokozade」を歌って、ハチヤトリヤン旧居のホールでピアノ

古奥真則氏と共にコンサートをを行った。

フランスの幾つかの音楽コンクールに出場し、そのうち「URAM

ガリエン・フオリ記念のコンクールで賞を受けた林千恵子氏は

1983年からパリに住んでいる。東京の御前学園大学を卒業した林千

恵子氏はパリで音楽技術さらに躍き上げた。彼女の曲目にはほとんど

して20世紀の音楽があり、その中にパリに住んでいるアルムニア人

シエラルド・ガリアリヤンの声しりーヌもある。その他、ルチヤ

ノ・ベリオの奥さんのケチ・バルスリヤンに献呈した「Secuencia」

111」独唱者のために、ケチ・バルスリヤンの「Stripody」

もあつた。

1994年と1998年の公演の時、林千恵子氏はアルムニアの歴史と

文化に触れて、とても印象に残つた。1999年4月25日、彼女はパ

リの「Notre Dame cathédrale」のアルムニア人権殺犠牲者の記念

祭に行なわれたミサの時、アルムニアの曲を独唱した。そして、彼

女はパリの「Saint Croix」アルムニア教会の教会合唱団長のソツラ

ノ・ウツエリヤンに招待されて聖体儀式に参加した。

林千恵子氏がパリの新聞にインタビューされた時のタイトルは

「アルムニアで音楽の意義を分かった」である。彼女は苦しい時代

に民俗の精神を守るための音楽の役割についての考えを述べた。メ

エウツエリヤンにいた時、林千恵子氏が見たアルムニア人の苦難、しか

しそれにもかかわらず芸術家の精神の強さを感じ出した。1994年に

林千恵子氏はアルムニア人作曲家のメウツエラ・アラソと知り合

り、彼女の家に行き、日本の和歌のテクニクスを元にして声楽ソ

ングを続けることに林千恵子氏は驚いた。

林千恵子氏とメウツエラ・アラソの出合いは運命的なものとな

つた。アルムニアの著名な作曲家であり、2000年からは「Roman in

Music」同盟のメウツエラ文部会の会長であるアラソは当時日本の

和歌のテクニクスを元にして二つの声楽ソングを作曲した作者だった。

林千恵子氏に頼まれたアラソは「The World is Just a Dream」とい

う9部作ソングを林氏の声域に合わせた。林千恵子氏が初めてこ

うの公演の時だった。この公演の主催者は在東京フランス大使館だ

たピエリニスト古奥真則氏との共演で、日本の都市である浜松と熊谷

の公演の時だった。二年経ち、2000年9月12日に林・古奥デュオはドレ

ムシー、ジョルジ・ブアルキス、湯山昭、シラルド・ガリアリヤン

の作品、並びに「The World is Just a Dream」から第1,3,6,8の歌

をハチヤトリヤンの旧居のホールで公演した。

林氏によってアラソの曲の解釈にある悲劇的世界観の表現は

多くの点で影響を受けた。例えば、紀貫之の「As through the

Mist」類歌を基に作曲されたシリヤの第1歌には各句の意味を強

調するためソングは非常にゆっくりしたものとなった。小野小町の

「Au is sed」の第3歌では曲は空間に延び、空高く上昇している。

ハチヤトリヤンの影響は伊福部昭のバクオリンとオーケストラのための二部分の Rhapsodia Concertale に見られた。この作品の第一部分は二章に分けられて、第一章は Adagio というバクオリンのカタソツク（不伴奏の独奏）¹¹、次のものは Allegro という音調のまたはは律動的な変奏である。第二部分は Vivace Spirituosa といひ、ロソフの形を持つている。注目すべきことは、カチソツクは作品の最初のある部分や全体の即興演奏の性質はハチヤトリヤンの「コンチエルト・ラソツク」を思い出させることだ。（ハチヤトリヤンの「コンチエルト・ラソツク」は1961年、伊福部の Rhapsodia の二版の前に書かれた。）¹² 第二部分のロソフ形は70年代の Rhapsodia 音楽に近いものだった。単一主題的な変奏、たび重要なホリリスマ、アルムニア音楽にある「タム」という伴奏を思い出させるオムカソフの躍動的な音、ハチヤトリヤンの「コンチエルト・ラソツク」全て伊福部氏の Rhapsodia と深い関係を表すものだ。

ハチヤトリヤンの作品の他の特徴はネオ民族主義に属することである。民族踊りの勢いを日本の手段、特に打楽器で伝えること、民族楽器を真似することは日本の音楽にもよく見られることである。小山氏の「アルムニアの歌」オーケストラのための作品には民族踊りのリズムとアルムニアの「Kochanra」に似ている踊り）を演奏するチャイムスニで始まり osanino に発展している。Osanino 形と並び歌・踊りのリズムのオーケストラの自由な発展はまたハチヤトリヤンのオーケストラのための様々な工夫を思い出させる。

作曲家の考え方の似ている点について言えば、単一中心的な、つまり中心に傾く曲、一つのテーマの周りに螺旋状で発展する曲について言ふべきだ。直感性と内省性の方が動作や表面のコントラストより優勢であることは曲の時間の区切りに作用する。時間の要素で自由になる。それで曲の新しい時間的な連続体が現れ、限りのない時間的空間の構造的な機能を受け取るようになる。時間と空間の統一に、つまり東洋の色々な民俗の階層組織、さらに生活の階層組織であろう。理由は芸術の各種類の階層組織、さらには生活の階層組織であろう。

¹¹ 執筆者は、1984年にミューン国際バクオリン・コンクール第一受賞者の久保田乃氏だった。
¹² 伊福部は1955年にロソフ人作曲家のカズシエニエ記念の受賞者となった。1978年に伊福部のバクオリン・コンクールはカチソツクで緒方美氏が演奏した。

日本人は確かに時間的な世界観を持っている。日本人にとって自然は人間のような生き物であり、時間の中に生きたり、死んだりするものである。時間が物の形をして、即ち長く同じ状況にいたり、あるいは西洋の思想に対して、日本では時間は繰り返している。循環する本質として考えられる。これは日本人の著名な作曲家の武満徹氏が述べた考えである。¹³

「From me flows what you call Time」作品の作曲家である武満徹氏のこの言葉は伝統的な音楽に聞いているが、現代の日本音楽に当てはまるだろう。作曲家は日本の芸術によって重要な課題でも当てる空間、そして音楽には休止、休止符として表れた「間」について、次にように述べた。... 音は日本の伝統的な音楽には巻き絡の空間と同じ意味を持っていると思う。

アルムニア人の観客にとって新しい、日本人の時間と空間の想像は初めて2000年9月に行なわれた日本の音楽祭の時演奏された武中淳彦のオーケストラのための「Two Moments」という作品に表れた。この作品はアルムニアの作曲家と指揮者、当時アルムニアの「プロムニアハーモニ・オーケストラ」の団長、日本音楽祭の組織者の一人であるロリス・チクナヴオリヤンに献呈された。オーケストラで E クルムエナク、Fマイで E.ハムゼに教わった武中淳彦氏はこの作品を現すのは表情に富む感動的で爆發的な曲とハープによる柔らかな主観的な第一部の後で精神性の高い第二部が続き、そこで日本らしさを見ながら作曲家は閉鎖した静態的な曲にしても、反復、ソナタ形などの西洋の音楽の代表作品なしに曲を開かせる。

アルムニア人の観客にとって大きな発見であったのはオリクエ・ムツソフに教わった矢代秋雄氏の四部分のソフオニータ。音楽祭の全てのソフオニータの作品を指揮した井上豊徳氏は矢代秋雄氏のソフオニータの第一部と第三部の沈思的・冥想的な性質を上手に表した。特に第三部の Lento の静い雰囲気は印象的だった。抑さされた絶望的な悲劇はスヴェエーチソフホルグの曲に似てイメージ

¹³ Takemitsu Toru, My Perception of Time in Traditional Japanese Music// New Music World Magazine, Köln, October 2001, p. 18. First publication in: Contemporary Music Review, London, 1987.

スウェーデン・ソールキニン

芸術博士、教授

アルムニアと日本の文化交流が發展する現在状態では、音楽の分野を重視している。最後の数十年、早く進められるあらゆる音楽関係は、お互いの関心による効果を示す。

以下に述べたのは、アルムニアと日本で様々な広がりていく音楽家の交流、演奏家と作曲家の巡業交換やその結果として音楽家の相互関心がいかに強くなること、新しいイデオロギアや思想を積むことの例である。

この面から見れば、アメリカに住んでいるアルムニア人作曲家フランス・ホヴナースの作品は注目すべきである。20世紀の50年代に作曲家は次の作品を書いた：ソチク作品121番(1953)電音と弦(或いはフルートとオルガン)のため、ソチク作品171番(1959)壺と笙(或いはオーボエとオルガン)のため、ソチク作品181番(1954)ハーブのために、最後に琴の音を真似た作品。この作品は東洋の占文文化、特に日本に関する作曲家の真心の表れである。1950年、日本のアルムニア・オーケストラは彼の《Meditation on Orpheus》を録音した。同年に作曲家が書いた《The Burning House》という室内オペラと、後に書いた異音合唱と小さなオペラ・オーケストラのための《Wind Drum》という踊りトランプには彼の影響が見られる。

1962年にフランス・ホヴナースは日本の伝統的な音楽を研究した日本の各種の楽器を勉強して、日本の踊りの対位法の複雑なリズムの曲を西洋の音符で記録した。

そして、作曲家は琴と三味線のための三つのソチク、1964年にピアノのための《Three Haiku》、《Fantasy on Japanese Wood Prints》作品211番ソロホヴナースのラフのために書いて、最後には日本の伝統的な楽器である笙の音を真似た。

アメリカに住んでいるアルムニア人のフランス・ホヴナースの作品は20世紀の代表的なクロス文化に属することに對して、有名なソ連の作曲家ラマ・ハチヤトソフの日本との関わりはクラシックな美学と教育の分野で發展していた。日本人はハチヤトソフの作品で

は相反した文化の統合の例を見ただろう。たぶん、ハチヤトソフの曲がソ連の東地域でも選ばれる理由は、民族的な根を保持している曲は違う言語や考え方に適応する可能性を示すからかもしれない。ハチヤトソフのような文字は異文化のなかでもその才能を花開かせることを示した。民族的な要素を受け取った後、音楽は以前に成立していた音楽的な観念、曲の形、進行についての表情が變化する。作曲も愛わっている。20世紀のために下音的な意味を持つソチクハチヤトソフの芸術作曲は60年代すでに、広く日本で反響を呼んだ。

1962年2月3月に日本の大部会(東京、大阪、京都、長崎)でハチヤトソフは優れた指揮者のL.N.オロピンとL.B.コガンと共に大成功であった巡業をした時、自分の目でこれを見た。その時、日本人作曲家山田耕作氏と有名な作家芥川龍之介の息子、芥川也寸志氏との創作交流は驚き深かった。この出会いの後でチヤニコフスキー記念モスクワ音楽院のハチヤトソフの教室には日本人の留学生が来るようになった。その留学生の一人、寺原信夫氏は後に日本でハチヤトソフの音楽を普及させるために大きな貢献をした。寺原氏の努力のおかげで、初めにニューヨークで出版されたソチクル・ユセコヴィチの「ラマ・ハチヤトソフ」という本は東京でも出版された。1993年には「ガイーヌ」パリエからのオペラ・オーケストラのための組曲の総楽譜も出版された。(後に寺原氏はこの総楽譜を在オレヴツェのハチヤトソフに届けて下さった)。

ハチヤトソフの70歳の記念祭の後で日本へ巡業の予定があった。日本との観客は「ガイーヌ」と「スバルクス」の作者との新しい出会いを楽しみにしていたが、作曲家の病氣のため巡業は取り止められた。

パリエだけではなく、六つのコンサートを含むハチヤトソフのオペラ・オーケストラのための作品は、愛奏曲、ソチクの長く音韻的または律動的な技術として日本人の作曲家に深い印象を与えた。ハチヤトソフの作品は20世紀の日本人の著名な作曲家アルムニアのためのものである。この作曲家のオペラ・オーケストラのための作品は2000年にアルムニアに行なわれた日本音楽祭のとき出演された。アルムニアのソールムニア・オーケストラを指揮したのは1993年からアルムニアのソールムニア・オーケストラを指揮した井上喜博氏だった。

ドイツ市内12箇所の説明があり、イエレヴン大学はその内の一つとして載っている。数十人の日本人の観光客、特に若者がエレヴンに滞在している間、大学を訪れ、学生と会い、友好を深めたい。学生たちにとってはイエレヴンを案内しながら、生の日語に触られる良い機会となっている。

1998年に国際交流基金は「世界各国の日語教育事情」というカタログを出版した。その602ページにアルメニアの日語教育機関として「イエレヴン大学日本語学科」のことが日本語と英語で書かれている。教育開始年、及び大学の住所が記載されている。日本地理教育研究会は1998年と2000年の2度、アルメニアについての論文集を出版した。豊田薫の「日本語弁論大会」と藤田昌子「日本語教室の若者たち」という論文のテーマは共に「イエレヴン大学の事象」であった。2000年の論文集の表紙には大学生の写真が載っている。

2002年に日本で発行された国際交流基金の「ロシア・NIS 諸国日本語事情」にはアルメニアとイエレヴン大学について9-101ページに書かれている。

いくつかの誤りがありながらアルメニア史の概説が紹介された。《紀元前9～6世紀、ウラルトウ王国が統一国家を形成、アルメニア原形の形成。3～4世紀、パルティアとササン朝による分割。4世紀、キリスト教の国教化。7～15世紀、アラブ、ウイグル、セルシユク・トルコ、モンゴ、ウグル、チャールの侵襲。... 1828年、トルコとロシア条約により東アルメニアを併合。1915～18年、新生トルコにおけるアルメニア大量虐殺。1920年、アルメニア、ソビエト社会主義共和国の独立。... 1988年2月、ナゴルノ・カラバフ問題をアゼルバイジャンとの抗争が表面化。1990年8月23日、共和国主権宣言。1991年9月21日、共和国独立宣言。》

教育制度については次の情報がある。《2001年度から11年制の教育になる。...卒業後に大学(4年間または5年間)。現在は1学年から8学年までが義務教育である。...普通学校では2学年からロシア語の授業、5学年から外国語の授業が始められる。...ほとんどが英語、英語、ドイツ語、フランス語のいずれかであり、その中で英語の場合が多い。...その他に、ハンガリー語、アラビア語、等がある。》

日本語に関しては、アルメニアでは唯一エレヴン大学のみ。》

大学が開かれて以来、何人も卒業生と学生が日本への短期研修旅行をする機会をあたえられた。

まず、バライン・ザルヒは1988年に国際交流基金の関西の国際センターで、アムニシア・カンパニーは岡山市で行われた「世界の若者の問題」と言うテーマの国際会議で報告した。

また、英語教師のオガサキヤン・チレヒは中学校の国際シボラに参加した。シボラシボラの目的は日本の教育制度の紹介、世界各国の学校教師の経験の交換、文化交流を結ぶことや日本人の習慣・伝統の紹介だった。オガサキヤン・チレヒは帰ってから「私は別の意思にいました」というウケツトルの新聞記事でアムニシアの記者に日本滞在の印象を語った。

大学の教師は教師研修のプログラムで日本語の知識を深め、教授法を勉強する機会が得られた。カミヤン・カリーナは二回、1996年(2ヶ月)と1999年(7ヶ月)に国際交流基金の浦和の日本語国際センターで研修し、二回目は教材作成のプログラムに参加した。成果は日本語学習のCD-ROMの作成であった。1999年にカミヤン・カリーナは浦和市の市役所通信にアムニシアの習慣、歴史、現在の状況についての紹介記事を書いた。記事の最後に「私は外務者の招待で日本語教材を作るために日本に滞在する、アムニシア・イエリフン文科大学の教師です。私の受け持つ30人の生徒は、これほど難ししい日本語を勉強しています。日本との受け持になりたい私は、日本とアムニシアがもっともつと交流を深める事を願っています。」

バライン・ザルヒは2000年に9ヶ月間、浦和の日本語国際センターで教授法を学習した。

また、ペロヤン・アルミナは2003年に2ヶ月間、浦和の日本語国際センターで日本語の研修をした。

人文大学日本語学科の1年生、ミキトヤン・エリナは2001年に5ヶ月間、国際交流基金の関西の国際センターで若い外交官の研修を受け、後、アムニシア共和国外務省に就職した。

大学の二人の卒業生は日本で大学後の学習の機会を与えられた。アルムニシアは1998-2002年に日本で始めは学士(京大)として、後に修士(大阪大学)として研究した。帰国して、現在大学で教えている。彼女は日本人のために観光会社を創立した。また2004年にはアムニシア共和国で初めて日本への観光ツアーを企画した。

出発の前に観光客は日本についていくつかの講義を受けた。東京では皇后なども見物した。京都では有名な金閣寺、竜安寺の右庭などを見学したり、日本料理を味わったりした。また日本人の習慣などを見学する機会も得た。

もう一人の卒業生、ホジキヤン・ホルヒは2000-2003年に盛岡大学修士課程で研究した結果、民俗学の修士学位を授与された。彼女の修士論文の題は「馬の口承伝説に関する比較民俗学的研究」である。現在、仙台の東北大学で博士論文の研究をしている。

また、バライン・ザルヒはモスクワの大使館で行われた文部科学省の試験に合格し、2004年10月に日本へ研究に立つ。彼女は1年半、東京外国語大学で「外来語」と言うテーマの研究をする予定だ。他に、卒業生のペロヤン・エリナは2004年9月に出発して、日本国外務省のプログラムで5ヶ月間、教授法と日本語の学習をする予定だ。

以上の訪問、日本滞在と学習は文部科学省、日本国外務省と国際交流基金の主催だ。

2004年に人文大学は、以前はなかったアムニシア語-日本語辞典(作者:アミルハニヤンM、カミヤンK、6千単語)を出版した。また、大学生によって日本の民話を20語ほど翻訳し、出版した。以前、日本語学はロシア語から翻訳されていたが、現在は原本を直接翻訳することができる。大学の教師カミヤン・カリーナは日本語で1999年に「会話」、2002年に「金の日本語」というCD-ROM、2003年に「アムニシアの紹介」、2004年にロシア語で「生花」という教材を発行した。

1996年から大学では日本人の教師が活動している。International Internship Programを通して招待された藤田昌子さんは1996-1999年まで教えてくださった。次に、アムニシア国立アカデミー-歴史研究研究所コースの研究生吉村貴之さんは2000-2003年にボラントライアとして教えてくださった。またアムニシア文学の研究生比佐明子さんは1999-2003年に大学で活動してくださった。2003年にJapan Silver Volunteersにお願ひし、日本人教師として大庭修枝さんを派遣していただいた。同社は2004年に小林久美子さんを派遣してくださった。小林先生は一年間、大学で教えて下さる予定だ。

日本で1999年に出版された「シムクローク-中央アジアの国々旅行人ノート」にイエリフンの地図がある。この地図にはイエリ

れる SIS 学生日本語弁論大会に参加している。アルメニアで日本語学習が行われているのは人文大学だけである。

堀江則雄という「赤旗」の新聞記者は大学の授業を見学し、1997年5月8日版に次の記事を書いた。

《取材のなかで流暢な日本語を話すアルメニア人女性に会って驚きました。》

サラ・バツケン(ニ)私立エレヴァン人文大学の日本語学科を昨年卒業し、教師不足のため後輩に日本語を教えているとの

こと。

八八年十二月アルメニア大地震で地震国日本からさまざまな援助をうけて以来、アルメニアでも日本語の専門家が必要とされるよう

になったといえます。

卒業したばかりの「日本語始め」です。大学はかつての文化の家になり、語学に必要な教材もなく、日本語の履書もなく、辞書

もないうえに、辞書は日露辞典がよほどよく、もちろんアルメニア日本語辞書はありません。

授業のそと、一年生が「日本はいま春で桜が咲いていま」と言う文章を漢字入りで書いていました。昨年から日本語教師

として藤田昌子さんが派遣され、授業がシステム化したとのこと。

日本人記者を歓迎して学生たちは「上を向いて歩こう」、「瀬戸の花嫁」をきれいな日本語で歌っていました。女子学生が多い

ため、質問は日本の結婚事情、男女差別、女性の服装に集中しました。卒業すると通訳資格が得られます。「地獄国、アラト山と富士山、資源のない国。共通する日本とアルメニアの橋渡しになり

たい」と学生たちは電気やガスが途絶するなかで言葉の習得に一生懸命でした。》

人文大学は日本語学習に使う機器、教材など、様々な援助を日本から与えて頂くという実情だ。国際交流基金が寄付して下さった

教材(ビデオとワープロ)、ビデオ・オーディオ・テープ、700冊ほどの教材、中には18冊の日本語文法集、25冊の立派な日本美術・建築集、45冊の日本文学全集などがある。現在、学生たちは日本

本で出版された外国人用の教材を使っている。日本語プログラムは東京大学の外国人用日本語のプログラムに基づいている。

こととなった。

それらの経過の後、人文大学に日本語学科が開かれた際、モスクワで出版された教材、辞典、モスクワ大学のプログラムを使うことが出来た。それに近い経験ながらも、日本語教育の経験者もいた。

日本語教育の必要性があげられるようになった理由はいくつかあると考えられる。まず、アルメニア人は遠い魅力的な国である

日本の独特の伝統文化も興味を持ったが、情報が得られなかったということがある。次に、日本の戦後経済発展の要因

に強い関心を抱いたことがあげられる。最後に、1988年にアルメニアで起こった大地震の際、日本人の人的な援助に対する感謝の気持ちも含まれるだろう。

人文大学は翻訳の専門家を経て、以前はロシア語から翻訳されていた日本語や各種情報を日本語から直接アルメニア語に翻訳する

目的をもっている。そして、日本人とアルメニア人の交流はロシア語、英語などの他の言葉を紹介し、直接通訳を通して行う目的をも

っている。

人文大学が創設されて以来、卒業生は約40人に達する。中には通訳として、日本政府がアルメニアで行なっている様々なプログラムに採用された者もいる。このプログラムは、例えば国文学館や

チタラソフの古文書の保存方法の研究、各種設備の設置、エレヴァン・アラト山工場設備の据付、アルメニアの地産りの研究、アルメニア産業のマーケティングの準備、医療機関に人的・技術

的な協力、エレヴァン火力発電所の設備の改修など、様々な役割を果たしている。最近まで、日本側はアルメニアで様々なプログラムを実現するため、特別予算を必要とするモスクワからの通訳を雇用

しなければならなかった。今後はその必要はないと確信する。

現在、人文大学の日本語学科に26人の学生が通っている。1994年から人文大学の学生は、国際交流基金主催のモスクワで行わ

た。アラブさんは現在、東京でアルムニア語の講座を開いて日本人にアルムニア語を教えている。

何人もエロワソを訪れている。アルムニア人と結婚した高橋由美氏は「面白アルムニア」のホームページを開いて、アルムニアについて情報を述べている。

日本・アルムニアの間わりについて言えば、アメリカに住んでいるアルムニア人の武道の進手について話すまでである。アメリカで武道の発展期と武道について初めてのコキムソクリーの撮影は、エント・ミラキソの名と関係がある。エント・ミラキソは空軍基地で彼は剛柔空流手の有名なマスター八木明徳に教わり、八木明徳の外国人生徒の中で最も上手になって、外国人で初めての弟子の受者だった。八木明徳はアルムニア人の弟子に日本以外でMibakan 連盟の長の位を授与した。連盟のいたずら、アルムニア人の息子のアメリカで日本の空手道のマスターになった...

日本人は遠いアルムニアの古い文化と現代文化の世界で有名な活動家に興味を持っていました。その例は音楽、文学、映画の分野に述べられている。1996年に優れた映画監督バジャソフの映画とコラージュの展示会が東京で開かれ、大成功であった。また、記録映画監督アルタウラド・メルサソは1995年に山形市で行われたコキムソクリーの映画祭に参加したあと、「キネ旬」と「ユリイカ」の雑誌が掲載した監督バジャソフの中で、メルサソのドキュメンタリーを高く評価した。

アルムニアにおける日本語の教育

M.D. アルムニアソフ
文学博士、教授

アルムニア人は大昔から外国語に関心を持っていた。5世紀にアルムニア文字が発明されて以来、外国の学者、思想家の作品の翻訳を今日まで保存されているいくつかの古代思想家の作品もある。それはラヒマソフという国立文藝館に保管されており、5世紀からは現在に至るまで翻訳者の祭りという式を通じて彼らの業績を祝い続けている。このことから重要なこととされてきた。なぜなら、わが国の地理的位置上、近隣の国々の言葉の教育は不可欠であったためである。アルムニア語の発音がかなり豊かであったため、隣国の言語の習得が容易であったことも要素として考えられる。それ意外に他の国々の文化に深い関心を抱いていたことがある。これらのことは民間交流として、また文化交流、即ち知識を広げて精神文化を豊かする面をも併せ持ち、アラブ、キリスト、アソソリヤなどの思想家の作品を翻訳するために必要であった。当時は、もちろんはるか極東の日本本土との接触は一切なかった。1904-1905年、日露戦争が終結し、ロシア軍に従軍し日本を訪れていたアルムニア人が帰還しており、初めて日本人の文化、表現を知っていたという証拠がある。

ソビエト時代に入ると、言語教育は他の科目の教育と並び重要な科目から指示されたものとなった。アルムニアは大学教育の質も専門の教もソ連で一番発展した共和国の一つであったが、自ら教育科目を決めることは不可能となった。

ソ連崩壊後、独立したアルムニアには様々な専門科目を置くことが立大学が創設され始めた。だが中には専門科目が重複する大学も多々創設された。その状況で1991年に創設された「エロワソソクリー」大学ではアルムニアにおける初の試みとしてイタリヤ語、スペイン語、キリシヤ語、1992年から日本語の教育が始まった。それから、中国語とヒンズキーの教育も始まった。実はそれ以前、1990年にアルム

1991年に出た藤野雄著「悲劇のアルメニア」(1991)という本にはアルメニア史概説、最後の「アルメニアの特徴」章にはアルメニア作家のゴスチン・サリヤン、ウイリアム・サロヤン、マイケル・アムレンの略歴が描かれている。

1998年9月に初めて東京工業大学の藤野志郎教授の研究者団体(歴史学者、建築家、物理学者、地震学者)がアルメニアを訪れた。藤野教授は研究の結果とアルメニアについての印象をJFAの会談で発表し、「朝日グラフ」にも詳細な旅記を掲載された。その時に来藤野教授はほとんど毎年学友団体を連れてアルメニアに来るようになった。教授の研究分野はアルメニアの古い建築とその耐震性である。

日本人の歴史学者吉村貴之氏は幾度年もエレヴアンに滞在してアルメニア語を学んで、ソビエト・アルメニアの初期史を研究して開会された「アルメニア学の現状と発達の見通し」会議には「1920-1923年にソビエト・アルメニアにおけるグシユチツチ・マソ政変」という発言で参加した。

又、2003年に出た市川護雄氏の「ソビエトの来た道 原郷のソビエト・アルメニア」の本は「アルメニア・ソビエト(ポーシャ)を訪ねて」と「原ソビエトをソビエトに探る」という二章から成っている。第一章では日本人筆者が「ポーシャ」と呼ばれるアルメニアのソビエトについての情報を述べた。

2004年に愛知産業大学の瀬川博義教授「忘れ去られたアルメニア人虐殺」という本が出版された。この本のため、瀬川教授は人文科学国際アカデミーのアルメニア支部のメンバーの位を与えられた。同じように日本がアルメニアの学者達の研究のテーマになった。世界民俗考古学の著名な学者であるアルチュニョフ・セルゲイ・学、世界民俗考古学の著名な学者であるアルチュニョフ・セルゲイ・アルツァン・ドロウチ(1932年生)氏は日本に関する様々な研究を以て、ロシアにも日本にも広く知られている。アルチュニョフはトリスに生まれ、モスクワで活動をしているけれども、母国のアルメニアを忘れないで、よくエレヴアン国立大学の歴史学科の学部に協力したり、学生に講義をしたり、論文を指導したりしするためにエレヴアンに来られる。

又、モスクワ建築大学の助教、画家のアニヤン・ロサ氏は日本の芸術、特に日本花、庭園の専門家である。彼女は故郷のエレヴアンの市民に日本の芸術について知識を伝えるため、エレヴアンで1990年1月に「日本の庭園」「中庭」という講義をして、
「生け花」のデモンストラショをした。
又、エレヴアンの劇と映画大学の「舞台通信」(2004、巻3)には当大学のツラ・ギニコフ助教の「日本の謡曲の概念的なソセツト」という論文が掲載された。
これに加えていたのは、エレヴアンのマツナガラソ古文章館には他の手書きの文章と並び北斎の「まんが」(1812年)が展示されている。

日本とアルメニアの間接的な関わり例として、日本の女性学者の創立に協力し、日本人の多くのオペラ歌手の教師であったのはアルメニア人のオルガ・カラスカキワ(カラスカキヤン、1886-1977)だった。彼女は日露文化交流に著しく貢献した。¹⁰
1933年の情報によれば、日本の東京都、神戸市、横浜市には35人のアルメニア人が住んでいた(参考:アルメニア共和国国立官文庫、P.Fond409、巻1、ツァタル4732、p.4)。又、1951年の情報によれば、日本には5-6家、1962年には10家が住み、大部分は商人だった。

現在も日本には50-60人から少数のディアスポラがあり、大部分は東京に住んでいる。中にはアルメニアから移住した人もいる。例えば、エレヴアン出身のサルキシヤン家のアラ、アルメソとレウシ兄弟は10歳から日本へと中国語を独習した。1988年の地産の後、アルメニアに入道的援助をした日本人と中国人に通訳した経験も作った。サルキシヤン兄弟は現在日本と中国に住んでいる。又、1995年にアキオマスケートの国際大会でアルメニアを代表した選手は日本人・アルメニア人のペアで銅賞がほ。アラクリヤン・チカラソソだった。エレヴアン出身のチカラソソ・アラクリヤンは、現在奥さんの母国日本に住んでいる。
日本・アルメニア友好協会の中島会長の中島さんもエレヴアン出身、エレヴアン国立大学の卒業生のメリア・スリサリヤン

¹⁰ S.S. ヴァロフ、不世継の国の奇異な民族、モスクワ、1997、p. 316 (ロシア語)

両国民間の限りあるシネヌ關係に精神的な交流が加わり、それが創造的開拓りに大きく貢献して、お互いの民族の研究の発端に文化を豊かにすることが出来た。

すでに1902年9月にエチミアツシ大聖堂に日本人の井上氏という青年が訪れて、幾日泊まったそうだが、井上さんはアルムニア教

史に興味を持ったそうだが、(『アララト』, エチミアツシ, 1902. 9-10月, p. 861)。日本人の有名な学者(自然科等、マクロ生物学、人類学、言語学)の南方熊楠氏(1867-1941)は8年間ロソ

トに滞在した時、アルムニア語を学んで、初めてのアルムニア語が出来た日本人となった。又、現在の弘前から文学研究者の北側義一

氏は中世のアルムニア人学者であったキヤロス・ガブゼンとウツル

ツル・ウツルガハトの年代記の仏装に関する文章を研究していた。9

又、サンタクリツトヤとニコロフ言語の専門家山梨学院大学の佐藤信夫教授はアルムニア学の協会を創立し、東京で「アル

ムニア語文法」(1986)、「新アルムニア史 人類の再生と滅亡のアルムニア語文法」(1986)、『古典アルムニア語文法』(1995)、『対訳アルム

ニア地』(1989)、『チコルノ・カラバフ。ソ連邦の民族問題とアルムニア』(1989)、『古典アルムニア語文法』(1995)、『対訳アルム

日本人の比企明子は1998-2002年にイエレヴン国立大学文学部でアルムニア語、アルムニア文学を学んだ。彼女の卒業論文のタイトルは「ロシアン・シリヤン、《山に浮かぶ船》における歴史主義的「たつた」。

比企明子は日本語からアルムニア語に上逆の幾つかの韻歌をし、彼女がアルムニア人の説者に張生周草、高村光太郎、芥川龍之介、与謝野晶子、横まちの詩を紹介した。(参照『ガルソフ』, 2003. 第6巻)。

比企明子は2001年にイエレヴンで開かれた「世界文化交流の橋である韻歌国際会議で発表し、アルムニアがキリスト教国家とな

った1700周年祝いの準備委員会の特別賞を受けた。

2000年、イエレヴン人文大学教授藤田昌子は東京でアルムニアの詩人の15ページにわたる詩集を出版した。詩集にはナハト・

クヤチリ、アウエチリ、イサハキヤン、ウツハン、シリヤン、キエ

キエ・チヤレツ、ホリヤニス・ウツス、ハバハル、セウツク、

ハモ・ヒレツの15篇が入られた。詩は比企明子と藤田昌子の学

生であつたりキア・ハロビヤン、カリヤ・ハルチニヤン、アルミ

ネ・ネトロツヤン、アリチ・ミナシヤン、ナリネ・カサリヤン、チ

アラ・グリコリヤン、エリチ・ミキリチヤン、ガヤネ・サルギシ

ヤン、ウルチラン・ハルチニヤンが翻訳した。

最近、日本語が出来るアルムニア人とアルムニア語が出来る日本人が現れたので、近い将来、アルムニア文学が日本人の説者に広く紹介されることを期待している。その初歩として、最近の若い人の韻歌活動の例を述べられる。リウオソフ・ヤルハンヤンという青年は2001年にモスクワで行なわれる子供の日本語弁論会で優勝して日本へ2週間の研修旅行という賞を与えられた。日本で書いたお土産の中に金子みすずの詩の本もあった。日本で書いた幾つかの詩を翻訳して『文学新聞』(2003年2月14日)に載せた。また、イエレヴン人文学部の学生は日本の昔話を20話を翻訳して、『日本

の民話』という本を出発に準備した。

比企明子(ロシアン・シリヤン、《山に浮かぶ船》における歴史上の人)、《ハバカソフ・ハヤキカソフ・ハツツス》, 巻1目、スエルト、p. 233-246

北側義一 中世アルムニアの文字は仏装について『中世アルムニアの文字』, 国際会議

又、エチミアツシ, 1986. 9月, 15-19. 巻3集, 『エチミアツシ』, p. 92

JAFNのホームページにはアルムニアについて様々な情報が得られる。氏は1993年にFranz Werfel著『モーを山の40日』を翻訳出版した。『アルムニア』論文集を創刊した。友好協会の会員である福田幸夫(又) (全体47号)を創刊し、31回の講演会を開催した。1997年から1990年から『アララト通信』(全体37号)、1991年から『アララト通信』(全体37号)を創刊し、31回の講演会を開催した。1997年から1990年から『アララト通信』(全体37号)、1991年から『アララト通信』(全体37号)を創刊し、31回の講演会を開催した。20世紀のはじめまでのアルムニア史が述べられている。中島氏はた。中島健晴氏の『閃光のアルムニア』(1990)には古代時代からアルムニアに来られ、アルムニアについての記事、論文、本を出版した。アルムニア友好協会の創立者の中島健晴氏は1980年頃から定期的にアルムニア研究所、1991年から日本

又、東京で1984年から日本アルムニア研究所、1991年から日本

を抜けて」の翻訳だ。アルメニアの文学について言えば、それは大
 体ロシア語から翻訳されたものである。ロシア語を介さず直接翻訳
 されたものは、アルメニア詩人のナリ・サリヤンが1961年に北
 海道札幌を訪れた時、「北海道新聞」に載せた「札幌の白い山に雪
 が笑う」というタイトルでの詩とその日本語翻訳である。（ところ
 だ、同じ札幌で1984年にアルメニアの産業・文化の展示会が開か
 れた。）他の資料によれば、ホリエス・トヴァニヤンの「蜂蜜の一
 ニが作られた」（参照「クイズ」、雑誌、v. 828, 15.05.1981 p. 23）
 又は、上述の木村博太郎「ホルニス・トヴァニヤンの「アブラム」詩
 句集をアルメニア語から翻訳し、馬上義太郎はワグネル・アハニ
 ヤンの「野獣の囁い」という短編小説集をロシア語から翻訳した
 （1957、東京）。1984年、モスクワの「クイズ」出版社は「愛、
 ワグネル・アハニ」監修で出版した。その中にはロシア語から翻訳さ
 れたアルメニアの女流作家エーリ・グリン（アブラハミヤン）
 の「私の庭」という短編小説もあった。

同じように日本語文学はロシア語を通してアルメニア語に翻訳さ
 れた。年代から見ると、最初にアルメニア語に翻訳されたのは福永
 義介の「将来の目・米娘等について」（「エエラヴン」・モスクワ
 1934年）と徳永直の「太陽のない街」（1937）だった。次に日本の
 民話が出版された。1938年にホヴァネス・トヴァニヤンによって翻
 訳された上述の二つの民話が別本として、又二つの昔話はS. ヴリ
 ヤンの翻訳で出版された。1959年にセルゲイ・ウマリヤンによって
 翻訳された民話集が出版された。1960年代に連作の作品が出版され
 た。それらは高倉康の「箱根の霧」（翻訳H. トヴァニヤン、1960）
 、芥川龍之介の「霧の中」小説集（翻訳ノアル・アスタミヤン、
 1964）、速藤四郎の「海と薔薇」（翻訳V. グエリヤン、1967）、
 松本清張の「陸行水行」（翻訳ヨキタ・サフヤン、1968）、安部
 公房の「第四間米期」（翻訳H. マルカリヤン、1969）であった。
 次の年代には速藤四郎の「夫婦の一日」（翻訳エリナ・グワチ
 ヤン、1972、再版1997）、松本清張の「点と線」（翻訳M. サフ
 リヤン、1973）、中園英助の「炎の中の船」（翻訳M. サフリア
 ヲ、1976）、川崎康成の「羽子の鶴」と「雪国」（翻訳M. サリヤ

ン、1978）、「山の音」（1981）、安部公房の「坂巻」（20世紀の
 海外劇文学集、v. 1, 1983）、安部公房の「砂の女」、「他人の
 顔」、「燃えつきた地図」（1985）、そして「天淵の獅子」民話集
 出版された。1982年に《学生の文庫》シリーズで出版された「東洋の
 古い歌」詩集にはベリク・エドヤン、7-12世紀の日本人の25
 詩人の作品が入られた。2003年に「ノル・ガル」雑誌（v. 2-3）
 にはチカラ・アサエリヤン翻訳で「現代短歌」が掲載された。
 ところで、米国に住んでいるアルメニアの画家のマルコス・ア
 タミヤン氏は安部公房の「砂の女」の印象を一連の絵画に描いた。
 1989年にロシア人の作者のV. フロニコフとI. マツノの「日
 本人（民族的・心理学的エッセイ）」という日本人の習慣・暮らし
 方を紹介した本がアルメニア語に翻訳され、エエラヴンで出版
 された。

アルメニア・日本の文学交流ではナリ・サリヤン（1900-
 1969）という著名な詩人が大きな貢献を果たした。彼は1961年に日
 本を訪れた後、「そこは桜が咲いている。日本の印象」という長編
 旅行記を書き、日本事情、歴史、文学、文化について多くの面白い
 情報を書いた。そしてナリ・サリヤンはロシア語から翻訳し「炎
 句と短歌 日本の古典文学」（1965）と「日本の花輪」（1966）と
 紹介した。ナリ・サリヤンのその翻訳で著した幾人かのアルメ
 ニア詩人は俳句と短歌を真似てアルメニア語の詩を書いた。
 ニア詩人は俳句と短歌を真似てアルメニア語の詩を書いた。
 道）という小説は（ヘルムト、1994年）アルメニアと日本の文学
 交流の特別な例である。小説の主人公ニキ・トロ（フロヤン）は
 アルメニア人を父親に、アハズの女性を母親にもつ。彼は偶然アル
 メニア人の患者の看護士となって、患者と彼の息子のスレゾ君と長
 い話をする。そこで初めて自分アルメニア人であることを知り感
 動するという話なのだが、このストーリーは実際にあつたそうだ。
 アルメニアで最初に日本語から直接翻訳したのはヘギネ・ハハ
 ヲンナリ・サリヤン、6巻の作品集、第6巻、エエラヴン1961、p. 381-614
 *ナリ・サリヤン、6巻の作品集、第6巻、エエラヴン1961、p. 381-614
 第4巻、p. 176-180
 『日本の昔話と短編小説、《アトボキ》講談社の雑誌、1991年、

うた。ヨーロッパ人にとっても同じことで日本人の顔は皆同じにみ

える。

19世紀末、日本文学は初めて他言語からアルメニア語に翻訳さ

れた。ミチウ・チル・グニエリヤン氏がアルメニア語に翻訳した二

つの短編「母国の旗」と「あなひときお姫」が1891年トリビツの

「ズル」(Zur)というアルメニア語の新聞に掲載された。

アルメニア文学のクラツクナ詩人であるアウエチク・イサハ

キヤンは1907年に12世紀の詩人の影澤俊成の短歌をアルメニア語

に翻訳して、「世の悲しみ」というタイトルで出版した。

木村浩氏は次を述べた。

ソビエト形成している十五の共和国の中でも恐らくアルメニ

アが一番古い歴史を持つ国であろう。しかも度重なる迫害にもめげ

ず、現代アルメニア人も、ソビエトの少数民族の中にあつては、ユ

ダヤ人と共に、最も知的な分野に活動していることは同知の通りで

ある。劇哲相ニコヤンは別格としても、作曲家として世界的なハチ

ヤリヤンをはじめソビエト科学アカデミーにもアルメニア名前の

学者が非常に多い。私は今度のソビエトの旅で正直いってアルメニ

アが一番おもしろかった。それは前述の通り、案内してくれたカレ

ンツ君などがとても開明的で何でも話してくれたこと、この外見

はちがいで貧しそうな高原の国が意外にも古い高度の文化を有し

ていることがその主な原因であろう。「木村浩氏はアルメニアにつ

いて詩も書いたそうだ。他には、1970年、詩人の大日方清徳氏がア

ルメニアを訪ねた際、アルメニア人詩人とその家族であるヘンリ

クとガヤネ・ハフチニヤツ氏宅に滞在し、アルメニアの印象につい

て、次の詩を作った。

あざみ

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

人」旅行記に彼はアルメニアに一章を描いて、写真も載せた(6)

208-231)。木村浩氏はこの本には終戦後に友達となったハルビン出

身のアルメニア人から初めてアルメニアの事を聞いたという様かし

い思い出を描いた。また、アルメニア訪問した時、著名な作家の

オマリ・サリヤンの家でのご馳走、80歳の有名な画家のマルチロ

ス・サリヤンの見学、日本人の筆者の翻訳者の作家アラ

シヤンとの話、若い詩人カレンツ、他の相手との正直な会話を思い

だす。エチミアツツ、スホルムツ、エツエツの兄弟後、感動した

木村浩氏は次を述べた。

ソビエト形成している十五の共和国の中でも恐らくアルメニ

アが一番古い歴史を持つ国であろう。しかも度重なる迫害にもめげ

ず、現代アルメニア人も、ソビエトの少数民族の中にあつては、ユ

ダヤ人と共に、最も知的な分野に活動していることは同知の通りで

ある。劇哲相ニコヤンは別格としても、作曲家として世界的なハチ

ヤリヤンをはじめソビエト科学アカデミーにもアルメニア名前の

学者が非常に多い。私は今度のソビエトの旅で正直いってアルメニ

アが一番おもしろかった。それは前述の通り、案内してくれたカレ

ンツ君などがとても開明的で何でも話してくれたこと、この外見

はちがいで貧しそうな高原の国が意外にも古い高度の文化を有し

ていることがその主な原因であろう。「木村浩氏はアルメニアにつ

いて詩も書いたそうだ。他には、1970年、詩人の大日方清徳氏がア

ルメニアを訪ねた際、アルメニア人詩人とその家族であるヘンリ

クとガヤネ・ハフチニヤツ氏宅に滞在し、アルメニアの印象につい

て、次の詩を作った。

あざみ

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

あざみが咲いた

(アルメニアに比金明子の翻訳)
私たちが調べた結果、アルメニアについて日本語での初出版は
1942年、東京で出版されたフリヨウ・アソセツの「ローカリス

19世紀、他にも幾つかの日本との関係が書かれている。カンスン・ホルムはアルメニア人農業専門家ニコラ・カンスン・ホルム(1865-1932)は日本の重業企業と交流した。また、フランス国籍のジョセフ・シャルル・ウイクトル・マルケル(マルチヤロスヤン)氏(1868-1949)は船の医師として中国、インド、日本を回った旅行をした。また、エフキヤのアルメニア大主教のサハク・アワシキヤン氏が1887-1924年に日本を訪問した。20世紀の始めに日本で色々な国の大使としてアルメニア人が勤めていた。例えば、オホニス・ハバ・ワセヒヤン氏(1864-1931)は1930-1931年にイラン大使をしていた。他に、イブン・チウキヤンソフ氏(1902-1958)は1956-1958年にソ連邦の大使をしていた。

20世紀の始めアルメニア人のグリアナ・アワカーという英語作家(1859-1937)は1956-1958年にソ連邦の大使をしていた。

彼女には横濱へ移住し、そこで家族バズネスを続け、3人の子供を育て結婚し、神戸へ移住した。そこで貿易会社を経営した。夫の死後、カルカッタで英語教育を受け、アワカー・ミカエル・アワカリヤン(彼女)の旧姓はアヒト、名字はアヒンキヤンだった。彼女は家、社会評論家が日本に移住した(生 1859、ラソフ、死 1937 横版された彼女の日本は次のものである: (The Murder of Armenia) 1916、《Betrayed Armenia》1910、《On His Name》1911、《The Peace Problem》、《Peace and No Peace》1911、The Great Evil》1914、《On the Cross of Europe's Imperialism, Armenia Crucified》1918、

それ以外に(1900と1910)短編小説の本から)小説集(2004年に再版)と、《The Lonely Crucator》長編小説、《Imperialism and the Law》論文と詩が出版された。1919-1920年に彼女はアルメニア第一次共和国の極東の領事に任命された。それで、彼女は世界第一号の女性外交官(ソ連のアラツカ・コロコフと女性外交官より早く)となった。当時の人のうわさによれば、グリアナ・アワカーが部屋に入ったと、大使館の男性達が皆立ち上がるほど、彼女は美人だった。そうだと、母親愛と責任感を抱いた、グリアナ・アワカーはセリアと日本を遊んでアラツカへ向かっているアルメニア人難民に出会う限りの教訓をしようとした。ところで、当時に日本、ロシア極東、中国とインドに住んでいたアルメニア人は1920年、アルメニアのために5百万のセリア・ルーブルを集めて送ったそうだと。また、セ

日本に関する初めての記事、論文、本は19世紀の末に出てきた。トチヤンという作者はE.T.ソルネーとという名でトリスの「現代の日本」と言う記事を掲載した。その記事には日本についての地理、文学、音楽など日本と日本人について様々な情報が載せられた。又は、ヘギネ・メリク・ハカシヤンの「日本を一回り私の思い出と印象」という小説の本(トリス、1905年)は今も面白く読むことができる。作者は訪問した町(長崎、京都、東京、横浜)と、日本人の暮らし、習慣、行事、宗教、歴史、「東洋のソソメ」の女」と呼ばれた日本人女性の社会的立場、お寺、茶道、芸術者たちの芸、見た劇について書いている。作者は面白い結論を出している。「日本人の家庭の中にも、庭にも、どんな物にもなにか自制力、冷静、質素さという和の美しさの刻印が見られる。」

「日本人の質素さと思いやりのある態度は彼らに特別な魅力を与える」、「日本人の礼儀について言えば、日本人のような民族は世界でないだろう。」又、日本人の家に遊びに行ったら、帰る時お客さんに食事を持って行かせる習慣については、メリク・ハカシヤン氏はユーモアで「日本人の家に遊びに行くのは利益なことだよ。」と書いている。そして、彼女は日本人がヨーロッパの影響で変わっていくことについて、残念ながらも本には幾つかの面白い出来事が書かれていて、メリク・ハカシヤンの本にはあまり良くないという意見を述べた。例えば、ある日本人の使用人が主人の友人を東京駅で出迎えたのだが、その使用人はヨーロッパ人の主人を間違え、その人を家まで案内した。彼らによって外国人は皆同じ顔を持っているよ

文学的関わり

3. 人道的援助・財団政策から相互有益な協力に渡る新しいアプローチ

アルメニア人は日本政府と日本人からの援助に深く感謝している。しかしながら、現在は人道的援助・財団、並びに借款政策と共に両国のビジネス・業界の人々双方に相互有益な協力が成り立つよう努力すべきである。

アルメニアの鉱山産物と化学産業は日本側にとって興味深いものであり、双方にとり有益なものと考える。アルメニアと日本の経済関係の今後の発展、また協力の上での新しい有益な計画立案にはアルメニア・日本経済委員会と日本・アルメニア経済委員会の活動が大きく貢献するだろう。

現在の段階ではハチラク・ロシア、エネルギー産業、農業、食料品加工、観光、などの分野における協力の具体的な計画立案、実行が適切であると思われる。

アルメニア専門家知識の高さを見ると、アルメニアにおいて最先すべきものはインフォメーション・テクノロジーである。旧ソ連時代にはアルメニアにおいて最初のコンピュータが作られ、技術的に最も進んだ共和国の一つと認められた。そこで、この分野

アルメニアはこの地域のインフォメーション・テクノロジーの発展の共同プログラムの実行することは有益であると思われる。中心地となるように努力するつもりだ。2002年の春には、カエラフンで欧州連合主催による「コーカサスにおけるインフォメーション・テクノロジーの第一歩」(Caucasus IT Initiative)という会議が開かれた。

アルメニアは日本のように地震危険地帯に位置しているため、地震学に関する科学的・実務上のデータがある。また多くの経験豊富な専門家・救助隊員がいる。この分野での協力も相互有益なものとなる。

アルメニアと日本との貿易がいまだ少ない状況であることも述べておくべきである。両国間における貿易の更なる活発化を望んでいる。最近、アルメニアの経済成長率はかなり高い(2003年の総生産高は12.3%だった)。これは安定した政治状況と共に外国からの投資に良い条件となる。日本とアルメニアの更なる貿易協力は可能であり、両国にとっても有益なものであると考えている。

第四章

文化・文学・科学に関する関係と交流

アルメニア・日文化交流と文学的関わり

アルツイク・クリコリアン
文学修士

我々に伝わっている情報によれば、アルメニア人が日本と初めに関わったのは17世紀の初めのことであった。世界中に交易を拡大したノル・ジャムのアルメニア商人はアジアの市場で活動して、17世紀中期ころから19世紀の中ごろにかけて日本は鎖国しており、交易は停止してしまっただけで、この頃の交流については情報がない。

アルメニア語の印刷資料による日本について最初の情報は1805年に出版されたスチパン・アポソフの地理学上の論文であった。そこには「チェボソ」、「ヤボソ」と言う国の自然、歴史、言語、民族の話が詳しく描かれていた。(参照「世界の地理の色々」S. スチパン・スキウエル・アポソフ, 1805, p. 289-351)

19世紀、インドに住んでいたアルメニア人は日本との交易・航路を拡大した。1870年に「アツカー」と表示するという財力のある貿易会社は日本への航行サービスを提供していた。1880年、この貿易会社は神戸、横浜、長崎とシブホルム、マソソ島、香港、カルクツを結ぶ航行を行っていた。アルメニア商人は主として神戸、大阪を経営していた。また、大阪では「エトラン兄弟」というアルメニア人が商社を運営していた。また、1980年代から神戸で「アツカ」と表示し、横浜で「アツカー」と表示するという商社が営業していた。1880年代に横浜で交易したP.M. マハシヤン氏はそこに1917年まで住んでいた。

1900年代に神戸で「カルチン兄弟」商社が開かれ、幾人かのアルメニア人が助めていた。社長のホルム(ボニス)・マルチンは有馬で「グ・ジョーキボナル」を経営しており、1931年に亡くなるまで有馬に住んでいた。1920年代に神戸で「ボニール・アラチク」と表示しているシブホルムの「ボニール・アラチク」商社の支店が営業していた。

2001年、アルメニア共和国外務省は、アルメニア政府に対し、

優先すべきものを決めるよう訴えた。プログラムの一つは、イェレヴァン・キミルチキヤン記念文化・スポーツセンターの機材近代化、もう一つはイェレヴァン国立音楽院への楽器援助であった。アルメニア政府はイェレヴァン・キミルチキヤン記念文化・スポーツセンターの機材近代化を優先課題とした。プログラムの骨子として、プログラムの機材近代化を最優先課題とした。プログラムの骨子として、プログラムの機材近代化を最優先課題とした。プログラムの骨子として、プログラムの機材近代化を最優先課題とした。

1998年から日本政府は民間機関を通して「小型の計画」(grass-roots)というプログラムを実施している。現在までに実行されたプロジェクトの中にはアルマトイ市の市内給水施設再建(6万7千米国ドル)、身体に障害のある子供への義手義足援助(5万5千米国ドル)、子供医療機材援助(4万6千米国ドル)、ヤルカニニク地方の学校施設援助(7万9千米国ドル)などがある。そして、2003年にさらに2つ、そのようなプログラム実施の予定がある。

ODAが実行する様々なプログラムの中には「大型一般財団のプログラム」が特に重要である。これは優先順位に依り、医療、教育、社会、生産、地方の構造基盤といった順に実行されている。「大型一般財団のプログラム」はODAによって行われるプログラム総額の60-65%になっている。そのため規則により日本政府は一年間に一つのプログラムを実行している。

1997年からアルメニア共和国政府は日本側へ17のプログラム立案を渡し、多くは最優先課題として認められた。しかし、様々な理由からプログラム実行は遅れることとなった。例えば、1998/1999会計年度に実施が予定されていた「アルメニア国立医療センター設備近代化」プログラム(539万米国ドル)は2001年3月、適切な機材の備え付けのみで終わった。しかしこのことがあってから、アルメニア政府は多くの予算、長い調査や準備を必要とする構造基盤発展の分野が最優先課題であると認識した。ODAの規則では医療と教育の分野が最優先課題とされている。

「イェレヴァン市内の道路再建」というプログラム実行に伴い、日本人専門家代表団が2001年9月、初めてイェレヴァンを訪問した。このプログラムは2003年秋に終わった。日本政府によって実行された医療分野でのプログラムは、国立結核予防院、「ノル」小児科・伝染病病院、イェレヴァン第3救急小児科病院設備近代化(5

百米国ドル)であった。現在、「アルメニアにおける紙産婦保健の改良」という第二医療プログラムが実施されている。その後、2005/2006会計年度による最優先課題として教育分野の「アルメニア共和国学校破壊寸前状態、並びに技術不良状況である建物の再建強化、改善と新築」というプログラムが認められた。

2001年までに日本側へ6つの研究プログラム(Master Plan, Feasible Study, Technical Cooperation)を渡し、これらからの研究プログラムは、政府による優先順位を必要としないものであった。2003年、「アルメニア紙産婦保健の改良」プログラムが成功に終わった。

2002年10月、アルメニア都市建設省から日本側へ「アルメニア共和国地帯危険地帯における地すべり被害の管理(予防)」のプログラムが渡された。このため2003年9月、日本人専門家の代表団がODAの次のプログラムは技術的援助に関している。それはJICAによって実行され、内容は日本でのアルメニア人研修とアルメニアでのJICA専門家の調査活動である。

1995-2003年の間、アルメニアの様々な機関から100人以上の研究者と専門家が日本に派遣され、JICA主催による研修セミナーに参加した。他にも若い専門家のための研修プログラムなどがあり、それらには25人が参加した。第四回研修プログラムは2004年1-2月に行なわれ、アルメニアの10人の専門家参加了。JICAから派遣された日本人専門家のアルメニアでの活動は、研究者グループのものと個人活動を通してのものであった。現在までに日本専門家グループが行った活動は、一般企業育成の方法(1998年6月)と給水(1999年3月)研究プログラムである。ある専門家グループはアルメニアの自然環境保護の分野で活動した。

第一研究グループがアルメニアでイェレヴァン、ウチツァン、アラグヴェ、チヤレンカウツ、アボワヤンにある28の企業を見学した。その結果、アルメニア貿易・経済発展省とJICAの間でアルメニアの一般企業発展に関する協定が調印された。そして1998年12月、実行の基礎となった基本計画が立てられた。現在、このプログラムは実行中である。

給水を研究するグループはアルメニアの都市建設省と協力しながら発展の計画を立てた。

件を課すべきだと述べた。大統領は、今後の予定と活動を打ち合わせるため3側が参加できる様々なレベルの会議を行なうことを提案した。

ハチヤリヤン氏は日本の大蔵省次官、日本国会衆議院議員、財政大臣、ハチヤリヤン氏は大統領訪問中の12月20日、アルミア大統領大臣V. 超担当、国会書記の中野清氏と会談した。ハチヤリヤン氏はアルミアへの援助に対する感謝の意を表し、アルミアエネルギー産業で進められている日本政府の特権借款プログラムの現在の状況について詳しく報告した。V. ハチヤリヤン氏は、アルミアの発電網近代化のために IMF と世界銀行が理事会を設立したことについて話し、日本も理事会のメンバーになるよう勧めた。中野次官は、2002年度の予算では、援助プログラムで定金額が10%減らされたが、アルミアとの協力がこれからも深まることを期待すると述べられた。

1997年9月、パリで提供国の側会が行なわれた。会議中、12月10日、日本とアルミア代表団の間で「門の特権借款」について始めての契約が印刷された。この契約のもと、1998年12月8日、エレクトラにおいて「電気の伝送と配給の発電網再建プログラム」に関する外交文書の交換が行なわれた。外交文書によれば、このプログラムため日本政府は53億9千9百万円の特権借款を国際銀行に融資する。1999年2月18日、東京において借用証書に調印がなされた。2000年4月、国際協力日本銀行(JBIC)の代表団がアルミアを訪問した際、アルミアと日本側は話し合いができていた。

日本は国際金融機関と結び、アルミアの大きな借款プログラムに参加した。門の特権借款作での次のプログラムはZvardoc 空港近代化であった。このプログラムの事業はアルミアに任せ、国際協力日本銀行(JBIC)の融資で行なわれることとなった。日本政府から派遣された相談役の周で、まずアルミアで多くの調査をし、そのあと2001年からプログラムを始めることと事前にも約束が出来た。しかし、そのあとZvardoc 空港の状況に変更(空港管理はアルメンチの会社に渡された)が起こったため、このプログラムは実行されなかった。それでアルミア政府は最優先課題としてエレクトラ

を訪問した。

電力発電所再建の借款プログラムを決めた。このプログラムについて話し合うため、国際協力日本銀行(JBIC)の代表団がアルミアを訪問した。ODA枠内で実行されている様々な財団プログラムの1年間の総額は約7-8百万米ドルである。プログラムの大部分は機材の寄付という形で行われる。ODAの各プログラムは「大型一般財団プログラム」、「文化分野財団プログラム」、「自由目的財団プログラム」、「食料品製造の増加」(KR2)、「研究財団プログラム」、「小型財団プログラム」に分けられる。

1997-2002年の間、アルミア共和国農業省と共同で「食料品製造の増加」(KR2)というプログラムを実施し、総額20億円の食料品、ミニトラックの寄付もあった。2002/2003会計年度に、このプログラムの予定基金が100%に達するまで実行できなかった。しかし、アルミア農業省、在モスクワ日本大使館と日本国際協力センター(JICS)の間で始まった協力と交渉の結果、2003/2004会計年度にプログラムを再び続けることとなった。その話し合いのため2004年3月、日本代表団がアルミアを訪問した。

総額5億円の「自由目的財団プログラム」が1997/1998会計年度に一度実行された。その結果、アルミアは石油製品、印刷用紙、ミニ印刷機、針金、ミニバスと小型トラックを購入することができた。これらの製品からの収入がアルミアにある銀行の大蔵・経済省の口座に振り込まれ、後に国家予算に加わった。日本政府は1999/2000会計年度にもう一度5億円のプログラムを続けること話していた。そこでアルミア外務、大蔵、経済省が事業の準備をしたのだが、在モスクワ日本大使館から来た情報によれば、日本政府は一時にこのプログラムを中止していることであった。

2001年までに日本政府から3つの文化分野へのプログラム援助を頂いた。まず1999年、アルミアアムハルモエコーケストに新しい楽器を寄付してもらった。次ぎに2002年、マナクソソという古い楽器を寄付し、機材の寄付を頂いた。最後は2003年、「アルミアアホフ・パレエ・国立劇場の機材近代化」プログラムに参加していた。

状況を紹介した。現在アルムニアは政治・経済共に安定しており、投資するには有利な状況であると述べた。地域安定に関して、外務大臣はトランスコーカサス3カ国における同レベルの経済発展が重要だという考えで、投資政策を決定した際には、3カ国に同額の投資をアルムニア日本側に呼びかけた。

アルムニア外務大臣は日本の国際協力機構（JICA）の斉藤総裁と会談し、両国関係進展の見通しとODA枠内での日本政府によるアルムニアへの援助について話し合った。そして、日本の外務副大臣杉浦氏と会談した際、双方は協力の拡大について、国際機関を通した協力と法律上の基礎を作る必要性について意見交換した。

Y.オスカニヤン外務大臣とK.チヌリヤン副大臣が日本の山本外務大臣と会談した。両国関係の発展のため法律上の基礎を作る必要性を述べた。

両国関係の発展のため法律上の基礎を作る必要性を述べた。両国関係の発展のため法律上の基礎を作る必要性を述べた。

2001年12月19-22日、南寧に述べた通り、アルムニアのチヌリヤン大統領が日本を訪問した。これは最高レベルの政治化の訪問となった。

訪問の初日、チヌリヤン大統領は日本の通商産業大臣平沼武雄氏と会談した。会談の際、両国の商工関係発展に関する広い範囲で話し合いが持たれた。平沼大臣は、日本とアルムニアを含む南コーカサス諸国とのこれからの関係、並びに友好の拡大についての考えを述べられた。また大臣はアルムニアが貿易国際機関のメンバーとなることへの支持を示して下さった。チヌリヤン大統領は経済援助プログラムが両国にとり有益な協力関係を生むことについて述べた。またアルムニアにおいて日本の一般企業投資による事業の必要性を話し、現段階ではハイテク/ソフトウェア、エネルギー、農業、食料加工分野などへの投資が現実的であると説明した。大統領は、アルムニアはこの地域で最も安定し、組織力の高い国であり、日本にとって信頼できる相手となるだろうと述べた。会談の際、チヌリヤン大統領は、両国関係の法律上の基礎を作る必要性について述べ、投資の際の相互保証と令令についての考察を述べた。大統領は、アルムニア経済の高い自国性と中小企業支持政策についても述べた。会談の最後に、アルムニアでの中小企業支持基金設立および活動への財団プログラムの提案が渡された。

チヌリヤン大統領は、国際協力機構（JICA）の川上総裁と面会した。会談の始めに大統領はODA枠内でのアルムニアへの多額な

援助に対する感謝の意を表した。川上総裁はアルムニアと約束したプログラム実行の意向を述べた。そこで川上総裁は、アルムニアの最優先課題を決めることの重要性について話された。アルムニア大統領は両国には多くの類似点があり、日本の豊かな経験はアルムニアは学ぶべきだと述べた。川上総裁は、アルムニアの発展を確かなものとするために専門家育成、高い教育・教養をもつ人々の重性について話された。最後にチヌリヤン大統領は川上総裁をイモレフツェンに招待した。

大統領との会談のあと、アルムニア副大臣K.チヌリヤン大統領は川上総裁と「アルムニアの鉱山産業の発展」という研究プログラム実行に関する契約を調印した。

次の日、チヌリヤン大統領は日本貿易振興機構（JETRO）の山本総裁と面会した。会談の始めに大統領は2001年6月、東京でのトランスコーカサス3カ国の製品共同展覧会開催に対する感謝の意を表した。チヌリヤン大統領はJETROとアルムニアの関係が一層深いものになったと確信した。ここで話し合いの中から2002年、日本で開かれた金・宝石細工製品展覧会にアルムニア製造会社参加の約束が決まった。また、山本総裁はJETROの主な活動方針とアルムニアへの協力について知らせて下さった。JETROの総裁は、日本での活動を望むアルムニアの会社に対し4ヶ月間無料の事務室を提供し、くれること、コンピュータネットワークを通じたビジネスパートナーを見つけ、事業の可能性を考えさせるというJETROの計画について話して下さった。山本総裁はネットワークにはデータベースと乳製品製造の2つの会社しか登録されていないと知らせてくれた。

同日、チヌリヤン大統領は日本の国際協力銀行（JBIS）の斉藤助総裁と面会した。会談の際、大統領はアルムニアの現在の産業と航空分野で進んでいる二つの特殊借款プログラムの現在の状況について報告した。その中で、エネルギー産業分野でのプログラム実行の進捗理由はアルムニアで始まった私有化と関係があると述べた。大統領は、アルムニア側はこのプログラムを早くに終わらせることを望んでいるので、適切な機関に備えかけることを約束した。また、イモレフツェンのZvardnoc空港再建に関し、Zvardnoc空港の管理は最近アルムニアの会社に渡されたことを報告した。そして、今度はすべての3側の要求にこたえるようなプログラムの条

Deve J Apert Assistance Committee) のリストにアルメニアが含まると

日本は政府開発援助 (ODA, Official Development Assistance)

でアルメニアに様々な技術的援助をしていくようになった。日本

の技術援助の方法とその実行の仕方等を学ぶため、アルメニア共和国

経済省の A. ヴァシヤン次官と国会貿易関係局の A. フロツ局長が

日本を訪問した。

1 1996 年初め、アルメニアにおいて国際協力機構 (JICA) の協力

による ODA プログラムの実行を検討するため日本の公式代表団がア

ルメニアを訪問した。1ヶ月後、日本の「住友」社の招待を受け、

アルメニア産業者の代表団が日本を訪問した。訪問の際、具体的な

アルメニアの産業分野での相互利益を目的とする協力の

見通し (Naitis) 入道ファトメとタキヤ工場近代化の京菜などを

紹介した。1996年6月、日本外務省の協力開発部副部長の R. 坂李氏

を団長とする外務省の代表団がアルメニアを訪問した。代表団はア

ルメニアの経済発展プログラムの説明を受け、それらが実行可能で

ある現場を見学した。その後、代表団は ODA が可能とする事業組

織と援助プログラムの基本的な枠を知らせてくれた。最後に訪問団

は他国からのアルメニアに対する援助施設も見学した。

1 1997年12月、パリにおいて行われた援助提供四国例会の際、日

本とアルメニアの代表団は、アルメニアへの新しい形態援助、並び

に長年借付債に關する契約を交わした。アルメニア共和国首相と日本

代表団が会談した際、日本・アルメニア経済関係発展の見通しにつ

いて意見交換が行なわれ、アルメニアへ好条件で長期借款を行う

ことと正式に調印された。そこで1998年5月、「送電と配給の再建

プログラム」についての交渉を始める目的で日本から海外経済協力

基金 (OEFC) の代表者がアルメニアを訪問した。話し合いの結果、

双方が基本的な問題に關する同意書に賛成し契約を交わした。

2 2000年7月、エリヴァンにおいてアルメニア・日本経済共同

委員が設立された。委員会は日本とアルメニアのより良い経済関係

を築くことを望むもので、会設の目的は、ビジネスにおける好条件の

成立、日本の関心、一般企業レベルからの投資実現、そして

アルメニア国内で行なわれるプログラム実行などであった。委員会の委員

はアルメニア共和国の最高公務員と一般企業の代表者だった。2000

年8月10日、東京において日本・アルメニア経済共同委員会が設け

られしたが、それはアルメニアと異なり、委員会は一一般企業のビジネ

スヤンだけから成り立った。そして、両委員会の間で各分野での協

力体制を整える話し合いが始まった。2000年10月31日—11月4日の協

の間、日本・アルメニア経済共同委員会の代表団が会長 of C. 宮崎氏

を団長とし、アルメニアを訪問した。アルメニア大統領、首相、他

の指導者と会談した際、委員会の活動の諸問題と希望方針について

の意見交換が行なわれた。

2000年10月にエリヴァンにおいてアルメニア・日本経済共同

委員会の会議が行なわれ、2001年6月27日、初めて両委員会の共

同会議が東京で行なわれた。

2001年6月25—27日、東京でのトランスコーカサス3カ国の製

品展覧会の開会式に参加するためアルメニア外務大臣 V. オスカニヤ

ンフを団長とした代表団が日本を訪問した。代表団には、アルメニ

ア副工省 K. フスマヤリチン大臣並びにアルメニア発展局 V. モソシ

ンフ局長も参加した。

訪問の際、アルメニア・日本経済共同委員会と日本・アルメニ

ア経済共同委員会の初めての共同会議が行なわれた。会議の共同議

長は V. オスカニヤン氏と C. 宮崎氏であった。発言の中で V. オスカ

ニヤン氏は、協力のプログラムを成功させるには共同会議の役割が大

きいこと、また現在日本の貿易、産業分野で活躍している方に

つて発展段階にあるアルメニア市場にもビジネス活動の諸条件が整

っていることを述べた。両委員会の共同会議を重視した日本外務省

のヨーロッパ開発部副部長はその発言の中で、両委員会が日本とアルメ

ニア間の経済協力強化の掛け橋となるよう期待すると述べられた。

また森氏はコーカサスを重要な戦略地域として考え、日本政府の対

コーカサス政策はこの地域における平和と地域安定に役立つと述べ

られた。両国関係の将来への展望として、コチヤリヤン大統領の訪

日は重要性が語られた。会議の間に、両国間経済協力について意見

交換が行なわれた。特に、アルメニアへの日本の投資の実現、最も

有益な分野における共同会社の設立、交流のより一層の進展などが

討論された。アルメニア側は両国各分野での発展の可能性、アルメ

ニアのマクロ経済指標、農業発展の可能性、投資能力とアルメニア

発展局の役割というテーマを取り上げた。

アルメニア代表団は東京で行なわれた投資問題セミナーに参加

した。その際、オスカニヤン外務大臣がアルメニアの政治・経済状

学者への援助目的で「アルメニア、あなたに」という慈善コンサートが行なわれた。ウヴェル、ショペン、チャコフスキー、ムソークギー、ラヴニツなどの作品が日本の有名なピアノistである吉川朝子氏、久保陽子氏、チエリスの安田謙一郎氏、小濱妙英氏、勝部太氏、吉江忠男氏、滝沢美恵子氏などに上演された。

1989年10月に一週間、東京、名古屋、札幌と他の大都市の劇場でアルメニア地盤により大披露を受けたシナシエ市の民俗歌舞団が公演をした。そして、民俗作品の展覧会が催され、アルメニア子供教育センターが所有する「アルメニアの子供の目で見日本」という展覧会を催した。コンサートプログラム、の準備には各都市に住んでいる日本人の音楽家も参加した。コンサートでの収益はすべてアルメニア地盤慈善者への援助金となった。日本・ソ連友好協会札幌支部の代表者はソ連領事館に、人道援助活動によって集まった67万円を手渡して下さった。

慈善地で建設活動が行えるようにと、日本政府はアルメニアに「小銃」、「日立」、「加藤」3社の25台の建設機械を寄附して下さった。また、S.末広氏を団長とした日本人地震学者17人の代表団を派遣して下さった。地震学と耐震建築分野における課題について、日本人地震学者との協力の約束が出来た。日本政府はアルメニア地震の後、国際機関を通して援助して下さった。例えば、被害地再建プログラム実行のため、日本政府は国際銀行 (WB) を通しアルメニアに百万米ドルを寄付して下さった。

2. 両国間の経済・技術・貿易・財政的協力

1992年10月にアルメニア代表団は独立した旧ソ連共和国に人道的・技術的な援助を目的とする国際会議に参加するため日本を訪問した。同年、アルメニアは CIS 諸国への援助を受けるため日本を訪問した。両国は、このように締約以前、旧ソ連政府との間で結ばれていたものだが、現在、旧ソ連から独立した共和国との間においても法理上有効なものであると語られた。また、アルメニア側がこの条約を現在のアルメニアの状況と利益に合わないと考えたらば、これらを両国間の外交関係が結ばれた後に書き直すことが出来ることと述べられた。

1992年10月にアルメニア代表団は独立した旧ソ連共和国に人道的・技術的な援助を目的とする国際会議に参加するため日本を訪問した。同年、アルメニアは CIS 諸国への援助を受けるため日本を訪問した。両国は、このように締約以前、旧ソ連政府との間で結ばれていたものだが、現在、旧ソ連から独立した共和国との間においても法理上有効なものであると語られた。また、アルメニア側がこの条約を現在のアルメニアの状況と利益に合わないと考えたらば、これら

アルメニア共和国は日本国との外交関係が結ばれた直後、日本 CIS 諸国への援助を目的とする「援助委員会の組織について」の協定に調印した。この協定によりアルメニア代表団は、1992年10月、日本での旧ソ連共和国内への人道的・技術的援助をテーマとした国際会議に参加することとなった。

1992年6月、在モスクワ日本国大使館においてアルメニア代表団は大使館職員と会談した。アルメニアの軍需工場を生活用品工場へと転換する際の日本側の技術援助、アルメニア原子力発電所再稼動のためは日本側の技術援助、アルメニア原子力発電所再稼動の必要性となる可能性な

アルメニアが日本の国会議員、通商産業省の古賀次官と会談した際、アルメニアでの経済改革、および経済発展のこれからの基本的計画を紹介した。古賀次官は独立した旧ソ連共和国に対する援助として、アルメニアを含む旧ソ連から200人の専門家を日本に招き研修する予定があること話して下さった。日本がアルメニアに投資することに關し、次官は法的な基礎の確立、アルメニア経済についての情報の必要性について述べて下さった。

1994年、経済協力開発機構(OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development) に属した発展協力委員会 (DAC,

織っている。両国は協力し、国際機関、特に国際連合を通じにお互い支持し合っている。

改めて強調したいことは、南コーカサスにおいてアルメニアは重要な位置を占め、この地域において最も組織力があり、安定した国として、日本にとって信頼できる相手となるということである。

1993年、日本政府は、日本・ソ連間で調印した条約を法律上アルメニアに相続してもらいたいとする日本政府の考えを再度述べられた。アルメニア外務省は、この考えに忠し、アルメニア独立以前に日ソ連が日本と調印した条約の法律上の相続国であることを認めたと。日ソ連が日本と調印した際、条約の基礎に追加されたフアンルしかし現在までアルメニア共和国と日本の政府間における条約調印はない。その結果、日本は実際のビジネスにおける基盤を持たず、大変惜しいことであると思われる。

アルメニア・日本間の経済、貿易、財政・借款の協力

第三章

アルメニアと日本の貿易の関わりは古い歴史を持っている。アルメニアはシルクロードのメソポタミアとして昔から東京を含めアジア主要国と貿易関係を持っていた。20世紀始め、アルメニア第一共和国が成立した際、日本政府、並びにソビエト連邦との共同プロジェクトを実行するようになった。まず、1920年夏、日本人とアルメニア人のビジネスメングループは電気鉄道敷設権利を獲得できるようアルメニア政府に依頼した。この鉄道がアルメニアの首都から南北（イェリヴァン・イェリヴァン・アグスツアトイ・エドゥレン・ノルシシヤゼト・コロス）双方の国境地帯へ結ばれるしかし、アルメニア発展の戦略的意義を持つことになるはずであった。しかし、アルメニアがソビエトに併合されたので、このプロジェクトは実行されることがなかった。

1988年に起こった大地震の後、日本国は財政的・物質的に十分な援助を与えてくれた。アルメニアに人道的な援助を与えてくれたのは日本が第一番目であった。「私は弟と妹と一緒に私達が持っているお金を全部アルメニアの子供達にあけたいです。金額は大きくありませんが、誰かを助けることに役に立つでしょう。私達はなるべく多くの方が生きているようにお祈りします。」

秀沢なおきさんという11才の女の子はこの手紙をソビエト連邦共産党書記長コルバチョフ氏に送った。

1989年2月、日本の政権党である自由民主党の安倍幹事長が在東京ソ連大使館を訪れ、アルメニアで起こった大地震による多数の犠牲者に哀悼の意を表された。安倍幹事長はソ連大使ソロヴィエフ氏に3946万7千483円の援助金を渡された。この人道援助の目的はアルメニア大地震による被害者への救済と再建事業実行に対するものであった。この援助金は、自由民主党が全国に呼びかけ集められたもので、安倍幹事長自身も多めに貢献された。東京の中心部に位置する「中会館」のコンサート・ホールにおいてアルメニア地震被災

2001年12月19-22日、アルメニア共和国のR.コチャリヤン大統領が日本を公式訪問した。両国間の外交関係が結ばれて以来、初めての高指導者の訪問であった。R.コチャリヤン大統領は小泉純一郎首相と会談した。双方は両国間の友好関係発展の見通しについて意見交換した。小泉純一郎首相は南コーカサスの役割を重視しており、アルメニアとの関係を強化する用意のあることとし、アルメニアの経済発展と地域安定のためからもサボートするつもりであると述べられた。コチャリヤン氏は、日本との積極的な政治対話の実現、また日本の国際機関への一層活発な参加などアルメニアの希望を伝えた。

会談の後、コチャリヤン大統領と小泉純一郎首相は「アルメニアと日本の友好と協力について」の共同の公式声明に調印した。12月20日、アルメニア大統領は天皇との謁見を行った。謁見の後、午餐会が行われた。

この訪問の際、コチャリヤン大統領は「アルメニア・日本の国交議員の友好グループ」メンバーとの意見を民主党本部事務所において行った。

また大統領は、日本のテレビ局、新聞社によるインタビューを受けた。12月20日には今回の訪日目的の一つである、アルメニア外務大臣オスカニヤン氏と日本の外務大臣 M.田中氏との会談が行われ、始めに契約が調印された。その内容は日本が参加する国際協力機構プログラム内でのアルメニアへの医療、文化分野に対する財団プロジェクトの実行というものであった。

契約調印後行われた会談の際、オスカニヤン外務大臣と田中外務大臣は両国間の政治対話の活発化、経済交流促進に関するいくつかの問題について話を続けた。そして、地域の問題を討議した際、オスカニヤン氏はナゴロ・カラバフ問題解決の現状を説明した。双方は国際機関からの協力強化の必要性について同意見であった。これにからみ、オスカニヤン氏は日本が国連安全保障理事会の常任理事国入りを明確にするなら、アルメニアはこれを支持すると確約した。その他オスカニヤン氏は、2002年、東京でのアルメニア大使館開設の意向を述べた。

12月20日、次の目的であるアルメニアの大蔵大臣 V.ハチヤトリヤン氏と大蔵省第一次官、日本国会衆議院議員、国会財政問題長官

中野清氏との会談が行われ、両国間での協力、特にアルメニアへの援助プログラムに関する意見交換が行われた。

アルメニア共和国大統領訪日は両国関係発展に新しい流れを生み、日本で90年代中ごろ可決された「新たな対外政策」の思想のもと、日本とアルメニアの政治関係を一層高レベルにし、日本の直接投資、並びに経済プログラム実行のための好条件作りに着しく貢献した。

2002年10月17-18日、在モスクワ日本大使館防衛駐在官の荒瀬弘毅一等陸佐を団長とした代表団がアルメニアを訪問した。それはこの分野での初めての訪問であった。

訪問の目的はアルメニアの国防省、内務省、外務省、国家保安省の活動の見学であった。また今後の軍事分野での協力の可能性について意見交換も行われた。

アルメニアの国防省、内務省、外務省、国家保安省の指導者と会談の際、情報交換の重要性が話された。

2002年11月15-19日、日本・アルメニア外交関係締結十周年記念の際、イエレヴァで「日本の美を盛りながら」という日本写真展示会が開催された。展示会開会式には在ロシア連邦日本国大使館の伊藤哲雄公使を団長とした代表団が訪問された。

2003年3月27日、新しく日本大使の野村一成氏がアルメニア大統領に信任状を手渡された。野村大使は V.オスカニヤン外務大臣、A.ウルガリヤン首相、A.ハチヤトリヤン国会長と会談された。会談の際、日本のアルメニアへの人道援助、財団参加、政府借款から成る投資政策への移行、相互利益ある協力の行使、契約における法律案件設定の必要性などが討議された。

2003年12月1-3日、野村一成大使はアルメニアへ実務訪問された。

訪問の際、大使はアルメニア大統領、首相、外務省のア・ゾリア・太平津部長、カハラヤン副部長と会談された。12月2日には日本国天皇70歳の祝いのレセプションが開催された。

2004年2月、アルメニア外務大臣の日本相談役として東京キリスト教大教授フランク・ボグシヤン氏が任命された。

アルメニアと日本の政治協力はこれからも大きな発展の可能性を持っている。外交関係締結以来、何の政治問題もなく友好関係が

よりなる座席を組織することに、この配給計画の重要性を強調された。日本側は電気の伝送とその配給計画の重要性を強調された。そして副大臣は、JETRO と契約した輸出プロシエクト実行をサポートすると約束して下さった。そのことに、オスカニヤン外務大臣はアルメニアの輸出の潜在力を話し、以前 JETRO と契約したプログラムについての情報を伝えた。

アルメニア・日本による共同経済委員会の効果的な活動を保障する機構を組織することに双方は賛成であった。

1999 年における日本・アルメニア関係のもう一つの大切な出来事は、10 月 11 日に行なわれた日本からの「友好」という代表団のアルメニアへの訪問だった。代表団員は日本政府、外務省、一流銀行、並びに一般企業からの代表者であり、首長は日本衆議院議員、自由民主党外務国際研究委員会会長、元外務大臣中山太郎氏であった。これは日本・アルメニア七年間の関係で初めての政治的な目的を持つ「新しいシルクロード政策」プロジェクトで行なわれた訪問であった。代表団の訪問目的は、ロシア・ユカラス3カ国の最高指導者との会議、また将来における両国関係の見通しこの地帯での経済構造基盤成立の可能性について討論することであった。

アルメニア訪問の際、代表団はアルメニア大統領、産業構造局長担当の大臣、国会外務関係委員会の会長、外務副大臣と会談された。

アルメニア大統領へ日本首相からの公文書が送られた。日本側は、この訪問はシルクロード諸国との関係強化のためであり、日本政府の政策範囲内で行なわれていると強調された。また、アルメニア、アゼルバイジャンの指導者との会談の結果も話された。日本側は JICA、並びに日本の国際協力銀行を通して援助プログラムを続けること約束して下さった。

討論の結果、双方による具体的な提案がなされ、幾つかの契約が結ばれた。それらの中には、日本側からの提案で「アルメニア・日本の国会議員の友好グループ」を作るというものもあった。アルメニア側はこのグループのメンバーリストを早速に提出する約束をした。(リストは1999年の終わりに一度提出され、2000年10月に修正された後再提出された。)

提案の実施となる2000年、アルメニア側は日本でのトランスユカラス3カ国による商工展覧会、並びに投資プログラムに関する

セミナー開催案に賛成し、事業準備のため日本から専門家を派遣していたことをお願した。またアルメニア・日本経済委員会議定書、文化促進法、アルメニアでの日本文化センター開所を提案した。経済委員会設立について日本側は、現在日本人メンバーを連立候補に任命と話された。文化センターに関しては他国の東洋研究機関に付録して設立された日本センターについての情報を話し、在モスクワ大使館と共にこの事業が実行できるよう協力すると述べられた。

ところで、日本は「シルクロード」諸国との政治関係だけではなく、その諸国の学者達の専門的意見を重視している。それで、1999年3月9日、東京での国際会議は「シルクロード地域での共同戦略」というラナーで開かれた。会議に参加したのは米国、ドイツ、イタリヤ、イスラエル、アゼルバイジャン、アルメニア、カザフスタン、中国、トルコ、ウズベク、日本など17カ国の東洋学者と国際学者であった。アルメニア代表で会議に出席したのは、アルメニア国立アカデミー-東洋学研究所長、歴史学博士、N.ホヴァニヤン教授であった。ホヴァニヤン教授は発言の中で「シルクロード」の重要性を強調し、この地域は諸外国に開かれるべきであり、それだけで自分達は歴史上の役割を果たすことが出来る」と述べた。「シルクロード」はその道が通っているそれぞれの国の所有とすべきで、現在、アゼルバイジャンが行っている他国所有地の対話は認められるべきではないと述べた。アルメニアの学者が、「シルクロード」はとけの道ではなく、人々のためにシルクの道になるべきだ」と述べたことに、対し、参加者から多くの賛同を得た。

2000年5月、アルメニアに新しい日本大使として丹波貴氏が着任された。丹波大使とアルメニア外務大臣との会議の際、両国関係が強化されるラナーで意見交換がなされた。大使は、アルメニアで行なわれた民主的経済改革を歓迎しており、日本政府はユカラスをヨーロッパとアジアを結ぶ橋と考え、周りの諸国との各分野での協力を強化するつもりだと強調された。双方は具体的なプログラムを話し合い、経済、交通、医療、教育での交流発展について討論した。

2001年10-11月、「アルメニア・日本の国会議員の友好グループ」が成立した。

いがない。また、日本側は援助を増額することを約束してくだ

った。

両国関係の発展には指導者の訪問が大きな成果を生むというとも認識した。そこで、両国の 大蔵大臣の相互訪問を準備することになった。アルメニア外務大臣は日本の外務副大臣が1999年の前半にアルメニアを訪問されるよう公式招待状を渡した。

1999年、アルメニア外務大臣日本人相継役として日本人ロシネン、日本・アラク」社長兼今井和郎氏が任命された。1999年8月下旬、アルメニア共和国外務大臣、オスカニャン氏の訪日は、両国関係の今までにない発展をもたらした。このときが両国関係の転機点と考えられる。オスカニャン外務大臣を同僚とした代表団は日本の外務省、日本貿易振興機構(JETRO)、国際協力機構(JICA)、通商産業省、海外経済協力基金(OECF)などの政府機関との会談を行なった。

日本国外務大臣高村正彦氏との会談の際、両国外務大臣はすでに会談を行なった。

日本国外務大臣高村正彦氏との会談の際、両国外務大臣はすでに会談を行なった。

日本国外務大臣高村正彦氏との会談の際、両国外務大臣はすでに会談を行なった。

日本国外務大臣高村正彦氏との会談の際、両国外務大臣はすでに会談を行なった。

スカーンズ氏があげたのは、「Zardnoc」空港の営業、「三虎」社と約束したアルメニア鉱山産業マスカラゾソの準備、輸入輸出に

と契約したプログラムの実行であった。それに好し日本側は、アレン

アレン銀行のメンバーになるための保証を約束してくれた。

アルメニア外務大臣は日本の外務大臣にアルメニア訪問への公

式招待状を渡した。

日本貿易振興機構(JETRO) 総裁の島山廣氏との会談の際、現在

実行されている協力プログラムの発展と新しいプロジェクトについて

の意見交換が行なわれ、具体的な約束がなされた。それは、輸出

に際しての問題が起った場合、並びにアルメニア政府の願いに

応じ海外投資をサポートする場合 JETRO 総裁は日本で活動を希望する

会社に一年間無料の事務室を提供する用意があると語られた。また、

JETRO はトランスコーカサス3か国の製品の共同展覧会を開催する

用意があることも述べられた。そこでアルメニアは、日本で毎年行

われるトランスコーカサス3か国の投資の可能性を探るセミナー

に参加する招待状を買った。またアルメニア投資への可能性と現在

状況に関するセミナーを開くことについても約束が出来た。アル

メニアはトランスコーカサス3か国の製品の共同展覧会参加への感

謝を述べ、アルメニア製品を日本市場へ紹介できる期待を伝えた。

品を輸出できる可能性を調べるため専門家への訪問についても意見交

換をした。

国際協力機構(JICA)の総裁藤田公男氏との会談の際、藤田総

裁は今中小企業に対する技術援助プログラムのあり、その中に幾

人かの専門家によるアルメニア訪問があると知らせてくださった。

また、JICAは今後もアルメニアの医療分野での活動を続けるつもり

であると述べられた。OECF(海外経済協力基金)の副総裁長瀬要石氏

との会談の際、アルメニア外務大臣は発展プロジェクト実行のため

の副総裁長瀬要石氏によれば、基金は先ず「Zardnoc」空港の再建

と農業分野を重視することであった。将来計画については、現

在実行へ移す段階にきている電気の送送とその配給計画を完全に実

施することであると語られた。

日本の通商産業省の荒井副大臣との会談の際、日本・アルメニ

ア共同経済委員会が成立したことを重視し、それを適当に活動させ

建設があるが、それには日本、韓国の投資家、建設専門家、アラブ・イサーを含む可能性があると話しつくされた。またイランからアラブまで、そして利率はトルコからギリシアまで続く予定であるが、管理設置の計画があるが、そのアラブについては日本政府と専門家をチームによる意見交換が行われた。そして、アラブニアにおけるプロジェクト実行の可能性、アラブニア発展のため日本の経験を使うこと、アラブニアにおける私有化の過程の現状などを討議された。アラブニア代表団は御井副首相に両国間の経済・科学・文化協力を広げて定める7つの政府間協定の草案を渡した。それに対し御井副首相は、日本側はこの協定とその契約範囲内における双方の開発促進を期待すると述べられた。アラブニア代表団は外務省経済協力部副部長高橋氏と会談した後、アラブニア側が準備した経済・産業の様々な分野に関する投資と財団プロジェクトの草案を日本外務省に提出した。高橋氏はこの草案を外務省で調べ、適切な者をおよび会社に話すことと保証して下さった。日本側はアラブニアに対し、次に可能となる借款(アブタイド・ローン)について知らせてくれたい。アラブニアに対する日本政府開発援助(ODA)以外に、日本・アラブニア間で政府協定を結ぶことを提案したが、日本政府はODA以外の援助はむずかしいと明言を避けた。日本の農林水産省国際協力部の鈴木部長との会談の際、バオアジヤン外務副大臣は、まず1997-98年に2KRポログラムの範囲でアラブニア農業に4億円の肥料を購入してきたことへの感謝を述べた。そして、今後のアラブニア農業に対する援助内容および金額配分について話をした。鈴木部長は今後も同じ金額を援助する考えであり、ミニトラクターを付け加えるつもりであると報告して下さった。

日本の大蔵省、輸入出(EIXI)銀行、外務省経済協力部による合同会談が行われた際、アラブニアのHazardan-5発電ユニット建設の融資に関する案についての話しがなされた。日本輸出入(EIXI)銀行とアラブニア・コーカサス・トルコ部の鈴木部長は、このプロジェクトに6千万米ドルの援助の用意があると話された。バオアジヤン外務副大臣は、アラブニアにおけるHazardan-5発電ユニットの私有化についての討論が行われていくことを伝えた。そのことに開き日本側は、日本のある有名企業がこの建設に参加する希望を表し

「住友」社の本部で行なわれた会談の際、バオアジヤン外務副大臣はアラブニア産業への投資を大いに歓迎すると述べ、「住友がアラブニアの「Naitit」人造フィルム工場、並びにダイナ工場に投資された場合、アラブニア政府から大いに歓迎されるだろうと述べた。

「三菱」社の本部で行なわれた会談の際、バオアジヤン外務副大臣は「三菱」のアラブニアでのプロジェクト実行に対する深い感謝を表明した。そして、アラブニア側は、イエレウツンまたは他都市における給水施設の改良、ごみ加工工場の建設、医療、エネルギー産業、通信、交通、教育、科学の分野での新しい協力プロジェクトの草案があることを話した。日本側は、アラブニア原子力発電所建設には「三菱」社が豊かな経験を持っており、融資と建設への参加を希望していると伝えて下さった。

「三菱」社の本部で行なわれた会談の際、日本側の国際協力機構(JICA)の伊集院 明夫副所長と会談の際、本来の無償援助政策から双方の完全な協力に移る必要性についての話し合

たので、援助に関してはアラブニアエネルギー産業省との話し合いの行方によって決まると述べられた。次に、バオアジヤン外務副大臣はアラブニアにおける投資基金成立に関する計画を紹介し、日本輸入銀行にもこの基金に参加するようを提案した。輸入銀行は関心をもちこの提案に耳を傾けてくれたが、具体的なプロジェクトに直接投資をする方を選好と答えられた。

アラブニア代表団はこの訪問の際、日本の一流企業である「丸紅」、「三菱」、「トメシ」、「住友」の指導部とも会談した。そして政府開発援助(ODA)以外の協力プロジェクトの可能性および、イエレウツンにおけるこれら企業のイエレウツン駐在代表者を通しての投資プロジェクトを実行する案についての意見交換が行なわれた。

そこでアラブニア側は、エネルギー産業省が行うプロジェクト「丸紅」の協力を得ることができた。協力の内容はHazardan-5発電ユニット建設の完成、イエレウツン水力発電所の再建、セウラシ・ラズン水力発電所群のうち一方の再建、エネルギー産業における利益あるプロジェクトの「丸紅」社の参加であると決まった。さらに日本側はアラブニア代表団に、「丸紅」社は現在アラブニアの教育分野に五百万米ドルの援助を考えていると知らせて下さった。

産業発展の可能性とその側面を強調し、地震活動が活発な地帯にある原子力発電所を安全に稼働している日本の豊かな経験をアルメニア共和国の副首相がアルメニアの原子力発電所再稼働の際、使わせてもらいたいという期待を述べた。

両国関係の発展に関し、双方は法上の範囲(場)を成り立たせる必要性を強調した。そして渡辺大使は、アルメニアが日本・EUとの間で締結した条約を遵守してもらいたい旨、日本政府が昨年提上した考えを再度述べられた。首相はこの調印された条約を顧みない。1ヶ月後日本側はつきりした返事を出すと答えた。ビシメス・ヤン代表団長の黒瀬屋氏は、代表団が「Irtazmednash」工場とエレクトロ・プラント工場を見学した結果として、アルメニアはかなりの技術的能力を持っているが、情報不足のためアルメニアの能力と保有量を有効に利用するための準備作業および協力体制の具体的な選択が難しいと語られた。また大使は国際経済機関内の両国の協力と情報交換を重視すると述べられた。

アルメニア共和国の国会のV.ババシヤン議長との会議の際、空井は、アルメニアと日本との関係はしばらく前に始まったが、今後両国関係が広がることを期待すると述べた。この広がりを実現するものとしてカラバフ問題を挙げ、この対立の現在の状況と問題を平和的に解決するための具体的な政府の見解を語った。そして、アルメニア共和国の外交政策の原則を述べ、国際法のもと、世界各国と友好関係を築きたいとする希望を強く述べた。

渡辺大使は、カラバフ問題は平和的な交渉でなるべく速く解決してほしいとする日本政府の期待を語られた。特にナゴルノ・カラバフ共和国を承認し、アルメニアの沉着冷静な態度を日本政府は高く評価していることと伝え、このことは国際社会でも高く評価されるべきだと言われた。ババシヤン議長は、国際機関内で両国の協力関係を考え、国連安全保障理事会が常任理事国を増やすことになり、常任理事国として日本が候補に立つなら、アルメニアは日本のために一票を投ずると約束した。

1997年4月、アルメニアに日本大使として東郷武弘氏が着任された。東郷大使はアルメニアを訪問した際、政治家とビジネスメンからなる代表団を引率された。東郷大使はアルメニア首相との会議の際、アルメニア・日本との法上の関係の基礎を成り立たせる必要

性、および国連内における両国の協力について強調された。訪問の際、公文書交換が行なわれ、日本政府から9億円(七百五十万米ドル)の援助が手渡された。この金額の一部、つまり4億円はアルメニア農業発展のため、5億円はつきりとした目的のない援助としてアルメニアで行なわれる経済改革、国際貢献を消すためなどと費やされることとであった。また大使は、現在アルメニアと日本との関係は新しい段階に入り、日本人ビジネスメンのアルメニアに対する関心は何国の有識な協力となるであろうと述べられた。

両国間の政治関係の発展に大きく役立ったのは1998年6月、外務大臣のA.ババシヤン氏、1999年8月、外務大臣V.オスカニヤンの訪日であり、1999年10月、中山太郎元外務大臣を団長とした日本国会の「友好」代表団のアルメニアへの訪問であった。もちろん、2001年12月、アルメニア大統領R.コチヤリヤンを団長とした代表団の訪日も双方関係の発展に大きく貢献した。

1998年6月、A.ババシヤン外務副大臣が訪日した際、彼は日本外務副大臣のS.柳井氏、経済政策作成機関並びに国際協力機関の副指導者、また通商業者、農林水産省、大蔵省の代表者と会議した。

アルメニア代表団は両国の各分野における関係発展を確保した。それは日本政府によって可決された「新たな対外政策」と合致した思想であった。日本の指導者との会議の際、A.ババシヤン氏はアルメニアで行なわれている改革、ナゴルノ・カラバフの問題の解決のために続いて行っている現在の状況、海外からの投資のためにアルメニアで成立した好条件について詳しく説明した。

日本の外務副大臣のS.柳井氏、経済政策作成機関並びに国際協力機関の副指導者、通商業者、農林水産省、大蔵省の代表者との会議の際、日本側は外交政策における新たな思想とパリで両国が調印した契約のもと、アルメニアに提供する財政・機材の援助を今後も続け、さらに広げるつもりであると述べられた。

ババシヤン訪日訪問の際、アルメニアにおける投資と構造基金の私有化への過程に日本のビジネスが参入することは権利の平等を意味し、相互利益を生むため協力が必要な条件であると強調した。日本側はアルメニアのエネルギー生産と給水の分野における海外からの投資に関する幾つかのプログラムを紹介してくれた。その一つに、地域内の協力が重要なアルメニアの南と北を結ぶ自動車道路の

1993年、アルメニア第一号の日本大使として枝村氏（潜在地帯に信任状を手渡す目的でアルメニアを訪問された日本大使はアルメニア首相、外務大臣などの高官と会談された。アルメニア首相は大規模な経済を受けた際の地帯再建における日本側の積極的な援助活動に触れ、日本政府へ感謝を伝え下さるよう枝村大使に申し上げた。枝村大使は、日本の国会で可決されたアルメニアに対する二百萬米国外援助の決定について報せて下さった。その内訳は百万米国外ドルを右側に、もう百万米国外は日本十字社を通して薬剤および医薬品を買うというものであった。枝村大使は、代表団の中には日本の様々な会社、および銀行のモスクワ代表者が入っている事を話して下さった。彼らのアルメニア訪問の目的はアルメニア、日本の将来における協力の可能性を調べることであった。アルメニア共和国閣僚首相のチチリヤン氏はアルメニア原子力発電所再稼働の問題を挙げた際、地震活動が活発な地帯で原子力発電所を安全に稼働している日本の豊富な経験が役立つという考えを述べた。それに好まれている日本側の希望を話され、この問題解決のために自身も努力すると約束して下さった。

1994年9月、日本国の新しい大使である渡辺氏がアルメニアを訪問された。渡辺大使はアルメニア大統領アルシロクサン、レウコソフ氏、首相、外務大臣、国会の会長と会談された。アルメニア大統領はアルメニア首相と会談された。アルメニアがアルメニアの大統領はトランスコーカサス地帯の特徴を説明しながら、この地帯はロシア、トルコ、イラン、米国のヨーロッパ諸国の国境利権の衝突地であることを強調した。また、この地帯におけるロシアの利害について言及し、ロシアの対コーカサス政策の原則は、この地帯に他国の支配を入れないことであると述べた。それにもかかわらず、この地帯には他国の影響、並びに何層関係が存在する。チロロノ・カラバフ問題の本質、また現在の状況と平和的解決の交渉状況を紹介した際、最大の懸案となったのは、どの国が担当国となるかという問題であった。アルメニアにとってはどの国が平和をもたらすかより、平和はどのぐらい早くもたらされるかという点の方が

が大切だと大統領は強調した。また問題を解決する一つの案として、地帯の平和を守る国々には CIS と共に東欧からソビエト諸国を合戦しようかと提案した。チロロノ・カラバフ基本問題の説明に対し、渡辺大使は感謝を述べ、ロシアの帝国主義的態度の表明に、アルメニアの大統領が毎日した際、北方領土問題解決についての相互理解が得られているにもかかわらず、次に大使はカラバフ対立に関する日本政府の見解を述べられた。それは、まず平和的方法で問題を緊急に解決することであり、そのためには OSCE 範囲内での利害関係諸国との協力が何よりも重要であると話された。人道的援助に関し、日本政府は今後もアルメニアに対して二百萬米国外ドルを援助して下さいと大使が報せて下さった。

アルメニア共和国最高会議の B. アラウチヤン会長との会談の際、会長は選挙によって成り上げた法律制定活動を紹介した。その一つは、国際権に相当する国民の自由を守る法律であり、もう一つは市場経済成立のために必要な経済分野で制定された法律であった。またアラウチヤン会長は日本の法律制定の経験を学ぶことはアルメニアにとって役立つことを強調し、また両国間の様々なレベルでの関係発展を提案した。渡辺大使は、日本の代表団の中には両国間の関係発展の能力を持ち、経済は復興し、他国との相互利益ある経済関係の締結の用意があること、そして市場経済へ移行するであろうと言うものであった。渡辺大使は、今後もアルメニアにおける様々な分野での計画が実行に移されるよう、援助を惜しまないという日本政府の決定を報せて下さった。

アルメニア共和国の B. パラチヤン首相との会談の際、渡辺大使は、アルメニア国内の安定性、またエネルギー不足として国内市場について御自分の観察による感想を述べられた。首相は、アルメニアは今後、原子力産業を発展させ、産業分野の中で以前盛んなかった工機機製造、外国企業との協力が可能な場合における電気製品、製紙、そして酒醸造などの分野を発展させるつもりだと答えた。

1998年3月に行われた大統領選挙では当時首相であったコチヤリヤン・ロベルトが選ばれた。コチヤリヤンは2003年の2度目の選挙でも選ばれた。

アルメニアは徐々に発展の方向へと向かっている。過渡期にある

り、まだ困難を克服するには時間がかかるが、経済分野、時に農業・商業において段々と進展が見られるようになり、新しい職種が増え、失業者はかくなり減っている。1988年の大地震で被害を受けた地方は活発な再建活動がなされている。

しかし、問題はまだまだ多く残されている。

レベルを高める事業、文化・科学を発展させることである。アルメニア人は将来を楽観的に考え、民主的で、発展した自由な強国を建てる意思を持っている。

独立した後、アルメニアは多くの国々と交流する機会を持ち、国際社会で完全な権利を持つ国のメンバーとして、国際関係に当然の地位を占めている。アルメニアの独立を認め、外交関係を結んだのはヨルダン、アゼルバイジャン、アメリカ、プリーカナと各大陸にわたります。

イギリス、ロシア、中国、フランス、日本、ドイツ、イタリア、スペイン、エストニア、リトアニア、キルギスタン、ラトビア、エストニア、トルコ、ウクライナ、ポーランド、セルビア、オーストリア、ロシア、ブルガリア、イタリア、ドイツ、フランス、トルコ、アルメニア

は国連のメンバー、そして国連の様々な機関の委員として選ばれた。アルメニアは国際政治に参加する際、国連の品位あるルールに従っている。1991年のソ連崩壊後、旧ソ連共和国の一部は自由国家として独立した。アルメニアはこの連合のメンバーである。そして2001年にアルメニアは欧諸国連合のメンバーとなった。アルメニアは国際貿易連合のメンバーとして政治・経済・国際貿易・各種機関と様々な活動を行っている。またアルメニアは大西洋条約機構のメンバーであり、平和のための協力、等のプログラムの範囲で北大西洋条約機構のメンバーと協力関係を持っている。

アルメニアはトランス・コーカサスと中近東における政治的・軍事的・経済的・交通的に重要な位置にあり、地球上、世界の問題を解決には特別な役割を持っている。

独立した旧ソ連共和国に対する日本政府の外交政策は「新たな対露政策」思想のもと、90年代の中でこそ可決成立した。シロコーク諸国である中央アジアと南コーカサスの各共和国に対する政治協力の目的は、それらの諸国に経済的援助を与え、各国を国際社会に統合できるよう、かなりレベルにまでその経済を引き上げることにある。つまり、日本がこれらの諸国に投資するための適当な経済・社会的な基盤を準備することである。

外交政策の原則に依りながらも、アジアの中で最高に発展した日本の協力の強化を極めて重視している。

アルメニア共和国の外交政策にとって日本との最終的な政治・経済協力の形として、先ず政治的関係の多様化、次に様々な地域プログラムとその融資における適切な参加、そして国内経済改革と構造改革となることなどが大変重要であると思われる。

アルメニア共和国政府は日本が世界平和と安定、並びに安全な国際状況を作るための多大な貢献をありがたく思っている。日本は積極的に国際機関と交流し、全世界で人道的援助を行っている。この点からみれば、日本が国連安全保障理事会の常任理事国となることはアルメニアの心からの望みである。この国際最高機関において有益であると思うことはアルメニアにとって

アルメニアは、南コーカサス地域の平和と安定を守るため、地域内の協力を統合を強化するため努力する決意である。また、この地域において度々組織力があり、安定している国としてアルメニアは日本にとって信頼できる相手となる。

独立アルメニア共和国と日本との外交関係は1992年9月7日に行われた信任状の交換で始められた。

ヤソフの組織から出ることを選んだ。ナムノ・カラバフ共和国での初めての国会選挙は1992年12月28日に行なわれ、国会は1993年1月1日、ナムノ・カラバフ共和国の独立を宣言した。¹⁰

この決議は、アルメニア、アゼルバイジャン並びに他のソ連共和国間で行なわれたと見られるように大統領の1990年4月3日の法律に基づいた合法的なものであった。

しかし、アゼルバイジャンはナムノ・カラバフ人民の政權と合法的決議を認めず、ナムノ・カラバフに対する抗争を始めた。ナムノ・カラバフは苦境に陥った。これに抵抗すべくコチャリヤン・ロバコフ氏を先頭に、ナムノ・カラバフ防衛軍司令部が組織された。戦争は1994年5月まで続いた。カラバフの軍隊はアルメニアと全世界のアルメニア人のサポートによりこの争いに勝利することができ、共和国の独立を守り、カラバフのアルメニア人を脅かす危険から守ることができた。敗戦したアゼルバイジャンは1994年5月12日に停戦に調印させられた。

ナムノ・カラバフ共和国は de facto 独立した共和国として今日まで存在し、自国の独立権と独立する意思を認められている。共和国の大統領は1994年12月にコチャリヤン・ロバコフ氏と独立させることであった。第一次、第二次共和国とは異なり第三次共和国は大統領政府の仕組みを選んだ。アルメニア共和国の最初の大統領として1991年10月16日にナムノ・カラバフ・レゾフ氏は選ばれた。最大立法機関は前と同じく最大議会で、国立議会と各を委えた。政府(内閣)は大統領と共に行政を行う。

やがて、アルメニアの新しい行政区画が決められた。アルメニアは9州に分けられ、各州は州長に管理されることとなる。農村には地方局として農村区が組織された。

アルメニアでは民主主義自由権が宣言され、主に従来の民主主義とその方針とした。そして、極政愛制が成立し、検閲が廃止された。言論と出版の自由が宣言されたので、様々な政治方針を持つ新聞雑誌が現れた。マルクス・レーニン主義は国家の唯一のイデオロギーの意義を失った。教育機関、軍隊、国立機関は脱イデオ

¹⁰ N. Ilyashovskiy, *The Karabakh Problem: Factors, Criteria, Variants of Solution*, Yerevan, 1999, p. 44-45.

ロキ一化した。様々な機関では政党組織が禁止されていたので、ソ連時代、共産党が会社などの事業を指導し、活動の方針を決めるようなことはありえなかった。異議という物は意味を失って、反対活動家への迫害は停止された。アルメニアは国立軍隊を作った。新自由主義、国旗と国歌が定められた。アルメニアは「ドラム」という国の通貨を持っている。第三次共和国は社会主義的任組みを上から下まですべて解体した。1995年、新しい憲法が可決された。

経済の分野でアルメニアは企業、土地、農村企業の私有化と自由競争を基本的なアルメニアとし、発展の自由、市場および経済の自由化を成立させる方針を選んだ。財産の主な形は私有財産となった。この点に関して国会は豊富な法律を採択した。

しかし、社会・経済の急変は苦境の中で行われたので、住民の生活に深刻な影響を与えた。このような状況が一層進み、先ず経済の打撃となった。1988年12月の大地震、そしてトルコとアゼルバイジャンによって行なわれた経済封鎖、旧ソ連共和国との経済関係の断絶、新しい経済関係におよび資源提供国の探索など多くの困難があった。その他、アルメニアはナゴルノ・カラバフでの戦争時、経済的・資金的・軍事的な援助を与えなくてはならなかった。以上が上がり、アゾフ激化となった。そのため国民の所得は1994年に1988年と比べほぼ5割下がった。文化への影響は深いものがあった。このような状況を生んだ最もものは政府の過失であり、特に私有化を始めた際、他の事業に行った甚だしい誤りは、住民の死傷問題となるほどのものであった。

そのため、「アルメニア全民運動」政党の権威が落ち、その活動に対する不満、やがて反対運動が始まった。現れた反対党のなかに、**「アルメニア全民運動」**の指導者・活動家何人も入ってきた。

共和国指導者の内にはカラバフの基本的問題の解決に関する一致はなかった。経済危機に政治危機が加わった。その黎明期は次第に緊張となっていた。この緊張した政治状況の中、1998年2月3日にナムノ・カラバフ・レゾフ大統領が辞表を提出した。

ナムノ・カラバフの連帯は緊張を多少緩和した。

危機は俗々に広がり、深刻さを増してきたので、政府による様々な取り決めと指示では民族間紛争を防ぐことが出来なかつた。これを防ぐためには基本制度そのもの変革が必要であつたと思われる。しかし、硬直した共産党政府にはその様な能力はなかつた。もちろん、エルバチヨフは1980年に「バスタロイカ」の方針を打ち出した。この危機の解決を試みた。しかし、エルバチヨフは、ほんきりした目的および考えを実行に移す手段を持っていなかつた。そのことはすぐさま明らかになつた。このことから、この政策の破綻は目に見えており、結局ソ連崩壊となつた。ソ連邦は公式に1991年12月21日に国家としての存在を終えた。

ソ連崩壊の直前に、アルメニア、並びに多くのソウエト共和国で民族運動が始まつた。この運動の目的はソ連から離れ、実際に独立主権国家を創ることだつた。この面から見れば、アルメニアの運動は特別な意義を持つてゐた。1988年2月20日にナゴルノ・カラバフ自治州の議会はアルメニアの組織から出て、アルメニアに帰属するとすることを決定した。ナゴルノ・カラバフ自治州の議会は憲法に従ひ問題の解決をしたかつたので、合法的要求を行うためにアルメニア人が住んでゐるバグラト、バグー、キロヴァスなどのアルメニア人の都市とその周辺では残虐な殺戮が起こつてゐた。

ソ連政府はこの殺戮を防ぐための努力は何もせず、アルメニア運動、つまりナゴルノ・カラバフのアルメニア人の合法的要求に對する否定的な態度を一層強し、結果としてアルメニア人の熱狂的な排外主義者によるアルメニア人の流血行動を起こさせた。死の脅威から40万人のアルメニア人がアルメニアから逃げ出し、難民となつた。

アルメニア人が行つた流血事件に對しアルメニアで強い反対運動が起こり、アルメニアはアルメニアの各法要求のため立ち上がった。「カラバフ」委員会が設立され、委員会はその運動の中心となつた。まずまず権威を強める「カラバフ」委員会に對し、正しい状況判断をすることが出来なかつた共産党は権威を失ふことになつた。政権は次第に「カラバフ」委員会に新しく設立された「アル

メニアにおいて、国会の選挙が行われ、「アルメニア人全民族運動」の理事会長であつたハムレット・シロヤン・レゾクン氏が国会長に選ばれた。1990年8月23日、新国会開会式の第一回会議において、歴史上重要な意義を持つ「アルメニア独立についての声明」が採択された。このことはアルメニアが独立国として再出発する際の重要な行爲であつた。声明の条文に基づき、アルメニアは1991年9月21日、ソ連の組織を離れ、独立した国家を宣言することへの国民投票を行つた。国民投票は積極的な政治状況で行われ、アルメニアの人口の大部分がソ連の組織を離れることに賛成した。この結果に基づき、1991年9月23日、最大議会はアルメニア独立を宣言した。

そして、アルメニアの教世紀の長い歴史、国家再建事業の新しいハイパージとなる第三次アルメニア共和国が始まつた。

法およびソ連大統領の事業は、合法的な方法でありソ連憲法を強調すべきだ。

アルメニアの組織を離れることに基づき、1991年8月30日、アルメニア人がソ連の組織から離れることを宣言した。

アルメニア人がソ連のこの宣言はナゴルノ・カラバフにとつて新しい状況を作り出した。ナゴルノ・カラバフにはアルメニア人の組織が残るか、または独立宣言し出ていくかの二つの選択があつた。問題は次のことであつた。ソ連軍量初であり、最後の大統領であつたエルバチヨフによつて1990年4月3日に承認された法律の3条は次のように記録されてゐる。「自治共和国、自治州、自治区を含むソ連共和国は国民投票をするべきだ。自治共和国、自治州などの人民はソ連の組織を出るか、残るか、国家的状況の問題を提起し、それらの問題を自分たちで決めるべきだ。」¹⁵

ナゴルノ・カラバフ自治州とシラカツミヤシ区の議員会はアルメニア人の組織から出る事を決め、ナゴルノ・カラバフ共和国の樹立を宣言した。

1991年12月2日にナゴルノ・カラバフの独立についての国民投票が行なわれた。人口の大部分であるアルメニア人はアルメニア

¹⁵ Decree of the President of the USSR M. Gorbachev, Article 282, Moscow, Krenlin (3 April, 1990), No 1409-13

アルメニア領地であったエル・カバフ、チチエウツとエルヴァン州の領地の一部を渡した。その後、アルメニアの国土は極めて狭くなり、面積は約3万平方キロメートルまで減った。この国土は歴史上のアルメニアの領地の10分の1しかない。

トルコ、イギリス、アゼルバイジャンと1921年に決まった国境は今まで変化されていない。

1920年、第二次アルメニア共和国の地方局を含む国家建設の事業が始まった。地方の革命委員会の代わりに労働者・農民会議（ソヴェト）が出来、1922年2月、アルメニアのソヴェト第一次総会が開会し、アルメニア第一次憲法を可決した。共和国の名はアルメニア・ソヴェト・民主主義・共和国と決定された。それからソヴェト・アルメニアは民主主義、アゼルバイジャンと共にトランスコーカサス連邦民主主義・共和国に入った。しかし、統合の事業はこれで終わらなかった。1922年12月30日にロシア、ウクライナ、ポーランドとトランスコーカサス連邦は統一され、ソヴェト社会主義共和国連邦（ソ連）の結成を宣言した。ソ連に入った共和国は外務、防衛、貿易の事業をソ連政府に任せ、形式的にソ連は連合の形をとっていたが、実際は中央集権国家だった。

他の共和国と並び、アルメニアの歴史においてソ連への貢献、並びにソ連の発展を一つの意味で判断することは大変むずかしい。ここには極めて否定的な面と共にすばらしい投資もあった。

否定的な面は国家構造、政治、社会、法律の分野に關している。全ソ連にはソヴェトの共和国にも中央には共産主義の中央集権があり、全体主義的な仕組みが成立していた。他の政党は禁止され、社会、青年、労働組合などの組織は共産党によって監督され、その指示に従った。ソ連はマルクス・レーニン主義のイデオロギイのみであり、他の思想は厳しく禁止されていた。

共産党と政府の行為は、次第に内務省と安全省という兩個機關となっていた。1922年、共産党中央委員会書記長、1939年に総理大臣となったスターリンの個人崇拜は全国に広がった。

この状況が30年代に急激に崩れ始めた。大量逮捕、流刑、絞殺がソ連全土、アルメニア、他の共和国の国内政治の基本法則となった。裁判、法律の法則を守らず、共産党・政府の著名な活動家並びに作家、俳優、音楽家、技師、一般の労働者、農民が逮捕、絞殺された。

この時期アルメニア共産党委員会第一書記長ハロシヤン・

アガシ、首相のナルシス・エリヤン、サハなどの著名な活動家も殺された。30年代、アルメニアだけで逮捕、抑圧、流刑、絞殺されたのは4万2千人であった。この罪のない人々はスターリンの死後、60年代に名誉回復された。

社会主義制度は深い政治的な危機を経験しつつあった。民主主義自由権の不在、暴政、抑圧、無統制の全体主義的な管理制度はソ連崩壊の主な原因となった。

ソ連とアルメニアの社会・経済・文化の発展について言えば、この分野は異なる状況であった。全体主義的な管理制度は経済発展のための物質的・財政的な力をすべて集中することが出来、資源の分散をさせ、経済の発展に役立った。産業と農業に対しては共同入により崩壊された産業の再建を1928年に終わらせることが出来た。それにより崩壊された産業の再建を1918年と1920年のトルコ軍の侵襲で妨げられた。アルメニアは1918年と1920年のトルコ軍の侵襲に発展した産業の分野は、最先機械製作、鉱山業、化学業、軽工業、さらに自動車産業、ラジオ物理学産業、電気製品製造、軍需産業などであった。アルメニアの文化と科学が栄えた時代だった。1953年、ソ連がカフカズミーが設立された。アルメニアは経済・文化・科学の発展水準においてソ連の他の共和国の先を行き、その中心的存在となった。

しかし、それから、特に1950年代からアルメニアを含むソ連共和国とソ連全体で経済的な危機が始まった。経済分野を成立させた中央集権制体制は経済の発展を支えきれず、発展の妨げとなるようになった。ソ連の経済発展は次第にヨーロッパ諸国および米国が追いつかれるようになっていった。

やがて、危機はソ連の国家・政治・経済・社会・文化のすべて分野に広がった。

また、民族関係においても危機を体験した。特に、ソ連共和国間の境界は実に勝手であり、政府にとっての都合を重視し、「分断し、支配せよ」の政策により決められた現実が民族危機の原因となった。この政策の例の一つはソヴェト政府がアルメニアの昔からの領地であったナゴルノ・カラバフとナヒチェヴァンを、法をまったく遵守せずアルメニアから取り上げ、アゼルバイジャンに引き渡したことである。アルメニア人民はこの不公平を受け入れることが出来なかつた。

そして、国面においてもアルメニアの地位は向上してきた。共和国が大使館・領事館との外交関係を結んだ国々は米、イギリス、フランス、イタリア、ギリシア、トルコ、アルゼンチン、メキシコ、日本、フィリピン等であった。1920年1月19日、英・仏・米・伊・日らから成り立って対独連合（アンタント）の最高会議は公式にアルメニア独立を承認した。アルメニアにとって1920年8月10日、連合国がトルコと調印したセーブル条約は重要な意義を帯びていた。この条約を調印する際、アルメニア代表団もトルコ代表団とともに署名した。

セーブル条約によればトルコはアルメニア独立を承認する予定であった。トルコはアルメニアにギョズ川、ウズン、ビリン、エラズ州の約3分の2、トラビズントの一部を渡す約束であった。アルメニアは黒海に出る可能性を得た。それに、西アルメニアの領地から約9万平方キロメートルをアルメニアに譲り計画があったので、第一次共和国の全面積は16万平方キロメートルに成る予定であった。しかし、セーブル条約は実行されなかった。ケマル・アタタフを中心としたトルコの新しい政府はこの条約に反対した。1920年秋9月28日、トルコ軍は官報布告をし、アルメニアに侵入し、トルマニ区、カフカス州、サリガミシ区を占領した。そして、10月31日、11月7日にアラクツェン、コロル、チヌ、カフカス州、アルザン区、サリガミシ区を占領した。ここで是非言うべきことはロシア以前からトルコ軍の侵略計画を知っていたという点である。トルコ軍がサリガミシ、シヤフチア線を超えない条件として、アルメニアへの侵略を承認したのである。ロシアのこの許しがたい態度の裏には、トルコを東における社会主義革命の脅と見なし、その協力のもと東の国々に革命を広げたいという強い野心があったのである。計画に基いたものとは言いがたい。

トルコはアルメニアに対し、まるで懸念と変わらぬ条約に調印させた。その調印式はアラクツェンコロルで1920年12月2日、アルメニアがすでにソビエトに属したあとで行われた。この条約によれば、トルコにカスプ州とアルザン区が渡され、サセツェン並びに幾つかの地域はトルコ保護地域として調印された。

さらにはソビエト共和国の存在を脅かしたもう一つの国はロシアであった。ロシアはソビエト制度をアルメニアに根付かせようとした。

結局、この威力ある二国の圧力に抵抗することができず、1918年5月28日から1920年11月29日まで2年半しか存在できなかった第一次アルメニア共和国は倒れた。1920年11月29日、ボリシェヴィキ党は政治権を取り、アルメニア・ソビエト社会主義共産共和国の樹立を宣言した。アルメニアに赤軍の第11軍団が入り、カシヤン・サルキスを中心とした革命委員会が政権を担当した。

その日からアルメニアの第二次共和国となるソビエト社会主義共和国の歴史が始まった。それは1991年ソ連邦の崩壊まで続いた。第二次大戦中が当面した問題は韓国、トルコとアルゼンチンとの関係を調整することだった。1920年4月28日にソビエト社会主義共和国となったアルゼンチンには1920年2月2日、アルメニアとの領土問題はなく、チカゴ、カフカス、ソビエト、チエウツェンはアルメニアに帰属すると公式宣言した。

ソビエト政府は1920年12月2日にアラクツェンコロルで調印された条約を無効と宣言した。しかし、カスプ州とアルザン区を帰属させることは出来なかった。ロシアのボリシェヴィキ政府はこの件に関し、アルメニアには何の協力もなかった。印した際、ロシアはカスプ州とアルザン区はトルコに、チエウツェンと他のアルメニアの領地はアルゼンチンに帰属とすることを認めた。そして、ロシア共産主義コーカサス・ピューロはアルゼンチンに渡されてしまった。アルツァフは以前からアルメニアに属しており、人口の95%であったアルメニア人は母国がアルゼンチンに併合されることに強硬に反対した。特にアルゼンチンに現れたチカルカ風の国の支配に反対した。

従って、アルメニアはロシアとトルコが行った植民地契約の犠牲となった。この契約の歴史上の真性は等分にケマル・アタタフとレニンにあり、彼らの友好が生んだ悲劇である。

アルメニアは領地のほとんどを失った。トルコに併合されたのは西アルメニアの6州だけではなく、東アルメニアのカスプ州、カミソ区、ボルクチー区、アラクツェン区、カフカス州とサリガミシ州の5州である。そして、ロシアはアルメニアの意見を重視せず、新しく出来たチカルカ風のもう一つの国であるアルゼンチンの

ドイツとその同盟国であったトルコ、オーストリア・ハンガリー、ブルガリアとソヴィエト・ロシア間による「ブレストリトフスク講和条約」の調印は、特にアルメニアにとって不利な状況がさらに進むこととなった。
「ブレストリトフスク講和条約をトルコと調印した際の追加条約によればロシアは第一次世界大戦のとき占領した西アルメニアの領地を全部トルコに戻すことになった。さらに、ソヴィエト・ロシアは東アルメニアの領地であったカルス州とアンタプ州をトルコに割譲せられた。このことからロシアはアルメニアの存在を脅威にさらすことになった。特にロシア軍はコーカサス戦線を放棄し、国へ帰っていった。状況は甚々危うくなった。
トルコは直ちにロシアの弱腰を見て取り、積極的な政策にはしなかった。ロシア軍は戦線を置き去りにした後、アルメニアのエルズンク、バグラト、エルズルム、ウリカシ、アルメニア半地域を侵略した。トルコ軍は1918年5月にカルス、バグラトに接近し、アンタプ州とトビシ州を奪取した。5月16日にトルコ軍は東アルメニアの重要な中心地であったアレクサンダロポリスを占領した。そして、東アルメニアの奥地へと進行し、エレイヴァンと進んでいた。
東アルメニアの領地におけるトルコ軍の行動は、西アルメニアで実行されたオスマン帝国指導者による虐政政策と同じものであった。彼らの目的は、トルコ軍による新しい領地とするだけではない。アルメニア人民の絶滅であった。
アレクサンダロポリスを侵略した5日間後、トルコ軍はサルトラバートという村を侵略し、エレイヴァンへ進出した。そのとき苛酷的なことが起こった。アルメニアの少数の軍隊は祖国防衛のために立ち上り、1918年5月21-18日のサルトラバートの闘い、バグラト、バグラットの闘い、カラギリサの闘いでトルコ軍を打ち破り難攻させられた。闘いは勝利に終わり、トルコ軍はアレクサンダロポリスまで追放された。闘いはアルメニア人民の長い歴史の輝かしいページとなり、アルメニアの発展に運命的な役割を果たすこととなった。
5月の闘いの結果、アルメニアは危機的な状況を選択することが出来た。そして、闘いにおける政治的役割も大きかった。この闘い

のおかげで、5世紀前に独立国家を失ったアルメニア人民は国家を再建することが出来た。1918年5月28日に第一次アルメニア共和国が樹立された。共和国の樹立にヤキヤン・アラバ氏が率いらしい貢献を果たし、アルメニア共和国政府が設立された。メソポタミアの大部分はメソポタミア政変の委員だった。第一次アルメニア共和国の第一次政府の先頭に立ったのはカチヤヌニ・オヴラヌス氏だった。
政府は政権樹立への政策作りを始め、まず国家建設を主な目的とした。第一次アルメニア共和国存在の2年半の間、国会は300以上の法律を採択した。そして、民主主義共和国の建設へとまじめに取り組んだ。アルメニア語を国語と定めた。少数民族の権利保障も定めた。国会はアルメニア共和国の樹立についての重要な法案を可決した。1919年5月28日、独立アルメニアが建設された1年後、公式に独立連合アルメニアを宣言した。連合と付けたのは、西アルメニアを加えたいという意味を含んでいた。
それからの出来事、その決定は決して名ばかりのものではなかった。1919年にアルメニア軍はカルス市とトビシ州を無遠慮に奪取し、アルメニア領地を7万平方キロメートルまで広げた。それは若い共和国の存在と発展に有利に働いた。国の建設を保障した。
しかし、共和国の社会・経済的な状況は苦しかった。主に戦争の際、トルコ軍によって行なわれた略奪、強盗、窃盗のため、国の産業や農業は崩れ、鉄道は機能していなかった。失業者の数は多くなっていた。また、西アルメニアから逃げ出した大勢の難民、両親を失った孤児達は東アルメニアの安全な生活を期待し、都市と村をうすめた。彼らのための食料、住宅、服装が必要であった。共和国はまだそれらを与えることが出来なかった。小麦やその他農産物の食料品が足りず、多くの地域で飢饉が起きた。
政府はこの悲惨な状況を打開するための道を探していた。そして、農業、工業及び工芸を打開のための一歩とした。それから徐々に社会・経済・生活に進展が見られるようになった。
政府は同時に教育と文化の分野を重要視していたので、学校、国立図書館、国立博物館など重要な文化施設を建設し、1920年1月30日、アルメニア知識人の幾世代もの夢であった国立大学がアレクサンダロポリスに立てられた。外国からたくさんの方々がアルメニアの専門家が強国とし、若い共和国の建設に貢献した。

・ 構り直しとなるが、ブチェル・ハミド二世スルタンと青年トルコ政党、その指導者のエンヴェル、カラト、シェムル、オズム、シヤル・シヤヒン等によりアルメニア人、アフリリア人、庫リシヤ人、アソリア人、その他トルコ人以外の民族に対し実行されたこの犯罪政策を考え、オスマン帝国が19世紀末から20世紀始め

アルメニア人の虐殺は全アルメニア人の悲劇であり、我々民族に大きな痛手を与えた。西アルメニアとオスマン帝国の全領地で150万人のアルメニア人が殺され、数十万人は家を追い出され、放逐された。アルメニア人の母国にアルメニア人がいなくなった。その代わりに19世紀に始まったトルコ人、特にクルド人がアルメニア人が住んでいた地方へ移住し始めた。

アルメニア人は母国の大部分であったアルメニア高地の10分の9に当たる西アルメニアを失った。アルメニア人に残った領地はアルメニア高地の10分の1になり、それが現在のアルメニア共和国の領地である。

追放の結果、アルメニア人は全世界に離散し、アシヤ、ヨーロッパ、アメリカ、アフリカの国々の首都で自分たちの民族、文化、教育、宗教をまもり暮らしている。アルメニア人のチチアスボロが現れ、アルメニアは二つに分けられた。以前の西アルメニアと東アルメニアに代わり現在はアルメニアのアルメニア人とチチアスボロのアルメニア人という二つである。

第一次世界大戦時、東アルメニアも特殊な状態におかれた。それは1917年、ロシアで2月と10月の革命が起こったためであった。2月の革命はツァーの専制制度を倒し、ロシアにはブルジョア民衆主義国家が樹立した。コーカサスでは總督の制度が廃止され、3月9日に国家統治の新しい機関となったトルスココーカサス特別委員会がオスマンが成立した。オスマンの主な目的はトルスココーカサスに新しい政府を樹付かせることであった。トルスココーカサスとアル

メニアは政治活動がなり活発になり、ゲシエツツチェン政党とスチヤク政党が活動し、新しい民衆政党が成立して、シエシ、トリスとバナーにはアルメニア人の民族会議が出来た。

オスマンの責任はロシア軍に奪還され、監視されている西アルメニアの領地にも適用された。ロシア臨時政府の決議によれば、1917年4月26日にトルコ・アルメニアの高等弁務官(コミサリア)の地位が定められた。アルメニア代表のウウキルク(ウウキルク)はオトルコウラフに創設されたロシア臨時政府に訴え、「再建されたロシアにおいて同盟国と共に以前からアルメニア人が住んでいたトルコのウウキルクの領地に自由なアルメニアを建ち上げるべきである」という期待を述べた。そして臨時政府は西アルメニアのエンズム、ウツェトツクスという領地にアルメニア州を作った。

ロシアに入り民族による地方自治を期待していた。しかし、1917年10月25日(新暦は11月7日)にニコラウドエホリシエウキヤによって実行された社会主義的革命的のため、ブルジョア民衆主義国家の存在はそれだけで終わった。臨時政府は覆され、権を取った。

そのため、アルメニアを含むトルスココーカサスに新しい政治情勢が成り立った。ここにあった大きな敗戦、つまりブルジョアのソシエウキヤ党、アゼルバシヤン人のサウラト党、アルメニアのゲシエツツチェン党、社会革命党、社会主義的民衆主義革命党、11月に地方自治を担当する新しい統治機関となり、トルスココーカサス・コミサリアツツが成立した。コミサリアツツの主な目的は「トルスココーカサスの権力阻止とウウキエト、ロシアに對する戦い」であった。しかし、この統治は長く続かず、1918年2月10日にトルスココーカサス・セリムに代わった。トルスココーカサス・セリムは1918年4月9日(22日)にロシアからの独立宣言、翌日、4月10日(23日)、トルスココーカサス・連邦民衆主義共和国の独立宣言をし、政府の先頭にはブルジョア人のア・チヘツリが立った。このためトルスココーカサスはロシアから離脱することに成功した。

っていた。国際社会はこの償いがたい悔い犯罪を聞き、ショックを
与け、彼にこの虐殺を人類に対する犯罪であると認めた。

様々な国の政府、国家・政治・社会活動家、宗教活動家、作家、
美術家などの人々は青年トルコによる犯罪に反対しアルメニア人民
を支持する抗議を申し立てた。

1915年5月13日にロンドン、パリ、メトロウラードで同時出版
された「キエリス、フランス、ロシア政府による共同広告にはオスマ
ン帝国でアルメニア人に対し実行された大量虐殺とトルコ政府のメ
ソポタミアの責任について発表された。この広告には「トルコで人類及
び文明に対し行われた新しい犯罪に対しロシア、フランス、イギリ
スの同盟国政府はこの広告で公式にトルコ政府各メンバーの責任、
並びに直接犯罪に参加した地方の指導者の責任について高門」に発
表する。」と書かれていた。¹¹

アルメニア人虐殺は「ネチアクト 15 世であるローマ法王の心を
深く痛めた。彼は 1915 年 9 月 10 日にオスマン帝国のムハメド 5 世
スルタンに対しアルメニア人虐殺を決して許さないと訴え、「罪のな
い民衆」に行ったこの虐殺を厳しく非難した。¹²

アルメニア人虐殺を厳しく非難した人々の中にオスマン教の
国々の著名な活動家があった。彼らは、トルコで行われたこの虐殺
はオスマン教の教義に合わない」と表した。

その点から見れば、特にオスマンの世界の権威であったメッカ
のセリクとシヤムの指導者、オスマン教の大主教であったフセイン・
インソフ・アリ・アルサミの立場は重要であった。また、大主
教はムハマド預言者の直系の子孫であると思われていたので、彼の
立場は最も重要視されていた。

フセイン・インソフ・アリは、1916 と 1917 年に 2 度オスマン教の
世界に訴えた。その 2 度の広告で彼は「統一と進歩」政党、党のエ

¹¹ トルコ広告教育の公開 (編訳者のコメント)
¹² 明かり、N124、1915、5月13日 (ロシア語)
¹³ それについて思い出したのがアルメニアで受け入れられた
周年の記念日の祝賀式に出席されたヨハネ・バプティスタ・バロコ 2 世の国法であった。彼は皆
教の記念碑を助けた時、「祭壇の壁」にネチアクト 15 世の新しい文章が刻まれた
記念碑を立てられた。もう一つの記念碑をヨハネ・バプティスタ 2 世は築いた。その文章に
いはゆる、「この民族の苦痛を忘れないで、アルメニアのために祈ってください」と書
いている。

アルメニア共和国新聞、2001 年 9 月 27 日

ソフェル、カラト、シエバルといふ三人指導者、オスマン帝国の各
民族をトルコ化した事、アルメニア大量虐殺を厳しく非難し、ア
ラビアに対し断度ある態度を求めた。¹⁴

メソポタミアのアラビア人とオスマン帝国に反対し蜂起を指導
する者から特別な賞金を送り、虐殺から助かったアルメニア人に
賞金から特別な賞金を送り、虐殺から助かったアルメニア人に
賞金から特別な賞金を送り、虐殺から助かったアルメニア人に

命、あなたの方の子供と財産を守ろうと彼ら (アルメニア
人) を守ってください。」とフセイン・インソフ・アリが命令した。¹⁵
彼は青年トルコ政変の罪を厳しく指摘し、彼らの犯罪はオスマン教の
教義と合わないものであるから、彼らにオスマン教の社会と神聖な
コーランやスンナとの関係を停止すること要求をした。

上述のとおり、様々な国の社会・政治家、宗教活動家、作家、
科学者、芸術家はアルメニア人民を支持する抗議を申し立てた。イ
ギリスからはラファエル・ヴェアマン、20 世紀の著名な歴史学者で
あるトマス・バルナム、ドイツからプロテスタント教会の活動家
のレオポルト・ヨハネ、政治家のヴェイガナル・アルミン、リッパネ
フット・カメル、リヒターマン、ロルフ、フランスから作家のフラ
ンク・アナルトとロルフ・ロルフ、ソビエトからナツケル・マリ
チオフ、ロシアからリョフ・ウツリとウエロフスキ・ユリ
イ、米国からギョルボス・ハルセルトとモルガン・ハンリ、

アラビアには有名な政治社会活動家のフアヒス・エル・コセイフ
とフアド・ギギルなど実に多くの方が抗議の声をあげた。

「...の同語」
¹⁴ アルメニアを絶滅についてのアラビア人の資料、ムハメド、1988 (アラビア語)

《ソマリアの宣明はあなたのために民族の「下」にある人である。これはアラブ・オスマン教の
中世の習慣的法律によれば、オスマン教団家が作人であるオスマン教以外に何でも
自分の典を持つていた民族のことである。この民族、つまりキリスト教の信者、ユ
ダヤ人、ゾロアスター教の信者は、それぞれがトルコ、フランス、アラビアという類
別を持っていた。この民族は自分の宗教を守り、自由、自由、自由、自由を
認めていた。つまり、オスマン教の国家とコーランは異教民族を保護して、彼ら
の正をもたらさず、人類によっての殺人を許さなかった。

(同じ) オスマン小辞典、モスクワ、1983、p. 37 (ロシア語)
N、ホフマン、アラブ諸国の歴史、1巻、モスクワ、2003

ルコ人として宣言されず、強制的にトルコ人にさせられる予定であった。この大きな違いが分かったら、トルコ主義アチオロキーが暴力を中心としたことは明らかになる。

青年トルコはこのアチオロキーを三段階で実行することに決めた。第一段階はイスラム教の各民族を強制的にトルコ人にさせること、キリスト教の各民族を強制的にイスラム教に改宗させることであった。第二段階は種族的な事情、つまり上述のトルコ化やイスラム化に抵抗した種民を強制的に去らせること、第三段階は抵抗した種族の虐殺だった。

その政策の目的は、トルコ民族の優越性を人種差別主義的思想に基づき押し出し、《純》トルコ国家を設立することであった。もう一つの目的はオスマン帝国の保存、あくまでも崩壊を防ぐことだった。

トルコ主義のもう一つの政策は外国、つまりコーカサス、中アジヤ、ロシアのウラズ山脈の辺り、クリミア半島等の地域に住んでいるチチュルシ族に向けた国外政策であった。この政策の目的はオスマン帝国の領地を小アジヤから西シベリア、中国まで広げる(大トルコ帝国)を設立することであった。このアゾグラはバチエルク主義の思想で、擁護者は現在のトルコの政治筋にもいる。*バチエルク主義のこのアゾグラはロシア、イラク、アゾフの他の国の人々並びに国家にとって危険なものであった。

トルコ人にとりそれは脅威であった。それについて青年トルコ指導者の一人でありイスマハは、アルメニアがなかったら、コーカサス占領は何の問題もない、と言った。そこで、アルメニア人が直面したことはチチュルシ主義を受けか民族の消滅かの二つの選択のみであった。

このことから、アルメニア虐殺は《純》トルコ人国家の設立、オスマン帝国の領地的拡大、並びに青年トルコバチエルク主義のアゾグラを実行するための行動だったと言えるであろう。アルメニア虐殺の理由については青年トルコの《理論的な思想》とそれらに基いた政策にも見られるものである。特別な役割を果たしたもう一つの理由がある。アルメニア人を消滅させてしまえば、アル

* Graham Fuller, Turkey Faces East, New Orientations Toward the Middle East and the Old Soviet Union, RAND, Santa Monica, 1992

メニアを助ける」といふ大義名分をもってオスマン帝国の内政に干渉し軍国化を阻止していたヨーロッパの国々との交渉を終わらせることができずからであった。

そのため、第一次世界大戦中トルコはアルメニア人の虐殺を決めた。この惨いアゾラを実行に移した。虐殺を実行するため状況であるが、人々は暴力、圧迫、殺戮を行つ帝国の方針に慣れており、虐殺を実行するための組織、虐殺を支持する官吏、国家構造、アチオロキーと(オスマン主義、チュルク主義、バチエルク主義)、完全に纏っていた。

これは「アルメニア人」といふ 20 世紀初のシオニストの理想と状況と分析したものである。しかし、その理由と状況は国際情勢、つまり第一次世界大戦がなかったら、虐殺の実行にまでは至らなかつたらうと思われ。さて、順調に進む国際及び国内状況に氣をよくしたオスマン帝国政府はエヴレン、カラト、シエムルという三人の指導者を「統一と進歩」といふ政党の先頭にたて、1915 年にアルメニア人を実行し

た。オスマン帝国はこの虐殺を計画並におりに残虐かつ完全に成功させるため国家機構、軍隊、警察、刑事からなる特別部隊と武装トルコ人による強盗団を使い行った。アルメニア人虐殺の始まりは 1915 年 4 月 15 日だったといふのが一般の通念だ。

1915 年 5 月からビトリアス、チアムルカム、エルズラム、カルスルト、セバチア(シヴァス)、ウツェンといふ本来の西アルメニアの六つのウイラエツトやトリアビソフ、ウイラエツトからアルメニア人の虐殺、定住地からの追放が始まった。

不利な条件にもかかわらず、アルメニア人は幾つかの地域、つまりサレソ、ガタヒサル、ウツェン、ムサ山の辺り、サヌス、アジュラウツ、バシコ等の地域ではトルコ軍隊に対し抵抗を起し、激しく戦った。彼らは人生より名誉と自由を重んじ、自分達の家族を守りながら死を選んだ。

戦争時存在した軍事的な機関とマスコミに対する制限にもかかわらず、青年トルコが実行した虐殺についての情報は世界中に広が

契約を基礎に新しい計画ができた。それによれば、西アルメニアは二つの地方に分けられた。一方はエルズルム、シヴァス、トラビゾンの地方に設けられた。もう一方はイザツ、エトリアス、カルス、ト、チヤムルカムがとてきた。そして、各地方に外国人の監視官を任命する予定であった。この監視官を任命するのはオスマン政府府定だが、ヨーロッパの国々も承認した。地方理事会の委員は半分はキリスト教、半分はイスラマ教の信者から選ばれる予定だった。同じような規則に基づいて殺人も任命される予定だった。

トルコ政府はヨーロッパの国々に承認され、第一地方の理事をアルウェー國籍のホツ氏、第二地方の理事をオランダ國籍のウエスネツク氏に任命した。しかし、この二人も事務に就くことが間に合わなかった。

やがて第一次世界大戦が始まったので、トルコはその際、1914年1月に開印した露・土条約を無効とした。

諦めずに、西アルメニアの住民はオスマン帝国の範圍内で地方自治を行う権限を要求したが、公式にトルコからの完全独立國家創設の要請はしなかったことである。西アルメニアは改革のモテルも、中央集権排除のモテルにも山地ラビソのモテルにも賛成であつた。

残念ながら様々な理由でこれらの案の一つも実現されず、アルメニア人殺戮の恐怖の働きが始まつてしまった。

次に、アルメニア人の1915年の大屠殺の理由と条件を調べてみると、1915年の大屠殺は偶然の出来事でも突発的な出来事でもなかつた。これは数十年、数百年と言つてもいい長い年月の間続いたスルタンと青年トルコによつて行われた長い帝国内のトルコ人意外の民族、特にアルメニア人に対して行われた長い屠殺を含む排外主義的な政策の結果だと思われる。これはトルコ政府の公式な政策であつた。オスマン帝国には長い年月に渡りトルコ人、クルド人、チェルケス人から成る殺人及び屠殺を専門とした特別な階層が存在した。殺人を専門にしてこの層を率いる者は殺人で生活をなすり立て、

* R. Davidsohn, The Armenian Crisis, 1912-1914, The Armenian Historical Review, M. 1914, vol. 3, No. 3; 外交情報, アルメニアにて改革, 1912年11月26日 - 1914年5月10日間, ハテロツク, 1915, p. 158-180. (ロシア語)

また不法に他人の財産を手に入れる手段として人を殺していた。この特別な層に属していた人々は、誰よりアルメニア人殺戮の利益を求め、大屠殺の中心的実行者となつた。

もう一つ特記すべき条件を述べよう。帝国の住民であつたアルメニア人、アラブ人、バルカン人、アルメニア人、キリスト教、セルビア人及び他のスラヴ人に対し定期的に行われた殺戮のため、トルコ社会はこのような状況に慣れきていた。トルコ人以外の民族への屠殺は普通のこととなり、社会での抵抗や反抗は起きなかつた。

このような国の中において、上記の条件のもと暗く屠殺で血に染められた層を組織し、殺人や民族の種族的な事情、大屠殺へと向かうのは難しいことではなかつた。アルメニアはその犠牲となつた専門的かつ詳細な研究によれば、オスマン帝国は殺戮並びに屠殺を生きやすい土壌にあり、「屠殺の国」と呼ぶに相当する国であつたといふことである。

殺戮と屠殺に慣れたオスマン帝国の国家指導者が堅持した思想がアルメニア人屠殺への準備と実行の理論的基礎となつた。最初の段階ではスルタン主義という思想が現れた。それによれば帝国の全民族、キリスト教信者も、イスラム教信者も、つまりトルコ人、アラブ人、クルド人、アルメニア人、キリスト教、セルビア人、スラヴ人等はオスマン人として定められた。彼らは一つのオスマン民族のメンバーとなつた。これは帝国の民族を同化することを定める初めての宣言だつた。

トルコ人以外の民族は、帝国のこの新しい思想が孕んでいる重大な脅威にすぐに気がつき、彼らの存続をかけ徹底的に抵抗した。そのためオスマン帝国はこの案を実行に移すことができなかった。オスマン理論家、特に青年トルコが政権を掌握した後、トルコ主義・トルアン主義というトルコ以外の民族にとつても危険な思想を社会に発した。トルコ主義は帝国の公式のイデオロギーとなつた。

トルコ主義には2つの政策があつた。

一つは国内政策である。トルコ人以外の各民族を無理やりトルコ人にするため、政治的・軍事的・社会的な基礎を準備し、動員・精神の上の状態を準備することであつた。しかし、今回、異民族はト

事」という政変は変革をして政權を掌握した。909年にアブドゥル・ハミド二世マルカンは打倒された。帝国の各民族、キリスト教の信者、イスラム教信者も「赤いヌルガンの」打倒を大喜びで迎えた。住民はオスマン帝国の歴史に新しい証言に「アルメニア人、トルコ人、キリスト人は大喜びで通りでお互いを抱きしめていた。」とある。

しかしやがて、青年トルコ党はマクをかけた排外主義者と人種差別主義者だつたことが明らかになつた。彼らには以前のマルカンの庄園と爵族の政策を續けていた。

彼らは帝国の各民族を同化して純トルコ民族を創造する思想を持っており、そのことを実施するため爵族ぐらいはしてもよいと考へてあつた。

当時アルメニア問題の解決の提案としてオスマン帝国の地方分権(中央集権排除)という思想が現れ、特に1908年の青年トルコ党に發つてから人気が上つた。帝国のほとんどの民族はそのモザイクの熱心な支持者だつた。

そのモザイクの内容は帝国の少数民族が住んでいた遠隔地に自治制を与へて、その基礎として平等の權利を擧ぐ連邦を創立することだつた。

アルメニア人もオスマン帝国の中央集権排除の支持者であつた。しかし、中央集権国家の支持者であつた帝国の支配層はトルコ以外の民族に対して虐殺と圧制によりトルコ化する政策を行つたので、地方分権を帝国の存在に害のあるものと決め、その思想に強く反対した。

アルメニア問題の解決のもう一つの提案が社会に傳播して、いつモザイクであつて、内容は次のようである。

帝国の領地に入つた「山地レバノン」に1861年から支配の獨特な方法が始まつた。ヨーロッパの圧力の下でマルカンは山地レバノンを「アラブリアア」という地方自治の特別な権限を与へた。ヌルガンは地方の統治者を任命した。しかし、この統治者はキリスト教の信者がすべさつた。ヨーロッパの国々の承認も必要だつた。

*Moussa Pasha, L' Armenie, Beyrouth, 1975, p. 20

そして、ヨーロッパの国々は山地レバノンの自治の保障もして貰ふた。山地レバノンの初めてのアラブリアアはアルメニア人のオスマン・カサト・アムレソソ氏だつた。

ほとんど同じ制度は1877-1878年の露・土戦争の後マルリアにも創設された。

西アルメニアの住民は同じような地方分権を行うことを希望し、この問題の權威であるム・アリソスは当時の事情を改きのよりに解決した。「レバノンの例で擧起したアルメニア人はレバノンの国際資格より低い権限の地方分権を行つたか。」

このモザイクにまた1912-1914年に戻つたのはアルメニアの最長者(カトリコス)ケオル五世がロシアのツァーに西アルメニアの改革に協力する願ひを出した時だつた。アルメニア人の精神的勇気の願ひに応じてツァーの政府はレバノン自治制に基づいて西アルメニアの改革の計画を準備した。

その計画の内容はアルメニア人が住んでいる6つの省(アトリス、オマリツァン、Van, エルズラム、Erzurum, エトリス、Bitlis, カルムルト、Kharpert, シワツ、シ瓦斯、チアラルカナル、Diyarbakir)を統一してアルメニア州を設立して、支配を知事に任せ提議だつた。マルカンによつて任命され、ヨーロッパの国々によつて承認された権限5年間のこの知事はオスマン国籍のキリスト教の信者かヨーロッパ人となるという提案だつた。

知事に州の執行権を任せざるで定めた。そして、知事の顧問三人はキリスト教、三人はイスラム教の信者、または半分はキリスト教、半分はイスラム教の信者から選ばれた理事會を設立する予定だつた。

この計画はアルメニアの問題の解決の前から提案された案の中での一番良いと言つてもいいだろう。

一年間続いた外交交渉の結果、1914年1月26日にロシアはトルコと西アルメニアでの改革についての多少変更された提案に基いて条約を調印することが出来た。

*ボリスケン・ニコラエフ、アラビアの史料編纂はアルメニアの歴史について、「見(ロシア語) 在外國字者の史記にアルメニアの歴史」、ムエドリス、1903、p. 187-188

*Moussa Pasha, in genocide impati, L' Armenie, p. 28

あるという感情を抱き、その中で自分と家族を守らなくてはならず、

そのような生活をしていった。
そして、宗教の問題もあつた。キリスト教信者のアルメニア人の宗教的尊厳を傷つけることはいつものことであつた。宗教的圧迫、当局のトルコ人中心の政策、アルメニア人の苦しい、時には絶体絶命の社会的、経済状況は共にオスマン帝国の特性であつた。オスマン帝国の領地に住んでいた他のキリスト教民族も同じ生活を体験してた。

このことから歴史学ではオスマン帝国を「民族の監獄」と呼ぶことがある。

軍隊・封建的なタイアトに属したオスマン帝国は当時、国家、政治・法律・社会、経済・民族間・宗教・精神・文化の分野での進風

をすべて危機に陥れた。

アルメニア人の要求は節度のあるものであつた。帝国の各レス

ルの当局によって行われたアルメニア人民の種族的・宗教的同化政策の緩骨さと、隠れた実験に抵抗しようとしたものである。アルメニア人は身と財産の保護、人間・民族尊厳、家族と民俗習慣を守

る保障という最低の人權の保障を希望した。

アルメニア人は慎重であつたので、オスマン帝国の実状の枠を屈

えないで、過激な行動にせず、この要求を伝えるようにしていた。

彼らは、少しの油断、またわずかな動きが予想もできない悲劇の結

果を招くことをよく分かつていた。それで、アルメニア人は人間に

不可欠な法の要求を出し、その要求が自分たちの安全と民俗伝統の

保障となると考えた。

しかし、このわずかな要求さえオスマン帝国には通えるため

の適当な政治・法律・社会・経済・宗教的な条件がなかつたので、

それらは通えられなかつた。

帝国の指導者は暴力、圧迫、屠殺の政策を止めるつもりはなかつた。特に1876年にアブデュル・ハミド二世がスルタンになったの頃から1909年まで30年間以上蘇の手で帝国を治め、反対者も情牽

シ・ハミドの統治時代はオスマン帝国の歴史において恐怖、苛削、異民族の時代として知られている。さらに、彼の政策の特性は異民族

への屠殺であつた。
スルタン・ハミドの新しい政策の初めの犠牲者はアルメニア人

であつた。アブデュル・ハミド二世によって命令されたアルメニア人の屠殺は偶然な事件ではなく、スルタンの専横でもなかつた。

それはスルタンの思想的な行動であつた。彼は「アルメニアの問題の解決の一番いい方法はアルメニア人の絶滅だ」というスロアノフを作つた人であり、自分も終始一貫してこのスロアノフを実施しようとした。

流血政策のためのアブデュル・ハミド二世は「赤いスルタン」という別名をもちつた。彼の特命によって帝国では「エンメスナシ

シ」(アルメニア)の名は禁止された。

1878年にベルリンの国際会議では他の問題と並びアルメニアの

問題も討論された。その際、アルメニアの問題はオスマン帝国の国

内問題から国際問題となつた。ベルリンの会議の後でスルタンと帝

国の支配層は、「アルメニアの問題の解決の一番いい方法はアル

メニア人の絶滅だ」という思想をさらに強く確信していた。彼らは帝

国の国内問題にヨーロッパ列強による干渉を認めた。そこで、ヨー

ロッパ列強はアルメニアの地方改革の実現であるアルメニア問題解

決に対する帝国の国内問題に干渉し、自分の利益を探していた。そ

れに対して、ヨーロッパ列強の干渉を防ぐため、帝国アルメニアの問題を

早く解決する道に入った。

帝国政府はベルリン会議の条約にも記録されたアルメニア人の

改革要求をアルメニアの大量屠殺の道具として使つた。

19世紀末、帝国政府によって行われたアルメニア人の屠殺の最

たるものは1894-1896年に戦争のない状態で無防備な住民に対して

行つた屠殺であつた。
アルメニア地方の各地とアルメニア人口が多いスルタン首都で

1894-1896年間の屠殺のとき30万人のアルメニア人が殺された。
しかし、犠牲はそれだけで終わらなかつたのだ。筆舌に尽くしがたい辛く苦しむ状況の中で10万人ほどがオスマン教へ改宗させられ、10万人ほどが故郷を後にし他国へ移住した。この屠殺は一部地

方に限定されたものではなかつた。本当のサイノイドであつた。
やがて、20世紀に入つたオスマン帝国は相変わらず独裁政策を

行ふ後進国であつて、帝国の様々な民族に対する屠殺を行い続けた。
そして、政治・経済・社会制度は腐敗し始め、危機は次第に深くな

つていった。帝国には流血のスルタンを倒す思想が強まり、結局青

年トルコ憲法によって実現された。1908年6月23日に「統一と進

約は 200 年間に上続いた。オスマン帝国は東方に活発な侵略政策を続けた。1516 年、帝国によってアラブ諸国の占領が始まった。次はアルメニアの番だった。

しかし、アルメニアを侵略するために、サファヴィー朝の勢力を弱くしなければならぬという実状があった。当時、サファヴィー朝はペルシア、アルメニア、アトリアチ、メソポタミアとバルカン半島を支配していた。両帝国の境界線はユーフラチス川だった。

1614 年にチャムラソバ戦いの結果、オスマンのセリム一世・サウダ（親王）はカラコフのイスラーム国王を捕虜にさせ、東アルメニアを統治下に入れた。両国間の戦争は中止を含めて 100 年以上続き、結局 1639 年にカスリ・シリウ協定が調印された。

この条約によってアルメニアは東アルメニアと西アルメニアに分かれた。西アルメニアはオスマン・トルコ帝国の統治下、東アルメニアはペルシアの統治下となった。

それから東アルメニアと西アルメニアは異なる発展の道を進むこととなった。

東アルメニアのイェレヴァン、サヒチエヴァン、アルツァク（カラバフ）、シラク、タタール等の地方は 19 世紀、つまり 1804-1813 と 1826-1828 年のロシア・イラン戦争の結果、ロシア帝国の支配下にに入った。そのことはアルメニアにとって政治面で、また民族の存続に関し、社会・経済・文化の発展の面でも比較的好条件となった。

それに対して、西アルメニアを支配したオスマン帝国の政治・経済及び国家体制はトルコ人以外の民族の発展・進歩に繋がらなかった。さらに、トルコ人以外の民族はいつも民族的な絶滅の恐れの下で生き続けた。もちろん、オスマン帝国の領地に入ったアルメニアの人民もその恐れを強く感じていた。

西アルメニアは以前の大アルメニアの大部分、つまり約 23 万平方キロメートルの面積を持っていて。そこでアルメニア人の人口は 250 万人、アルメニアのほとんどすべてであった。それに照らしてアルメニア以外の帝国の地方、そして首都イスタンブール、シエムニヤなどの都市に住んでいたアルメニア人を含め、19 世紀の中期にトルコのアルメニア人の人口は約 300 万人だった。

そのとき、その状況下で「アルメニア問題」という「東問題」

の部分となった概念が現れた。

オスマンのメスリヤ連と軍隊・封建的な上層部はアルメニア人その他のトルコ人以外の民族に対して絶対的服従、従属、奴隷とする政策をとっていた。これはオスマン帝国の政治の定められた方法であった。

オスマン帝国は西アルメニアを占領すると直ちに、その地域のアルメニア人の人口を減らすため、移住政策を準備し、実行し始めた。先ずは、アルメニア人以外の民族、つまりクルド人、トルコ人、アゼルバイジャン人を歴史上のアルメニアの地域に移住させることとし、実行に移した。

したがって、クルド人、トルコ人、アゼルバイジャン人が植民した結果、元の民族であるアルメニア人は耕地を没収されました。またオスマン帝国政府は元の民族であるアルメニア人と移住してきた民族の間に争いを引きつけ、わざとお互いを緊張させ、紛争の餌、移住者の味方をした。

アルメニア人はアゼルバイジャン人、アゼルバイジャン人、セルビア人、ロマニア人等の帝国のキリスト教の民族と共に政權を握る地位であった。彼らはトルコ人と比べて下人、奴隷格らしい社会的でないかった。

アルメニアの状況も苦しかったことを指摘すべきである。オスマン帝国に憲法はなく、全国はメスリヤの意思、地方はクリ、バシヤという地方の指導者の思いのままに支配されていた。回教法典（サリヤット）のイスラーム権が効力を持ち、そして「シャリヤ」という伝統的習慣の原則が有効であったが、両方ともアルメニア人並びに他のキリスト教の民族のためにはならなかった。

アルメニア人はキリスト教の信者として武器を持つことを禁止されたので、クルド人、トルコ人、アゼルバイジャン人の攻撃と侵略のとき無防備であった。アルメニア人は裁判で証言することを禁止され、馬に乗ることも禁止されるほどの低い地位だった。馬に乗れる者はトルコ人か他のイスラーム教徒だけであり、アルメニア人は乗り手に対し、道を譲らなければならなかった。それ以外にも、アルメニア人の人格、尊厳を傷つける規則がたくさんあった。

アルメニア人は財産・生命の保護もなかった。帝国の法律や規則はそのような権利を与えなかった。アルメニア人は終始無防備で

が、特別な自治権を持っていた。その間アルメニアの政治勢力は固

家再建を可能にする事ができる程強くなっていた。

そこで 885 年、アラブ・カリフ制はアルメニアの独立を認めて、

カリフ・モタミクからアッシュウト一世がアラブ人はアルメニア王

の称号を与えられた。

アルメニアは再びラランスコカサスと近西アラブの複雑な政

治と外交の役割を積極的に果たすようになった。国家の安全と比較的

平和な状況は経済と文化の発展に大きく貢献した。アルメニアはヨ

ーロッパのレオウツスのような文明復興期をこのころ体験した。

1045 年にバグラト王朝の大アルメニア国家はビザンチン帝国の

併降政策の犠牲になった。

しかし、独立を失ったからアルメニア人民は自分の国家を持

つ理想を失うことはなかった。

不当な政治条件の圧力に屈し、住民大衆は故郷を後にして他の

地域に移住していった。大勢のアルメニア人は公卿家を営んで小

場所をテララソフ大王の帝国の地方定めたのでアルメニア人にとっ

て異郷ではなかった。

ギリキアに移住した公卿家の中で一番力を持っていたルベニ

キア家は 1080 年にギリキア・アルメニア支配し始め 1198 年に

ルベニ国家を創設した。民族が故郷を離れて、別の地域で国家を

創設するという事は歴史上まれな例である。

独立が近隣及び他の国々によって認められ、ギリキア国家は地

域の政治・外交関係に重要な役割を果たした。このことから、十字

軍に対するギリキアの協力を選べるべきである。英国、フランス、

ドイツ等のヨーロッパ諸国の軍隊、そしてローマ法王の軍は十字軍

遠征の際、ギリキア・アルメニアの領地を進み、その際ギリキア

の協力・援助を受けていた。

ギリキア・アルメニアが存在していた間、独立を守るため

様々な隣国、例えばビザンチン、イコニア、セルジュク・トルコ、

ラムルク朝エジプトと戦っていた。そして 13 世紀にモンゴル軍がギ

リキアの国境に接近した時、モンゴル軍とも戦った。

ギリキア・アルメニアは国家として約 300 年栄えて、マムル

ク朝エジプトの侵入の結果、1375 年滅びた。

11 世紀から近中東、トルコス・コカサス、小アジア、それよ

り南の地域すべてには、将来において世界の運命に著しい影響を与

えることとなった新しい政治勢力が現れた。これは上述の地域に侵

入したチュルク民族の遊牧民だつた。つまり、セルジュク・トルコ

メン部族、等のアルメニア中央アラブの遊牧民で、アラブ、マリボ

タミア、小アジア、コカサスと次々侵入し、途中にある古い国家

を倒し、突いた町や村、文化財産を焼き、住民を殺したり奴隷にし

たりした。

それはチュルク民族の繁栄や人口の増加、さらに地域における

人口構成の変動をもたらした。アラブ人、アルメニア人、ギリシア

人、セルビア人、ギリシア人等の元からの民族に遊牧民であるチュ

ルク各民族が加わり、それらの基礎のもと、将来におけるトルカ

ンは生まれた。そして、地域の各民族の歴史はその新しい状況の中で

続いていた。

もちろんトルコス・コカサス、特にアルメニアにも侵入者は

押し寄せ、占領された。セルジュク・トルコ、モンゴル、チャムル

オグス・オスマンの大群はアルメニア人民に大きな被害を与えただ

けではなく、我々を徹底的に粉砕した。アルメニアと他の占領され

た諸国の経済や文化は大きく衰退した。

1299 年にチュルク族の中のオグス民族の指導者であるオスマン

によって新しい国家を建設され、彼にちなんでオスマン帝国と名付

けられた。

この帝国は小アジアだけではなく、全アジア、ヨーロッパそし

てアメリカの運命を左右した。

オスマン帝国は積極的に侵略政策を行った。西方、ビザンチン

の領地を徐々に侵略し、帝国の面積をますます広げ、ついにビザン

チン帝国を滅ぼしてしまつた。

1453 年にメフメド二世オスマンはコンスタンチノーポリを侵略

した。約 1000 年の間存在したビザンチン帝国は陥落した。長い時代

にわたって東西を結ぶ重要な交流の要であった先進のビザンチン帝国

の陥落は世界の文明諸国にとって大打撃、西欧にとっては脅威とな

つた。

ビザンチンを滅ぼした後、オスマン帝国は次の侵略を始め、そ

あらゆる民族と交際し、西東の多くの文明と交流し、相手を持つ強
種の知識・文化を学んできた。東洋と西洋の間に住んでいたアルメ
ニア人は隣国の社会・政治・文化・思想上の進歩的な現象を
知り驚いた感性を持ち、それを取り入れる能力はかなり高かった。
アルメニア人はいつも時代の流れを感み、その流れと共に先駆者と
しての役割を果たしてきた。

そのことに関し、アルメニア民族に特別重要な影響を与えた二つ
の歴史的な出来事を述べたいと思う。
先ずは、301年にアルメニアはキリスト教を国教として宣言した
ことである。2001年にアルメニア民族、アルメニア政府、並びに教
会はキリスト教を国教とした1700周年の記念の祝賀式を行った。こ
の事は世界中に伝わり、各派キリスト教会の統一の意義だけでなく、
祝賀式に参加した方々の中にはローマ教皇ヨハネ・パウロ二世、
コンスタンティノポリの宇宙教会の総主教、バルトロメオス、モスコ
フと全ロシア総主教のアレクサンドル二世、カソバポリー教会、アソチ
アと全ロシア総主教のアレクサンドル二世、指導者もいた。この
国教とした事実を確認した。アルメニアが世界で最初にキリスト教を
アルメニア文明の発展、アルメニア民族の存続、アルメニア
人の文化財産の保存と発展の面から非常に大切な役割を果たしたも
アルメニア語の文字の発明である。

当時、自国の文字の発明は全民族と国家の最優先問題として考
えられていた。文字の発明は今までにないほどアルメニア文明と文
字、文学、芸術は全体として、急激な大発展を遂げて、前例のない
すばらしい時代を築くことができた。

アルメニア民族は以前から独立国家を持つことを強く望んでお
り、国家を民族の存続、民族安全の保護、経済的・社会的・文化的
な進歩の保証として考えてきた。そのため国家の建設、保存、再建

は歴史を通し理想であり基本的な問題として見なされ、民族にと
り最も重要な課題であった。

アルメニアの数世紀に渡った歴史の中に国家建設に関するユニ
ークな記録を見ることができ、アルメニアは前史時代に国家を持
っていた民族と同列に並んでいる。

最初の国家は、上述のヒタイト四の東隣に存在しヒタイト
人の記録と最近の研究によって証明された「ハヤサ」であった。
「ハヤサ」はユーフラタス川、チゴロ川とアラクスの源流域か
ら黒海の南岸まで広がっていた。ハヤサ国は紀元前15-12世紀の間
存在して、当時の国際社会の政治、外交関係にかなり顕著な役割を
果たして、独自のために長く、頑強な戦いを続けていた。¹

アルメニア人が建設した国家でも強く、特筆すべきものは
紀元前190年から紀元1年にかけて栄えたアルタシュエス朝である。
チグリス大王として知られているこのチグリス二世朝(紀元前
95-55年)のころはアルメニアの全盛期であった。チグリス大王
として、アルメニア国内の領地の統一を終わらせ、隣国の幾つかを併合
して、アルメニア帝国の創業者となった。

アルメニア帝国に併合された国はメディアア(アトロパナ)、北メ
ソポタミア、シリア、フェニキア(レバノン)、バビロニア、ユ
デア、コウツ等だった。帝国の国境はエジプトに届くほどであ
った。バクテリア朝の王は自分の「王の王」という位をチグリス大
王に譲渡した。

チグリス大王の時代、アルメニアは近東の最強の国家となり、
ローマ帝国やバクテリア朝のヘルシアのような強力な国家に尊重さ
れた。そのころはローマ・アルメニア・バクテリアという三国が建
設され、世界のこの重要な地域の運命を担っていた。

アルメニアは紀元後1世紀にアルタシュエス朝崩壊後、それに代
わって政治的な混乱を繰り返すことができた。それで66年にアルメニ
ア朝が創設され、428年まで統治した。
その時代にもアルメニアは近西アジアの政治活動に影響を与え
る国家として地域における重要な役割を持っていた。
428年アルメニアは朝滅亡後、7世紀中頃までアルメニアはヘル
シア、7世紀中頃から885年までアラブ・カリフ制の一部になった

¹ V. ハヤサトリヤン、アルメニアは紀元前15-12世紀の間、*メレヴィアン*、1998、
p. 31-94 (アルメニア語)

アルメニア人は世界最古の民族の一つで、シュメール人、フツリヤ人、フツキ人、ヒツキ人、ユダヤ人、キリスト教人、ムソルマニ人等の近西フツリヤ民族と共に古代時代から近東地帯に住んでいる民族である。

アルメニア人の起源は近西フツリヤで地理的に大変重要な場所であるアルメニア高地である。東はイラン高地、西はアラビア高地と隣接し、北はボツニア山地、南はアルメニアアボロスと接している。

アルメニア高地は水資源に恵まれている。ここに現在イラン領地に位置しているウルミエ湖、トルコ領地に位置しているウツン湖とアルメニア共和国の領地にあるセヴァン湖という主な湖がある。

アルメニア高地はイクリス川とコーラチス川を含む近西フツリヤとトルコスコーカサスのほとんど全ての主な川の源流地である。聖書にはコーラチス川は渠を供給する4川の一つであるとある。アルメニア高地のそれ以外の主な川はアツニ川、ラズダニ川、アツリヤ川、ウネクロク川等の多数の河川がアツニ川に注ぎ込み、後にはカスピア海に流れ込んでいる。

アルメニア高地には幾つかの山があり、その中の一でアルメニアの象徴になった聖書のアツラト山は最も高い山である。自然の奇跡ともいえるこの山は、高さ5156メートルのメアツラト(小フツス)ニヤ語でメアツス)と高さ3915メートルのメアツラト(小フツス)という二つの峰からなっている。聖書の伝説によれば大洪水の時、ノアの方舟は大アツラトに届いたおかげで人類、動物、植物は助かったというこである。

それ以外、アルメニア高地の注目すべき山々はシラフ山(4134メートル)、アツガツ山(4095メートル)である。

¹The Holy Bible, Containing the Old and New Testament, The New King James Version, The Gideon International in Australia, Printed in Korea, 1987, p.2

²Ibid, p.7

アルメニア高地の大部分は、昔から農業、特に果物栽培が盛んな地であり、谷間と盆地からなる。一番広くて肥沃なのはアツラト盆地、そしてパセレン盆地、シラフ盆地、アツニ盆地、アシェンババシヤン、グルシアの領土となった。

アルメニア共和国は北はグルシア、東はアゼルバイジャン、南はイラン、イラクと共和国、西はトルコという四国境を持っている。アルメニア人はアルメニア高地の原住民族で、歴史上・法律上この地域の所有者であり、民族形成もこの地域で行われた。

アルメニア人は「ハイト」と「アルメニ」という呼び方も知られている。「ハイト」は昔から来た自稱の呼び方で、証拠はヘツキントの楔形文字の文書(碑文)という国の記録である。

ヘツキント国は中央フツリヤに成り立って、紀元前17-13世紀に存在した国であった。ヘツキント人は東部国を「ハヤサ」と記録されている。「ハヤサ」と呼んでいた。「ハヤサはハイトの発生地だ」と記録されている。

ヘツキントの文書の他に「ハイト」という自稱の呼び方を認めるものとして最も古い時代の文書は、紀元後5世紀以後のモフセス・ホレツツキ、バクタス・ヒユツツキ、アツニヤンゴユス、セメニス・カサル、バルメツツキ、ウツニヤンゴユス等のアルメニア人の歴史学者・年代記籍者等の文書がある。外国人は我々のことを普通「アルメニ」と呼んでいる。この名を初めて見ることはアケメネス朝ヘルシアのクリエ一世によって紀元前520年に記録された有名なヘルスターンの3言語(ヘルシア語、エラム語、バビロン語)の摩崖碑である。

アルメニア語はアルメニア人の結合、統一、発展と自意識の確立に歴史的に大きな役割を担ってきた。

アルメニア人は長い時代におわり、発展の様々な段階において、

¹カペンタイン G. ハヤサはアルメニア人の起源, *メソポタミア*, 1917

²アルメニアの言語は、*アルメニア語* [ハイト] といい、*イソト・ヨーロッパ* 民族に属している。

現在、世界は日本のハイテクノロジー、電気製品、科学の様々な分野に上回る成長なし懸念することはお出来ません。

アルメニアは1918-1920年に独立し、第一共和国を創設した際、初めて日本と外交関係を結びました。第一共和国の存在は短く、抱えていた問題も多くあったにもかかわらず、日本を含む幾つかの共和国の領事はタスマチア・アプガーという女性でした。

アルメニアと日本人々の関係が一段と親しいものになったのは、1991年にアルメニアが独立を宣言し、1992年9月7日に両国間での外交関係を結んで以来です。そのときから両国間の交流は政治・経済・貿易・科学・文化・スポーツの分野などで発展してきています。

以上の事実に基づき、初めて基本的に總結した日本・アルメニア関係を調へ、本書を作成する事にしました。本書は科学的な役割、並びに政治的な意義も持っていると思っております。これらを考へながら本書の冒頭にアルメニア共和国と日本国の指導者の挨拶(メッセージ)を載せました。

本書は四章からなっており、各章は特定の基本的な問題について書かれています。

第一章はアルメニアの四史、つまり国家の建設、政治的促進がまた文化、精神的な発展については簡単に書かれています。この章は、アルメニアについて知識が少ない外国人、特に日本人の読者に

対して書きました。第二章には日本・アルメニアの政治関連の歴史と編纂史が書かれています。この章には、南コーカサスの戦略上重要な地点に位置しているアルメニアが、この地域で最も組織力のある安定した国として、日本にとって信頼できるパートナー【協力者】になることができる、という考えが強調されています。

第三章には日本とアルメニアの経済分野での協力について書かれています。

最後の第四章には日本・アルメニアの科学・文化的な交流についてです。

そこで、両国間外交関係に關し検討している期間は第三共和国時代、つまり1991年にアルメニアは独立して、国際社会のメンバーになって、日本国と外交関係を結んで以来のことです。しかし、経済

科学、文化の分野での様々な交際、交流については、この期間の限りではありません。本書の執筆が可能となった背景を是非述べておきたいでしょう。

まずは、アルメニア政府の命令で、アルメニア国立科学アカデミーの東洋学研究所に、対日本・中国・インドの事業を行う東南アジア部が開かれたことです。これは現在のアルメニアで、東南アジアを研究するたった一つの科学的な機関です。

もう一つは、専門的に日本語、日本文学、日本文化の学習を行う現在アルメニアであった一つの大学であるエレヴァン人文大学の創立です。この大学から既にアルメニア人の日本語の専門家が登場しました。

終わりにお知らせしたいのは、本書の最後に付属書として2001年10月1日にアルメニア共和国大統領コチャリヤン・ロバートル氏と日本国総理大臣小泉純一郎氏によって東京で調印された両国間の友好・協力についての共同宣言のテキストが付けてあります。

本書の作者は国際交流基金の資金援助に対し、また本書を執筆するにあたり在モスクワ日本大使館、野村一斉大使のご協力をいただいたことに対し心から感謝の意を表させていただきます。

本研究の出蔵はアルメニア国立科学アカデミー東洋学研究所の学公

の決議で認められた

編集長：歴史学博士、ニコライ・ホヴラニツキヤン教授

本研究は日本国の科学的協力のプログラムの枠内である

科学指導者：歴史学博士、教授、アルメニア国立科学アカデミー東洋

学研究所所長 ニコライ・ホヴラニツキヤン

共同長：歴史学修士、ルンペン・カザンチヤン、アルメニア国立科学ア

カデミー東洋学研究所アシア諸国部長、外務省東洋アシア諸国部長；

文学博士、教授 ミカエル・アミルハニヤン、イェレヴァン文大

学学長

本書の各章の作者：

N.H. ホヴラニツキヤン

R.K. カザンチヤン

M.D. アミルハニヤン

第2章、第3章

第4章（筆者、担当者）

アルメニア語と日本語で出版された本研究は近代のアルメニアと日本の

様々な交流を総括し発表する初めてのものである。特に1991年、アルメニ

アが独立し、第三次アルメニア共和国が日本国と外交関係を結んで以来の両

国の政治・経済・文化・科学的な交流を中心として書かれている。

本書は外国人に向けてアルメニア史の概要を含んでいる。本書は国際学

者、東洋学者、歴史学者、文化学者および一般読者に向けられている。

アルメニアと日本は同じアシア大陸に位置していますが、お互い数千キロメートル離れたアシアの西の端と東の端にあります。しかし、科学技術が以前とは比較できないほど発達した今の時代、この距離は様々な分野において両国間の密接な関係を結び、発展させることへの障害にはならないと思っています。こういう関係を結ぶには相互理解と政治的な意思が必要ですが、幸いにもそろっており、世界一発展された国の一つである日本は、経済の発展はもちろぬ、科学・技術・文化の分野においても高度な発展を遂げてきました。

世界最古の国の一つであり、独特な文化を持っているアルメニアは優れた文化作品で世界の文化に著しく貢献しました。現在のアシアは国内の科学的な力を礎に、世界の発展された国々、特に日本の経験を学びこの国の経済を発展させたいと考えています。地理的な距離にもかかわらず、我々両国は政治・経済・文化の分野で友好関係が結ばれ、今後ますます強固してゆくものと思われ

ます。アルメニア人と日本人はお互いを尊敬しあい、これまでに作られた文化財、並びに生産された財産を高く評価しています。様々な違いがありますが、アルメニアと日本は似ている面も多くなります。これは天然資源の不足、強力な科学的・人的な能力、勤勉さ、また学芸ことへの強い興味、占く豊富かな歴史、独特な文化などです。

アルメニアでも日本でも人々は自然との絶え間ない戦いの中で暮らし続けています。それは両国が共に地震が起りやすい地帯に位置しているからです。そして、両国は山が多く、国の象徴である山、つまり富士山と聖書のアララト山はよく似ています。しかし、天然資源の貧しき、また自然の厳しさに対し、それらを克服しようとする気持ちは、両国とも大変高く、強いものがあります。アルメニアも日本も歴史的段階を踏み、世界の発展に伴って発展してきました。アルメニアはまず世界最古キリスト教国として知られています。そして、東西と南北の通商路の中心にあり、戦略上重要な地点に位置し、シルクロードにおける一番活気のある国の一つで、世界の文明に貢献しました。日本の貢献について言えば、

アルメニア国立科学アカデミー
東洋学研究所
イェレヴァン人文大学

M. D. アミルハニヤン, R. K. カラステヤン,
N. H. ホヴァニツシヤン

アルメニア・日本

政治・経済・文化・科学的な交流

イェレヴァン 2005

327
7-84

h2.

アルメニア・日本

WWW.IUTL.SAKOV

ホウアニツシヤン.N.H.
アミルハニヤン.M.D.
カフヤン.R.K.